

Die Gedanke Zins Liebes

Ігор Кондратьєв

ЛЮБЕЦЬКЕ СТАРОСТВО
(XVI – середина XVII ст.)

Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г.Шевченка
Історико-археологічний музейний комплекс
«Древній Любеч»

Ігор Кондратьєв

ЛЮБЕЦЬКЕ СТАРОСТВО

(XVI – середина XVII ст.)

Чернігів
Видавець Лозовий В.М.
2014

ББК 63.3.(4Укр)І
УДК 94 (477.51)«653»
К 64

Наукове видання
Відповідальний редактор проф. О.Б. Коваленко
Друкується за рішенням Вченої ради
Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка (протокол №5 від 25.12.2013 р.).

Рецензенти:

Кривошея Володимир Володимирович – д.і.н., головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, перший заступник директора Українського інституту національної пам'яті

Лепякко Сергій Анатолійович – д.і.н., проф., директор Сіверського інституту регіональних досліджень, проф. кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя

Моця Олександр Петрович – член-кор. Національної Академії наук України, д.і.н., проф., провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України

Кондратьєв І.В.

К 64

Любецьке староство (XVI – середина XVII ст.). – Чернігів:
Видавець Лозовий В.М., 2014. – 384 с.

ISBN 978-617-7223-10-7

У дослідженні робиться спроба відтворити історію людності та населених пунктів на території Любецького староства Київського воєводства Великого князівства Литовського, а з 1569 р. – Речі Посполитої. У середині XVII ст., із показанням місцевої шляхти, Любеч став центром козацької сотні Чернігівського полку. На сьогодні це в більшості територія сучасного Ріпкинського, а також частини Чернігівського, Куликівського та Городнянського районів Чернігівської області. До складу староства також входив сучасний Лоевський та частини Брагінського і Гомельського районів Гомельської області Республіки Білорусь. Видання розраховане на науковців, краєзнавців, викладачів історії, музейних працівників, студентів, широкий читацький загал.

ISBN 978-17-7223-10-7

ББК 63.3(4Укр-4Чер)4
УДК 94(477.51)«15/16»

© Кондратьєв І.В., 2014

**Автор складає щиру подяку своїм добрим друзям,
за сприяння яких ця монографія побачила світ**

**СЕРГІЮ МИКОЛАЙОВИЧУ БУГЛАКУ
та
ВОЛОДИМИРУ ВАЛЕНТИНОВИЧУ ПРИХОДЬКУ**

При нагоді автор вшановує працю працівників архівних установ, музеїв та бібліотек, передусім, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, Державного архіву Чернігівської області, Чернігівського історичного музею ім. В.Тарновського та ін.

Велика дяка усім колегам за надані консультації та допомогу, насамперед, рецензентам цього дослідження, чимало неоцінених порад яких було враховано вже під час підготовки видання до друку. Особлива подяка директору Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка проф. Коваленку Олександрю Борисовичу, не лише як адміністраторові, але й як науковому керівникові моєї кандидатської дисертації «Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV - XVIII ст.».

Велика вдячність моїй родині – матері, дружині Ганні та синам Андрію та Артему, за розуміння та допомогу.

ПЕРЕДМОВА

*Родичі. Предки... скільки поколінь
найрізноманітніших людей склали нашу нинішню подобу,
зі скількох частинок складені ми й що ми тоді є?*

*Чи ми існуємо насправді, чи ми самі тільки частинки,
розрослі, але частинки тих минулих поколінь,
що теж були свого роду частинками, і так нескінченно,
а де кінець тому? Де початок?*

Юрко Покальчук «Шабля і стріла»

Любов до Великої Батьківщини йде від любові до Малої – свого села, міста, від знання своєї Історії – від історії свого роду до історії своєї країни. Чимало читачів цієї книги знайдуть у ній історію не лише свого села, але й відомості про своїх предків. Коріння роду – це коріння народу. На жаль, але ми у більшості не знаємо свого коріння, не знаємо історії свого краю. У ХХ ст. відбулись докорінні соціально-політичні зміни, пам'ять про своїх предків, давні традиції відійшли у минуле, бо втратили свою споконвічну основу – земельну власність. На сьогодні, вже не кожний знає ім'я свого прадіда, майже ніхто – прашура. Нещо більше ніж на 100 років осягає народна пам'ять, далі нема її, губиться вона. Чи це традиція така, чи то буремні часи цю пам'ять звіяли, чи то справи буденного прожиття, коли годування та вічна «національна» проблема «вивести в люди» своїх нащадків була важливішою? Ще під час проведення описів та ревізій Лівобережної України у ХVІІІ ст., російські ревізори відзначали, що пам'ять про своїх предків (а від того часто-густо залежало право на володіння землею), не сягала далі трьох поколінь. На зламі ХVІІІ-ХІХ ст. чимало претендентів на російське дворянство (навіть із давнім шляхетським та козацьким корінням) зазначали: «происхождение предков моих покрыто неизвестностью».

Губиться не лише людська пам'ять, з мапи Чернігівщини день за днем зникають цілі села. Хоча зникали села й раніше, чимало населених пунктів на терені Любецького староства, добре відомих у ХVІ – ХVІІІ ст., шезли ще у ХІХ – на початку ХХ ст. Біля

трьох десятків поселень згаданих у нашому дослідженні, зберегли про себе пам'ять хіба що в мікротопоніміці краю. Однак, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. темпи зникнення населених пунктів набули загрозливого розмаху. За підрахунками П. Тронька, лише у ХХ ст. в Україні зникло майже 2 тисячі населених пунктів¹. Наприклад, на 1983 р. (це ще до Чорнобильської аварії 1986 р.), перелік населених пунктів виключених з облікових даних по Чернігівській області у зв'язку з переселенням жителів складався з 86 найменувань². У 2008 р. на Чернігівщині нараховувалось 32 «села-примари», що не мали жодного мешканця, а у 72 селах проживало до 5 жителів³. У 2012 р. міністр аграрної політики та продовольства М. Присяжнюк навів дані, за якими кожного року зникає 16-17 сіл⁴, за іншою, також офіційною інформацією, села припиняють своє існування зі швидкістю одне село за один тиждень⁵. Загалом, за останні два десятиріччя в Україні з карти зникло 641 населений пункт, з них на Чернігівщині – 40⁶.

Демографічні показники в країні свідчать, що ця тенденція

¹ Тронько П. «Історія міст і сіл України»: досвід і нагальні проблеми видання // Красзнавство: науковий журнал. – 2009. – № 3-4. – С.40-42. – С.40.

² Чернігівська область: Адміністративно-територіальний поділ: Довідник. Вид. п'яте (на 1 січня 1982 р.). – К.: «Реклама», 1983. – С.153-155.

³ На Черниговщине нашли 30 сел – «призраков» (По материалам УНИАН) / Общество / Подробности [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://rodrobnoosti.ua/society/2008/07/10/539086.html> – Дата звернення: 27.09.2012.

⁴ В Украине ежегодно исчезает 17 сел. По словам министра аграрной политики и продовольствия Николай Присяжнюка, в Украине ежегодно исчезает 16-17 сел (за материалами ZN.UA) / Деловые новости Украины / Новости [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://statuspress.com.ua/ukrainian-news/v-ukraine-ezhegodno-ischezaet-17-sel.html> – Дата звернення: 27.09.2012.

⁵ Еженедельно с карты Украины исчезает одно село (по материалам <http://www.utro.ua>) / Экономика / Обозреватель [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/ezhenedelno-s-kartyi-ukrainyi-ischezaet-odno-selo.htm> – Дата звернення: 27.09.2012.

⁶ Хмельовська О. За роки Незалежності з мапи України зникло 641 село / Тиждень.ua [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/77330> – Дата звернення: 13.04.2013.

буде продовжуватись й надалі. До того ж, територія колишнього Любецького староства сильно постраждала від Чорнобильської аварії. Наприклад, 70% земель Ріпкинського району опалені Чорнобилем (включені до зони радіоактивного забруднення III та IV категорії)⁷. А окремі правобережні села колишнього староства (на сьогодні це територія Гомельської області Республіки Білорусь) увійшли до самої зони відчуження.

Але разом із селами не повинна зникнути пам'ять про історичну минувшину краю, адже цей куточок Чернігово-Сіверщини має давню та славетну історію.

Любецька околиця⁸ як історико-географічна територія сформувалася ще в давньоруські часи, коли Любеч був одним із важливих центрів Чернігівського князівства. У середині XIV ст. Любеч увійшов до складу Великого князівства Литовського, з 1471 р. став центром волості Київського воєводства, з середини XVI ст. київські воєводи стали призначати сюди своїх старост. Двічі – у 1500-1508 та 1551-1552 рр. Любеч був захоплений московським військом. У 1569 р. Любецьке староство у складі Київського воєводства увійшло до Речі Посполитої. У середині XVII ст. місто стає центром козацької сотні Чернігівського полку.

Довкола Любецького замку утворилась та існувала унікальна соціально-територіальна спільнота – любецька шляхта. Загалом близько 350 родів щонайменше упродовж десяти поколінь мешкали у навколишніх селах Любецької волості – староства, а згодом і любецької сотні Чернігівського полку. Саме це зумовлює специфіку історії регіону – більшість його населених пунктів беруть своє походження від місцевої шляхти, чи були її володіннями. З більш ніж 200 сіл пов'язаних з історією Любецького староства, 35% назв⁹ тотожні прізвищам місцевих шляхетських родин. Іс-

⁷ Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій... – К.: Чернігівське земляцтво, 2004. – 149 с. – С.39.

⁸ Існує і юридичне визначення терміну «околиця» – як групи сусідів, що знайшло своє відображення у литовських Статутах.

⁹ Поданий у дослідженні правопис окремих населених пунктів інколи не збігається із сучасним, адже усталений на сьогодні правопис не завжди враховує патронімічний характер появи назви. Наприклад, село Красківське

торики навіть ведуть мову про існування на Чернігово-Сіверщині окремого підтипу села – «шляхетського», у якому мешкала одна чи кілька шляхетських сімей¹⁰.

Відзначимо, що на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої шляхетський стан не був монолітним. Велике значення тут мала заможність та родове походження. Розглядаючи визначення в історичній науці таких понять, як «шляхта», «зем'яни», «бояри» та ін., бачимо, що зміст цих термінів (як, звичайно, і самого стану людності, який стояв за ними) повсякчас змінювався. Для того, щоб уникнути термінологічної плутанини, за основу була взята концепція українського історика Н.Яковенко, яка у своєму дослідженні «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.», визначила головні етапи еволюції української шляхти¹¹. Схематично ці етапи розвитку верстви у XV – першій половині XVII ст., можна окреслити таким чином:

Бояри – бояри (пани) – пани	– зем'яни-шляхта –	шляхта
Дружинники – бояри (рицарство) – бояри- шляхта		

Зауважимо, що серед шляхти Любецького староства були як знатні володарі, у тому числі князі та повноправні шляхтичі, так і юридично неповноправні бояри та зем'яни. Різною була і майнова диференціація верстви, подекуди навіть заможні роди регіону залишали в спадок своїм дітям худобу та сільськогосподарський реманент, щоб ті могли власноруч працювати на землі. Окремим

може зазначатися і як село Красковське, адже назва села походить від прізвища володільців – шляхтичів Красковських тощо.

¹⁰ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648. – К.: «Темпора», 2006. – 496 с. – С.339.

¹¹ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перекл. і випр. – К.: Критика, 2008. – 472 с. – С.17-76.

родинам навпаки вдавалося накопичити великі земельні маєтки.

У кількісному вимірі більшість місцевої шляхти відносилась до напівпривілейованого прошарку боярської верстви, чи до так званої служебної шляхти, що окрім військової служби була зобов'язана й «службами» – певним комплексом обов'язків перед замковою адміністрацією¹². Ця шляхта була дуже близькою до селянського стану, а на думку окремих дослідників, фактично становила своєрідну «селянську верхівку»¹³.

Звісно, що історія Любеча та його округи не була обійдена увагою істориків, але до сьогодні в історичній науці була відсутня комплексна розвідка з історії Любецького староства у XVI – першій половині XVII ст. Увагу дослідників насамперед привертала історія Київського воєводства, до якого входило Любецьке староство. Зауважимо, що на сьогодні існує єдине дослідження з історії окремого староства Київського воєводства – це історія Барського староства М. Грушевського¹⁴. Беззаперечно, що підвалини вивчення історії окремих староств Київського воєводства були закладені ще В. Антоновичем¹⁵.

¹² На думку відомого дослідника аграрної історії України І.Бойка, «служба» – це складна господарська та суспільна одиниця, поширена здебільшого в північній Київщині та частково на Волині. Однак дослідник наголошував передусім на економічній складовій цього явища, не звертаючи увагу на його соціальну складову – у тому числі обов'язок військової служби (Див.: Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. / Відп. ред. К. І. Стецюк. – Львів, Вид-во АН УРСР, 1963. – 327 с. – С.265).

¹³ Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст.... – С. 268-269, 271.

¹⁴ Грушевський М.С. Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. / Післямова, примітки та показники М.Крикуна (Репринтне видання). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1996. – 626 с.; Грушевський М.С. Барская околичная шляхта до конца XVIII в. Этнографический очерк // КС. – 1892. – №2. – С.260-277.

¹⁵ Антонович В.Б. Содержание актов об околичной шляхте / Акты о происхождении шляхетских родов Юго-Западной России // АЮЗР. – 1867. – Ч.IV. – Т.I. – С.1-62; Антонович В.Б. История Литовской Руси. Лекции проф. университета Св. Владимира В.Б.Антоновича. 1881-1882. – К., 1882. – 318 с.

На сьогодні плідно вивчається історія Чернігово-Сіверщини у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Історія політичних та прикордонних взаємин Московської держави з Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою у XV – першій третині XVI ст., розглядається у монографії російського історика М. Крома «Меж Русью и Литвой»¹⁶. У праці О. Русиної «Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського», докладно з'ясовуються обставини і наслідки приєднання Любеча до Московської держави у 1500 р.¹⁷. Проблема міждержавних взаємин наприкінці XVI – першій половині XVII ст., стала предметом вивчення російського історика А. Папкова¹⁸. Розвідка з історії укріплених поселень Київського воєводства належить перу О. Мальченка¹⁹.

Розглядаючи історію Чернігово-Сіверщини, певну увагу історії Любецького староства приділив польський історик С. Кучинський²⁰. До узагальнюючих праць з історії регіону слід віднести твори польського історика О. Яблоновського. Аналізуючи істо-

¹⁶ Кром М.М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.* 2-е изд., испр. и доп. – М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. – 320 с.; Див. також: Блануца А.В. Рецензія на книгу: Кром М.М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.* – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Квадрига; Объединённая редакция МВД России, 2010. – 320 с. // УІЖ. – 2011. – №5. – С.179-189.

¹⁷ Русина О. *Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського.* – К.: НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Інститут історії України, 1998. – 244 с.

¹⁸ Папков А.И. *Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века).* – Белгород: Изд-во «Константа», 2004. – 352 с.

¹⁹ Мальченко О. С. *Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств XV - середина XVII століть.* – К.: Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2001. – 378 с.

²⁰ Kuczyński S.M. *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy.* – Warszawa: Drukiem Zakładów Graficznych «Biblioteka Polska» w Bydgoszczy, 1936. – 412 s.

рію «українних» староств у ґрунтовних передмовах до випусків «Źródła dziejowe», він звернув увагу на регіональні особливості замків Речі Посполитої²¹. Серед останніх доробків з історії Київського воєводства, слід згадати узагальнюючу працю В. Бобинського «Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy»²².

Слід виділити працю П. Клепатського з історії українних староств Київського воєводства, де окрема розвідка була присвячена Любецькому староству²³. Історію українних староств Київського воєводства досліджував також М. Довнар-Запольський²⁴.

Серед останніх доробків вітчизняних істориків відзначимо монографію П. Кулаковського, присвячену історії Чернігово-Сіверщини у складі Речі Посполитої²⁵. Чималу увагу автор приділив історії землеволодінь на території Чернігівського воєводства. Наведена інформація дозволяє нам краще зрозуміти міграційні процеси першої половини XVII ст. та роль магнатів у «колонізації» регіону. Різні аспекти історії Чернігово-Сіверщини

²¹ Jablonowski A. Lustracye Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej polowy XVII wieku / Źródła dziejowe. – T.V. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – С s. + 644 s. + 32 s.; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – T.XX. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – 289 s. + 185 s. + XXXI s.; Jablonowski A. Wyciagi z summaryuza aktow trybunalskich dla wojewodztwa Kijowskiego / Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. – Tom X. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas II-gi / Źródła dziejowe. – T.XXI. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – S. 3-382; Jablonowski A.W. Pisma. T.III. Ukraina. – Warszawa, 1911. – 368 s.

²² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy: studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa. 2000. – 599 s.

²³ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период. – Одесса, 1912. – XLIII с. + 599 с.

²⁴ Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в. – К.: Типография Имп. университета Св. Владимира, тип. акц. общ-ва «Печатня изд. дела» Н.Т. Корчак-Новицкого, 1908. – 118 с.

²⁵ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648 pp.). – К.: Темпора, 2006. – 496 с.

у литовсько-польську добу вивчають Г.Доманова, С.Горобець, С.Лепявко, І.Ситий та ін.

Принагідно висвітлені окремі сюжети з історії Любеча та його округи у студіях з регіональної історії. До цієї групи можемо віднести й дослідження з історії населених пунктів – родових гнізд служебної шляхти. Історію Любеча та його округи плідно вивчав Г. Милорадович.²⁶ Цікаві відомості про деякі населені пункти – колишні маєтності любецької шляхти, оприлюднили О. Лазаревський²⁷ та Філарет (Гумілевський)²⁸. Історія Любецького замку та його околиці у XVII – XVIII ст., висвітлена у дослідженні В. Кривошеї та автора цих рядків²⁹.

Не була обійдена увагою дослідників історія місцевої людності. Пріоритет у вивченні соціальної історії належить О. Грушевському. У статті «Любецькі справи другої половини XVI віку», автор розглянув взаємини любецького міщанства із замковим боярством³⁰.

Важливим доробком вітчизняної історіографії стала праця Н. Яковенко з історії української шляхти, зокрема, у дослідженні наведено чимало відомостей і про шляхту Любецького староства³¹. Любецька шляхта стала предметом дослідження автора цієї книги³². Окремі аспекти існування місцевої шляхти (перед-

²⁶ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского. – М., 1871. – 156 с.

²⁷ Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов, 1896. – Отд. III. – С. 1-32.

²⁸ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1874. – Кн. 5. – 446 с.; Кн. 6. – 341 с.

²⁹ Кондратьев І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. – 109 с.

³⁰ Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С. 281-289.

³¹ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перегл. і випр. – К.: Критика, 2008. – 472 с.

³² Кондратьев І.В. Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV-XVIII ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01

усім генеалогічного характеру) були оприлюднені в студіях О. Лазаревського, Г. Милорадовича, В. Модзалевського, В. Орла та В. Кривошеї³³.

Розглядаючи історію селянської верстви, у тому числі на матеріалах Любецького староства, І.Бойко опрацював економічну історію регіону. У полі зору дослідника опинилися економічні обов'язки населення, різновиди податків тощо³⁴. Важливе місце економічній історії краю приділено також у вищезгаданих працях О.Яблоновського та В.Бобинського.

Окремі сторінки історії Любеча та його навколишніх сіл окреслені також у довідково-енциклопедичних виданнях та краєзнавчій літературі.

Таким чином, обрана проблема лише фрагментарно відображена в історіографії. Аналіз доробку наших попередників засвідчив відсутність в українській та зарубіжній історіографії її комплексного дослідження.

Зазначимо, що стан джерел дозволяє простежити історію Любецького староства передусім через вивчення його шляхетської верстви – через дослідження процесу формування шляхетських землеволодінь (за висловом М.Грушевського – т.зв. «колонізації»)³⁵, як освоєння та заселення територій в середині

/ Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка — Чернігів, 2004. – 245 арк. – Бібліогр.: арк. 198-232.

³³ Лазаревский А.Л. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. Вып. I. – Чернигов: Губернская типография, 1868. – 116 с.; Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Т.1-2. Ч.1-6. – СПб., 1901, 1902. – 646 с.; 406 с.+316 с.+СІХ с.; 3 л. ил.; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. В 4 т. – К., 1908-1914, Т.1. – 519 с.; Т.2. – 720 с.+ 20 с.; Т.3. – 824 с. + 24 с.; Т.4. – 832 с.+ 26 с.; Кривошея В.В., Орел В.М. Українська шляхта напередодні Визвольної війни середини XVII століття (Історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали). – К. ІПІЕД НАНУ, 2000. – 139 с.; Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К. : ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. – 516 с.; Т.2. – 508 с.

³⁴ Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. / Відп. ред. К.І.Стецюк. – Львів, Вид-во АН УРСР, 1963. – 327 с.

³⁵ Грушевський М.С. Барське староство... – С.В.

країни), організації службового землеволодіння та станових відносин, старостинського управління. Менша увага у нашому дослідженні приділена міщанству, а от історію селянської верстви можна відтворити хіба що за аналогіями із сусідніми регіонами, адже брак джерел робить неможливим повноцінне вивчення історії селянства Любецького староства.

При написанні роботи була опрацьована широка джерельна база. Її основу становлять матеріали, виявлені у фондах архівів, бібліотек та музеїв Чернігова, Києва, Москви та Санкт-Петербурга, значна частина яких уперше запроваджується в науковий обіг. Цей масив матеріалу можна поділити на такі основні види:

1. Актові матеріали та діловодні документи:

а) законодавчі акти (у тому числі міждержавні угоди) Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської держави XVI – XVII ст.;

б) поземельні та імунітетні привілеї, універсали польських королів, українських гетьманів та російських царів;

в) документи сеймових комісій;

г) діловодна документація органів державної влади, особливе місце займають тут матеріали державної канцелярії Великого князівства Литовського та матеріали Волинської (Руської) метрики – частини Коронної метрики; цей різновид джерел представлений також документами Генеральної Військової канцелярії та Любецької сотенної канцелярії;

д) майнові угоди;

е) судові акти та матеріали, зокрема, витяги з судових рішень із спірних земельних та майнових справ;

є) заповіти козацької старшини – нащадків шляхти Любецького староства.

2. Описово-статистичні джерела:

а) матеріали королівських люстрацій та ревізій, подимних тарифів, ревізій (поборовий реєстр 1571 р., люстрації Любецького староства 1615-1616, 1622, 1628-1629, 1636 рр., подимний тариф Київського воєводства 1628 р.) тощо. Оригінали цих документів зберігаються у Варшаві у Центральному архіві Давніх актів (AGAD), фільмокопії – у ЦДІАК України;

б) різноманітні реєстри та списки, історико-статистичні описи XVIII ст.

3) Наративні джерела:

а) пам'ятки літописання XVII – XVIII ст.;

б) приватне листування;

в) родовідні відомості, подані шляхтичами – претендентами на російське дворянство до губернської Комісії по розгляду прав на дворянство;

г) родинні легенди та перекази;

д) матеріали синодиків (передусім Любецького, який містить відомості про роди любецької шляхти).

Писемні пам'ятки, опрацьовані у дослідженні, доповнюють речові джерела, представлені пам'ятками археології XII – XIV ст., виявленими у межиріччі Десни і Дніпра. Залучені також лінгвістичні (топонімічні та антропонімічні) та зображальні джерела – картографічний матеріал, геральдичні та сфрагістичні матеріали.

Особливості залучених історичних джерел зумовили необхідність критичного підходу до наведеної в них інформації. Особливо ретельної перевірки вимагали наративні джерела. Досить високий рівень достовірності мають описово-статистичні джерела – люстрації, інвентарі, поборові реєстри, матеріали ревізій та ін. Атрибуція таких різновидів джерел, як актові та діловодні документи, потребувала у багатьох випадках субдисциплінарного підходу – вивчення історичного документа за допомогою комплексу джерелознавчих дисциплін, історичної топоніміки та антропоніміки.

ЛЮБЕЦЬКА ВОЛОСТЬ У XV – СЕРЕДИНИ XVI СТ.

ЛЮБЕЧ ТА ЙОГО ОКРУГА у IX-XIV ст.

Історію Любецької округи в XIV – XVIII ст. не можна уявити без екскурсу в давньоруський період, адже Любеч посідав важливе місце на політичній карті IX-XIII ст. Місто замикало головну транспортну артерію Східної Європи – Дніпро, захищаючи з півночі землі Середнього Подніпров'я¹. Вигідне географічне розташуванням – на високому лівому березі Дніпра, зробило Любеч стратегічною фортецею.

Територія Любеча та його округи належить до поліської зони Придніпровської низини з дерновими супіщаними, глинисто-піщаними, чорноземними вилугованими, лучно-чорноземними та частково темно-сірими (останні є чи не найбільш родючими на Чернігово-Сіверщині) лісовими ґрунтами². Рельєф місцевості – здебільшого заболочена рівнина. Клімат помірно континентальний з достатньо теплим літом та порівняно м'якою зимою³. Багаті водні ресурси дозволяли розвиватися рибальству, судноплавні

¹ Коваленко В.П., Коваленко О.Б. Передмова // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С.5-8. – С.5.

² Канівець В.І. Роль природних умов у формуванні території Чернігово-Сіверської землі (до постановки питання) // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1985 р.). Тези доповідей. – Чернігів: Облмаш-информ, 1985. – С.92-94; Почвы // Природа Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1986. – 214 с. – С.85; Почвы. Карта 1 // Атлас Черниговской области. – М.: Главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР, 1991. – С. 16.

³ Ландшафты и физико-географическое районирование // Природа Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1985. – 222 с. – С.60.

водні артерії допомагали швидко одержувати необхідні товари з інших регіонів. На лівому березі Дніпра північний кордон Любецької околиці проходив по р. Сож з її лівобічною притокою р. Уть, на півдні – по р. Пакулька. На Правобережжі територія околиці знаходилась у межиріччі Дніпра та його притоки Брагінки, по якій проходив західний кордон. Крім того, слід згадати правобережні (Пісочінка і Чемериси) та лівобережні (Вир, Ворздна, Вертеч) притоки Дніпра, а також притоки Десни – Замглай, Стрижень та Білоус. Гідроресурси регіону представлені також озерами та болотами, з яких два найбільших – Замглай та Паристе, робили край неприступним, а наявність покладів болотяної залізної руди та пісків дозволяла розвивати виробництво заліза і скла⁴. Природні умови Лівобережжя сприяли його освоєнню людиною і розвитку продуктивних сил. Слов'янські поселення у цій місцевості існували вже в перші століття нашої ери, а Любець без перебільшення можна назвати одним із найдавніших міст Чернігово-Сіверщини. Ймовірніше, що й сама назва міста пішла від особового давньослов'янського імені Любець⁵.

У IX ст. тут виникає невелике місто з дерев'яними укріпленнями. У «Повісті минулих літ» під 882 р. згадується, що князь Олег на шляху з Новгороду до Києва «взя Любець и посади мужь свои». Місто згадується і у договорі Олега з греками 907 року серед давньоруських міст, яким Візантія зобов'язувалась сплачувати данину⁶. Князівським посадником у місті в середині X ст. був, вочевидь, Малк Любечанин – батько билинного Добрині й Малуші, ключниці княгині Ольги і однієї із дружин князя Святослава, матері Володимира. Із Любеча походив видатний церковний діяч, один з фундаторів Києво-Печерського монастиря Антоній Печерський⁷.

⁴ Ландшафты и физико-географическое районирование... – С.60.

⁵ Шульгач В.П. Праслов'янська спадщина в топоніміконі Волинсько-Ровенського Полісся // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія. Збірник наукових праць. – Вип. 354-355. – Чернівці: Рута, 2007. – С.274-278. – С.275.

⁶ Рыбаков Б.А. Замок // Археология СССР с древнейших времен до средневековья: Древняя Русь. Город, замок, село. – М.: Наука, 1985. – С.94-132. – С.95.

⁷ Коваленко В.П., Коваленко О.Б. Передмова... – С.5.

У другій половині XI ст. в Любечі був побудований дерев'яний замок, імовірно, що це відбулося за часів князювання у Чернігові Володимира Мономаха (1078-1094 рр.)⁸. Розкопки, проведені у Любечі під орудою академіка Б. Рибаків впродовж 1957-1960 рр., дозволили вірогідно реконструювати давньоруський феодалський замок. Щоправда, у спробі реконструкції були широко використані елементи фортифікаційних споруд більш пізнього періоду – XV-XVII ст.⁹.

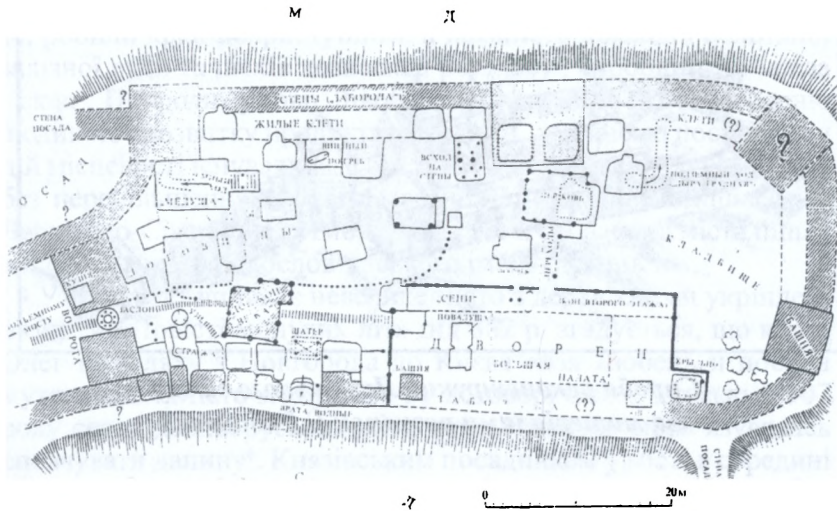
*Спроба реконструкції Любецького замку
(за матеріалами розкопок Б.Рибаків)*

Замок був розташований у центральній, найбільш захищеній частині Любеча – на пагорбі (дитинці), висота крутих схилів якого сягала 40 м. У плані Замкова гора – неправильний чотирикутник (104 x 32 метри), площею 0,33 гектара. Забудова Любецького замку була досить щільною. Знизу замок відокремлювався від міста сухим ровом, через який був перекинутий підйомний міст. Вимощена колодами дорога вела до центральної брами з двома вежами і трьома заслонами. За нею вхід захищала ще одна вежа – чотириповерховий донжон, у якому, вочевидь, мешкав замковий намісник-староста. Окрім згаданих, замок мав ще від 4 до 6

⁸ Рыбаков Б.А. Замок... – С.95.

⁹ Вечерський В. Що знайшов академік Рыбаков // Старожитності. – 1992. – Ч.8. – С.8.

чотиригранних веж. В основі земляного валу Любецького замку були дерев'яні зруби (городні) заповнені глиною, на валу стояли рублені дубові стіни із заборолами. До валу прилягали житлові зруби-кліти з плоскими покрівлями, що водночас слугували бойовими площадками. Головною спорудою замку був триповерховий дерев'яний палац довжиною 40 м і шириною 9-13 м. На думку Б. Рибаківа, саме тут міг проводитись князівський з'їзд 1097 р.¹⁰.

**План Любецького замку
(спроба реконструкції Б.Рибаківа)**

У замку була невелика дерев'яна церква зі свинцевою покрівлею, поблизу неї – цвинтар. Окремо розміщувалися одноповерхові будівлі замкової сторожи та челяді. В усіх приміщеннях замку, окрім палацу, знайдено глибокі ями для збереження запасів води та продовольства. Це дозволяло мешканцям замку, а за під-

¹⁰ Рыбаков Б.А. Замок... – С.95-96.

рахунками Б. Рыбакова їх було 200-250 чоловік, витримати річну облогу в «автономному» режимі¹¹.

Любецький замок був центром великого торгово-ремісничого посаду, який розташовувався на південь та захід від дитинця. У свою чергу, посад був оточений земляним валом та ровом. Загалом розміри укріпленої частини Любеча сягали 4,5 гектара¹². Навколо міста знаходились села, монастирі, курганні могильники та пристань на Дніпрі¹³. Неподалік Любеча, на колишньому озері Кораблище, що поблизу сучасного с. Малий Зліїв, вочевидь будували річкові судна¹⁴.

У XI ст. Любеч увійшов до складу Чернігівського князівства. Внутрішній розбрат і набіги половців негативно відбилися на становищі Подніпров'я. 1097 р. у Любечі був скликаний з'їзд князів, покликаний врегулювати складні міжкнязівські стосунки та згуртувати сили перед лицем половецької загрози. Однак, результати роботи з'їзду фактично легалізували феодальну роздробленість Русі. Серед багатьох князівських з'їздів в Любечі проводився ще один – так званий II Любецький з'їзд. Але зупинити усобиці не вдалося. Під час однієї з них у 1147 р. Любеч було пограбовано і спалено, а 1157 р. місто спустошили половці¹⁵.

У 1159 р. Любеч та ще шість «пустих» міст¹⁶ Чернігівського князівства («въ нѣхъ съдѣтъ псареве же и половци»), був відібраний київським князем Ізяславом Давидовичем у чернігівського князя Святослава Ольговича¹⁷. Не виключаємо, що ці події зна-

¹¹ Коваленко В.П., Коваленко О.Б. Передмова... – С.6; Рыбаков Б.А. Замок... – С.95-96.

¹² Куза А.В. Древнерусские города // Археология СССР с древнейших времен до средневековья: Древняя Русь. Город, замок, село. – М.: Наука, 1985. – С.49-53.

¹³ Коваленко В.П., Коваленко О.Б. Передмова... – С.6.

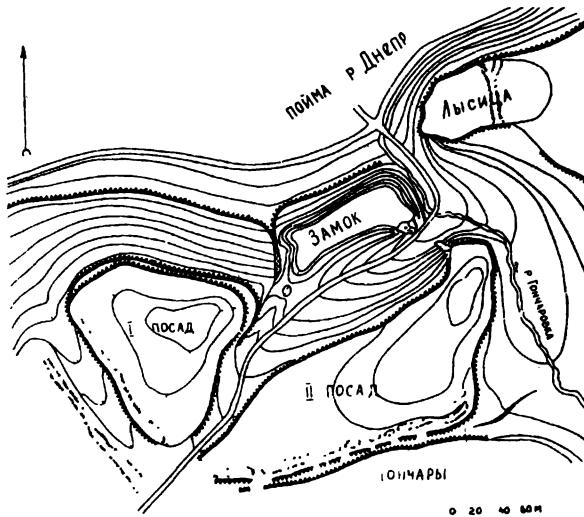
¹⁴ Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій... – К.: Чернігівське земляцтво, 2004. – 149 с. – С.7.

¹⁵ Коваленко В.П., Коваленко О.Б. Передмова... – С.6; Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій.... – С.11.

¹⁶ Серед них і Оргоща (с. Рогоща).

¹⁷ Добровольський М.П. Село Рогоща Черниговского уезда (Археологическая справка). – Чернигов: Типография Губернского земства, 1904. – 12 с. – С.1-2.

йшли своє відображення в історичній топоніміці краю¹⁸. Можливо, що назва с. Бельджичі (Більдухи), була привнесена племенем чорних клобуків й походить від особового імені «Бендюга»¹⁹, адже відомо, що військові здібності представників цього союзу тюркських племен високо цінувались у Європі XIII-XIV ст. Назва любецького озера Болгач (Болгачівка) з тюркського («булганч») означає «бруд» чи «нечисть»²⁰.

**Топозйомка Любеча
(за матеріалами звітів Б.Рубакова).**

Знайшла своє відображення в топоніміці регіону й варязька присутність, передусім в назві м. Брагіна – у подальшому третього за значенням міста Любецького староства. Існує версія, що назва

¹⁸ У другій половині XII ст. князі активно оселяли в регіоні союзних половців (у тому числі й в Любечі та Рогощі). Див.: Добровольский М.П. Село Рогоща Черниговского уезда... – С.2-3.

¹⁹ Тищенко К. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 240 с. – С.101.

²⁰ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернівці: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. – 600 с. – С.561.

міста походить від скандинавського прізвища «Брага»²¹. Поодинокі поховання балтів, а можливо і скандинавів, зафіксовані у могильнику біля с.Мохов, що під Лоевим²².

Незважаючи на внутрішні та зовнішні загрози, прилеглий регіон був залюдненим, розвивалась тут торгівля та ремісництво, чому сприяв торговельний шлях Чернігів – Любеч. Саме через Любеч проходив один із важливіших торговельних шляхів, що зв'язував Чернігів із Сіверською землею²³. Неподалік сіл Мохначі та Пересаж (де вочевидь перевантажували товари), знаходиться ще один цікавий топонім хутір Гостятин – як свідчення цього давнього торговельного шляху²⁴.

За даними літописів, саме між Черніговом і Любечем була вотчина («все життя») чернігівських князів²⁵. У межиріччі Десни і Дніпра археологами зафіксовано близько 200 сільських поселень XI-XIV ст. Фіксуються тут і літописні міста – Листвен, Рогоща, Сибереж.

Як бачимо, чимало давньоруських поселень знаходяться на території майбутньої Любецької волості. До того ж, у багатьох топонімах наявний суфікс *-ич-і*, зокрема, у назвах сіл: Голубичі, Губичі, Даничі, Неданчичі, Убіжичі, Яриловичі. Усі ці топоніми дуже давні й ймовірно з'явилися ще за часів України-Русі (на думку дослідників, в основі цих назв лежать ще давньослов'янські назви)²⁶. На значну кількість сільських посе-

²¹ Тищенко К. Іншомовні топоніми України... – С.138.

²² Макушников О. Лоев и Мохов: загадки древней истории // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.13-17; Тимофеенко А. В поисках древнего Лоева // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы... – С.19-22. – С.22.

²³ Добровольский М.П. Село Рогоща Черниговского уезда... – С.3.

²⁴ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. – 600 с. – С.170.

²⁵ Шекун А.В., Веремейчик Е.М. Селища IX – XIV вв. в междуречье низовий Десны и Днепра... – С.93-110.

²⁶ Кордуба М. Земля свідком минулого: географічні назви як історичне джерело. – Львів: накладом Археологічної комісії наукового товариства імені Шевченка, 1924. – 14 с. – С.8.

лень ранньослов'янської доби та часів Київської Русі в регіоні, звернув увагу й польський історик В. Бобинський²⁷.

Давньоруські поселення XII – XIV ст. у межиріччі Десни і Дніпра (реконструкція автора на основі публікацій О.Веремейчик, К.Капустіна та О.Шекуна)²⁸.

²⁷ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2000. – 599 s. – S. 520-521.

²⁸ Шекун А.В., Веремейчик Е.М. Селища IX – XIV вв. в междуречье низовий Десны и Днепра // Чернигов и его округа в IX-XIII вв.: Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1988. – С.93-110. – С.93-101; Веремейчик О.М. Географічне середовище і розміщення сільського населення межиріччя нижньої Десни та Дніпра у IX – XIII ст. // Україна і Росія в панорамі століть. Збірник наукових праць на пошану проф. К.Ячменіхіна.

Можливо, що поява частини цих населених пунктів зобов'язана осадженню князями на землю військовослужбових елементів. З часів Київської Русі мусила зберігатися якась частина нижчого військового контингенту, котрий складала нащадки княжих дружинників, що встигли осісти на землю напередодні монгольської навали. Гіпотеза про існування подібного типу феодальних відносин у Київській землі була висунута ще Б. Рибаківим, який вважав, що прикордонне становище Київщини примушувало князів утримувати значні резерви кінних дружинників, наділених землею. Саме у такий спосіб частина дружинників набула земельну власність²⁹. До часів монголо-татарської навали на землю могла бути осаджена й військовослужбова верства «данників» або «мужів». Данники були підпорядковані державі, на користь якої сплачували данину³⁰. На користь цієї версії свідчить і факт локального розташування цієї верстви у невеликих поселеннях (від 10 до 20 дворів). За археологічними даними, у межиріччі Десни і Дніпра окремі сільські поселення мали до 10 дворів³¹. На території між Любечем та Черніговом фіксується чимало давньоруських городищ XI-XIII ст., зокрема, Поруб, Звеничів, Городище (під Новосілками), Листвен та ін.³². Досить цікавий топонім був ще на початку XIX ст. неподалік Любеча – село Непущиці (між

– Чернігів: Сіверянська думка, 1998. – С.53-54; Шекун О.В. Поселенська структура пониззя межиріччя Десни і Дніпра 12-17 ст. // Святий князь Михайло Чернігівський та його доба: Матеріали церковно-історичної конференції (Чернігів, 1-3 жовтня 1996 р.). – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – С.114-115; Капустін К.М. Київська земля в середині XIII – XV ст. // Археологія. – 2010. – № 3. – С. 47-54.

²⁹ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. – М.: Наука, 1982. – 589 с. – С.478; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перепл. і випр. – К.: Критика, 2008. – 472 с. – С.18-19.

³⁰ Ефименко А. Литовско-русские данники и их дани // ЖМНП. – 1903. – №1 (Январь). – Часть СССХХХХV. – С.106-119. – С.106-107.

³¹ Шекун О.В. Поселенська структура пониззя межиріччя Десни і Дніпра 12-17 ст.... – С.115.

³² Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій... – С.8-9.

містом та болотом Паристе) – вочевидь, місце військової застави. За даними С.Павленка, один із куточків с.Убіжичі по сьогодні називається «валом» («кільце зроблене у болоті»)³³, що може свідчити про наявність там давньоруського городища.

Наявність військовослужбових елементів у давньоруських сільських поселеннях на терені Любецької округи підтверджується й археологічними знахідками, нехарактерними для сільських поселень – фрагментами спорядження і озброєння вершника та верхового коня³⁴.

Восени 1239 р. Любеч був захоплений монголами. Любеч не згадується у письмових джерелах серед міст, сплюндрованих ордами Батия у 1239-1240 рр., а виявлений на дитинці потужний шар згарища, Б.Рибаков схильний був пов'язувати з подіями 1147 р., коли смоленський князь Ростислав «Любечь пожегл и много воевал и зла Ольговичам створил». Але археологи В. Коваленко та А. Казаков, таки пов'язують загибель Любецького замку з подіями осені 1239 року, коли частина Чернігівської землі була розорена військом хана Менгу³⁵.

Можливо, що у Любечі була розміщена якась ординська залага (відомо, що після навали Батия регіон перебував під безпосереднім управлінням ординців³⁶), що підтверджується археологічними матеріалами. У 60-х рр. XX ст. археолог М. Кучера звернув увагу на своєрідну групу кераміки, що відноситься до часу після монголо-татарської навали і ймовірно належить осілим загарбникам.

³³ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. – 600 с. – С. 169.

³⁴ Веремейчик Е. Поселение «Пойма» около Шестовицы близ Чернигова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2007. – С.366-379. – С.371.

³⁵ Коваленко В.П., Казаков А.Л. Літописний Любеч: наслідки та перспективи досліджень // Чернігівська земля у давнину і середньовіччя: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції у м. Славутичі 5-6 жовтня 1994 р. – К.: Поліграфічна дільниця Інституту історії НАНУ, 1994. – С.32-34.

³⁶ Капустін К.М. Київська земля в середині XIII – XV ст. // Археологія. – 2010. – № 3. – С. 47-54. – С.48.

На терені Середнього Подніпров'я подібні знахідки були зафіксовані біля Любеча та х.Половецького на р. Рось. Хронологічно кераміка датується кінцем XIV – початком XV ст.³⁷. До цього періоду відноситься і одна із споруд досліджених на території Любецького замку (будівля №4 у розкопі 25) – підквіт наземного будинку. У заповненні будівлі були зафіксовані уламками скляних браслетів, пірофілітові прясла, кістяна проколка³⁸.

На думку сучасних дослідників, на відміну від Лісостепу, заселення та господарське освоєння на Поліссі були позбавлені катастрофічних військово-політичних деструкцій та зламів³⁹. Втім, археологічні дані свідчать, що значна частина сільських поселень між Черніговом та Любечем у середині XIII ст. припинила своє існування. Лише на деяких з них фіксуються поодинокі фрагменти кераміки другої половини XIII–XIV ст.⁴⁰. У порівнянні з попереднім періодом пам'ятки цієї доби характеризуються невеликими розмірами та бідністю культурного шару, до того ж, цей шар часто перекривається більш пізніми культурними напласту-

³⁷ Кучера М.П. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР // Слов'янсько-руські старожитності. – К.: Наукова думка, 1969. – С.174-181. – С.174-179. Сучасні дослідники датують аналогічний керамічний матеріал дуже широко – XIV—XVI ст, вважаючи цей тип кераміки проміжним між двома етапами розвитку гончарства Середньої Наддніпрянщині – післямонгольського та ранньомодерного. Див.: Оногда О.В., Балакін С.А. Про одну групу Київської пізньосередньовічної кераміки // Археологія. – 2010. – № 1. – С.91-96.

³⁸ Сытый Ю.Н. Материальная культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского // Русское наследие в странах Восточной и Центральной Европы: Материалы межгосударственной научной конференции 5-8 июля 2010 года (г. Брянск), приуроченной к 600-летию битвы при Грюнвальде / Фонд «Русский мир»; Брянский государственный университет им. акад. И.Г. Петровского. – Брянск: РИО Брянского гос. ун-та, 2010. – С.350-356. – С.351, 354.

³⁹ Моця О.П., Томашевський А.П. Людина часів середньовіччя у природному середовищі Полісся // Чернігівська земля у давнину і середньовіччя. Тези доповідей міжнародної наукової конференції у м.Славутичі 5-6 жовтня 1994 р. – К.: поліграфічна дільниця Інституту історії НАНУ, 1994. – С.37-38. – С.37.

⁴⁰ Шекун О.В. Поселенська структура пониззя межириччя Десни і Дніпра 12-17 ст... – С.114-115.

ваннями. Найвідоміші пам'ятки, що містять керамічний матеріал XIII – XIV ст. – це Любеч, поселення Високе Поле під Любечем та поселення біля с. Макошин⁴¹. Поодинокі кераміка що датується XIV ст. виявлена у с. Сибереж⁴². На сьогодні, керамічний матеріал середини XIV – середини XVI ст. виявляється дослідниками і у вже відомих колекціях. Нова інтерпретація дозволила зафіксувати подібні знахідки у матеріалах розкопок біля с. Радуль та у с. Рогоща⁴³. Культурні напластування цього періоду зафіксовані і у Чернігові⁴⁴. Зазначимо, що завдяки новим розвідкам, кількість поселень із знахідками цього періоду постійно зростає.

Постає й питання, наскільки у сучасній топоніміці могли вціліти давньоруські назви? Безумовно, що частина найменувань збереглася. Наприклад, не викликає сумніву, що місто Любеч, села Листвен, Рогоща чи Сибереж й у XII-XIII ст. мали такі самі чи майже аналогічні назви. Цікаво, що за відсутності письмових документів, історична пам'ять рідко сягає часу більшого за життя трьох поколінь, тобто це біля 100 років (під поколінням розуміється інтервал часу між середнім віком батьків та їх дітей, на сьогодні вважається, що «життя» одного покоління в середньому триває 33,5 роки⁴⁵, але за часів Київської Русі тривалість життя одного покоління була вочевидь меншою). Наприклад, ще укладачі «Генерального (Румянцевського) опису Лівобережної

⁴¹ Веремейчик Е. Поселение «Пойма» около Шестовицы близ Чернигова... – С.366-367.

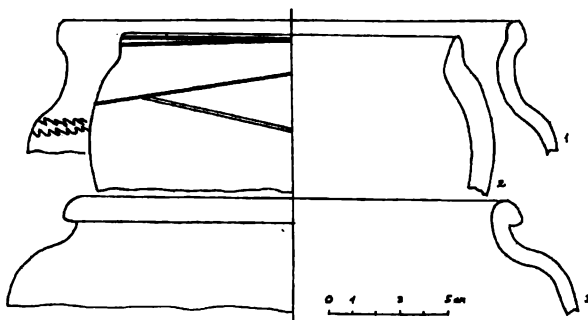
⁴² Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За редакцією А.В.Кудрицького. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – 1008 с. – С.741: История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. – К.: Институт истории АН УССР; Глав. ред. Украинской Советской энциклопедии, 1983. – 816 с. – С.606.

⁴³ Капустін К. Археологічні пам'ятки Дніпровського Лівобережжя середини XIII–XV ст. (за матеріалами розвідок 40-х – 70-х рр. XX ст.) // Сіверянський літопис. – 2012. – №3-4. – С.9-20. – С.12, 13, 17.

⁴⁴ Веремейчик Е. Поселение «Пойма» около Шестовицы близ Чернигова... – С.366-367.

⁴⁵ Жизнь как смена поколений / Щуркова Н.Е. «Философия жизни» в школе: Методический материал к учебному курсу человековедения. – М.:«Новая школа», 1994. – С.39-41.

України» 1765-1769 рр. зазначали, що власники земель не могли згадати свого родоводу, а відповідно й історії свого володіння, більш ніж за два-три покоління (70-100 років)⁴⁶.

**Керамічний матеріал першої половини XIV ст.
з розкопок Б.Рібакова
(за публікацією Ю. Ситого⁴⁷).**

Але цього часу очевидно цілком достатньо, щоб повернувшись на землю пращурів назвати своє поселення старою «добуремною» назвою. Безсумнівно, що під час монгольської навали місцеве населення покинуло домівки ховаючись у пуцах та нетрах. Знаходимо у Любецькій околиці посеред шляху між Любечем та Черніговом цікавий топонім – с. Убіжичі (Убежичі) біля с. Петруші, володіння любецьких шляхтичів Бокевичів-Щуковських. Дійсно, для любечан надійними схованками могли стати великі болота – Замглай і Паристе, безліч маленьких болітець та озер, лісові хащі.

Частина місцевого населення вочевидь сплачувала ординцям данину. Так, у Любецькій околиці мешкали зем'яни Даничі⁴⁸,

⁴⁶ Див.: ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.8, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), 861 Арк.

⁴⁷ Сытый Ю.Н. Материальная культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского... – С.356.

⁴⁸ В.Кривошея вважає засновником цього роду Богуша Данича (1557 р.) – боярина князя К.Вишневецького. Див.: Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К.: ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. – 516 с. – С.499.

що затвердили права на свої володіння наприкінці XV-XVI ст.⁴⁹. Родова маєтність цієї родини – с. Даничі. Існувала родина і з «протилежаєм» прізвиськом – Неданчичі (с. Неданчичі⁵⁰), нобілітована за привілеєм Сигізмунда II Августа 1571 р.⁵¹. Безсумнівно, такий збіг обставин аж ніяк не можна назвати випадковим. Ці назви донесли до нас відлуння історії XIV ст., коли частина місцевого населення сплачувала данину, а частина – ні. До цього періоду можна віднести і появу села Клонів, адже наявність у назві суфіксу *-iv* свідчить, що село утворене від прізвиська чи імені власника, а подібні назви утворювались починаючи від XIII ст.⁵².

Ймовірно, що у першій половині XIV ст. Любецький замок тяжів до Брянська – адже у цей час старішими (великими) чернігівськими князями вважалися брянські⁵³. Брянськ приналежав чернігівським князям ще із середини XI ст., у другій половині XIII ст. став центром Чернігівсько-Сіверської землі, у 90-і рр.

⁴⁹ Константинович Н. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Дополнения. Вып. IV. Извлечено из №38-40 Неофициальной части ЧГВ 1884 г. – Чернигов: Губернская типография, 1885. – 58 с. – С.32-33; Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645) // ЧИОНЛ. – 1901. – Кн. XV. – Вып. I. – Отд. III. – С.3-15. – С.7.

⁵⁰ За місцевими переказами жителі Неданчичів колись відрізнялися особливим гонором, дуже важко організовувався тут колгосп, під час II Світової війни поліцаї зайвого разу боялися заїжджати в село.

⁵¹ Акты об украинной администрации // АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V. – К., 1907. – III с. + 560 с. – С.227-230; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – T. XXII. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s. – S.639; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.278.

⁵² Коваль А.П. Знайомі незнайомці. – К.: «Либідь», 2001. – 304 с. – С.252-256.

⁵³ Русина О. Адміністративно-територіальний устрій давньої Чернігівщини на початку литовського володарювання // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. С.А. Лепявка, В.М. Бойка. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С.18-25. – С.19.

XIII ст. Брянськ опинився під контролем князів Смоленських⁵⁴.

Цікавий топонім – с. Добрянка (добра брянські – І.К.), по сьогодні знаходиться на території колишньої Любецької округи. У реєстрі любецько-чернігівського кордону 1527 р. знаходимо між с.Плехово та гирлом р. Руда топонім «Брянцеви лози», а с. Малий Листвен (Листвен⁵⁵) названий володінням «владики брянского»⁵⁶. Вочевидь, що документ відображає реальний кордон Чернігівщини та Брянщини наприкінці XIII – у першій половині XIV ст.

У XIV ст. Любеч та його округа увійшли до складу Великого князівства Литовського, що започаткувало новий етап у розвитку регіону. Н.Яковенко відносить перші спроби опанування литовцями Київською землею до 20-х рр. XIV ст., хоча остаточно ординців витіснили з Гомельщини, Чернігівщини та Переяславщини на зламі 50 – 60-х рр. XIV ст.⁵⁷. На думку П. Голубовського, включення Чернігово-Сіверської землі до Литви відбулося після приєднання 1355 р. Брянська⁵⁸. Погодимось із О. Русиною, що Брянськ був завойований восени 1356 р.: «Воевал Ольгерд Брянск и Смоленск»⁵⁹. Невдовзі литовці оволоділи і рештою Сіверщини, у 70-80 рр. XIV ст. у сіверських містах вже сиділи князі Гедиміновичі⁶⁰.

Із входженням Любеча до складу Великого князівства Литовсь-

⁵⁴ Україна: литовська доба: 1320 – 1569 / О. Русина, І. Сварник, Л. Войтович [та ін.]. НАН України. Інститут історії України. – К: Балтія-Друк, 2008. – 176 с: іл. – С.136.

⁵⁵ У Малому Листвені наявні два городища, між ними по річці Білоус і проходив мідержавний кордон.

⁵⁶ Русина О. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х рр. XVI ст. // Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Т.ССХХV. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1993. – С.293-306. – С.300-302; Реєстр Черниговских границ // Акты Литовско – Русского государства. – Т.II. / Под ред. М.В. Довнар-Запольского. – М.: Университетская типография, 1897. – С.64-65.

⁵⁷ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997. – 312 с. – С.91.

⁵⁸ Голубовский П. История Северской земли до половины XIV века. – К.: Университетская типография И.И. Завадского, 1881. – 209 с. – С.201.

⁵⁹ Україна: литовська доба: 1320 – 1569... – С.136.

⁶⁰ Капустін К.М. Київська земля в середині XIII – XV ст.... – С.50.

Ольгерд
Великий князь Литовський
(1345-1377 рр.)

ського князівства у XIV ст. була долучена і територія Лоевщини (яка складала правобережну частку єдиного комплексу Любецької волості)⁶².

кого, він починає тяжити вже до Київської землі. Київ був приєднаний Ольгердом до Великого князівства Литовського десь у 1362 р. За Густинським літописом, у 1363 р. Ольгерд замість ординського намісника князя Федора посадив у Києві свого сина Володимира. Хоча остаточно зазіхання Орди на Київщину було нейтралізовано лише на початку XV ст. за Вітовта⁶¹. На думку білоруських вчених, до Київ-

ПЕРШІ ЛИТОВСЬКІ НАМІСНИКИ

Перше відоме пожалування Любеча великим литовським князем припадає на 1387 р.⁶³, коли Владислав Ягелон надав «Любеч

⁶¹ Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – 1893. – Декабрь. – Часть ССХС. – СПб.: Типография В.С.Балашева и Ко, 1893. – С.27; История Киева: В 3 т., 4 кн. – Т.1. Древний и средневековый Киев. – К: Наукова думка, 1984. – 408 с. – С.221.

⁶² Лин Д.Г. Лоевский рубеж // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментары: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.3–4. – С.3.

⁶³ За даними наведеними В.Бобинським, це пожалування відбулося у 1386 р. Див.: Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy.... – S.227.

весь і люди і землі і всі доходи» у володіння Скиргайлу (лит. – Skirgailo) Ольгердовичу (у православному хрещенні – Івану, у католицькому – Казимиру). Роки життя – біля 1354-1397 рр.⁶⁴.

Скиргайло Ольгердович був сином великого князя литовського Ольгерда. Характеризувався як відданий соратник свого брата Ягайла, великого литовського князя, а згодом й короля польсько-го. Князь трокський (1382-1392 рр.), полоцький (1387-1397 рр.), київський (1395-1397 рр.)⁶⁵. За даними С. Кучинського, Скиргайло володів Любечем упродовж 1387-1396 рр. Водночас, у 1395-1397 рр. він княжив і в Києві⁶⁶. Однак на думку польського дослідника Я. Тенговського, з точкою зору якого погоджується О. Русина, насправді строк київського князювання Іоанна-Скиргайла сягав лише кількох місяців – «між кінцем жовтня і 23 грудня 1394 р.»⁶⁷.

Після смерті Скиргайла Києвом і Київською землею керували великокнязівські намісники⁶⁸ (у XIV-XV ст. намісником у ВКЛ називали представників великого князя, у XVI-XVII ст. – помічників старости та воєводи)⁶⁹. Любеч (разом із селом Навози) згаданий у

⁶⁴ Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa: Drukiem Zakładów Graficznych «Biblioteka Polska» w Bydgoszczy, 1936. – 412 s. – S.109; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К.: НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Інститут історії України, 1998. – 244 с. – С.97,101; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.2.: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С.582.

⁶⁵ Скиргайла // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 6. Кн. 1. / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э.Э. Жакевіч. – Мн.: БелЭн, 2001. – С. 321; Пазднякоў В. Скиргайла // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 3 т. / рэд. Г. П. Пашкоў і інш. Т. 2. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – С. 582.

⁶⁶ Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy... – S.109; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.97,101.

⁶⁷ Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 347 с. – С.57.

⁶⁸ История Киева: В 3 т., 4 кн. – Т.1. Древний и средневековый Киев... – С.223.

⁶⁹ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал.

літописах серед київських міст кінця XIV ст.: «А се Киевськийи гроди:... Любечь, Навозь, на ПрипетѢ Чернобыль...»⁷⁰.

Наступним володарем Любеча став литовський боярин Альберт Монивид (у хрещенні – Войцех) Кайлікінович (роки життя – біля 1360-1424). Альберт Монивид був членом великокнязівської ради (з 1387 р.), віленським намісником (1396 р.), на Городельському сеймі отримав герб «Леліва» (1413 р.). Від великого князя Вітовта отримав маєтності, серед яких Брагін, Горволь та Любеч⁷¹. Від нього Любеч перейшов до сина Івана.

*Скиргайло (Іоанн)
Ольгердович*

Ян (Іван, Івашко) Монивидович (Jan Moniwidowich) (роки життя – біля 1400-1458) – намісник подільський та кременецький (з 1437 р.), маршалок князя Свидригайла (1438 р.), воєвода троцький (з 1443 р.) та віленський (1458 р.). Володів Любечем з 1424 р. до 1458 р. У тестаменті від 1458 р. передав своє майно (у тому числі Любецьку, Брагінську та Горвольську волості⁷²), у спадок синам Войтеху та Яну⁷³. Ймовіріше, що Любеч дістався

Г.П. Пашкоў (гал. ред.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2. – С.344.

⁷⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1950. – 576 с. – С.476.

⁷¹ Насевіч В.Л. Манівідавічы // Беларуская Энцыклапедыя: У 18 т. Т. 10. – Мн.: БелЭн, 2000. – С. 80; Насевіч В. Манівідавічы // Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя у 3 т. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя П.Броўкі, 2005. – Т. 2: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С. 270.

⁷² У ВКЛ до початку XVI ст. поняття повіт та волость (як адміністративної одиниці воеводства) співпадали. Лише з утворенням Речі Посполитої повіт став позначати шляхетський округ, інколи повітом продовжували називати й сільські волості (Див.: Леонтович Ф.И. Указатель предметный // Акты Литовской метрики. Т. 1. Вып. 2. (1499 – 1507) / Собр. Ф.И.Леонтовичем. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1897. – С.XVIII).

⁷³ Насевіч В.Л. Манівідавічы... – С. 270; Kuczyński S.M. Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy... – S.45-47; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.114-116.

Войтеху (помер у 1475 р.)⁷⁴, однак, достеменних відомостей про це на сьогодні не маємо. Невідомо й хто став новим володарем Любеча.

На нашу думку, саме Моновидовичі почали відновлення любецького замку. Причому за логікою розвитку міста, це відновлення повинно було розпочатись саме з території Замку. Дитинець вже мав земляні укріплення у вигляді вала та рову, котрі виділяли його від посаду. Саме тут було місце, де колись знаходився старий княжий двір – на мису корінної тераси, відрізаною ровом від іншої частини міста. Безсумнівно, що новий володар мав можливість використовувати давньоруські земляні споруди під свої потреби⁷⁵. Між іншим, саме до цього періоду слід віднести знайдений під час роботи експедиції Б.Рибаківа празький гріш часів королювання Венцеслава IV (1378-1419 рр.)⁷⁶.

Як вже зазначалося, поява більшості поселень регіону (т.зв. «шляхетських» сіл) пов'язана із практикою осадження на землю військовослужбових елементів. Можемо стверджувати, що основний контингент замкових військовослужбовців Любецької околиці був автохтонним і представляв собою нащадків давньоруських дружинників, які напередодні монголо-татарської навали встигли осісти на землю. Скоріше за все, у генетичному зв'язку з ними знаходились найдавніші боярські та зем'янські родини, які раніше за інших отримали земельні пожалування, а згодом і

*Герб Альберта
Моновидовича
«Leliwa»*

⁷⁴ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. Т.3. Дадатак. А-Я / Рэдкал.: Т.У.Бялова (гал. рэд.) і інш.; маст. З.Э.Герасімовіч. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2010. – С.315-316.

⁷⁵ Сытый Ю.Н. Матеріальна культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского... – С.354.

⁷⁶ Ситий Ю., Кондратьев І. Етапи існування Любечского замку в XIV – XVII ст. (за матеріалами археологічних досліджень Б. О. Рибаківа) // Сіверянський літопис. – 2012. - №5-6. – С.12-21. – С.13; Сытый Ю.Н. Матеріальна культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского... – С.351.

шляхетський статус⁷⁷. Між іншим, і на терені Польщі переважна більшість служебної (околичної) шляхти проживала якраз біля давніх княжих градів-замків, відомих з XI-XII ст.⁷⁸. Архаїчність побуту проявилась навіть у матеріальній культурі того періоду. З приєднанням до ВКЛ в регіоні з'являється новий тип кераміки – своєрідне наслідування литовським сосудам. Однак, ця кераміка зустрічається лише у шарах XIV ст., згодом вона зникає, знов з'являючись лише у XVII ст.⁷⁹.

Правдоподібно, що частину поселень волості заснували зубожіли боярські родини. Наприклад, саме переселенці із чернігівського боярського села Козел (Михайло-Коцюбинське), заснували однойменне село на території Любецької волості. Навряд чи можна назвати збігом існування сільця Тупичівка та міста Тупичів. На терені Чернігово-Сіверщини вищий боярський стан відомий з XIV ст., коли у 1388 р. рада Сіверського князя Корибута склала присягу королю Владиславу Ягелону. Серед «присяжників» були і місцеві «послушні» Корибуту бояри. Рада «зі всіма своїми землями і містами, з бояри и з людьми верности права і незрушенням слюбили» поручалася за свого князя⁸⁰. Любецькі бояри знаходились в оточенні князя Свидригайла Ольгердовича, який у 1408 р. пішов на службу до великого князя московського, сподіваючись на його допомогу у боротьбі за великокнязівський престол ВКЛ. У його оточенні були князі путивльський та менський, бояри чернігівські, дебрянські (брянські), старо-

⁷⁷ Кондратьев І. До джерел формування служебної шляхти Любецької волості // Сіверянський літопис. – 2006. – №3. – С.38-45.

⁷⁸ Bogucki A. Grody a osadnictwo drobnorycerskie w ziemi dobrzynskiej // Przegląd Historyczny. – 1972. – Т.LXIII. – Zeszyt 2. – S.225-226.

⁷⁹ Веремейчик Е. Поселение «Пойма» около Шестовицы близ Чернигова... – С.370.

⁸⁰ Леонтович Ф.И. Веча, сеймы и сеймики Великого княжества Литовского // ЖМНП. – 1910. – № 2. – Отд.2. – С.233-274. – С. 239; Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. – СПб.: Тип. В.С. Балашева и Ко, 1894. – 400 с. – С. 160; Любавский М.К. Очерк истории литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. Изд. 2. – М.: Художественная печатня, 1915. – 409 с. – С.37.

дубські, любецькі («Лоубутескыи») та ін.⁸¹. З жалуваної грамоти 1499 р. великого князя Олександра Гедиміна Семену Івановичу Можайському бачимо, що останній отримав володіння «со всеми дворы и волостьми и з селы боярскими, и з слугами путными, и з людьми волостными и тяглыми, и з слободичы, и з данники, и со всеми их землями пашеными и бортными»⁸².

Важливу роль у формуванні поселенської структури регіону зіграло і алохтоне (прийшло) населення. Із приєднанням регіону до ВКЛ в окрузі Любеча осаджують полонених золотоординських татар. Перші татарські поселення на «військовому праві» відносяться до останньої чверті XIV ст. (опісля 1380 р.)⁸³. Більш широко «татарський елемент» з'являється на Київщині після походу литовського князя Вітовта на Дон у 1397-1398 рр. Полонені були розселені на землях і отримали права, подібні до шляхетських⁸⁴. На думку Я. Собчака, оселення татар на Київщині слід віднести до середини XV ст.⁸⁵. О. Яблонівський зазначав, що не лише у степовій зоні, а й на півночі на початку XVI ст. поблизу замків Остра та Любеча існувало селище під назвою Чемериси та інші ознаки тюркської присутності. Крім того, згадуються «чемериси»⁸⁶ (як

⁸¹ Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк. – Гомель: Республиканское унитарное предприятие «Центр научно-технической и деловой информации», 2002. – 244 с. – С.76.

⁸² Акты относящиеся к истории Западной России собранные и изданные Археологической комиссией. – Т.1 (1340-1506 гг.). – СПб.: Типография II Отделения Е.И.В. Канцелярии, 1846. – V с.+376 с.+24 с.+15 с. – С.192.

⁸³ Borawski P. Z dziejow kolonizacji tatarskiej w Wielkim ksiestwie Litewskim i w Polsce (XIV-XVII w.) // Przelad Orientalistyczny. – 1977. – №4. – S.291-296. – S.291-292, 295-296.

⁸⁴ Любавский М.К. Очерк истории литовско-русского государства до Люблинской унии включительно... – С.127.

⁸⁵ Sobczak J. Polozenie prawne ludnosci tatarskiej w Wielkim ksiestwie Litewskim. – Warszawa-Poznan: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – 134 s. – S.28.

⁸⁶ Ймовірно, що назва «чемериси» це перекинена назва марійців – «черемісів», народу, що входив до складу Великої Орди, а згодом – Казанського ханства. Однак, у ВКЛ чемерисами низвали саме нижчі категорії замкових слуг тюркського походження.

замкові слуги – нижча категорія військовослужбовців) і в Інвентарі Любецького замку 1606 р.⁸⁷. Село Чемериси знаходилось на р.Чемериси і було родовою маєтністю родини Чемерисів (Казанських), нобілітованих Сигізмундом II Августом. Тюркські корені мали родини Феремечів та Фаїв. Володарями Малиновської (Мотковської) землі була родина Татаринів (Татаринських-Міхнових), що отримала від Сигізмунда III підтвердження на свої володіння. Саме ця родина заснувала с.Татарине⁸⁸. Засновником роду Бокевичів-Щуковських міг бути якийсь Бокей, адже слово «бекей» («бокей») з давньотюркської означає «герой» чи «силач». Тюркське коріння мала й дрібнобоярська родина Бурдюків (хутір Бурдюки). Тюркське походження має назва с. Абакуми, що на північному сході від Лоева. У 1571 р. село Асаревичі згадане у документі як Ясировичі (від слова «ясир»), що може вказувати на тюркське коріння назви. Можливо, що тюркське походження має топонім Бахани⁸⁹ та, ймовірно, – с. Губичі. На думку дослідника С.Павленка, тюркське походження має і назва с. Москалі – від слова «міскал» чи «маскал» (золотник, вага чи міра для ваги)⁹⁰.

Таким чином, Любецька околиця як історико-географічна територія сформувалася ще в давньоруські часи, коли Любеч був одним із важливих центрів Чернігівського князівства. Приєднання Любеча до Великого князівства Литовського започаткувало новий етап у розвитку краю і значно прискорило утворення нових населених пунктів. Можемо стверджувати, що першопоселенцями (родоначальниками) більшості населених пунктів Любецької округи було місцеве населення. Зважаючи на те, що Любеч у давньоруські часи був центром князівської вотчини, дуже високою є вірогідність, що частина місцевого населення

⁸⁷ Jablonowski A.W. Pisma. T.III. Ukraina. – Warszawa: Skład główny w księgarni E.Wende i S-ka, 1911. – 368 s. – S.17, 33.

⁸⁸ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących // Jablonowski A. Lustracye Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Źródła dziejowe. – T.V. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – S. 1-226. – S.203; Jablonowski A.W. Pisma... – S.34.

⁸⁹ Тищенко К. Іншомовні топоніми України... – С. 43, 126.

⁹⁰ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини... – С.556.

брала своє походження від нащадків давньоруських дружинників, що напередодні монголо-татарської навали встигли осісти на землю. Частина сіл регіону бере своє походження від тюркських елементів, частина була оселена зубожілими родинами «вищого» боярства, головним чином з Брянська та Чернігова.

ФОРМУВАННЯ ЛЮБЕЦЬКОЇ ВОЛОСТІ

Чимало для розвитку системи оборони краю від татарських набігів було зроблене ще київськими князями Олельком (Олександром) (†1454 р.) та Семеном-Василем Олельковичем (1420-1470 рр.). Для цього була встановлена система регулярної варти боярських загонів у полі, на переправах та шляхах (польна сторожа). Водночас були укріплені й порубіжні замки Київщини – Любеч, Остер, Канів, Черкаси та Звенигород⁹¹. Після смерті київського князя Семена Олельковича у 1471 р. інститут княжіння в Києві ліквідується та утворюється Київське воєводство. Великий литовський князь Казимир призначив намісником Києва Мартина Гаштольда. Родина князів Олельковичів була споріднена з родиною Гаштольдів – дружиною Семена Олельковича була рідна сестра М.Гаштольда Марія. Новоприбулий намісник наразився на опір киян, що прагнули зберегти Київське князівство: «а Гаштовта не хотіли, бо він був іншої віри й їм не рівний (не князь)». Кияни двічі не впускали його до міста, але нарешті, «побоявшись оружного походу на них королівського війська, таки прийняли за намісника Гаштовта»⁹².

⁹¹ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.331; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.97-98, 107.

⁹² Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в. – К.: Типография Имп. университета Св. Владимира, тип. акц. общ-ва «Печатня изд. дела» Н.Т. Корчак-Новицкого, 1908. – 118 с. – С.2; Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Т.IV. –С.267-268,

Із створенням воєводства були утворені повіти – київський, мозирський, любецький, чорнобильський, овруцький, житомирський, остерський, канівський, черкаський та путивльський. До складу повітів входили волості, що роздавались на «довічному» праві⁹³, зокрема, до Любецького повіту входила Брагінська волость. Історик М. Довнар-Запольський зауважував, що у 1471 р. великий князь Казимир залишив усі «городки киевские» (фортеці Київського воєводства, у тому числі й Любеч), у своєму розпорядженні, але зобов'язався роздавати їх лише киянам⁹⁴. На чолі повітів ставали намісники (чи старости). У Великому князівстві Литовському староста був службовою особою, намісником короля, державцем королівських маєтків⁹⁵.

*Герб
Київського воєводства*

Як правило, призначався пожиттєво (інколи посада давалася за особливі заслуги), користався доходами з маєтку, збирав до казни утримання на військо – квартиру.

З утворенням Любецької волості прискорюється процес надання землеволодінь місцевому боярству, а відповідно, й поява нових населених пунктів. Як зазначав польський історик О. Яблоновський, саме у 1471-1480 рр. місцеве боярство отримує в Любецькому «обводі» численні землі та «острови»⁹⁶ (під якими слід розуміти села, від

510; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.99.

⁹³ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.19.

⁹⁴ Довнар-Запольський М.В. Украинские староства в первой половине XVI в... – С.10

⁹⁵ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.2. – С.629.

⁹⁶ «острови» – це окремо розташовані земельні ділянки. Див. докладніше: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. У 2-х т. / Ред. колегія: Л.Л.Гумецька (голова) та ін. – Т.2. / Ред. тому: Л.Л. Гумецька

литовського sala – «острів»⁹⁷. За даними дослідника, осадженням військовослужбових елементів в Любецький волості займався саме Мартин Гаштольд⁹⁸. На підлеглисть Любеча київським воєводам вказували й інші польські дослідники⁹⁹.

У 1477-1483 рр. намісником Любеча був віленський писар Васко (Василець) Любич. Як зазначає О. Русина, подібне поєднання писарського та намісницького урядів було цілком у тогочасних традиціях великокняжого двору¹⁰⁰. Твердження, що намісником Любеча у 1471-1480 рр. був син Мартина Ольбрихт (а саме цю версію підтримував автор цих рядків), вочевидь, є невірним. Відомо, що О. Гаштольд рано втратив матір, а згодом і батька, тому виховувався свояками. Його адміністративна кар'єра розпочалась лише 1501 р., коли він став дворянином великого князя Олександра¹⁰¹. Хоча наприкінці XV ст. він таки був «любець-

(голова) та І.М. Керницька. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 99. Див. також: Толчко О. Замітки з історичної топографії домонгольського Києва // КС. – 2000. – №6. – С. 166-169.

⁹⁷ Укладачі «Етимологічного словника української мови» визначають село не лише як «населене місце» але і як «поле» чи «землю». Назва споріднена з латинським словом *solum* («грунт») та литовським *sala* – «острів». Див.: Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т.5 : Р-Т / Уклад.: Р.В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с. – С.209 – 210.

⁹⁸ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw)... // *Źródła dziejowe*. – Т.ХХІІ. – S.639.

⁹⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Tom V (Kutowa Wola – Malczyce). – Warszawa: nakładem władysława Walewskiego, 1884. – S.395.

¹⁰⁰ Русина О. Василь Нікольський — невідомий книжник XVI ст. і його творчість // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. – Львів: Видавництво Наукового товариства імені Т. Шевченка, 2000. – С. 43–52. – С.48-49; Русина О. Чернігівщина і «презвітер Никольский от Дольняя Руси» // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої згадки про Чернігів. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2007. – С.415-427. – С.420.

¹⁰¹ Позднякоў В. Гаштольд Альбрэхт // Вялікае княства Літоўскае:

ким» володільцем (1499 р.): «кривды ми не чинят... налибочан («на либочан» – І.К.), и на пана Ольбрахтовых Мартиновича на терписань, которыи с ним в границах ся мают в тыхъ ловехъ, штож то ловы Любецкии»¹⁰². Але майном він володів не біля м.Любеча, а біля м. Любча Новогрудського повіту ВКЛ. До того ж, у 1503-1506 р. Ольбрихт Мартинович Гаштольд займав уряд Новогрудського намісника¹⁰³. А от Любечем він заволодів лише після шлюбу (до 1505 р.) з донькою любецького «отчича» князя В.Верецького Софією (1480 (?) – 1549 рр.)¹⁰⁴.

З утворенням воєводства уся повнота влади на Київщині належала воєводи: він збирав ополчення, йому підлягала уся «київська» шляхта (у тому числі й любецька. – І.К.) без посередництва місцевих старост. А от владі замкових намісників (старост) на Київщині підлягали нижчі військовослужбові категорії – замкові слуги та замкові бояри. Причому нижчий боярський стан намагався перейти з-під юрисдикції старост до юрисдикції воєводи («вийти в повіт»). Старости всіляко намагалися утримати боярство у своєму присуді, навіть коли воно отримувало вищий зем'янський статус, що постійно призводило до конфліктів між дрібною шляхтою і старостами¹⁰⁵. Цікаво, що право осаджувати

Енциклопедія. У 2(3) т. / Редкал. Г.П.Пашкоў (гал. ред.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С.517.

¹⁰² Lietuvos Metrika. knyga Nr.6 (1494 – 1506). Uzrasymu knyga 6. – Vilnius: LII Leidykla, 2007. – С.226-227.

¹⁰³ Акты Литовской метрики. Т. 1. Вып. 2. (1499 – 1507) / Собр. Ф.И. Леонтовичем. – Варшава, Типография Варшавского учебного округа, 1897. – 201 с.+ LV с. – С.181 (Столб. 748); Позднякоў В. Гаштольд Альбрэхт... – С.517.

¹⁰⁴ Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – 1893. – Декабрь. – Часть ССХС... – С.306; Любавский М.К. Обласное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута // ЧОИДР. – 1892. – Кн. 3-4 (162-163). – Отд. IV. – С.244; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw)... // Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ. – S.520; Вялікае княства Літоўскае: Энциклопедія. У 2(3) т. / Редкал. Г. П. Пашкоў (гал. ред.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.478.

¹⁰⁵ Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине

на землю військовослужбові елементи належало як київському воєводі, так і місцевим намісникам¹⁰⁶.

Пожалування боярству Любецької волості надавалися на «воєнному праві», тобто з обов'язком нести військову службу. На думку О. Яблоновського, більшість маєтності на території Любецької волості існували і до 1471 р., в усякому разі не зустрічаємо жодних відомостей про їхнє нове заселення¹⁰⁷. Загалом, як зауважував М. Грушевський, для XV ст. характерна відсутність поземельних актів, які б підтверджували права шляхти на володіння селами. Але факт старостинського чи королівського надання, як правило, фіксував давнє спадкове володіння¹⁰⁸. Також відзначимо, що на сьогодні практично не можливо розділити земельні пожалування надані Мартином Гаштольдом між 1471 та 1480 рр., та його сином Ольбрихтом Гаштольдом – у період 1516-1542 рр.

Вочевидь, спочатку замкове боярство осідало на землях під самим Любечем – у селах Миси, Змії, Кукарі, Скугарі, Піщики, Брехуни та ін. Під самим Любечем знаходилося село Боярове, згадки про якого зникають у 20-х рр. XVII ст.¹⁰⁹.

Одними з перших земельні володіння «на воєнному праві» отримали бояри Масловичі, Кисловські, Семаковичі-Злобицькі, Болотовичі та Кувечичі. Вже на початку XVI ст. відбулася так звана «прізвищна революція», коли шляхта бере собі прізвища

XVI в... – С.81; Словарь-комментарий // Статут Великого княжества Литовского 1529 года. / Под ред. акад. АН Литовской ССР К.И. Яблонскиса. – Минск: Изд. АН БССР, 1960. – С.232.

¹⁰⁶ Докладніше про розподіл повноважень київського воєводи та замкових намісників див.: Кондратьев І.В. Любецька волость наприкінці XV – на початку XVI ст. // Сіверянський літопис. – 2006. – №6. – С.27-37. – С.28.

¹⁰⁷ Яблоновский А. Левобережная Украина в XV-XVII ст. Очерк колонизации // КС. – 1896. – №LIII. – Апрель. – С.85-101. – С.93.

¹⁰⁸ Грушевський М.С. Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. / Післямова, примітки та показчики М.Крикуна (Репринтне видання). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1996. – 626 с. – С. 69-70.

¹⁰⁹ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.122.

від назв земельних наділів, якими володіла¹¹⁰. Насправді, це був важливий крок у становленні стану, адже імена та прізвища (власні назви) у привілейованій верстві відігравали не лише функцію власної ідентифікації, але й виконували роль ідентифікації володаря спадкових земельних володінь¹¹¹.

Земля Щуковська (Щуковщина) належала боярам Масловичам (Королькам-Масловичам)¹¹². Відповідно, частина володарів цієї маєтності стала у майбутньому називати себе Щуковськими. Згодом на Щуковській землі виникло с. Карольчиці (сучасне с. Корольча) та с.Кисле – володіння Кисловських. Однак, у першій половині XVII ст. с. Кисле на Щуковській землі відійшло до родини Масловичів (1642 р.) та Масловичів-Щуковських¹¹³. Під час проведення люстрацій 1616, 1622 та 1636 рр. Кисловичі та Масловичі доводили ревізорам, що вони отримали Щуковщизну та Харабурдовщину¹¹⁴ (с. Хмельниця) від Гаштольда¹¹⁵.

Моравельською землею володіли бояри Семаковичі, згодом тут

¹¹⁰ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.98.

¹¹¹ Гук І. Соціальні аспекти українського антропонімікону XVI-XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія: філологія. – Вип. 38. – Ч.ІІ. – Львів: Вид-во Львівського університету, 2006. – С.47-52. – С.47.

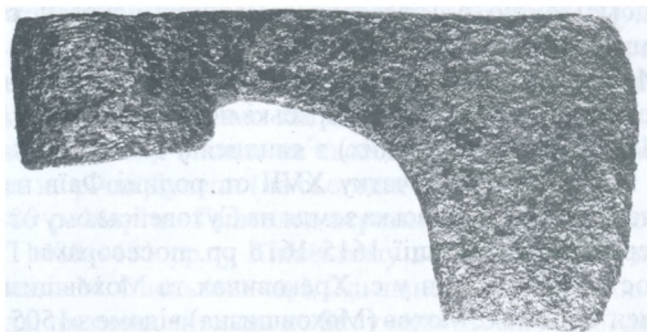
¹¹² *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.35; Jablonowski A. *Lustracye Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej polowy XVII wieku / Źródła dziejowe.* – T.V... – S.639.

¹¹³ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.286; Спр.31, Списки, составленные городничими и нижними земскими чинами о дворянах, записанных в подушном окладе 1792 г. (1792 г.), арк.142 зв.; Ф.133, Оп.1, Спр.23, Ведомости, предоставленные городничими и нижними земскими судами о дворянах, записанных в подушном окладе за 1782 г. (4 марта 1792 – 11 октября 1793 гг.), Арк.349 зв., 350; Оп.4, Спр.4, Постановления Черниговской комиссии «О разборе дворянства», об утверждении разных лиц в дворянстве и записи в дворянскую сословную книгу (10 июня 1786 – 1786 гг.), Арк. 43 зв., 288.

¹¹⁴ Від назви ручая Хмельниця земля називалася Хмельниччиною.

¹¹⁵ *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.88-89, 124-125, 205-206.

виникає село Семаки, а земля здобула нову назву – Семаковської (у 1616 та 1622 рр. згадується і як Моравельська)¹¹⁶.

***Бойова сокирка XIV ст.
(з матеріалів експедиції Б.Рибакова)***

Маєтність Заостровщина на правому березі Дніпра належала шляхтичам Болотовичам, центром цієї землі було село Осоричі (с. Асаревичі)¹¹⁷. На думку В. Кривошеї, рід Болотовичів бере свій початок від московського дворянина Антона Болота, що перейшов до Великого князівства Литовського за великого князя Казимира IV (1440-1492 рр.)¹¹⁸.

Право на володіння Кувечицьким ґрунтом (с.Кувечичі) затвердили за собою Кувечичі. Цікаво, що у середині XVI ст. на Київщині з'являється рід Болотовичів-Кувечинських¹¹⁹. Непо-

¹¹⁶ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.90, 125; Jablonowski A.W. Pisma... – S.19, 34.

¹¹⁷ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym... // Źródła dziejowe. – Т.ХХ. – S.209; Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріяли / Під ред. М. Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С.281 – 289. – С.283.

¹¹⁸ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.303.

¹¹⁹ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem,

далік Кувечичів знаходилась Трухановщина (с. Табаївка)¹²⁰.

На думку О. Яблоновського, від Гаштольда отримала земельні пожалування і родина Тарасевичів-Величковських, яка здобула Сільчанську землю (с. Тарасевичеві Велички – сучасне с. Тараса Шевченка), с. Борки та ін.¹²¹.

За М. Гаштольда продовжувалася практика розселення тюркських елементів. Можливо, тюркські першопоселенці (родини Фаїв, Феремичів, Казанських) з'явилися у Любецький волості саме у цей час¹²². На початку XVII ст. родині Фаїв належали Снятинська та Самойловська земля на Суховеїському острові¹²³. За матеріалами люстрації 1615-1616 рр. посесорами Пісчаної землі, острова Пресмиц у с. Хрековичах та Моховщизни були Чемериси¹²⁴. Саме с. Мохов (Моховщизна) відоме з 1505 р., коли воно було зруйноване татарами¹²⁵.

До обов'язків замкового намісника входило й утримання замкових слуг. Першими замковими слугами в «українних замках» стали артилеристи – пушкарі, що з'явилися у замках наприкінці XV ст.¹²⁶. Вочевидь, саме у цей період у Любецький волості осіла родина з «професійним» прізвиськом – Пушкарі (Пушкарі-

Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.93; Jablonowski A.W. Pisma... – S.34.

¹²⁰ Яблоновский А. Левобережная Украина в XV-XVII ст. Очерк колонизации.. – С.93.

¹²¹ Jablonowski A.W. Pisma... – S.34.

¹²² Sobczak J. Polozenie prawne ludnosci tatarskiej w Wielkim ksiestwie Litewskim... – S.28.

¹²³ Lustracja Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.90, 124-125, 201.

¹²⁴ Там само. – S.92, 126, 201.

¹²⁵ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1240, Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Чернігівському повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), Арк.18.

¹²⁶ Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в... – С.64; Довнар-Запольский М.В. Акты об украинной администрации XVI-XVII вв. // АЮЗР.– Ч.VIII. – Т.V. – К., 1907. – С.1-111. – С.64; ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1095, Грушевський А.С. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI ст. Старина и борьба за старину. Друкарський примірник, видання 1918 р. (1918 г.), Арк.35, 37.

Ресинські)¹²⁷, що володіли «островом» Лиственським (пізніше тут виникає с.Пушкарі) та селищем Дулеби¹²⁸.

На сучасних картах знаходимо майже усі ці топоніми, хіба що сучасне с. Корольча знаходиться набагато південніше Щуковської землі. Можливо, хтось із родини Щуковських придбав собі нові маєтності, що також отримали назву Щуковщини (на терені Любецької околиці відомо кілька Розсудевщин, Посудевщин, Красковщин та ін.). Зникле на сьогодні с.Дулеби (Дулепи) знаходилось на річці Дулепи (на сьогодні зникла)¹²⁹.

У 1480 р. Мартин Гаштольд втратив уряд київського воєводи¹³⁰. У 1480-1481 рр. у Київському воєводстві була викрита змова князів М. Олельковича, І. Ольшанського та Ф. Бельського. Вочевидь, ця змова виникла не без участі Московської держави, причому змовники, маючи на меті великокнязівський престол, хотіли розрахуватися з Москвою частиною земель Великого князівства Литовського (доказом цього вважається руйнація Києва 1 вересня 1482 р. союзником Івана III ханом Кримської Орди Менглі Гіреєм). Ф. Бельський втік до Москви, інші змовники були страчені у серпні 1481 р.¹³¹.

¹²⁷ Jablonowski A.W. Pisma... – S.35; ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.8, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.814 – 814 зв.

¹²⁸ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.95; Jablonowski A.W. Pisma... – S.35.

¹²⁹ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини... – С. 164.

¹³⁰ Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.IV. – 1993. – С.268.

¹³¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси... – С.268-273; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.99; Волков В. Войны и войска Московского государства. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 575 с. – С.28; Вялікає княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1. – С.218; Русина О. Київ як *sancta civitas* у московській ідеології та політичній практиці // «Істину встановлює суд історії» / Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Національна академія наук України; Інститут історії України НАН України. – Т. 2. – К., 2004. – С. 165-182. – С.171.

Можливо, саме ці події дали підставу О. Яблоновському стверджувати, що на початку 80-х рр. XIV ст. Велике князівство Литовське втратило Любецький замок, який відійшов до Московської держави. Повернутий Любеч був немовби у 1484 р.¹³². Але у 1482 р. Любеч «з волостью» згадувався як «київський», тобто залишався за Великим князівством Литовським¹³³. Нічого не можна сказати про державців міста та його приналежність у 1480-1482 рр. Як зауважував М. Грушевський, у реєстрі київських воєвод з 1480 по 1483 рр. існує прогалина. На думку історика, новий київський воєвода Іван Ходкевич обійняв цей уряд лише у 1483 р.¹³⁴. За іншими даними, І. Ходкевич займав уряд київського воєводи вже 1482 р., коли Київщина пережила набіг кримсько-татарської орди Менглі Гірея¹³⁵.

ВОТЧИНА МОСКОВСЬКОГО ЕМІГРАНТА. МОСКОВСЬКЕ ВОЛОДАРЮВАННЯ

До жовтня 1483 рр. помер «безпотомно» намісник Любеча віленський писар Васко Любич¹³⁶. 2 жовтня 1483 р.¹³⁷ Любеч

¹³² Яблоновский А. Левобережная Украина в XV-XVII ст. Очерк колонизации... – С.88.

¹³³ Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.IV. – С. 422; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym... // Źródła dziejowe. – Т.ХХ. – S. 16, 21.

¹³⁴ Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.IV. – С.268, 270.

¹³⁵ Панашенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст. // Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С.114-132. – С.115.

¹³⁶ Русина О. Василь Нікольський – невідомий книжник XVI ст. і його творчість... – С.48-49.

¹³⁷ Ф.Леонтович, О.Яблоновський та Н.Яковенко помилково зазначають, що це відбулося у 1484 р. Див.: Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права // ЖМНП. – 1893. – Декабрь. – Часть ССХС... – С.306; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.344; Jablonowski A.W. Pisma... – S.12.

був наданий Казимиром Ягелоном «у вотчину» московському емігранту, двоюрідному брату князів Можайських, князю Василю Михайловичу Верейському¹³⁸: «Мещаномъ любецькимъ и всимъ людемъ любечаномъ. Дали есмо Любечь князю Василью

Іван III
(1462-1505 рр.)

Михайловичу съ всимъ по тому, какъ есмо сами мели и какъ на насъ держано тыми разы; а дали есмо во отчину»¹³⁹.

На зламі 80-90-х рр. XV ст. ситуація на литовсько-московському кордоні була напруженою. У 1486 р. мешканці Любеча скаржилися Казимиру Ягелону на «кривди и грабежи» з боку «московских людей». Великий литовський князь висунув ультиматум московському князю Івану III: «иж жаловали тебе люди твое вкраиные, будь си бы им многии кривды поделали», або ж: «нашимъ людем вкраинным...

¹³⁸ Рід Верейських – це молодша гілка московських великих князів. Василь Михайлович у 1468 та 1469 рр. був очільником походу московських військ на Казань, 1471 р. – на Новгород, у 1472 та 1480 рр. брав участь у боротьбі з ханом Великої Орди Ахматом. Дружина – Марія Андріївна Палеолог, племінниця дружини Івана III Софії. За переказами, у 1483 р. Іван III наказав подарувати своїй невістці, яка якраз народила первістка, коштовні корали, що колись належали його першій померлій дружині. Виявилось, що корали вже подаровані Софією Марії Верейській. Коштовності були відібрані, а подружжя Верейських було заарештовано. Рятуючись, у 1484 р. вони втекли до Литви. Див.: Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.478.

¹³⁹ Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период. – Одесса: Издательство «Техник», 1912. – XLIII с. + 599 с. – С.271; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.114-116; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw)... // Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ. – С.520; Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. – 320 с. – С.75.

любчаномъ многие шкоды починили в татбах и въ разбоехъ, и в грабежахъ тыми разы недавно». Було запропоновано вирішити це питання на міждержавних переговорах: «штоб от нас (Литви) пан, а от тебе (Івана III) боярин зъехалися и тым обидным делом выправу вчинили на обе стороны, абы правые не гибли, а виноватые скаженены были»¹⁴⁰. Але питання на перемовинах вирішене так і не було, і у 1487 р. розпочалася литовсько – московська війна, яка завершилась у 1494 р.¹⁴¹. Причому, на думку сучасних дослідників, військові дії йшли по усій лінії міждержавного кордону¹⁴².

Незважаючи на війну, Любеч залишався одним із торгівельних центрів Великого князівства Литовського. У «безмитному листу» 1488 р. менському міщанину Луці Терешковичу йшлося про дозвіл торгувати у таких містах: «Глуську, в Погосте, в Чорторыску... в Браньску, в Стародубе, в Чернигове, у Вышегороде, в Кieve, в Путивли, в Черкасахъ, в Житомири, в Чуднове, в Овьручьемъ, в Чернобыли, в Мозыри, в Новозе, в Любечи, в Грезску – по всимъ нашимъ мытомъ, и по князским, и по паньскимъ, и по боярскимъ, сухимъ и водою»¹⁴³.

У цей період регіон неодноразово потерпав від татарських набігів (1489, 1493, 1497 рр.). У 1498 р. великий князь Олександр скаржився московському царю Івану III на його союзника Менглі Гірея, який того ж таки року підійшов до Чернігова і пограбував навколишні села¹⁴⁴.

¹⁴⁰ Литовская метрика: 4-я книга записей (1479-1491) // Lietuvos metrika. Кнуга Nr. 4 (1479-1491) / Lietuvos istorijos institutas / Лина Анужите (подгот. и предисл.). – Вильнюс: Zara, 2004. – С.128-129; Литовская метрика. – Отд.1-4. – Ч.1. Книги записей. – Т.1. – СПб.: Русская историческая библиотека, 1910. – Т.ХХVII. – С.443-444.

¹⁴¹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.119.

¹⁴² Волков В. Войны и войска Московского государства... – С.31.

¹⁴³ Литовская метрика: 4-я книга записей (1479-1491) // Lietuvos metrika. Кнуга Nr. 4 (1479-1491) / Lietuvos istorijos institutas... – С.146-147; За даними білоруського історика О.Макушнікова, цей документ датується 5 травня 1480 р. (Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века... – С.182).

¹⁴⁴ Панащенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини

З кінця XV ст. відомий один з небагатьох підтверджувальних привілеїв на землеволодіння в регіоні. У 1496 р. великий литовський князь Олександр Ягелон (1492 – 1506 рр.) затвердив за віленським підключим Богданом Павловичем «отчизні» та «дедизні»¹⁴⁵ володіння: «имънія в Черниговскомъ повѣтъ есть, на имя Сибрезь, а Заболовесье зъ бобровыми гоны у въ отрубъ, а селище Ргощъ, а Замстайловище»¹⁴⁶. Як бачимо, у документі йдеться про с.Сибереж, про територію за р.Білоус – «Заболовесье», с. Рогощу та землі за болотом Замглай («Замстайловище»)¹⁴⁷. На думку О. Русиної, предки Богдана Павловича осіли на Чернігівщині щонайменше з кінця XIV ст.¹⁴⁸

У 1499 р. В.Верейський отримав підтвердження на Любецький замок від Олександра Ягелона¹⁴⁹, але володів він Любечем опісля лише рік – до 1500 р.¹⁵⁰.

1500 р. В.Верейський помер. На короткий час новою володаркою Любеча стала його дружина разом з донькою Софією (у подальшому стала дружиною О. Гаштольда). У 1500 р. Любеч у неї відібрав стародубський князь Іван Андрійович Можайський¹⁵¹.

на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст... – С.117-118.

¹⁴⁵ Володіння службовим (служебним) маєтком протягом двох-трьох поколінь, давало можливість перевести його у приватне володіння. У подальшому це положення увійшло до Литовських Статутів.

¹⁴⁶ Добровольський М.П. Село Рогоща Черниговского уезда... – С.3; Акты Литовской Метрики. Т. 1. Вып. 1. (1413 – 1498) / Собр. Ф.И.Леонтовичем. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1896. – С.123.

¹⁴⁷ Добровольський М.П. Село Рогоща Черниговского уезда... – С.4.

¹⁴⁸ Русина О. Василь Нікольський — невідомий книжник XVI ст. і його творчість... – С.50.

¹⁴⁹ Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.77; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.227.

¹⁵⁰ М.Любавський помилково вважав, що Василь Верейський володів Любечем у 1503-1508 рр., а Н.Яковенко – до 1501 р. Див.: Любавський М.К. Обласное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства... – С.244; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.344.

¹⁵¹ Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права... – С.197; Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy... – S.242;

Ю.Виноградський безпідставно розширив хронологічні рамки володіння Іваном Андрійовичем Можайським «кормліннями» та «вотчинами» – Черніговом, Стародубом, Гомелем і Любечем («з волостями») на другу половину XV ст. Водночас інший втікач Іван Дмитрович Шемячич отримав Рильськ та Новгород-Сіверський. На думку дослідника, сини цих двох князів – Семен Можайський та Василь Шемячич наприкінці XV ст. «передалися до Великого князівства Московського», а їхні землі за угодою 1503 р. «перепали до Москви»¹⁵².

Докладно розглядаючи ці процеси, український історик О. Русина зауважує, що Іван Андрійович Можайський ще 1454 р. отримав від Казимира Стародуб та Гомель, 1465 р. до його земель був доданий Брянськ, і лише у 1496 р. Олександр Казимирович пожалував Семену Івановичу Можайському Чернігів та волості Карачов і Хотимль. Близько 1500 р. Можайський приєднав до своїх володінь і Любеч¹⁵³. З жалуваної грамоти 1499 р. великого князя Семену Івановичу Можайському бачимо, що той отримав «город Стародуб, а Гомей, а замок Чернигов и волости Карачов и Хотимль, со всеми дворы и волостями и з селы боярскими, и з слугами путными, и з людьми волостными и тяглыми, и з слободичы, и з данники, и со всеми их землями пашеными и бортными»¹⁵⁴. Як бачимо, Любеч у переліку маєностей С. Можайського 1499 р. відсутній.

На сторону Московської держави Семен Іванович Можайський та Василь Іванович Шемячич перейшли у 1500 р. Як зауважує

Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.478.

¹⁵² Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини. IV. Литовська зверхність. Московське урядування (рр. 1356-1503-1618) // Історико-географічний збірник / Видає комісія для складання Історико-географічного словника України). – Т.IV. / За редакцією М. Грушевського. – К.: Друкарня Всеукр. Академії наук, 1931. – С.127-143. – С.133.

¹⁵³ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.114-116.

¹⁵⁴ Акты относящиеся к истории Западной России собранные и изданные Археологической комиссией. – Т.1 (1340-1506 гг.). – СПб.: Типография II Отделения Е.И.В. Канцелярии, 1846. – С.192.

О. Русина, виклад цих подій у вітчизняній історіографії рясніє численними помилками, пов'язаними з відсутністю чітких уявлень про вотчини Можайського та Шем'ячича. Цікаво, що родич вищезгаданих «втікачів» Василь Верейський не згадується у контексті даних подій, хоча саме він у першій половині 90-х рр. XV ст. вів активні переговори з Іваном III. Улітку 1495 р. Василь Верейський погодився віддати Івану III вивезену ним до Велико-го князівства Литовського московську «казну»¹⁵⁵. У свою чергу Іван III висунув умову: «Мы, посмотря по вашему исправлению и жаловати вас хотим». На цьому з невідомих причин листування перервалося. В.Верейський залишився у Литві, і у 1499 р., як уже згадувалось, навіть отримав охоронного листа на Любеч та інші маєтності. За місяць до того, 26 березня аналогічне підтвердження отримав і Семен Можайський, до володінь якого належали Чернігів, Гомель, Стародуб, Карачовська і Хотимльська волості. Але у серпні 1500 р. він перейшов на московську службу вже як володар Чернігова, Гомеля, Стародуба та Любеча. За іншими джерелами, 1500 р. Любеч був здобутий московським військом. Як зазначає О. Русина: «з урахуванням того, що після 1499 р. ім'я Верейського зникає без сліду зі шпальт історії, стає зрозумілим, що князь або «вчасно» помер, або зайняв у подіях зламу XV-XVI ст. антимосковську позицію, поплатившись за неї життям»¹⁵⁶.

Сучасний російський історик М. Кром вважає, що С. Можайський знаходився у змові з московським князем ще з 1499 р. За домовленістю з Іваном III при переході на московську службу Можайський отримав право приєднати до своїх володінь будь-яку територію: «которые города и волости они под Литвою подберут, то им все держати»¹⁵⁷. Зважаючи, що В. Верейський був

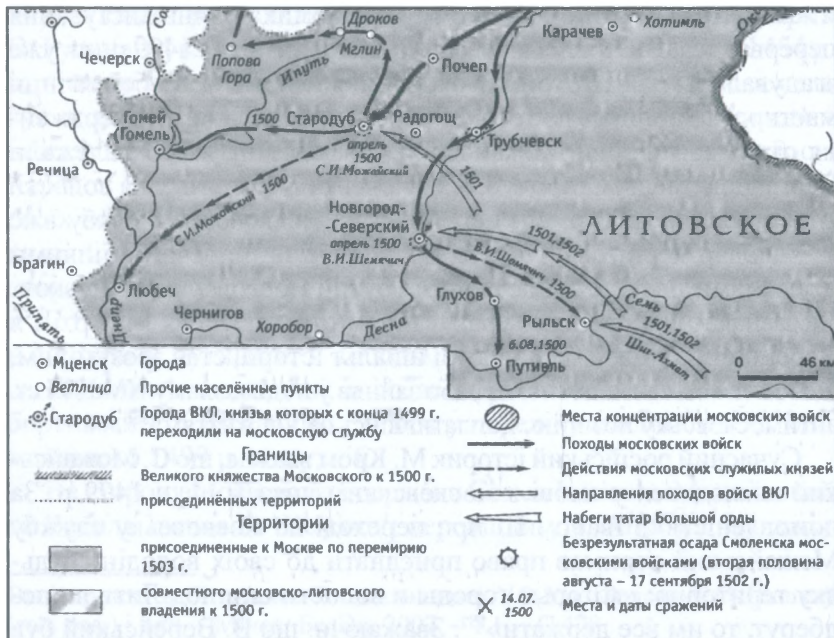
¹⁵⁵ На думку О.Русиної, прихоплену з собою казну Верейські могли сховати десь у Любечі (Див.: Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо: Українська історія в таємниціях і курйозах XV – XVIII ст. – К.: Наук. думка, 2002. – 311 с.; Україна: литовська доба: 1320 – 1569... – С.142).

¹⁵⁶ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.192-193; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.370.

¹⁵⁷ Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.113, 115.

особистим ворогом Івана III, його усунення С. Можайським та загарбання володінь (Любеча) не викликає подиву.

У 1500-1503 рр. спалахнула війна між Московською та Литовською державами. Московські війська «многие грады, и волости, и села поплениша, и людей многих мечю и огневи предата и иных в плен поведоша». Любеч згадується серед міст потерпілих у 1500 р.¹⁵⁸. До того ж, у 1500 та 1503 рр. на Київщину вторгалися орди кримських татар. У 1501 р. хан Великої Орди Шейх Ахмет розгромив околиці Стародуба¹⁵⁹.

**Литовсько-московська війна 1500-1503 рр.
(фрагмент карти¹⁶⁰).**

¹⁵⁸ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.195.

¹⁵⁹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.113; Волков В. Войны и войска Московского государства... – С.44, 475.

¹⁶⁰ Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе

28 березня 1503 р. за договором між Литвою та Московською державою Чернігів, Рильськ, Новгород-Сіверський, Любеч, Гомель, Почеп, Трубецьк, Радогощ, Брянськ, Мглин, Стародуб та Дроків відійшли до Москви, а Брагін та Речиця залишилися за Литвою¹⁶¹. У березні-квітні 1503 р. князі С. Стародубський, В. Шемячич, С. Бельський отримали у володіння Чернігів, Стародуб, Путивль, Рильськ, Новгород-Сіверський, Гомель, Любеч, Почеп та інші міста «с волостями»¹⁶². Велике князівство Литовське фактично втратило третину своїх земель: 70 волостей, 22 городища та 13 сіл, а нова московсько-литовська границя стала проходити у 45-50 км від Києва та 100 км від Смоленська, тим самим утворюючи зручний плацдарм для вторгнення московської армії на терени ВКЛ¹⁶³. До того ж, Велике князівство Литовське втратило контроль над важливішою водною артерією – Дніпром. У 1503-1504 рр. до московської Гомельської волості були приєднані Горвольська та Речицька волості, що на правому березі Дніпра, після чого річка була перегороджена дерев'яним частоколом – єзом¹⁶⁴.

Незважаючи на московську приналежність Любеча, у 1505 та 1506 рр. великий литовський князь та король польський Олександр затвердив за Софією Верецькою та її чоловіком канцле-

руско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.114.

¹⁶¹ Литовская метрика (1528-1547). Шестая книга судебных дел (копия конца XVI в.). – Т.CXLIX. / Отв. ред. С.Лазутка; Тексты подготовил И.Валиконите, С.Лазутка; Вильнюс. ун-т. – Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 1995. – С.209-212.

¹⁶² Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-литовским. Т.1 (1487-1533) / Под ред. Г.О. Карпова // Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Сборник Императорского русского исторического общества. Т.35. – СПб.: типография Ф.Елконского, 1882. – VI с.+ XXII с. + 869 с. + 88 столб. – С.399.

¹⁶³ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе. – М.: Квадрига, 2009. – 192 с. – С.47; Волков В. Войны и войска Московского государства... – С.46-47.

¹⁶⁴ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 106.

ром¹⁶⁵ ВКЛ Ольбрихтом Гаштольдом право збирати податки з Любеча¹⁶⁶. Хоча це пожалування у цей час було суто формальним актом.

Наприкінці травня 1506 р., спустошивши по дорозі землі Московського князівства, через Лоеву гору до Литви вторглась орда кримського хана¹⁶⁷. У 1507 р. спалахнула нова війна між Литвою та Московщиною. Між іншим, на смоленському напрямку литовську армію очолював О. Гаштольд. Влітку 1507 р. литовські війська випалили Чернігів та околиці Брянська¹⁶⁸. Наступного 1508 р. польське посольство у Москві зажадало повернення Любеча та інших земель. Вочевидь, Литва тоді ж відвоювала Любеч, оскільки 1508 р. «московський» князь Горенський, «взявши багато полонених та здобичі», випалив посади Любеча¹⁶⁹. У «перемирному листе» 1508 р. московського князя Василя та короля Сигізмунда I Любеч «з волостми» названий литовським, а Чернігів, Стародуб та Гомель – московськими¹⁷⁰. Хоча, на думку польських істориків, Любеч відійшов до Литви ще у 1507 р.¹⁷¹. М. Кром вважає, що литовці захопили Любеч лише після підписання мирного договору 8 жовтня 1508 р., причому саме втрата Московським князівством Любеча продемонструвала слабкість московських завоювань 1500 р.¹⁷².

¹⁶⁵ Вочевидь це помилка, адже у 1505-1509 рр. він був підчасним ВКЛ.

¹⁶⁶ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. Т.3. Дадатак. А-Я / Рэдкал.: Т.У. Бялова (гал. рэд.) і інш.; маст. З.Э.Герасімовіч. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2010. – С.315-316.

¹⁶⁷ Grabski A., Nadolski A., Nowak T. *Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864.* – Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1965. – Т.1. – 503 s. – S.328.

¹⁶⁸ Волков В. *Войны и войска Московского государства...* – С.49.

¹⁶⁹ Милорадович Г.А. *Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда.* – М.: Университетская типография, 1871. – 156 с. – С.11; Милорадович Г.А. *Местечко Любеч // ЧГВ.* – 1855. – №50. – Часть неофициальная. – С.401.

¹⁷⁰ *Литовская метрика (1499-1514). Книга записей 8 / Подг. к печати Я.Балицис; Р.Фирковичус; Д.Антавичус; Ин-т истории Литвы.* – Вильнюс: Mokslu ir encirlopleidiju leidybos institutas, 1995. – С.125-128.

¹⁷¹ Grabski A., Nadolski A., Nowak T. *Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864...* – S.253.

¹⁷² Кром М.М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в...* – С.200, 212, 225.

З 1508 до 1537 р. (коли до Литви був повернутий Гомель¹⁷³), землі Любецької волості фактично зусібіч знаходились в оточенні московських володінь, за виїмком невеличкої ділянки між Сожем та Дніпром, що й з'єднувала волость із ВКЛ. Любецька волость стала ледь не ексклавом (володінням однієї держави, зусібіч оточені землями іншої). У свою чергу, із втратою Любеча Московське князівство фактично втратило й контроль над Дніпром, лише незначна ділянка московсько-литовського кордону, затиснута з півдня Любецькими, а з півночі – Чечерськими землями ВКЛ, виходила до річки¹⁷⁴.

***Василь III, великий
князь Московський
(1505-1533 рр.)***

Важко сказати, чи встигла щось зробити Московська держава для розвитку регіону. Цілком можливо, що значна частина мешканців Радогоща, Любеча, Брянська, Путивля та Чернігова у 1500 р. назавжди залишила свої «отчизные земли»¹⁷⁵. Хоча, на думку церковного діяча і дослідника Чернігівщини Філарета (Гумілевського), саме за часів московського панування земельні володіння отримала боярська родина Глібовичів (Глібовичів-Пероцьких)¹⁷⁶. Відомо, що у 1571 р. родина Пероцьких володіла селами Пероцьк, Горськ, Плоским лісом, Творичовським борком, ставком Турищ (Скурищ) та дібровою Чарничин ліс¹⁷⁷.

¹⁷³ Кром М.М. «Вдовствующее царство»: Политический кризис в России 30-40-х годов XVI века. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 888 с. – С. 168.

¹⁷⁴ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 105, 153.

¹⁷⁵ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.195.

¹⁷⁶ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенский. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с. – С.226.

¹⁷⁷ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – К., 1907. – III с. + 560 с. – С.227-230; Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1. –

Вочевидь, що опісля 1508 р. на території Любецької округи залишилась певна частина осаджених московською владою військовослужбових елементів, зокрема Васильєвичі, Глинські, Дроздовські, Жукови, Кузнецови, Кушнарєви та ін. Як вказує Н. Яковенко, жителів Любеча «з огляду на висунуте далеко на північ розташування міста часто називали москалями»¹⁷⁸.

Цілком вірогідно, що на початку XVI ст. у Любецькій волості осіла й частина брянського боярства. На думку Філарета (Гумілевського), родина Бокевичів-Щуковських (або Бокеїв-Щуковських) була однією із гілок роду брянських бояр Бокеїв – нащадків смоленських князів. 1499 р. на Сіверщині з'явився Юхим Бокеєв, який отримав у володіння с. Черпетове Брянського повіту, а любецькі бояри Бокевичі отримали землі у Любецькій околиці наприкінці XV ст. Як зауважує М. Кром, після 1500 р. брянський боярин Василь Іванович Бокеєв залишився у Литві (1508, 1514-1522 рр.)¹⁷⁹. Після 1500 р. бракує інформації про брянських бояр Карпових, хоча з 1571 р. відомий любецький зем'янин Демид Карпов (Карпович)¹⁸⁰. З 1518 р. у Литві мешкав Іван Савич, ймовірний засновник роду любецьких шляхтичів Савичів¹⁸¹. Брянських бояр Мишковичів після 1500 р. зустріча-

Чернигов: Губернская типография, 1866. – 390 с. – С.64-66; Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.7-9.

¹⁷⁸ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.275.

¹⁷⁹ Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.264; Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии... – С.223; Jablonowski A.W. Pisma.... – S.35.

¹⁸⁰ АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.227-230; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.196; Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.266.

¹⁸¹ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.84-86; Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.267.

емо у Москві серед «литвы дворовой». Можливо, частина цієї родини осіла і біля Любеча під дещо видозміненим прізвищем Мишків-Гришичів¹⁸².

Таким чином, значна територія Лівобережної України (з такими потужними фортецями як Чернігів, Стародуб, Мена, Конотоп, Путивль) з 1503 р. до початку XVII ст. (юридично – до 1618 р.), опинились у складі Московської держави. Московські володіння фактично «вклинювались» у землі Речі Посполитої, залишаючи відкритим шлях на Київ. Це примушувало литовсько-польську державу розвивати власну мережу прикордонних замків, у т. ч. й любецький. Як зазначав М. Грушевський, «в руках Москви... зоставалася ціла Чернігівщина, з виїмком тільки узького західного, наддніпрянського поясу – округів Любеча й Остра»¹⁸³. У цей період, на думку польського історика В. Бобинського, в Любечі постав (був відбудований) замок¹⁸⁴.

Московська держава не залишала спроб повернути собі втрачене, порубіжні конфлікти тривали й у «перемирні» роки¹⁸⁵. Після повернення Любеча до Литви під московським володарюванням ще певний час залишався Гомей. Гомейська границя фактично оточувала з трьох сторін значну частину Любецької волості огинаючи її широкою дугою – від р. Сухий Вир на північ через притоки Сожу річки Немильню та Терюху до р. Уть. Біля самого устя Сожу кордон доходив до Дніпра. Як вже зазначалося, Московська держава втратила вихід до Дніпра (цілком можливо, що вона таки контролювала незначну ділянку біля устя Сожу). Однак, саме втрата виходу до найбільшої водної артерії Східної Європи, спонукала Московське князівство на нову війну¹⁸⁶.

¹⁸² ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 288 зв.; Крім М.М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в... – С.267.

¹⁸³ Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.IV. – С.422.

¹⁸⁴ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.227.

¹⁸⁵ Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века... – С.88.

¹⁸⁶ Темушев В. Н. Формирование территории Гомейской волости

Чергова литовсько-московська війна розпочалася у 1512 р. У червні 1512 р. татари напали на Сіверську землю – Брянськ, Путивль та Стародуб. У березні 1515 р. армія ВКЛ із союзними татарами осадила Чернігів, Стародуб та Новгород-Сіверський. У 1516 р. війська Сигізмунда I ходили на Гомель. Влітку 1518 р. Василь III направив загони зі Смоленська та Стародуба на Подніпров'я¹⁸⁷. Лише коли у 1537 р. до ВКЛ був повернутий Гомей, можна говорити, що міждержавні кордони в цілому стабілізувалися і залишалися більш-менш незмінними аж до початку XVII ст.

У ВОЛОДІННІ ГАШТОЛЬДІВ

Як вже зазначалося, у 1505 та 1506 рр. великий литовський князь та король польський Олександр підтвердив за Софією Верейською та її чоловіком Ольбрихтом Гаштольдом право збирати податки з Любеча. Але за даними М. Любавського, у 1508 р. відвойованою волостю ще опікувався київський воєвода Єжи Монтовтович (Монивидович)¹⁸⁸. Хоча дослідниця історії Києва Н. Білоус зазначає, що Юрій (Єжи) Монтовтович був воєводою недовго – лише від 11 березня до 11 липня 1507 р.(†)¹⁸⁹. Після смерті Монтовтовича київськими воєводами були Юрій Олександрович Гольшанський (1508 – 1510/11 рр.; за іншими

в составе Великого княжества Литовского (до конца XV в.) // Памяць стагоддзяў на карце Айчыны: Зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава / Нацыянальная акадэмія навук, Інстытут гісторыі. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – С. 16-73. – С.56.

¹⁸⁷ Волков В. Войны и войска Московского государства... – С.54, 60, 80-81; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.372.

¹⁸⁸ Любавский М.К. Обласное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства... – С.244; Jablonowski A.W. Pisma... – S.12; Яблоновский А. Левобережная Украина в XV-XVII ст. Очерк колонизации... – С.88.

¹⁸⁹ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Миська влада і самоврядування. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 360 с. – С.278.

даними – 1507-1510 (†)), Юрій Миколайович Радзивіл (1511-1514 рр.) та Андрій Якубович Немирович (1514-1540 рр.)¹⁹⁰.

Надгробок О.Гаштольда (фрагмент скульптури)¹⁹¹.

Десь незабаром Любеч остаточно перейшов до О.Гаштольда, підтвердження цього датується 1516 р., коли Любеч був наданий йому у «вічність». Незважаючи на те, що у 1512-1522 рр. тривала литовсько-московська війна, у 1522 р. право збирати податки з Любеча С. Верейською та О. Гаштольдом підтвердив Сигізмунд I¹⁹².

Невідомо коли точно народився Ольбрихт Гаштольд. Біля 1492 р. став студентом Краківського університету, щонайменше з 1499 р. володів Любчею Новогрудського повіту¹⁹³, у 1501 р. – дворянин

¹⁹⁰ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.360; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування... – С.278.

¹⁹¹ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С.517.

¹⁹² Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. Т.3. Дадатак. А-Я / Рэдкал.: Т.У. Бялова (гал. рэд.) і інш.; маст. З.Э.Герасімовіч. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2010. – С.315-316.

¹⁹³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr.6 (1494 - 1506). Uzrasymu knyga 6. – Vilnius: LII Leidykla, 2007. – С.226-227.

великого князя Олександра, у 1503-1506 рр. – новгородський (новогрудський – І.К.) намісник, 1505-1509 рр. – підчаший ВКЛ, у 1508-1513 рр. – воєвода новгородський (новогрудський – І.К.), у 1513-1519 рр. – полоцький, 1519-1522 рр. – троцький¹⁹⁴, з 1522 р. – воєвода віленський та канцлер ВКЛ, староста бельський (1513 р.), мозирський (до 1514 р.), городельський – до 1533 р. Військові заслуги: 1503 р. – очільник походу проти татар (розгромив неподалік р. Прип'яті союзне Москві татарське військо¹⁹⁵), 1505 р. – обороняв від татар Новогрудок, у 1507 р. командував обороною Смоленська від московської армії, у 1508 р. – очолював литовську армію у боях під Оршею. У 1517 р. був послом великого князя в Бахчисараї – столиці Кримської Орди, опісля чого, у листопаді того ж таки року, татари напали на підлеглі Москві «северские земли». У 1518 р. О.Гаштольд розбив московських воєвод під Полоцьком. Ворогував з М.Радзивілом (доходило до збройного протистояння). Смерть М.Радзивіла (1521 р.) відкрила йому дорогу до зайняття вищих посад в державі. Під його керівництвом та наглядом створювався Литовський Статут 1529 р., до того ж, він був власником величезної бібліотеки. У 1522 р. як один із найзаможніших магнатів ВКЛ виставляв до війська 466 вершників (для порівняння: троцький воєвода Константин Острозький у 1528 р. виставляв 426 коней, київський воєвода Андрій Немирич – 43, князь Олександр Вишневецький за «пописом» 1528 р. виставляв 15 коней¹⁹⁶). У 1533 р. уступив значну частку своїх маєтків

¹⁹⁴ За іншими даними, займав цю посаду у 1499 р. (РДАДА, Ф. 389, Оп.1, Спр.5, Литовская метрика. Книга записей 5/6 (1492-1505 гг.), Арк.110-110 зв.).

¹⁹⁵ Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / Упоряд. та переклад з польськ. о. Юрія Мицика. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1006 с. – С.355.

¹⁹⁶ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 / Падрыхт. А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М.А. Вайтовіч; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мн.: Бел.навука, 2003. – 444 с. – С.50; Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. – 2005. – №1–2. – С. 127 – 133. – С. 130.

королеві Боні (Любеч до відданих маєтків не увійшов – І.К.)¹⁹⁷.

Як вже зазначалося, дружиною Ольбрихта стала донька любецького «отчича» у 1483-1500 рр. В. Верейського Софія. За даними П. Клепатського, Ольбрихт Гаштольд володів Любечем у 1516-1542 рр.¹⁹⁸, йому належав і Остерський замок¹⁹⁹. У 1522 р. Сигізмунд I надав О. Гаштольду, його дружині та дітям, право використовувати печатки з червоного воску (князі та пани використовували зелений віск, право застосовувати червоний належало лише королю)²⁰⁰.

Між іншим, археологічні дані дозволяють нам приблизно локалізувати місце розташування житла родини Гаштольдів на Замковій горі Любеча. Під час досліджень 1957-1960 рр. були знайдені фрагменти кахель горшкоподібного типу датовані XIV – XV ст. Причому подібні кахлі – доволі рідка знахідка, пов'язана із поширенням кахельних печей у будинках знаті – володарів міст та замків. Вартість таких кахлів була значною, адже їх завозили й облицьовували піч вже на місці.

Саме концентрація кахлів дає можливість приблизно локалізувати місцезнаходження житла феодала (подружжя Гаштольдів – І.К.). Розподіл знахідок у розкопах 4, 10, 19, 21, 22, 28, 31, 32, при нанесенні на план Замку дозволяє виявити основну концентрацію кахлів в центральній частині (розкопи 4, 10 та 19), в південно-західній частині (ближче до рову та воріт) – розкопи 28, 31 та 32, та у західному куті площадки (розкопи 21 та 22). На думку Ю.Ситого, основне місце концентрації кахлів – це житло феодала, другорядне – місце розташування сторожи та прислуги. Таким чином, будинок знаходився на відстані 55-60 м від конструкції воріт замку та у 40 м від господарських будівель²⁰¹.

¹⁹⁷ Позднякоў В. Гаштольд Альбрэхт... – С.517; Волков В. Войны и войска Московского государства.... – С.61.

¹⁹⁸ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли... – С.271.

¹⁹⁹ Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини... – С.140.

²⁰⁰ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. –Т.1. – С.478.

²⁰¹ Сытый Ю.Н. Материальная культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского... – С.351-354.

У цей час О. Гаштольд осаджує нові боярські володіння. Зокрема, половина Зміївського «острова» була надана у 1526 р. боярам Більдухам. 20 січня 1528 р. ця маєтність була затверджена за П'ятницькою та Св. Євстафія церквами Любеча. Священником цих церков був Агафід (Більдуха): «половину острова Змейского зо всіми (пожитками) поп(у) Агафиду, а тот поп церковь святого Евстафия маеть приставить». 5 квітня того ж таки року О. Гаштольд надав цій церкві й другу половину Зміївського «острова» (хут. Змії біля Любеча)²⁰². Село Буянки отримала від О. Гаштольда родина Даничів²⁰³. У 20-і рр. XVI ст. підтвердження на с. Кувечичі здобула родина Кувечичів. З 1526 р. на Чернігівській землі відоме с. Тупичів, яке тоді належало Московській державі, ймовірно, саме переселенці з цього села оселились в Любецький волості, заснувавши нове сільце Тупичівка²⁰⁴.

Вочевидь, значна частина пожалувань була надана після війни 1534-1537 рр., в основному на території Гомейської та можливо й Брагінської волості, коли до Великого князівства Литовського був повернутий Гомель²⁰⁵. Зокрема, від О. Гаштольда князь Іван Сенський отримав правобережні с. Колодчичі (Колодовиці): «жоне и детемъ его»²⁰⁶.

²⁰² Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С.40-41; ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.215 зв.; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городничского уезда. Родина преподобного Антония Печерского... – С. 139-143.

²⁰³ Константинович Н. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С.32-33.

²⁰⁴ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии... – С.250; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw)... // Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ. – S.520.

²⁰⁵ 16 квітня 1535 р. Гомель був взятий литовським військом на чолі з Юрієм Радзивілом, у 1637 р. Московська держава юридично визнала місто за ВКЛ. Див.: Темушев В.Н. Формирование территории Гомейской волости в составе Великого княжества Литовского (до конца XV в.)... – С.17; У праці О.Макушнікова «Гомель с древнейших времен до конца XVIII века», наведена інша дата – 17 липня 1635 р.

²⁰⁶ Литовская метрика. 10-я книга судебных дел. (1540-1541) / Lietuvos

На думку О.Яблоновського, за Сигізмунда I (1506-1548 рр.) Любеч остаточно сформувався як «українний господарський замок»²⁰⁷. Якійсь заходи були здійснені і у Лоеві – у 1538 р. згаданий як містечко Любецької волості²⁰⁸. У цей період було упорядковано і процедуру виїзду околичної шляхти на службу – вона була зобов'язана виставляти одного озброєного вершника з восьми «служб»²⁰⁹. Пізніше, для участі у посполитому рушенні шляхта виставляла до війська 1 озброєного та спорядженого вершника на коні в бойовому обладунку («коня») з 5 димів. З подрібненням землеволодінь та відповідно збіднінням шляхти, одного вершника утримувало декілька родин²¹⁰.

До нашого часу не дійшли автентичні привілеї великого князя²¹¹ Сигізмунда I любецький шляхти, а відомі лише посилання на них. Посереднім доказом їх існування є привілеї Сигізмунда II Августа, де йдеться про втрату автентичних королівських документів під час численних воєн, пожеж та руйнації маєтностей.

Довгий час одним із найдавніших королівських актів, де йшлося про любецьке боярство, вважалися матеріали судової справи 1522 р., запроваджені до наукового обігу П.Клепатським²¹². Десятеро любецьких бояр – Гапон Яцкович, Богдан Петрашевич,

metrika. Кнуга Nr. 10 (1540-1541). – Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 2003. – С.121.

²⁰⁷ Jablonowski A.W. Pisma... – S.2.

²⁰⁸ Мальченко О. Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств XV – середина XVII століть. – К.: Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2001. – 378 с. – С.188.

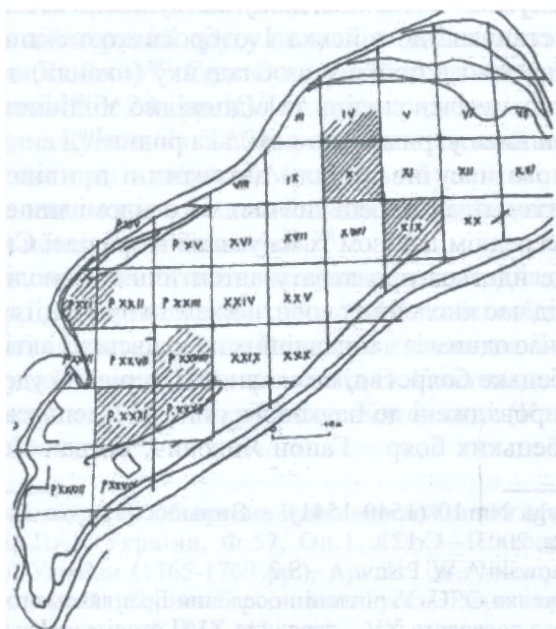
²⁰⁹ Grabski A., Nadolski A., Nowak T. Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864... – S.305.

²¹⁰ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.75.

²¹¹ Від 1497 р. великий литовський князь одночасно був і королем Польщі.

²¹² П.Клепатський у своїй публікації не подав посилання на джерело та вочевидь працював з оригінальним текстом. Хоча документ був надрукований ще у 1903 р. Див: Литовская метрика. Т.1. // Русская историческая библиотека. Т.XX. – СПб.: Сенатская типография, 1903. – Столб.1038.

Левко Варварич, ігумен Першко Ігнатович, Зенько Антюхович, Парфен Величкович, Дешко Кокович, Сенько Некрашевич, Яцко Купріянович та Хома Войнилович, – «тегалися перед господарем... с паном Мартином Мелешковичем а Мышкою Холуневським о шляхетство свое, и повелили перед его милостью род братью свою»²¹³.

Локалізація місцезнаходження будинку феодала на Замковій горі Любеча (реконструкція Ю.Ситого).

Однак, мова в документі йде не про любецьких, а про любчецьких бояр (сучасне смт. Любча Новогрудського району Гродненської області Республіки Білорусь). Відомо, що у 1519-1530 рр. Любчею володіли Мартин Мелешкович та Мишка Богданович Холоневський. Причому розгляд цієї справи був започаткований ще у 1520 р., коли любчецькі бояри Першко та Андрій Ігнатовичі,

²¹³ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли... – С.272-273.

Андрій Кашич, Тимофій та Агафон Филимоновичі, Левко Козлович з товаришем Дмитром, та Богдан Петрошевич «з братомъ», подали скаргу Сигізмунду I на новгородського (насправді – новгородського) воєводу Мартина Мелешковича, який неправомірно привласнив їхні ґрунти²¹⁴.

Як вже зазначалося, чимало посилянь на привілеї Сигізмунда I містять пізніші королівські привілеї та документи нащадків любецької шляхти. Великокнязівський привілей на володіння землями у Любецький околиці отримала родина Зарецьких. «Фундатором» цього роду слід вважати Миколу Зарецького, «польського» шляхтича, «ротмістра у войску Литовському», якому Сигізмунд I «упре-велевавши клейнотом, шляхетство надав, герб и разные недвижимые имения».

Микола Зарецький особисто отримав від Сигізмунда I герб Слеповрон та перстень з цим гербом²¹⁵. Але околична шляхта почала записуватись до польських гербових братств лише після 1569 р., тому важко сказати, чи дійсно Зарецький-Зенькович отримав герб від короля, але факт існування подібної родинної легенди викликає неабияку цікавість. Невідомо, які землі отримали Зарецькі, але ця родина володіла багатьма маєтками. Сигізмунд II Август затвердив за ними частину Юшковської землі, Сигізмунд III надав їм частину с. Пушкарі та підтвердив права на володіння Юшковською землею з «островами» Зарецькими та Радутовськими (с. Радуль)²¹⁶.

*Герб Зарецьких
«Ślepowron»*

²¹⁴ Литовская метрика (1440-1523). Книга записей 10. Подготовка к печати А.Дубонис. Институт истории Литвы. – Вильнюс: Mokslo ir encirlopleidiju leidybos institutas, 1997. – С.63-64.

²¹⁵ ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.232, Дело о роде Заньковиевых, доказывающих дворянское происхождение (16 ноября 1822 – 30 июня 1855 гг.), Арк.1, 11, 40-41; Ф.133, Оп.1, Спр.395, Черновые описи дел об утверждении разных лиц в правах дворянства. отосланных в Герольдию (1805 г.), Арк. 14-14 зв., 48 зв.

²¹⁶ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem,

Очевидно, у цей період отримала земельні пожалування і боярсько-шляхетська родина Савичів. О. Грушевський називав с. Савичі «серцем заселення регіону», а люстрація 1616 р. фіксує дуже значну суму поборів з цього села (171 злотий 2 гроші)²¹⁷.

Великокнязівський привілей здобула і родина любецьких бояр Козлових. У привілеї 1642 р., наданому Владиславом IV боярам Любецького замку Микиті Тарасовичу, Григорію Дороховичу, Федору Стефановичу, Ільку Лишковичу Козловим – «сами собою от всех братив своих Козлов», стверджувалось, що вони отримали належну їм половину Газеницької землі ще за Сигізмунда I: «предки их еще за короля великого Зигмунда Первого, предка нашего на службе конной военной при замке любецком состояли, которых с потомками их с милости нашей королевской при той земле дарованой службе военной и теперь оставили». Збереглися копії привілею польською та російською мовами, засвідчені 22 червня 1784 р. у Чернігівському повітовому суді²¹⁸.

На привілеї Сигізмунда I родині любецьких шляхтичів Дуброва-Дубровських 1542 р. з «гербом Ворон²¹⁹, венец в зобе держащий», посилалися перед Комісією по розгляду справ претендентів на дворянство у 1793 р. нащадки цієї родини – козак Андрій з трьома синами²²⁰. Хоча, зважаючи на рівень збереженості документів тієї доби, вищезгадані докази можливо представляють собою історичну цікавину й не більше.

Формування земельних володінь було ускладнено постійною військовою загрозою. Як литовська, так і московська держави посилювали свої кордони. Якщо центром військової організації

Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.207; Милорадович Г.А. Любеч и его святыня. – СПб: Типография Альтшулера, 1905. – 105 с.; ил. – С.58; Милорадович Г.А. Любеч в XVIII веке // ЧГВ. – 1896. – №883. – Часть неофициальная. – С.2.

²¹⁷ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1240, Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Чернігівському повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), Арк.1.

²¹⁸ ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.231, Дело о дворянском происхождении разных родов (15 августа 1821 – 15 января 1827 гг.), Арк.59.

²¹⁹ Очевидно – Слеповрон.

²²⁰ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.258.

північних кордонів Київщини залишався Любеч, центром військової організації Чернігово-Сіверщини стає Путивль. Вже у 20-і рр. XVI ст. на литовсько-московському прикордонні, у тому числі й на порубіжжі в районі Дніпра, була сформована система «застав» та «станіць», де сторожову службу несли путивльські козаки²²¹.

На зламі 20-30 рр. почастишали прикордонні конфлікти. У 1522 р. між Московською державою та Великим князівством Литовським було укладено перемир'я на п'ять років, за яким Київ, Черкаси, Житомир, Овруч і Любеч «з волостями» залишились за Литвою²²². Але Московське князівство не полишало спроб повернути регіон. У листі 1524 р. Сигізмунд I закидав московському князю Василю, що його стародубські намісники намагаються встановити контроль над Любечем: «Любеч к себе приворачають и намьстниковъ своихъ всылають», або ж: «а стародубской нашъ намьстникъ вступається въ Любичь»²²³.

Крім того, регіон потерпав від постійних татарських набігів. З літа 1526 р. загони татарської кінноти «шарпали» прикордонні землі Литви та Польщі. Хоча вістря навали припало на Волинь та Полісся (район Пінська), використовуючи змерзлі восени річки та болота, орда дійшла аж до Бобруйська та Речиці. З листа О.Гаштольда Ю.Радзивілу дізнаємось, що це завдало чимало клопоту місцевій шляхті²²⁴. 1527 р. татари поверталися у Крим через Київщину²²⁵. У 1526-1527 рр. Москва знов зобов'язувалася не чіпати Любеча з волостями – «земель не воювати»²²⁶.

²²¹ Панашенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст... – С.122.

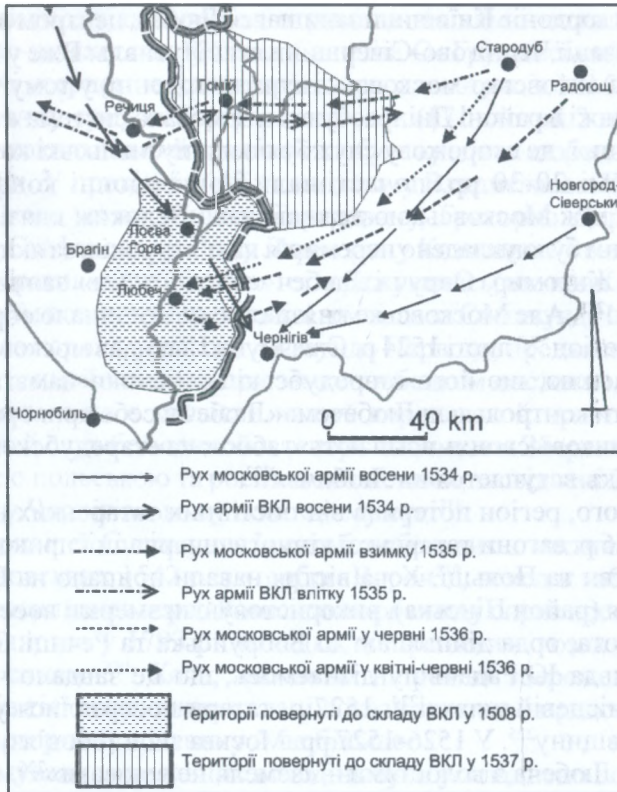
²²² Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-литовским. Т.1 (1487-1533) / Под ред. Г.О. Карпова... – С.632, 640.

²²³ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии... – Кн.6. – С.223; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.11; Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-литовским. Т.1 (1487-1533) / Под ред. Г.О. Карпова... – С.684, 686.

²²⁴ Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р. // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2008. – № 8. – С.53-59. – С.55.

²²⁵ Панашенко В.В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст... – С.128.

²²⁶ Памятники дипломатических сношений Московского государства с

***Московсько-литовські війни 30-х рр. XVI ст.
(реконструкція автора на основі публікацій
М.Крома та карт В.Темусева).***

Не могли обійти терени Любецької волості і події Стародубської війни. Восени 1534 р. литовське військо на чолі з Немировичем йшло саме через Любецьку волость до Чернігова, де 11-12 вересня відбулася битва з московською армією²²⁷.

Польско-литовским. Т.1 (1487-1533) / Под ред. Г.О. Карпова... – С.745-746.

²²⁷ Кром М.М. Стародубская война (1534-1537). Из истории русско-литовских отношений. – М.: «Рубежи XXI», 2008. – 147 с. – С.45; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.368.

У 1535 р. московським військом був спалений Брагін, половина якого належала до Любецької волості²²⁸. В липні 1536 р. московський воєвода князь Іван Васильович Горенський здійснив із Стародуба похід на Любеч («острог взяли и посад пожгли»), були спалені навколишні села і захоплено чимало полонених. Кількість полонених була настільки значною, що це ускладнило подальше просування: «под иные города не пошли»²²⁹. Цікаво, що якраз у липні 1536 р. Московська держава відновила Стародубську фортецю, спалену литовсько-польською армією восени 1535 р.²³⁰.

У 1539 р. Сигізмунд I констатував, що від 1537 р. «іже люди великии поганство татарове идуць уверх Днепра тым шляхом... мимо Чернигова и на Лоеву гору, и оттоль бы они мели просто итти в тамошнее панство наше великое княжество Литовское сказу и плен подданым нашим чинити»²³¹. Але Любецький замок знищений ще 1536 р., навряд чи зацікавив орду. Московською державою в регіоні була організована і розвідка, наприклад, про наступ кримської орди на Москву 5 липня 1541 р., московських воєвод попередив «Якімко Іванов человек Любучанинов с товарищем»²³².

У 1539 р. О.Гаштольд заповів усі свої маєтки дружині, помер він у 1542 р. Єдиний син подружжя Станіслав вочевидь не дожив до цього часу²³³. Володаркою Любеча стала Софія Гаштольд-Верейська, яка на сім років пережила свого чоловіка.

²²⁸ Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 312 с. – С.78.

²²⁹ Кром М.М. Стародубская война (1534-1537). Из истории русско-литовских отношений... – С.87-88; Волков В. Войны и войска Московского государства... – С.76.

²³⁰ Кром М.М. «Вдовствующее царство»: Политический кризис в России 30-40-х годов XVI века... – С.557, 559.

²³¹ Акты об украинной администрации // АЮЗР. – К., 1907. – Ч.VIII. – Т.V. – С.17-18.

²³² Волков В. Войны и войска Московского государства.... – С.106.

²³³ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли... – С.271; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1. – С.478, 517-518.

18 січня 1548 р. С.Гаштольд-Верейська підтвердила права священника Івана Тарасевича (з роду шляхтичів Тарасевичів) на володіння озерами Зміївським та Глибоким неподалік Любеча: «ижь на церковь Божию Святой Пятницы, Светого Евстафія, два озерци, Глубокоє а Змеи, с потежми своими»²³⁴. Крім того, вона затвердила права Семаковичів на Моравельщину (останні посилалися на це під час проведення ревізії 1622 р., наголошуючи на отриманні привілеїв від О. Гаштольда – «воеводи віленського та малжонки його») ²³⁵. Померла Софія Гаштольд-Верейська у 1549 р.²³⁶. Одразу після її смерті королівський ревізор Ян Шимкович провів опис Любецького замку (на жаль, текст його не зберігся)²³⁷. Відомо, що до матеріалів цієї ревізії у 1560 р. апелювали любецькі міщани: «по смерти небожыцы пани Кгаштолтовое оный замокъ нашъ Любечъ popisываль, и нашлося то въ тыхъ реистрахъ»²³⁸. Не описувався Любецький замок під час проведення ревізій Київських господарських замків 1545 та 1552 рр.²³⁹. Вочевидь, або 1545 р. королівських ревізорів не допустили до Любеча С. Гаштольд-Верейська, або ж сама люстрація не проводилась у Любечі як приватному маєтку. Ревізія 1552 р. була ускладнена московською окупацією замку 1551–1552 рр. Цей випадок не можна назвати поодиноким – у люстраціях 1545–1572 рр. часом не знаходимо відомостей і про інші замки Київського воєводства – Чорнобиль, Остер, Канів, Черкаси²⁴⁰.

²³⁴ Лазаревский А.Л. Обозрение Румянцевской описи Малороссии... – С.41; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда.... – С.144.

²³⁵ Lustracja Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.125.

²³⁶ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.344; В польській історичній літературі можна зустріти іншу дату смерті Софії Гаштольд – 1542 р., але, очевидно, що це дата смерті її чоловіка. Див.: Bielerzewski P. Rzecz-Pospolita wirtualna – Czernicowskie – Lubecz [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://rzecz-pospolita.com/czern/lubecz.php3> – Назва з екрана. – Дата звернення: 24.08.12.

²³⁷ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли... – С.271.

²³⁸ АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.468-470.

²³⁹ Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской метрики. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1887. – 287 с. – С.41, 161-170.

²⁴⁰ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-

КОРДОНИ ЛЮБЕЦЬКОЇ ВОЛОСТІ

Від першої половини XVI ст. до нашого часу дійшов складений у 20-х рр. XVI ст. (1527 р. (?)) «Реєстр Чернігівських границь»²⁴¹. Як зауважує О. Русина, чернігівсько-любецький та гомельсько-любецький рубежі визначені у «Реєстрі» 1527 р. за допомогою мікротопонімів, що практично неможливо локалізувати²⁴². Але, за нашими даними, більшість з них фіксуються на сучасній карті Чернігівщини. Незважаючи на те, що «Реєстр Чернігівських границь» був частково запроваджений у науковий обіг ще наприкінці XIX ст., відома лише одна спроба відтворити умовну лінію кордонів Любецької волості на карті, здійснена П. Клепатським у 1912 р.²⁴³. О. Русина, докладно аналізуючи текст документу, обмежується лише нанесенням на сучасну карту Чернігівщини частини згаданих у реєстрі населених пунктів та топонімів, не проводячи саму лінію кордонів.

У 2008 р. автором цих рядків була зроблена спроба локалізувати кордони Любецької волості першої половини – середини XVI ст.²⁴⁴. Використовуючи матеріали цієї публікації та власні ґрунтові доробки, у 2010 р. білоруський історик В. Темушев створив найдокладнішу на сьогодні карту Любецької волості першої чверті XVI ст.²⁴⁵.

statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw)... // Źródła dziejowe. – T.XXII. – S.496; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym.... // Źródła dziejowe. – T.XX. – S.74; Sucheni-Grabowska A. Proby aukcji dochodow z dobr domeny krolewskiej w swietle lustracji z lat 1615-1616 // Przegląd Historyczny. – 1967. – T. LVIII. – Zeszyt 2. – S.221-241. – S.221.

²⁴¹ Русина О. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь»... – С.296-298.

²⁴² Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.125.

²⁴³ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли... – С.276-277.

²⁴⁴ Кондратьев І.В. Любецька волость у першій половині – середині XVI ст. // Сіверянський літопис. – 2008. – №1. – С.22-30. – С.23, 25.

²⁴⁵ Опубліковано: Кондратьев І.В. Спроба локалізації кордонів Любецького та Лоевського староств у XVI – першій половині XVII ст. //

Кордони Любецької волості (реконструкція П.Клепатського²⁴⁶).

Згідно «Реєстру», кордон між Чернігівською землею, яка на тоді належала Московській державі, та Любецькою волостю проходив по р. Пакульці до її гирла і там розділяв с. Плехово на дві частини (чернігівську і любецьку). Звідти він ішов суходолом по «Брянцевим лозам» (лозняку, лозовому чагарнику – І.К.) до гирла р.Руда і йшов далі по ній. Не доходячи до р. Білоус, він звертав «у лес у Гряду» (сучасне село Рудка²⁴⁷), від неї – через Тесновий ліс

«Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемаадзязненне і ўзаемаўплывы» [тэкст] : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал.: Р. Р. Лазько (галоўны рэд.) [і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – С.29-36; Темушев В.Н. Карта Любечской волости (староства) первой половины XVI в. [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://www.hist-geo.net/index.php?p=128&more=1&c=1&tb=1&pb=1#more128>. – Дата звернення: 27.09.12.

²⁴⁶ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли... – С.276 – 277.

²⁴⁷ Назва цього села ніяк не пов'язана з рудними промислами, адже

(з XIX ст. відомі так звані Тисовські «дачі») до р. Свішень, звідти – до р. Долга (у XVII-XVIII ст. вона перетворюється у Долге болото), від неї – до р. Холхоли (у тексті як Холхола, так і Олхола, відомий Ольсоховський ґрунт та с. Ольсохівка, яке існувало ще у 70-х рр. XIX ст. біля сучасних с. Бихальцохівка (Биховець) та Малий Листвен (Листвен)²⁴⁸. Далі кордон пролягав до р. Дороган (Дорогінки²⁴⁹), потім до Боянець (Буянок) у Сухий Вир (річка та однойменне болото поруч із болотом Замглай – через Суховирський ґрунт)²⁵⁰. Саме від Сухого Вира і починався кордон з Гомельською волостю.

Північний кордон Любецької волості з Гомельщиною (до кінця 20-х рр. XVI ст. Гомель належав до Стародубського уділу князів Можайських²⁵¹), проходив через Єриловичі (с. Яриловичі), далі – через Ігорівщину (Угорівщину – урочище та землю Утовщину) до р. Уті (сучасна р. Уть), від неї до р. Сожа, з його пониззя – до Соколиного Гнізда²⁵² і далі до Колодчичів і до Дніпра²⁵³. Село Колодовиці (Колодковичі) зустрічаємо у королівській «консервації» 1595 р. шляхтичу Григорію Силичу, з якої дізнаємось, що

«рудками» місцеве населення й по сьогодні називає яри і потоки (Див.: Звідки походить назва вашого села? // Історико-дослідницький альманах «Красзнавство» / Ред. С. Горобець. – Вип. 10. – Чернігів, 2005. – С. 34). Слово «рудка» в давньоукраїнській та білоруській мовах означало також грязюку чи невисихаюче болото (Кордуба М. Земля свідком минулого: географічні назви як історичне джерело... – С. 8).

²⁴⁸ Сторожу на Лиственському городищі несли любецькі бояри Пузики. На іншому боці р. Білоус було друге городище, де несли службу московські бояри («боярські діти»).

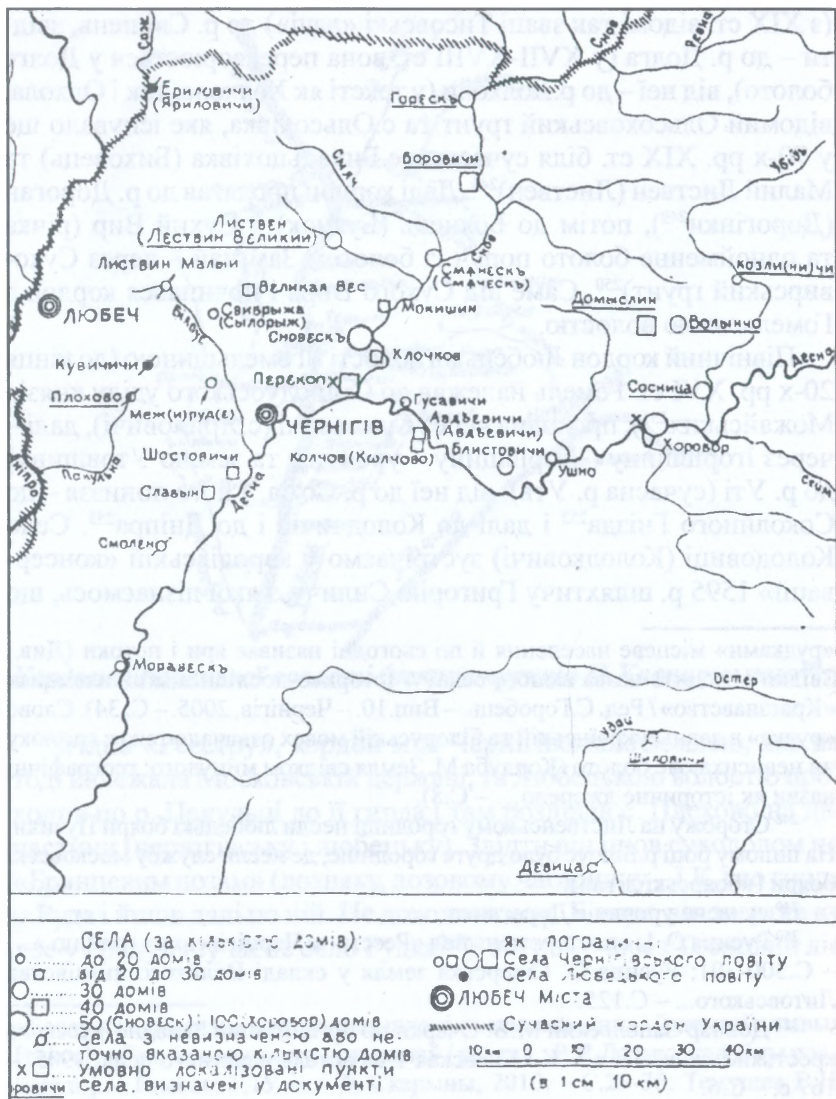
²⁴⁹ сучасне урочище Дороганка.

²⁵⁰ Русина О. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь»... – С. 300-301; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С. 125.

²⁵¹ Довнар-Запольский М. В. Очерки по организации Западно-русского крестьянства в XIV в. – К.: Киевская 1-ая артель печатного дела, 1905. – 167 с. – С. 6.

²⁵² В. Темушев допустав тотожність Сокольевого гнізда з Орлиним гніздом (Див.: Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 92).

²⁵³ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С. 125.

**Населені пункти за «Регстром Чернівецьких границь»
20-х рр. XVI ст. (реконструкція О.Русиної).**

у с. Колодовичі «проживали люди прозываемые Ковпыничы»²⁵⁴, а от с. Ковпиничі (Колпень) існує і зараз неподалік від Дніпра поруч з Пустою Грядюю, Моховим та Козерогами. Можливо що с. Колодовичі – це сучасне село Колочин на Дніпрі. Причому, на думку білоруського історика В. Темушева, цей кордон, зважаючи на його відносну невизначеність, активно освоювався гомельчанами між 1500 та 1535 рр.²⁵⁵.

Досліджуючи кордони Гомейської волості В. Темушев зазначав, що в окремих описах любецького реєстру був поданий більш докладний опис кордону. Наприклад, навпроти любецьких Позноховичів було «село гомейское» Слобідка²⁵⁶, навпроти «панських» Яриловичів – гомейське с. Марковичі, село Колодичі на Дніпрі згадані як приналежні Любечу та князю Івану Григоровичу Сенському – речичькому володільцю²⁵⁷.

Упорядники «Реєстру» окреслили східний любецько-гомельський кордон по Дніпру, причому зауважувалось, що тут кордон ішов «не по селам, все пущею з Днепра у Дунипр»²⁵⁸. Розглядаючи кордони Любецької волості на Правобережжі, зазначимо, що вони розширились тільки після війни 1534-1537 рр., коли до Литви

²⁵⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.200, Волинська метрика. Книга РМ 11 (1588-1589, 1591-1597 рр.), Арк.134-134 зв.

²⁵⁵ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 142-143, 144; Специфіка литовсько-московських кордонів того періоду полягала у дуже приблизному їх окресленні у важкодоступних місцях – лісах та болотах (Див.: Темушев В.Н. Формирование Московско-Литовской границы в XV – начале XVI в. // *Studia Historica Europae orientalis / Исследования по истории восточной Европы. Научный сборник.* Вып. 1. – Минск: «Издательский центр БГУ», 2008. – С.56-76. – С.61).

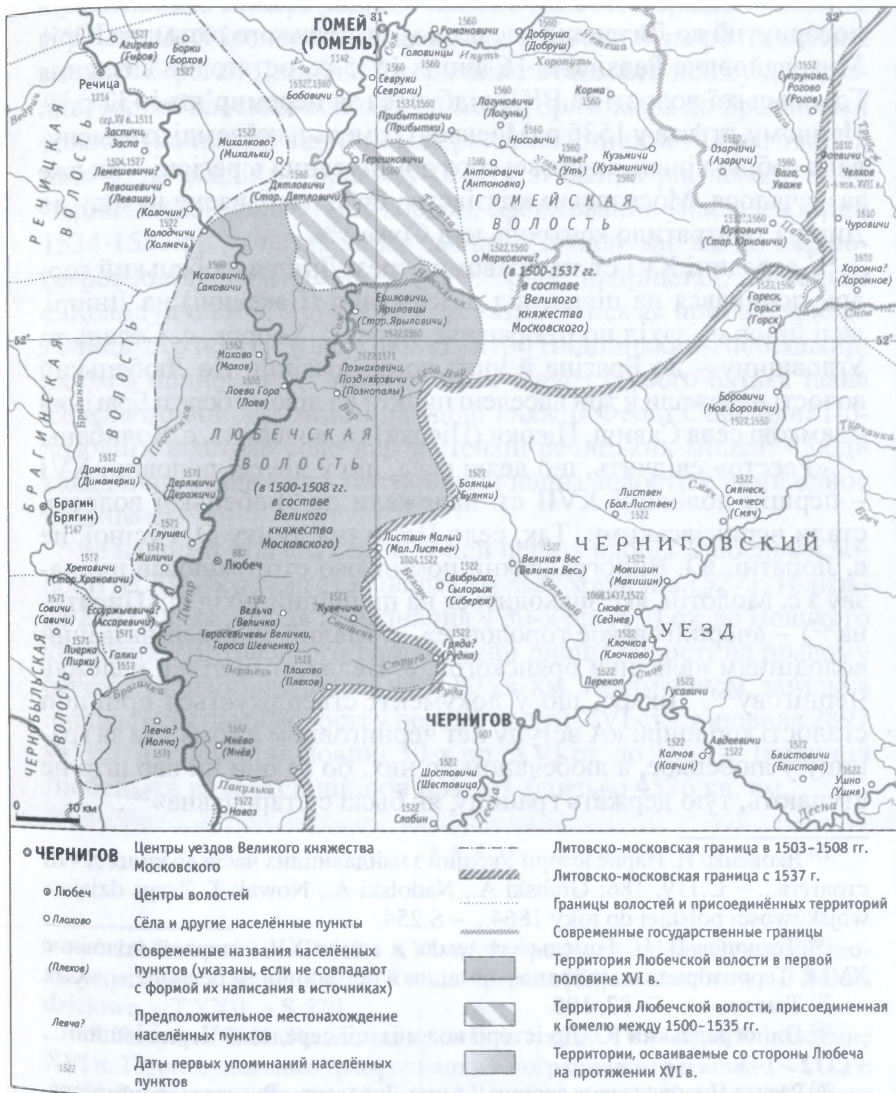
²⁵⁶ Цей кордон зафіксований і у «Реєстрі господарской Гомельской волости» 1560 р.

²⁵⁷ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 64, 84, 90; Темушев В. Н. Формирование территории Гомейской волости в составе Великого княжества Литовского (до конца XV в.)... – С. 55.

²⁵⁸ Русина О. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь»... – С.300-301; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С. 125.

**Реєстр Чернігівських границь 1527 р.
(реконструкція автора).**

**Карта Любечської волості першої чверті XVI ст.
(карта В.Темушева).**

відійшли Гомельщина та частина Стародубщини²⁵⁹. Гомель був повернутий до Литви під час походу литовського гетьмана Юрія Миколайовича Радзивіла 16 липня 1535 р., остаточно визнання Гомельської волості за ВКЛ відбулося за перемир'ям 1537 р.²⁶⁰. Причому, втрата у 1535 р. Москвою Гомельської землі ознаменувала собою кінець московського домінування в регіоні – як вже зазначалося, Московське князівство було позбавлене виходу до Дніпра та втратило контроль над Сожем²⁶¹.

У середині XVI ст. на правому березі Дніпра любецький кордон починався на північ від с. Ісакевичі (Сакевичі) на Дніпрі, далі йшов на захід по р. Брагінка, через с. Уборок, с. Селець та Угловщину – до Брагіна й униз по р. Брагінці. До Любецький волості належали й три населені пункти на лівому березі Брагінки – замкові села Савичі, Піерки (Піерка) та, вочевидь, с. Колибань.

«Реєстр» свідчить, що деякі села, що у другій половині XVI – першій половині XVII ст. належали до Любецької волості, стали чернігівськими. Так, село Патін (на думку О. Русіної, це с. Лопатні, Ю. Виноградський помилково ототожнював цю назву з с. Молотін, яке знаходиться на північний захід від Пирятина²⁶²) – «черниговское городовое», с. Малий Листвен названий володінням «владики брянского», с. Великий Листвен належав Чернігову²⁶³. Цікаво, що у документі стверджується принцип сталості кордонів: «А вступу нет черниговцом и гомяном за границу у любецкое, а любечаном до них, бо ся они ни вво што не втупають, тую держать границу, як была с стародавна»²⁶⁴.

²⁵⁹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.119, 186; Grabski A., Nadolski A., Nowak T. Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864... – S.254.

²⁶⁰ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С.6.

²⁶¹ Там само. – С. 87, 106.

²⁶² Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини... – С.127-143.

²⁶³ Реєстр Черниговских границ // Акты Литовско – Русского государства. / Под ред. М.В. Довнар-Запольского.... – С.63-65; Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини... – С. 300-302.

²⁶⁴ Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського... – С.125.

Розглядаючи кордони Любецької волості першої половини XVI ст., О. Яблонівський зазначав, що вона була розташована на обох берегах Дніпра від кордонів Речицького повіту до рубежів Чорнобильської волості, на заході примикала до Брагінської волості (на певній відстані між річками Дніпром та Брагінкою), нижче, на сході, по правому берегу згаданих рік доходила до Чернігівської землі²⁶⁵. Цей кордон, сформований унаслідок війни 1534-1537 рр., з незначними змінами проіснував аж до першого розподілу Речі Посполитої²⁶⁶. Хоча, наприклад, любецьке с. Колодичі вже 29 січня 1541 р. зазначались як приналежне до Речицького повіту, коли князь Дмитро Видницький-Любецький, разом з прийомними дітьми (після смерті їхнього батька Івана Сенського він одружився на удові княжні Феоні Семенівні Полозовні), відстояв село від претензій речицьких міщан: «люди колодичы здавна суть потужьники нашы волости с нами одное Речыцкое»²⁶⁷.

За нашими підрахунками, у цей період площа Любецької волості на Лівобережжі становила (у межах кордонів 1527 р.) близько 2897 кв. км. Після приєднання у 30-х рр. XVI ст. до Великого князівства Литовського Гомельщини площа волості на правому березі Дніпра збільшилась на 1680 кв. км. Таким чином, загальна площа Любецької волості у першій чверті XVI ст. становила 2897 кв. км, а з другої половини 30-х рр. XVI ст. до 1564 р. (коли від Любецької волості відійшов Брагін), близько 4576 кв. км.

* * *

²⁶⁵ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw)... // Źródła dziejowe. – Т. XXII. – S. 520.

²⁶⁶ Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 139.

²⁶⁷ Литовская метрика. 10-я книга судных дел. (1540-1541) / Lietuvos metrika. Knyga Nr. 10 (1540-1541). – Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 2003. – 263 с. – С. 120-122; Темушев В. Н. Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе... – С. 85.

Після приєднання Чернігово-Сіверщини до Великого князівства Литовського прикордонне становище регіону змусило литовську державу посилювати «українні» замки-міста, серед яких вагому роль відігравав старовинний Любеч. Це зумовило головну особливість розвитку міста не стільки як центру торгівельної та промислової діяльності, а як військової фортеці. Держава перетворила Любеч у своєрідний форпост військової організації краю, зобов'язавши до військової служби різні категорії місцевого населення. Із утворенням Київського воєводства, Любеч, на відміну від інших – південних замків, став центром волості.

Паралельно із процесом станового оформлення служебної шляхти Любецького замку триває процес утворення населених пунктів. У першій половині XVI ст. тут формується система землеволодінь, службу з яких несли любецькі бояри. У 1500-1508 рр. Любецька волость була захоплена московською державою. Опісля 1508 р., коли Чернігово-Сіверщина залишилася за Московською державою, саме Любецька волость стає плацдармом, який немовби вклинювався у московські землі.

Від 1516 р. Любеч перейшов до родини Гаштольдів. У 1539 р. О. Гаштольд заповів усі свої маєтки дружині, після його смерті у 1542 р., володаркою Любеча стала Софія Гаштольд-Верейська, яка ненадовго пережила свого чоловіка. Не зважаючи на приватновласницький статус Любеча, місцева людність продовжує нести обов'язки захисту державних кордонів, відповідно, продовжується й процес формування системи землеволодінь (населених пунктів) Любецької волості.

ЛЮБЕЦЬКЕ СТАРОСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.

ЛЮБЕЧ У СЕРЕДИНІ XVI СТ.

Опісля 1549 р. Любеч перейшов до великого князя як виморочний маєток та став центром Любецького староства. Керували Любечем від імені князя київські воєводи¹. У 1544-1555 рр. уряд київського воєводи обіймав Семен (Фрідріх) Глібович Пронський (житомирський намісник (1538-1539 рр.), брацлавський і вінницький намісник (1539-1541 рр.), остерський (1542 р (?)) і чорнобильський державця (1549-1555 рр.)². Намісниками воєводи були старости. До функцій старост входила адміністративна та судова влада, під час війни вони були і військовими командирами³.

Скориставшись нагодою, московські війська захопили Любецький замок. Відомо, що у 1551 р. намісник київського воєводи у Любечі Матвій Кміт був захоплений у полон московсько-татарським військом та ув'язнений у Любецький фортеці, де загинув. 1552 р. його родич та остерський староста Філон Семе-

¹ О.Мальченко помилково зазначив, що у середині XVI ст. Любеч потрапив під управління намісників князів Василя та Богдана Веденських (Див.: Мальченко О.Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств XV – середина XVII століть. – К.: Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2001. – 378 с. – С.193), однак ті володіли не Любечем, а Любчею Новоградського повіту ВКЛ.

² Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перелг. і випр. – К. : Критика, 2008. – 472 с. – С.349.

³ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2000. – 599 s. – S.19; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.62.

нович Кміт-Чорнобильський⁴ відвоював Любеч у Московщини та спалив Чернігів. Проти нього виступила московська залога на чолі з князем Мишецьким, але залога була розбита, а сам князь потрапив у полон. Російські воєводи Стародуба здійснили похід через Любецьке староство на р.Снов, де під час битви Ф.Кміт був поранений⁵.

*Особові печатки Філона Семеновича
Кміта-Чорнобильського⁶.*

Новим намісником київського воєводи у Любечі став Іван Служка. Формально він був любецьким старостою впродовж 1551-1553 рр. (реально з 1552 р.)⁷. 1552 р. Сигізмунд II Август у

⁴ Кмітом-Чорнобильським він став йменуватися лише з 1566 р., коли став державцем Чорнобиля (Див.: Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.2.: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С.111).

⁵ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – М.: Университетская типография, 1871. – 156 с. – С.12; Милорадович Г.А. Любеч и его святыня. – СПб: Типография Альтшулера, 1905. – 105 с.; ил. – С.7; Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7 / Подг. к печати Я.Балицис; Ин-т истории Литвы. – Вильнюс: Mokslo ir encirlopleidiju leidybos institutas, 1996. – С.141.

⁶ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. – Харків: Харківське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, 2008. – 200 с. – С.74.

⁷ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i

листі до канцлера Миколи Радзивіла наводив останні відомості з московського кордону, доставлені Іваном Служкою: «што ему дал знати наместник его любецкий, маючы ведомо з стороны Московского (царя⁸) умысле его на панство наше»⁹. Відомо, що Іван Служка був київським городничим, у 40-і рр. будував у Києві новий замок¹⁰.

Із 1553 р. старостинський уряд перейшов до родини Кмітів. У листі Сигізмунда II Августа міщанам Любеча окремо підтверджувались права любецьких бояр, що отримали землі від любецького старости Григорія Матвійовича Кміта (сина любецького старости М. Кміта)¹¹. Кміти були любецькими старостами щонайбільше до 1559 р.

Однак, піднесення та розбудова Любецького староства пов'язана із старостуванням П.Сапеги (роки життя: біля 1490-1580 рр.) – одного із найдіяльніших старост Любеча. Відомо, що Павло Сапега здобув освіту у Краківському університеті, був державцею брацлавським (1517-1547 рр.), маршалком господарським (1519-1557 рр.), воеводою підляшським (1556-1558 рр.) та новогрудським (з 1558 р.). Керував литовським військом у війні з Московщиною у 1534-1535 рр. та під час Лівонської війни у 1561 р. Був одним із авторів Люблінської унії, хоча сам акт угоди не підписав¹².

Wolffa, 1897. – 668 s. – S. 520; Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период. – Одесса: Издательство «Техник», 1912. – XLIII с. + 599 с. – С.270 – 271.

⁸ Від 1547 г. великі московські князі стали йменувати себе царями.

⁹ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V. – К., 1907. – III с. + 560 с. – С.79-80.

¹⁰ Пашкевич У. Да питання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.57-60. – С.58; Мальченко О. Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воеводств... – С. 164.

¹¹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк. 108 зв.-109.

¹² Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2. – С.547.

*Особова печатка
Павла Сапеги
(1571 р.)¹³.*

Можливо, що любецьким старостою П. Сапега став ще у 1559 р., коли київським воєводою став Василь – Костянтин Костянтинович Острозький (1524/25 - 1608 рр.), але уперше в документах як любецький староста Павло Сапега був згаданий 1560 р.¹⁴ Першою дружиною П.Сапеги була Олена (Олександра) Юрійвна Гольшанська (померла до 1557 р.), родичка київського воєводи Юрія Олександровича Гольшанського (1508 – 1510/11 рр.) та Івана (Януша) Юрійовича Дубровицького-Гольшанського, київського воєводи у 1542-1544 рр.¹⁵ Вдруге, вже за часів свого любецького старостування, П. Сапега одружився на Ганні Ходкевич¹⁶.

Значний вплив на подальший розвиток регіону справила Лівонська війна 1558-1583 рр. Після короткотривалого перемир'я, у 1560 р. московська армія відновила бойові дії.

У 1561-1562 рр. київський воєвода В.-К.Острозький готувався до оборони від вторгнення московського війська¹⁷. Військові дії не могли обминути прикордонний Любеч, і 1561 р. любецький державця П. Сапега збирав військові сили замкової околиці: «штобы по торгах во врадех своих кликати казали, ажбы днем и ночью на воину поспешали ся»¹⁸.

¹³ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С.152.

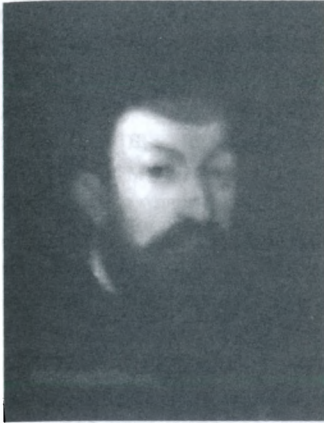
¹⁴ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т. V – К., 1907. – С.468-470; Польській історик В.Бобинський помилково відносить початок старостування П.Сапеги до 1565 р. (Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 227).

¹⁵ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.360-361.

¹⁶ Пашкевич У. Да питання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст... – С.58.

¹⁷ Grabski A., Nadolski A., Nowak T. Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864. – Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1965. – Т.І. – 503 s. – S.490; Антонович В. Исследования о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798 гг. // АЮЗР. – Ч.V. – Т.І. – К., 1869. – С.3-93. – С.15-19.

¹⁸ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.53-54.

Павло Сапега

*Князь
Василь-Костянтин
Острозький¹⁹.*

У грудні 1561 р. шляхта Любецької волості зобов'язувалась виїхати на війну, а у разі відмови сплатити гроші: «с каждого коня, колько их повинен ставити ку воине, по две копи грошей дал»²⁰. Любецький замок перебував у постійній бойовій готовності: «абы еси на тых замках наших, врадех своих, в добром опатрности и осторожности мешкал»²¹.

Незважаючи на війну Любеч продовжував виконувати функції митного прикордонного форпосту. Перша згадка про любецьку митницю відноситься ще до кінця XV ст., зустрічаємо її в акті Казимира 1488 р.²². У 1561 р. П. Сапега зобов'язувався «певный

¹⁹ 3 книги: Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне видання / Острозька академія. – Острог, 1997. – 201 с.

²⁰ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.81-83.

²¹ Там само. – С.69.

²² Литовская метрика. 4-я книга записей (1479-1491) / Lietuvos metrika. Кнуга Nr. 4 (1479-1491) / Lietuvos istorijos institutas / Лина Анужите (подгот.и предисл.). – Вильнюс: Zara, 2004. – С.146-147; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К.: НАНУ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Інститут історії України, 1998. – 244 с. – С. 160.

плат уставити в местах и при коморах мытных наших господарских то есть от речей, што за границу провадят»²³. У 1571-1572 рр. любецким митником був Марко Поддобень. Відомо, що біля с. Неданчичі в урочищі Вершки ще у XVII ст. існувала митниця – «тут у гарадку и выгружают товары, а отсоль уже сухими руками адвазили до Любеча»²⁴.

Більшу роль в цей час відіграє замкове міщанство. Хоча Любеч так і не отримав магдебурзького права, а мав лише орган міського самоврядування – рагушу. У середині XVI ст. в Любечі сформувалась досить згуртована замкова спільнота, яка включала як міщанство, так і замкове боярство. Ще Статут Великого князівства Литовського 1529 р. зобов'язував міщан до військової служби²⁵. Земські повинності міщанства були аналогічні повинностям зем'ян та бояр, різниця полягала лише у засобах їхнього відбування й у тім, що у міщанства вони були важчими²⁶. Міщанство брало участь в захисті замків, військових виправах, відправленні «польової сторожи» тощо²⁷. Причому права та обов'язки міщан мало чим відрізнялись від прав і обов'язків не лише бояр, але і зем'ян, адже вони разом відбували військову службу²⁸.

²³ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.83-89.

²⁴ Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – 390 с. – С.45; Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенский. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с. – С.277; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.145.

²⁵ Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. акад. АН Литовской ССР К.И.Яблонского. – Минск: Изд. АН БССР, 1960. – 142 с.

²⁶ Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в. – К.: Типография Имп. университета Св. Владимира, тип. акц. общ-ва «Печатня изд. дела» Н.Т. Корчак-Новицкого, 1908. – 118 с. – С.84-85, 102-103, 107-108; Довнар-Запольский М.В. Акты об украинной администрации XVI-XVII вв. // АЮЗР.– Ч.VIII. – Т.V. – К., 1907. – С.1-111. – С.107.

²⁷ Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Т.1. – К.: Типография Е.Я.Федотова, Крепятицкая площадь, собств. дом, 1885. – 351 с. – С.146.

²⁸ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1095, Грушевский А.С. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI ст. Старина и борьба за

У 1560 р. до Сигізмунда II Августа прибула делегація від любецького міщанства: «приходили до насъ подданные наши люди волостные того замку нашего Любецкого старецъ Пронко Занковичъ а Иванъ Олексевичъ». Павло Сапега був звинувачений у несправедливому оподаткуванні міщанства. Виявилось, що частина міщан не сплачувала гроші на підводи («подводные пенези»), а частина – сплачувала. До того ж, П.Сапега примусив сплачувати новий податок у додачу до старого: «здавна повинность тую мели, же за подводы грошми съ каждое службы на годъ по шести грошей плачивали, то пакъ деи ты якъ первые подводные пенези, такъ и тые ново установленные зъ нихъ берешъ и до того ихъ примушаешъ». За наказом короля були підняті матеріали ревізії Любеча 1549 р. (1550 р.?). Виявилось, що претензії любечан були справедливими: «то въ тыхъ реистрахъ... же кождый зъ службы повинень подводного давати на годъ по шести грошей, одно колькосъ служобъ есть, которые неповинни того давати». Король «бачечи на то, же они, мешкаючи пры ономъ замку нашомъ Любецкомъ на небезпечной украине частокротъ бывають отъ неприятель нашихъ воеваны сами и зъ маетностью своею забираны и нищоны, не хотячи имъ таковое обтяжливости делати», звільнив міщан Любеча від нового податку²⁹. Військові податки були непосильним тягарем для любецького міщанства і в подальшому.

У цей час в Любечі гостро постало питання виборів нового вйта, адже упродовж двох років міщани не сплачували «серебщизни» до державної скарбниці: «ижъ вы серебщизны на потребу Речи Посполитое уфаленое за два годы, то есть за рокъ прошлыи шестъдесятыи и тепер идучи шестъдесять первыи... за кождыи рокъ по десяти копъ грошеи, то есть двадцати копъ грошеи, до скарбу нашего не отдали»³⁰.

старину. Друкарський примірник, видання 1918 р. (1918 г.), Арк.88, 93 зв.; Антонович В. Исследования о городах в юго-западной России по актам 1432-1798 гг... – С.11; Грушевський О. До історії сторожі в замках XVI в. // Історико-Географічний збірник (видає комісія для складання Історико-Географічного словника України). Т.IV. / За редакцією М.Грушевського. – К.: Друкарня Всеукр. Академії наук, 1931. – С.1-7. – С.1.

²⁹ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т. V – К., 1907. – С.468-470.

³⁰ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.42.

Сама по собі посада вїта була, як правило, пожиттєвою. Вїт, безпосередньо підлягаючи старості, отримував повну юрисдикцію над міщанством³¹. Якщо у великих містах цей уряд зазвичай обіймали купці³², то це аж ніяк не стосувалось Любеча, оскільки торгівельний прошарок любецького міщанства був незначним. «Менше місце займала тут торгівля, а значну роллю мало хліборобство та городництво³³, як і в сусіднього селянства», – писав О. Грушевський³⁴. Погодимось із В. Бобинським, що велику роль в регіоні відіграло бджільництво, мисливство та рибальство³⁵.

Посада вїта завжди була суто міщанською, і обрання на неї представника іншого стану було справою майже неможливою. У 1561 р. до Любеча приїхали королівські «комісари» Волович та Нарушевич, що мали ознайомитись із здібностями кандидата та визначити його у цій посаді («узнавши быти годного»)³⁶. Ревізори королівських замків обов'язково зверталися до міщанства, яке «могло зазначити слабкі місця в організації сторожі, бо постійно це все бачило і могло роздумувати, як це все поліпшити, привести до ліпшого стану»³⁷.

³¹ Грушевський М.С. Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. / Післямова, примітки та показники М.Крикуна (Репринтне видання). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1996. – 626 с. – С.90.

³² Юхименко П. Магдебурзьке право // Маловідомі сторінки історії України. – Біла Церква: «Буква», 1995. – С.15 – 16. – С.15.

³³ Городництво було ще й податковою категорією, «город» оподатковувався державою, правда за меншою ставкою, адже таке господарство вважалось дрібнотоварним. Див.: Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп.ред.). – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1. – 632 с. – С.138-142.

³⁴ Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М.Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С.281-289. – С.285.

³⁵ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 229.

³⁶ Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.285-286.

³⁷ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1095, Грушевський А.С. Города Великого княжества Литовского в XIV-XVI ст. Старина и борьба за

Війтом був обраний боярин Мануїл Болотович, причому в королівській грамоті зазначалось, що цей вибір зроблений «не згола», а на прохання міщанства. Зазначимо, що бояри та бояри-слуги становили половину населення Любеча (у 1571 р. з 1162 чоловік близько 500). На думку О. Грушевського, сам факт приїзду до Любеча королівських «комісарів» був пов'язаний зі скаргами міщанства на його тяжке становище, неможливість сплачувати податки та погрозами міщанства залишити місто, якщо ситуація не зміниться на краще. «Можна думати, – писав О. Грушевський, – що, коли зайшла розмова про ролю війта... міщанство назвало ім'я тієї людини, яка... могла б добре поставити справу нормальної виплати податків до скарбу господарського без запізнення, а з другого боку й без визискування міщанства». За війтом закріплювалась рангова маєтність – орна земля «увъ острове месткомъ Микринскомъ на десять бочокъ ото всихъ платовъ и подачокъ господарскихъ вольныхъ»³⁸.

Замковий війт розв'язував земельні, майнові та правові проблеми міщанства. Головним обов'язком війта було збирання податків: «абы были платы и доходы господарские и вины podle теперешнее уставы справедливе и зуполна до скарбу господарского выдаваны, к тому при отобранью платов и доходов господарских при враде завжды быти повинен, теж о межу, о боръ и о испашъ и страву войт межи всеми мешаны доглядати маеть». Серед обов'язків війта були не

*Сигізмунд II Август
(1548-1572)*

старину. Друкарський примірник, видання 1918 р. (1918 г.), Арк.88, 93 зв.; Грушевський О. До історії сторожі в замках XVI в... – С.1.

³⁸ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т. V – К., 1907. – С.193-196; Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.285-286.

лише фіскальні, а і поліцейські функції: «межи всіми мешчаны того места (Любеча) порадку доброго доглядати, стерегучи пожитков скарбу господарскому»³⁹.

Вже навесні 1562 р. любецький вїйт отримав «поборового листа», за яким міщанство замку зобов'язувалося сплатити податки за два попередні роки⁴⁰. Міщанство знову звернулося безпосередньо до короля. 1562 р. Сигізмунд II Август на прохання бояр та міщан Любецького замку звільнив їх від митних поборів: «от тых товаров их и живностей, што на свою потребу до места тамошнего Любецкого попровадять, мита звиклого и побору новоустановленного... не брали»⁴¹.

У цей час перед державою постало питання посилення обороноздатності «українних» замків. Військова служба у ВКЛ регламентувалася цілою низкою законів – постановами сеймів та Статутами 1529, 1566 та 1588 рр. За Статутом 1529 р. один повністю озброєний вершник виставлявся з 8 служб. Постанови сеймів 1563 та 1567 рр. до складу посполитого рушення включили й піхоту – на двох вершників повинен був припадати 1 піхотинець (драб), озброєний ручницею та холодною зброєю. Однак, вже на зламі XV – XVI ст. посполите рушення стало втрачати свої бойові якості⁴², поступово зростала роль найманого війська (у

³⁹ АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.194; Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.286.

⁴⁰ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.102-105.

⁴¹ Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К.: Универ. тип., 1868. – 201 с. – С.92-93; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.19.

⁴² Небажання шляхти брати участь у військових виправах регулярно розглядалось на загальнодержавних сеймах. Див.: Падалінскі У.А. Стаўленне да вайны ў грамадскай думцы шляхты Вялікага княства Літоўскага ў 1570-1580-я гг. // *Studia Historica Europae orientalis / Исследования по истории восточной Европы. Научный сборник. Вып. 1.* – Минск: «Издательский центр БГУ», 2008. – С.84-98. – С.87. Про створення реєстрового козацького війська див.: *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej / Pod redakcją P.Krolla, M.Nagielskiego, M. Wagnera.* – Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, 2010. – 456 s. – S.20.

т.ч. й козацького), до кінця XVI ст. воно стає основною військовою силою⁴³. Саме тому «українні» старости почали залучати до військової служби козаків, спочатку як виняток, а з 1572 р., коли козацька служба була прирівняна до регулярної військової – постійно. Цікаво, що козаків набирали передусім з околичного зем'янства⁴⁴.

У 1561 р. Любецький державця зобов'язувався залучити козаків до військової служби: «и што будет там людей служебных козаков, которые будет у войско ку службе нашої господарской згодили, имена их на реистр списал и тот реистр до нас ничего не мешкаючи послал»⁴⁵. Країна готувалась до чергової війни з Московщиною, відповідний лист отримав і любецький староста: «писаны листы до старость и державецъ, штобы по торгохъ во врадех своих кликали казали, ажъбы днем и ночью на воину поспешали ся»⁴⁶. Хоча наступ московської армії завершився поразкою («неприятел наш княз великий московский несправедливе посел, через войско нашо есть добыт»), старостам українних замків був дан наказ бути «в доброй опатрности и осторожности»⁴⁷.

У лютому 1562 р. тривали московсько-литовські мирні переговори, у зв'язку з чим любецький державця мав будь-якою ціною зберігати на кордоні спокій: «штобы зачепки и причины з стороны наше ничим не даны»⁴⁸. У цей час замкова шляхта тримала оборону в Любечі та навколишніх сторожових пунктах – «жебы у в осторожности мешкали и люди з осады не ропускали»⁴⁹. Коли у квітні 1562 р. московська армія знову розпочала військові дії

⁴³ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1.: Абаленскі – Кадэццыя. – С.108.

⁴⁴ Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в... – С.63-64; Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S.13.

⁴⁵ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.80-81.

⁴⁶ Там само. – С.53-54.

⁴⁷ Там само. – С.69.

⁴⁸ Там само. – С.89-90.

⁴⁹ Там само. – С.92-93

(«зрадливе через люди свои при границах панства нашого шкоду огнемъ и мечом вчиниль»), староста організував оборону замку – «замок... добре осмотревши и вбезпечивши через служебники свои и козаки и подданные наши тамошние»⁵⁰.

Очевидно, кількість козаків у Любечі неухильно зростала, і у червні 1562 р. любецькі козаки були поставлені на довольство: «наказано послати... на козаки любечские 50 коп грошен, поставов луньских 2, лямбарских 5, а родлавских⁵¹ 50»⁵². Того ж таки року замок було посилено вогнепальною зброєю – з Пінська до Любеча «маеть быти послано фальканеты спижаных 2 (гармати калібром 7-10 см.), гаківниц меньших 25⁵³, ручниц 40⁵⁴, мождчери што порох робять 2. Куль до тое всее стрелбы... маеть быти так много, яко до половицы тое стрельбы»⁵⁵.

1562 р. військові дії тривали безпосередньо на терені Любецької округи. Чорнобильський староста Ф. Кміт розбив великий загін московського воєводи, який ішов з Чернігова на Остер, опісля зробив вилазку і спалив Чернігів, а потім відступив до Любеча⁵⁶. Загони Кміта здійснювали диверсійні напади і на Стародуб⁵⁷.

⁵⁰ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.93-94.

⁵¹ Лунське сукно – дорога тканина виготовлена в Лондоні, найпоширеніші кольори – червоний та зелений. Лямбарське (вочевидь – Камбарське (Sukno Kambarskie)) – тканина виготовлена у м. Камбрі графства Генегая. Див.: Любая А.А. Татарские «поминки» в контексте взаимоотношений Польского королевства и Великого княжества Литовского с Крымским ханством в XVI в. // Studia Historica Europae orientalis / Исследования по истории восточной Европы. Научный сборник. Вып. 1. – Минск: «Издательский центр БГУ», 2008. – С.239-262. – С.262.

⁵² Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.108-109.

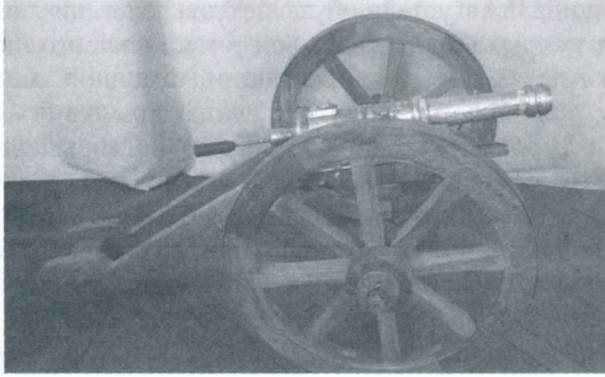
⁵³ Рушниця великого калібру, довжиною до 1, 80 см, вагою 20-25 кг, діаметр кулі – від 2 до 3,3 см, для послаблення віддачі при пострілі гаківницю фіксували гаками, що й дало їй таку назву.

⁵⁴ Рушниця меншого калібру (пищаль ручна).

⁵⁵ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.117.

⁵⁶ Лепявко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). – Чернігів: Сіверянська думка, 1999. – 216 с. – С.20.

⁵⁷ Томаш Кемпа. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608)

Факльконет (сучасна реконструкція).

Під час війни тимчасовими союзниками Речі Посполитої стали кримські татари. Любецький державця зобов'язувався: «жебы бояром и всим подданым... и земляном, мещаном... держанья своего любечским и слугам своим, и тем козаком тамошним грозно под... караньем нашим... аби они на всем противно татаром белгородским... спокоине заховали до земли их... не ходили»⁵⁸.

У вересні 1562 р. київський воєвода В.-К. Острозький збирався оглянути Любецький замок: «аби еси в доброй опатрности и безпечности замок наш Любеч осмотревши, за писанием князя воеводы киевского». Цікаво, що саме тоді старання П.Сапєги були помічені Сигізмундом II Августом, який викликав старосту до Києва: «сам до Киева ехал и там водле часу и потреби... с князем воеводою киевским бы есте служили»⁵⁹.

У 1565 р. у відповідь на московські вилазки київський воєвода В.-К.Острозький здійснив напад на Чернігів⁶⁰. У відповідь в 1566-1567 рр. московським військом був розорений Любеч⁶¹. У 1567 р.

воєвода Київський і маршалок землі Волинської / Пер. з польск. І.Ярмошик. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 342 с. – С.50.

⁵⁸ Литовская метрика (1553-1567). Книга 564. Книга публичных дел 7... – С.119-120.

⁵⁹ Там само. – С.119-120.

⁶⁰ Томаш Кемпа. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608) воєвода Київський і маршалок землі Волинської... – С.51.

⁶¹ Мальченко О. Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств... – С.193.

до Сигізмунда II Августа прибула ще одна делегація любецького міщанства: «приходили до насъ войтъ места нашего Любецкого Мануйло Алескандровичъ а мещанинъ тамошний же Гаврило Масловъ, а подданные наши... Грыцко Грыневичъ, Курыло Дмитровичъ, Алексей Ходоровичъ а Яковъ Свирыдовичъ сами отъ себе и отъ всихъ подданныхъ нашихъ, мещанъ и волощанъ замку Любецкого». Мотивуючи віддаленістю Любеча від основного театру військових дій та його руйнацію московським військом («далекость местца и знищенье свое отъ неприятеля нашего князя великого Московского»), міщанство просило звільнити його від «провоженья... стацей до войска». Київському каштеляну Павлу Сапезі було наказано зняти цю повинність з міщанства («не примушаль конечно»)⁶².

У 1566 р. Павло Сапега отримав уряд київського каштеляна. У службовій ієрархії каштелян займав місце відразу після воєводи, входив до складу Ради ВКЛ, а з 1569 р. – до Сенату Речі Посполитої. За відсутності воєводи скликав шляхетський сейм, до основної функції каштеляна входив обов'язок зібрати шляхту до війська («посполитого рушення») та передати її під керівництво воєводи⁶³. Призначення каштеляном П. Сапегі було здійснено супроти бажання воєводи В.-К. Острозького⁶⁴. Нова посада, між тим, не обмежувала свавілля самого П.Сапегі, який згадувався у листі Сигізмунда II Августа 1567 р. до державців, воєвод і старост «українних» замків. Поява листа була викликана тим, що київський каштелян та любецький староста П.Сапега не дозволив королівським люстраторам провести ревізію Любеча близько 1567 р.⁶⁵.

⁶² АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С. 165-166.

⁶³ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.27; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2. – С.79.

⁶⁴ История Киева: В 3 т., 4 кн. – Т.1. Древний и средневековый Киев. – К: Наукова думка, 1984. – 408 с. – С.279-280.

⁶⁵ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S.520; АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.158-162.

Незважаючи на те, що П. Сапега займав уряд київського каштеляна, місцем його перебування часто бував і Любеч, причому староста не нехтував місцевими справами, а брав у них активну участь. Наприклад, у 1576 р. Павло Сапега особисто обійшов кордони любецької церкви Св. П'ятниці та громади с.Бельдюжки: «Кгда Его Милость Пань, оземшы из собою людей добрихъ и тамъ въехати рачиль на тотъ рокъ зложилій»⁶⁶.

Про перебування Сапегі в Любечі йшлося у листі Сигізмунда II Августа до В.-К. Острозького. У 1567 р. король відправив П. Сапегу до Києва: «отправовавши есмо на местце твоей милости (Острозького) до замку Киевского каштеляна киевского старосту любецкого пана Павла Ивановича Сапегу». Відносини між київським державцем та каштеляном попервах не склалися, бо Сигізмунд II Август наголошував на тому, що П. Сапега не отримав своєї платні за 1566 р.: «половину всих доходов, которые на воеводу киевского приходятъ, дати и тым ему (П. Сапезі) утра ти его, которые он в Киеве на местцу твоей милости мешкаючи, поимеем, нагородити», або ж: «до замку Киевского приехавши, никоих пожитков ему (П. Сапезі) давати не казал (В.-К. Острозький), а он деи, там через тое все лето мешкаючи, немалые траты приймавати мусил», чи «аби ти, наместнику, ему половицы тых пожитков поступити не хотел, а пан каштелян для того бы с Киева зъехати мел».

Сигізмунд II Август особисто наказав київському підвояводі Михайлу Дівочці виплатити П. Сапезі «половицу всих доходов... ино иж платы с корчом киевских ты выбираешь». П. Сапега навіть не мав у Києві власного житла – «мешкаючи там при замку нашом Киевском (улітку 1566 р. – І.К.) в часу для стоянья своего не маеть, бо кгда он з замку выпроваживатися, або в чужих домах мешкати мусить». М. Дівочка мав оселити П. Сапегу «яко каштеляна... при замку нашом Киевском есть потреба, ты бы без каждого мешканья у замку Киевском, где он себе обретет, для стоянья его милости дом водле потребы будувал конечно».

⁶⁶ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского. Изд. Общества истории и древностей Российских при Московском университете. – М.: Университетская типография («Катков и К^о»), 1871. – С. 139-143.

Любецький державця і київський каштелян був викликаний 1566 р. до Києва «не з жадных иных причин, одно не хотячы того замку украинного (Києва) в небытности твоей милости (В.-К. Острозького) в яком непорядку мети»⁶⁷. Цікаво, що Павло Сапега своїм коштом створив у Любечі окрему військову роту, яка 1569 р. була взята на утримання державою. З цього приводу Сигізмунд II Август видав лист до земського підскарбія Миколи Нарушевича «о зарплате жолнерской и абы наново роте пана Сопежиной п(е)н(е)зи даль, которая есть на замку Любечскомъ». Підскарбію наказувалось: «каштальяну киевскому, державцы любечскому п(а)ну Павлу Сопезе на роту его на замку Любечском на сто драбов (піхотинців) наново давал и в старом заслужоном такъ, яко ся вышеи поменило, и водлугъ реистров скарбныхъ, яко с яз обрахованья покажетъ, заховаль. И пушкарком того замку, которые служатъ, запляту делал в заслужономъ и наново отъправовал»⁶⁸.

НАСЛІДКИ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ

За Люблінською унією 1569 р. Київське воеводство, а відповідно і Любецька волость, відійшло до Польської корони. Напередодні унії в 1566 р. був зроблений докладний опис кордонів воеводства: «...po lewey stronie (Дніпра – І.К.) puszezaiąc włosc Rzeczycką do Lubcza, a z Lubcza wniz Dnieprem po obudwoch stron Dniepra...po prawey stronie powiat Kijowski, a po lewey Mozyrski; a przez rzekę Prypet, ostawuiąc po lewey Rzeczyce ze wszystkimi granicami, a po prawey Brahyn ze wszistkim powiatem Kijowskim aż do Dniepra, przez Dniepr Lubeckimi granicami do Ostrza y do Kijowa»⁶⁹.

Незважаючи на зміну державної юрисдикції, уряд любецького старости та київського каштеляна продовжував займати

⁶⁷ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т. V – К., 1907. – С. 169-171.

⁶⁸ Литовская Метрика. Книга публичных дел 10 (1569-1571) / Lietuvos Metrika. Knyga Nr.532 (1569-1571). Viesuju reikalu knyga 10 / Lietuvos istorijos institutas / Lina Anuzyte (parenge), Algirdas Baliulis (parenge). — Вильнюс, 2001. – С.91-92.

⁶⁹ АЮЗР. – Ч.VII. – Т. II. – К., 1890. – С.364-366.

П. Сапега. Підвищена увага з боку держави до регіону у цей час пояснюється складними політичними відносинами між Річчю Посполитою та Московщиною. Як вже зазначалося, Любецьке староство фактично вклинювалось у московські володіння. У свою чергу, Чернігово-Сіверські землі створювали для московської армії своєрідний коридор у напрямку на Київ (опісля 1568 р. у Лівонській війні розпочався період затишшя, хоча і без постійного миру).

Ухвала Люблінського сейму 1569 р. містила низку параграфів, що обумовлювали необхідність люстрацій (ревізії) інкорпорованих до складу Речі Посполитої Волині та Київщини. Тут люстратори мали переписати усі маєтності, що могли бути передані у ленне земельне володіння, й визначити розмір оподаткування. На думку Р. Майбороди, люстрування Київського воєводства у 1569-1570 рр., незважаючи на постанову сейму, ймовірно не проводилося⁷⁰. В інвентарі 1570 р. Любеч не згадується (не виключено, що староста просто не впустив люстраторів до замку). Але відомо, що у 1570 р. королівські ревізори знайшли на Лівобережжі «незаселені» землі, які мали роздаватися у довічне або ленне володіння. Крім того, вони звернули увагу на велику кількість спустілих городищ, які «якщо б були забудовані, утворили б великий захист та безпеку від неприятеля»⁷¹.

Перший опис Любецького староства припадає на 1571 р. Любецька волость складалась із самого Любеча та 15 підлеглих старості населених пунктів, де мешкали селяни, слуги та бояри, зобов'язані «службами» на замок. З них 10 сіл знаходились на лівому, 5 – на правому березі Дніпра. З 15 сіл на замок стягувались податки (по 10 грошей з села)⁷².

⁷⁰ Майборода Р. Люстрації королівщин українських земель XVI-XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів // Науково-довідникові видання з історії України. Вип. 49. – К.: НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1999. – 314 с. – С.21, 24.

⁷¹ Jablonowski A.W. Pisma. T.III. Ukraina. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni E.Wende i S-ka, 1911. – 368 s. – S.23.

⁷² Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III

Населення Любеча у 1571 р. становило 996 осіб (166 димів, із розрахунку в середньому по 6 чол. на кожний⁷³), з них 474 міщан (79 димів), 522 бояр-слуг та зем'ян (87 димів). У межах міста знаходилось 15 городів («город» був податковою категорією). 14 міщан з маетками (житло та земельна ділянка) сплачували «на замок» по 3 гроші; 16 городників «в мeste мешкаючих на чинше без роботи» – по 6 грошей; 4 перекупи з городами – по 10 грошей; 19 «убогих» (старців, калік та ін.) податків не сплачували; драбів, які мали свої халупи, – 23 («поборів не брали»). Вісім чоловік займалися ремісництвом (11 димів): 3 пушкарі, лучник, седельник, скорняк, коваль і чоботар. Ремісники сплачували «на замок» по чотири гроші, а якщо ремісник мав город, то по три⁷⁴.

1 липня 1570 р. Сигізмунд II Август звільнив любецьких міщан та бояр як від старих, так і від нових «мыт и поборов»⁷⁵. 2 жовтня 1570 р. був наданий новий універсал «Вольности от мыт месту Любецкому, мещанам и жидам, которые в мeste Любецком мешкают»⁷⁶. На думку О. Грушевського, скасування мита було

/ Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S. 30, 159-160; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т. XX. – Warszawa: Sklad glowny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – 289 s. + 185 s. + XXXI s. – S. 30.

⁷³ В історичній науці прийнято вважати, що чисельність одного шляхетського диму (будинку) становила 6 чоловік, але ця кількість могла коливатись відповідно до розміру маєтку, форм залежності та соціального стану господаря – від 2 до 20 чол. Див.: Ворончук І. Шляхетський двір, його слуги та челядь // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип. 4 / НАН України. Ін-т історії України; Голов. ред. В. А. Смолій. – К., 2004. – С. 117-133. – С. 132-133.

⁷⁴ Яблоновский А. Левобережная Украина в XV – XVII ст. Очерк колонизации // КС. – 1896. – № LIII. – Апрель. – С. 85-101. – С. 93; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т. XX... – S. 30, 74; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S. 496

⁷⁵ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп. 1, Спр. 192, Волинська метрика. Книга РМ 2 (1569 – 1572, 1574 pp.), Арк. 42-43.

⁷⁶ Там само. – Арк. 17-17 зв.

зумовлено потребами завезення продовольства до міста, адже «місцеві турботні умови не давали можливості поширювати сільське господарство»⁷⁷. Цікаво, що тоді ж єврейська громада Любеча була звільнена від багатьох повинностей (ця практика продовжилась і за королювання Сигізмунда III), але за нею залишився обов'язок сплачувати податок на оборону краю та брати участь в укріпленні та обороні міста при нападах⁷⁸.

На жаль, О. Яблонівський опублікував люстрацію 1571 р. частково, а за даними Р. Майбороди, на сьогодні в українських та польських архівах її матеріали відсутні⁷⁹. У 1579 р., коли складався поборовий реєстр «людності на службі військовій» Київського, Волинського та Брацлавського воєводств, Любеч не описувався, бо любецький підстароста не впустив ревізорів до замку («не допустил людність... переписувати»)⁸⁰.

Певне уявлення про кількість шляхетських земель у Любецькій околиці на 1571 р. дають підрахунки П. Клепатського. Використовуючи матеріали люстрації дослідник нарахував у старостві 78 зем'янських та шляхетських володінь⁸¹.

Люблінська унія надала можливість дрібній шляхті (боярству) підвищити свій соціальний статус. З цього періоду любецькі бояри отримують як королівські, так і старостинські пожалування, причому триває практика підтвердження старостинських листів королем. Водночас, це надає нам неоцінну інформацію з історії розбудови населених пунктів Любецького староства.

Одними з перших, ще до проведення сейму 1569 р., коро-

⁷⁷ Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.288.

⁷⁸ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.70.

⁷⁹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т.ХХ... – S.30-32; Майборода Р. Люстрації королівщин українських земель XVI-XVIII ст... – С.24.

⁸⁰ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т.ХХ... – S.150, 152.

⁸¹ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период... – С.273-274.

лівський привілей отримали Зарецькі-Зеньковичі. 26 липня 1568 р. Сигізмунд II Август затвердив за ними частину Юшковської землі та маєтності у передмісті Любеча⁸². Можливо, цей привілей отримав Зенько Семенович Нахиба, нащадки якого стали називати себе Зеньковичами. Пожалування було здійснено на підтвердження аналогічного привілею Сигізмунда I⁸³.

26 червня 1570 р. любецький шляхтич Василь Розсудевський «с Києва» отримав підтвердження «на землю Розсудевскую (с. Розсудів) и озеро Святое⁸⁴ и на три его службы людей оселых при замку Любецком», наданих от «пана Киевского» П. Сапеги⁸⁵. Незабаром В. Розсудевський став київським підстаростою⁸⁶. До 1570 р. цю посаду займав Семен Гринкевич. Рангову маєтність – с. Новоселицю (Новосілки) він заклав у заставу В. Розсудевському. Не повернувши борг, він втратив і уряд. 5 липня 1570 р. Василь Розсудевський отримав лист Сигізмунда II Августа на с. Новоселицю, «которое он в заставе от Семена Гринкевича землянина Киевского (тримав), або тоє селище таки з рамени короля его милости теж в той заставе держал до иншого науки»⁸⁷. Новий підстароста 6 липня 1570 р. отримав ще один королівський привілей: «вызволение от мандату... на учинение присяги ку Короне, о которую позван»⁸⁸.

⁸² Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących // Jablonowski A. Lustracye Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Źródła dziejowe. – T.V. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – S. 1-226. – S.207.

⁸³ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.124.

⁸⁴ Озеро Святе знаходиться на відстані 2 км на захід від Любеча біля Дніпра.

⁸⁵ ЦДДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.192, Волинська метрика. Книга РМ 2 (1569 – 1572, 1574 рр.), Арк.15-17.

⁸⁶ Підстароста – намісник старости, призначався ним особисто. Під час війни повинен був zostаватись у замку, йому належала також судова влада в місті (Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2. – С.344).

⁸⁷ ЦДДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.192, Волинська метрика. Книга РМ 2 (1569 – 1572, 1574 рр.), Арк.17-17 зв.

⁸⁸ Там само. – Арк.18.

10 липня 1570 р. у Варшаві «боярин замку... любецького» Мануїл Олександрович Болотович знову був затверджений на посаді любецького війта (обрання відбулося ще 1561 р.). Цього разу за ним закріплювалося право на володіння «войтовою землею»⁸⁹. Вочевидь, йому належали рангові маєтності як у самому Любечі, так і поза його межами, зокрема, Мікреньський ґрунт. З 1571 р. відома і «Войтова нива», яка знаходилась поблизу володінь любецького священика Івана Рев'ячича⁹⁰. Значно пізніше, у Румянцевському описі Лівобережної України, серед ланів та нив уздовж шляху Чернігів – Любеч згадувалась «Войтовка»⁹¹.

Низку пожалувань та підтверджень своїх прав на земельні маєтності любецьке боярство одержало у 1571 р. 13 березня 1571 р. королівський привілей здобула велика група любецьких бояр та зем'ян. Богущ Жоглін підтвердив свої права на Яриловщину з Сірхівською дібровою, Биялтовщину, селище Чертеж за Песчею⁹² (хутір Чертьож належав до Пакульської волості у 1913 р.⁹³) і с. Голків, родина Даничів – Леско, Кіндрат та Дешко (Данило) – на Перицьку землю, Творичовський острів та Кривичі. Зем'яни Назар Тарасевич та Демид Карпович отримали право власності на Сільчанщину, Мілко Бивалкевич – на Кувечицьку землю з островом Смоліголовою, ур. Воротець та Семеничим борком, Данило Глібович Перицький – на Перицьку землю з островом Турич та Чарничиною дібровою, Василь Семенович Неданчицький – на Пенезеївщину, Остап Юшкович – на Голенищовщину, Богдан та Лашко Ріпчичі – на Перицьку землю (співвласниками були Богущ Жоглін та Данич) та діброву біля Кривиць, Скугар Логвинович – на Обиймецьку землю, а Федько Антонович – на

⁸⁹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.191, Волинська метрика. Книга РМ 1 (1569-1572, 1574, 1601 pp.), Арк.92-96 зв.

⁹⁰ АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.194-195; Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6... – С.216.

⁹¹ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.121.

⁹² Ліс Песча неподалік Любеча існував ще у XVIII ст. Див.: Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.116-135.

⁹³ Курданов А. Голос пам'яті (історія с.Пакуль та його околиці). – Чернігів: АТ «Миронівська друкарня», 1998. – 328 с. – С.23.

Погорільщину та Олексіївщину. Зазначалось, що «з котрих земель вишеписанных каждый з них к своей службе нашей военной коня ставит»⁹⁴. О. Яблоновський зауважив, що цей привілей фактично переводив любецьких бояр у зем'янський стан⁹⁵. Цікаво, що на думку П. Клепатського, згадані у документі зем'яни походили від спільного предка-родоначальника⁹⁶.

30 липня 1571 р. грамоту Сигізмунда II Августа отримали «зем'яни замку любецького... на владение землями их отчизные которые здавна уживали и службу военную служивали». Щонайменше троє з них вже фігурували у привілей від 13 березня 1571 р. Зем'янин Богуш Жоглін здобув підтвердження права власності на частину Пероцківщини та Сірхівської «роспаши», родина Даничів затвердила за собою права на Смоличівку (сучасне с. Смолиголівка) та частину Сірховщини, а Кіндрат та Данило Даничі окремо за собою ще й Творичовський ліс, зем'яни Ріпчичі та Ждановичі здобули право власності на Погариську землю⁹⁷.

**Особова печатка
Назара Тарасевича
(1570 р.)⁹⁸.**

Ці королівські грамоти були надані любецькій шляхті під час проведення вально-го коронного сейму у Варшаві. 13 березня 1571 р. грамоту отримало чотирнадцять зем'ян, а 30 липня – сім. Зазначалося,

⁹⁴ АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.227-230; Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.5. Губернский город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 446 с. – С.95-96; Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668) // ЧИОНЛ. – 1894. – Кн.8. – Отд. III. – С.3-29. – С.26-27.

⁹⁵ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S.664-666.

⁹⁶ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период... – С.272.

⁹⁷ ЦДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.192, Волинська метрика. Книга РМ 2 (1569 – 1572, 1574 pp.), Арк.74-75 зв.

⁹⁸ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С. 163.

що необхідність підтвердження прав на володіння маєтностями була пов'язана з втратою автентичних оригіналів: «а иж листы и привилей, которые на тья земли свои отчизные мели, от неприятеля нашего московского з маєтностями их забраны, а иные за погорением от огня в них зостаты не могли». За частину родин, що втратили документи, згідно положень Литовського Статуту поручався любецький староста П. Сапега⁹⁹.

Зліва-направо: особові печатки любецьких бояр Скугара Логвиновича (1570 р.) та Івана Богушевича-Жоглича (1571 р.)¹⁰⁰.

Про втрату автентичних оригіналів йшлося у багатьох привілеях, наданих любецькій шляхті у 1571 та 1581 рр. Сигізмундом II Августом та Стефаном Баторієм. Крім того, шляхта заносила тексти привілеїв до актових «гродських» книг – на терені Київського воєводства велись три гродських (чи замкових) книги – Київська, Житомирська

та Овруцька¹⁰¹. Надалі, під час проведення королівських ревізій Любецького староства у першій половині XVII ст., любецькі бояри та зем'яни пред'являли люстраторам як оригінали привілеїв, так і копії – витяги з актових книг.

Привілей короля, наданий того ж таки 13 березня 1571 р., пред'явила велика група любецьких зем'ян під час проведення королівської люстрації у 1616 р. За привілеєм родина Сірховських

⁹⁹ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.5... – С.95-96; Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668)... – С.26-27; АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.228.

¹⁰⁰ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С.13, 94.

¹⁰¹ Задорожна О. Актові книги як джерело до реконструкції землеволодінь в Київському воєводстві XVI – XVII ст // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.19. Кн.1. – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2009. – С.36-47. – С.37.

отримала «право вечно» на Сірховщину та Гавриловщину, Логвиновичі – на Обиймецьку землю, Юшковичі – на Голенищовщину, Карповичі – на частину Сільчанщини, Антоновичі – на частини Погариської та Олексіївської земель. Захличі підтвердили шляхетські права на Биковщизну, нащадки Семена Неданчицького зем'яне Семеновичі – на Пенезеївщину¹⁰². Цей же документ пред'являвся люстраторам ще не один раз – спільно у 1622 та 1629 рр.¹⁰³ і окремо родинами Сірховичів та Семеновичів (Неданчицьких) у 1636 р.¹⁰⁴.

Герб роду Будлянських

Матеріали королівських люстрацій першої половини XVII ст. містять й інші посилення любецької шляхти на пожалування Сигізмунда II Августа. Землі на «воєнному праві» були надані боярам Демитровичам (на «служби» у Лесичах (Лежичах) і Хрековичах), Васильєвичам, Кузнецовим, Мілковичам та Морашкам – на різні частини Кувечицької землі. Маслоичі разом з Кисловичами здобули право на володіння частиною Шерховщизни та Харабурдовщини, Савичі й Тарасевичі – на різні частини Сільчанщини

¹⁰² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.184-185; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.87.

¹⁰³ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.224; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.123; Люстрація Любецького та Лоевського староств (1629 р.) // ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.39, Документи из архивов Польской Народной Республики (1629 р.), Арк.31-54.

¹⁰⁴ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.388; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.197.

і Хименчизни (Хмельниччизни), зем'яни Петрушевські – на Катежинську землю, родина Козлів – на Газеницьку землю, Кононовичі – на Обиймовщину, Филімоновичі – на Жердянщину та ін. Сигізмунд II Август упривілеював Малісовичів (Масловичів?), що отримали «воєнне право» на Моравинську землю. Зем'яни Ружичі здобули шляхетські права на Захоловщину (Заостровщину), родина Гришичів – на частину Неданчицької землі та Стоборовщину, бояри Чемериси отримали право на Пісочну (Пісчану) землю, Теремичі – на Ждановщину (неподалік с.Кувечичі), бояри Счиковські (Щуковські) – на Голенищовщину, а Лиховидовичі – на Сільчанщину¹⁰⁵. Вже згадані бояри Мілковичі отримали право власності і на Кувечичський ґрунт (с. Кувечичі на р. Свішні), Будлянський острів, Смоліголову (с. Смоличівка), Сірховщину (с. Шерхове біля Брехунів) та «урочище» над р. Пакулькою¹⁰⁶.

Частину Розсудевської землі, яка мала три «служби» із зобов'язанням «острог меский робить і поправовать», отримав від Сигізмунда II Августа «за правом вечним» боярин Любецького замку Васко Климович¹⁰⁷. 1571 р. Сигізмунд II Август надав боярину Василю Кривопиші з «другими обывателями замку Любецького» маєтності у с. Неданчичі¹⁰⁸. На сеймі у Варшаві

¹⁰⁵ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.185-188, 222-223, 225-227, 387, 390, 395, 398; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.88-93, 122-126, 196-206.

¹⁰⁶ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.188, 223; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.92-93,122-123.

¹⁰⁷ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.186; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.89.

¹⁰⁸ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.388-389; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.197-198; Jablonowski A. Lustracye Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Źródła dziejowe. – T.V. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – С s. + 644 s. + 32 s. – S.639.

1571 р. король звільнив бояр Кувечичів від усіх повинностей, крім виїзду на військову службу¹⁰⁹. Як слушно зауважив О. Яблоновський, внаслідок отримання цієї королівської грамоти Кувечичі з боярської верстви перейшли у зем'янську¹¹⁰.

Королівське підтвердження на права і маєності було надане і родині Болотовичів-Кувечинських, у 1622 р. вони пред'явили ревізорам привілей Сигізмунда II Августа, наданий «на конфірмації у Варшаві» 1571 р. Король звільнив їх від «усіх повинностей, залишивши лише військову службу»¹¹¹.

Родини Маслоичів та Семаковичів пред'являли люстраторам привілей Сигізмунда II Августа на Щуровщину (Щуковщину?) та Моравельщину, у якому король підтверджував старовинне пожалування на ці землі любецького володільця О. Гапшольда (1516-1542 pp.)¹¹².

У 1571 р. половина с. Антоновичі була визнана «вотчиним володінням» шляхтичів Юскевичів-Красковських¹¹³. Сигізмунд II

¹⁰⁹ Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668)... – С.27; АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С.228; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.93; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.278.

¹¹⁰ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / *Źródła dziejowe.* – Т. XXII... – S.664-666.

¹¹¹ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), арк.227; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.126.

¹¹² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), арк.225-226; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.125.

¹¹³ ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.35, О передаче дел из Киевского дворянского собрания в Черниговское – по Гадячскому и Ченьковскому уездам (5 ноября 1794 г.), Арк.127; В.Кривошея виводить рід Юшкевичів-Красковських від боярина Пінського повіту Павла Красковського (1528 р.). Див.: Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К. : ДЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. – 516 с. – С.319.

Август надав цій родині також «остров обрубний Красная гряда» (с. Красковське), яким вони володіли разом з Богушами¹¹⁴. Відповідно, інша гілка цієї родини – шляхтичі Юшкевичі-Красковські отримали частину Голенищовської землі¹¹⁵.

Бояри Злоби отримали ґрунт Погорільській із селищем Погариче¹¹⁶. Крім того, як зазначав О.Яблоновський, за королювання Сигізмунда II Августа здобули земельні володіння бояри та зем'яне Жиховидовичі, Ружичі, Феремичі, Юцовичі, ймовірно Ворошильські та Силичі¹¹⁷. Серед пожалувань Сигізмунда II Августа історик називав Снятинську землю (с. Снятин ?) на Суховирському «острові», Котченську землю з с. Гальково (Галків) біля Любеча та боярські землі Яриловичі (у дельті річок Сож та Немильна)¹¹⁸.

У привілеї Стефана Баторія 1579 р. шляхтичу Олехновичу (Стецькому) на с. Яриловичі зазначалось, що це пожалування він отримав від Сигізмунда II Августа¹¹⁹. На привілеї Сигізмунда II посилалися у 1616 р. власники частини Голенищовщини зем'яни Данило та власники Обиймовщини Григорій Демидовичі та Логвиновичі. Разом з ними привілеї на землю Погариську та Малиновську отримали зем'яни Антоновичі¹²⁰.

¹¹⁴ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.5... – С.100; РДА, Ф.1343, Оп.17, Ч.2, Спр.4654, Дело о дворянстве рода Богушей (1850г.), Арк.43.

¹¹⁵ РДА, Ф.1343, Оп.17, Ч.2, Спр.4654, Дело о дворянстве рода Богушей (1850г.), Арк. 40-41; ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральный опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.745 зв.

¹¹⁶ Миллер Д.П. Архивы Харьковской губернии // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. – Т.2. – Ч.1. – Харьков: Типо-Литография «Печатное Дело», кн. К.Н. Гагарина, 1902. – С.301-320. – С.301.

¹¹⁷ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.XXII... – S. 639; Jablonowski A.W. Pisma... – S.35.

¹¹⁸ Яблоновский А.В. Левобережная Украина в XV-XVIII ст. Очерк колонизации // КС. – 1896. – № LIII. – Май. – С.249-267. – С.266.

¹¹⁹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.216, Волинська метрика. Книга РМ 5 (1576-1586, 1588 рр.), Арк.197-197зв.

¹²⁰ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк.49-49 зв.

У привілеї 1645 р. Владислава IV любецьким боярам Кукарам підтверджувались права на маєтності, надані ще Сигізмундом II Августом. Цій родині належали дві частини Малковської землі у Голеничовському (Голенищовському) ґрунті¹²¹.

Але далеко не усім родинам вдалося набути королівських пожалувань із затвердженням прав на маєтності. Дехто, навпаки, втратив їх. Це стосується, зокрема, Більдух, що втратили Більдянський острів¹²². Зубожіння дрібної шляхти зумовлювало її появу у козацьких лавах. Під час королівських ревізій значна частина боярства (головним чином бояри-слуги) позбавлялась земельних володінь, оскільки шляхетські права визнавалися лише за наявності королівських чи старостинських грамот. У разі їх відсутності шляхтич автоматично позбавлявся усіх прав і переходив до нижчих прошарків суспільства (селянства, козацтва чи міщанства)¹²³. Ймовірно, землі втратили й родини бояр Любечан, Кривковичів та Квіткових, представники яких були занесені до реєстру низових (запорозьких) козаків, що брали участь у поході на Москву 1581 р.¹²⁴ Одним із сотників С. Наливайка у 1596 р. був Козловський¹²⁵, вочевидь, представник любецької боярсько-зем'янської родини Козлів (Козловичів, Козловських). Козацьким ватажком у 1597 р. був Тихін Баябуза (Боябуза, Байбуза)¹²⁶, родовід якого виводиться істориками із дрібного боярства Черкаського замку, але не можемо виключати, що корені цієї родини знаходяться саме у Любецькому старостві, де було село Боябузи (відоме від часів королювання Сигізмунда III).

¹²¹ Миллер Д.П. Архивы Харьковской губернии... – С.302.

¹²² Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668)... – С.26.

¹²³ Лепявко С.А. Козацькі повстання 1591-1596 років в Україні. Автореф. дис.... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1991. – 17 с. – С.9-10,15; Лепявко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – 288 с. – С.33-44.

¹²⁴ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т.ХХ... – S. 154-157, 159-164.

¹²⁵ Лепявко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні... – С.207.

¹²⁶ Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S.437.

Як бачимо, більшість королівських грамот були надані на воєнному праві, тобто за умови несення військової служби з відповідної маєтності («служби») під проводом старости¹²⁷. Лише деяка частина любецького боярства та зем'ян-ленників здобула вищий зем'янсько-шляхетський статус. Згадані вище майже 60 родин любецьких бояр та зем'ян становлять далеко не повний перелік тих, хто 1571 р. отримав королівські грамоти. Близько половини посесорів здобули статус зем'ян-ленників (зем'ян-шляхти), а усі інші залишалися на боярських службах. На один «остров» чи «землю» припадали зазвичай дві-три родини, а, наприклад, на Сільчанщину та Бельдянщину – по чотири, на Сірховщину та Кувечицький остров – по вісім. Як виняток виглядають невеликі за розміром Малковська земля (с. Кукарі) бояр Татаринських і Кукар, та Макововська (хутір Тупичівський) зем'ян Тупичів.

СТАРАННЯ ПАВЛА САПЕГІ ТА КНЯЗІВ ВИШНЕВЕЦЬКИХ

Як вже зазначалося, до функцій старост входив обов'язок посилення обороноздатності регіону – у тому числі й шляхом осадження нових маєтків із обов'язком несення військової та господарчої служби (для шляхти умовою було затвердження цього пожалування королем).

До нашого часу дійшли відомості про єдине старостинське пожалування любецькій шляхті зроблене у період між 1560 та 1571 р. У 1595 р. родина Розсудевських посилалася на лист старости П. Сапегі 1561 р. шляхтичу Василю Климовичу Розсудевському на Розсудевську землю¹²⁸. Вочевидь, це пов'язано з практикою обмеження у середині XVI ст. права старост на роздавання земельних маєтностей, хоча старостинські надання і надалі мали місце за вказівкою великого князя, або за умови

¹²⁷ Jablonowski A.W. Pisma... – S. 24, 34-35.

¹²⁸ ЦДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.200, Волинська метрика. Книга РМ 11 (1588-1589, 1591-1597 рр.), Арк.131-131 зв.

служби «до воли і ласки господарской»¹²⁹. Усі інші земельні пожалування П. Сапєги були надані у мирний час, між 1571 та 1576 рр., коли під час Лівонської війни 1558-1583 рр. активні бойові або дії не велися¹³⁰, або ж обходили Любецьке староство.

Серед інших наданих П. Сапєгою земельних маєтностей на воєнному праві слід згадати пожалування боярам Антоновичам і Яцковичам частини Зміївського острова («ведлуг ограничения и разъезду пана Павла Ивановича Сапєги, каштеляна киевского и старосты любецкого»)¹³¹. 1571 р. П. Сапєга розглядав справу між любецьким боярином Василем Кривопишею і любецьким протопопом та шляхтичем (як відомо, православне духовенство в Україні, як і католицьке у Польщі, у більшості своїй походило із шляхти¹³²) Іваном Михайловичем Рев'ячичем. Останній звинуватив В.Кривопишу у незаконному володінні Пенезеївською землею (Пенезеївщиною) біля с. Неданчичі¹³³. У 1576 р. П.Сапєга надав уже згаданому Івану Рев'ячичу охоронний лист, який забороняв селянам с.Бельдюжки ловити рибу в озерах Ізбильському та Зміївському (між іншим, ця справа набуває зовсім іншого змісту, коли знати, що попередній 1575 р. був дуже посушливим, вівці навіть могли перейти вбрід Дніпро¹³⁴). Тоді ж він розмежував кордони володінь любецької церкви та «громади» села¹³⁵.

Від П. Сапєги здобули підтвердження на Мотковську (Машиновську) землю із Сірхівською оранкою боярські родини

¹²⁹ Довнар-Запольский М.В. Украинские староства в первой половине XVI в... – С.72.

¹³⁰ Grabski A., Nadolski A., Nowak T. Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864... – S.490.

¹³¹ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6... – С.218.

¹³² Карнович Е.П. Родовые прозвания и титулы в России и слияние иноземцев с русскими / Репринтное воспроизведение издания 1886 г. – М.:«Бимпа», 1991. – 252 с. – С.144.

¹³³ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии // Прибавления к Черниговским Епархиальным Известиям. – 1863. – № 20. – 15 октября. – С.657-672. – С.663-664.

¹³⁴ Історія українського селянства: Нариси в 2-х т... – С.133.

¹³⁵ Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С.39-40; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С. 139-143.

Татаренків та Міхнових, а на Бровенщизну листа отримали бояри Мишуковичі (Мишукови)¹³⁶. У листі любецького старости М. Струся 1619 р. любецькому міщанину Зеньку Законову зазначалося, що міщани Законови отримали землі під Любечем «за даниня небожчика, Его Мосци, Пана Сапеги, бывшего Старосты Любецкого»¹³⁷. Цікаво, що Законови зберігали ці маєтності щонайменше до кінця XVII ст. 1 серпня 1684 р. любецький зем'янин Клим Кириченко продав Івану Масловцю «кгрунтъ... лежачый обмежу з одной стороны от грунта Законовского, а другой стороны от Онопръйковского грунта, тылом от ръчьки Варежки, а в проти у шлях любецкий лежачий на Листвен, а от третью от Климa Червечошка и Гриня Галабурды, которую уживал прежде небожчикъ Пантельъ Галабурда и продал был отцеви моему Кондрату Киръйченку»¹³⁸.

Влітку 1579 р. розпочався черговий етап війни з Московською державою. Вже у серпні київський воєвода В.-К. Острозький за дорученням короля здійснив напад на Чернігово-Сіверську землю. Одним із загонів воєводи керував Павло Сапега. Однак досягти мети – взяти Чернігів, так і не вдалося, спаливши чернігівські посади та околицю міста, тритисячна армія відступила. Козаки Острозького дійшли також під стіни Стародуба, Радогоща та Почепа¹³⁹. У подальшому загони під орудою київського воєводи перейшли до оборонної тактики. Це вимагало від старост воєводства (у т.ч. й любецького) нових зусиль спрямованих на посилення оборони краю.

¹³⁶ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.188; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.92; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.103-104.

¹³⁷ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.105.

¹³⁸ Любецкий архив графа Милорадовича (под редакцией А.Лазаревского). – Вып.1. – К.: Типография имп. университета Св. Владимира Н.Т.Корчак-Новицкого, 1898. – 256 с. – С.244-245.

¹³⁹ Томаш Кемпа. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608) воєвода Київський і маршалок землі Волинської / Пер. з польск. І.Ярмошик. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 342 с. – С.98.

Головною справою любецького старости Павла Сапегі стало будівництво Лоевської фортеці. За даними О. Яблоновського, містечко Лоев (або Лоева Гора) було збудоване до 1580 р. Якщо у 1571 р. Лоев мав лише 3 дими, то у 1579 р. – вже 20¹⁴⁰. Поширеною є думка, що Сапега лише відбудував замок зруйнований татарами на початку XVI ст.¹⁴¹.

Необхідність будівництва фортеці була пов'язана з існуванням поблизу Лоевської гори броду через Дніпро (біля Любеча діяла постійна переправа). Якщо Любеч був розташований на лівому березі, то Лоев – на правому, навпроти гирла Сожу. На правобережжі староства були розташовані й так звані «осади», невеликі охоронні та спостережні пункти¹⁴², вочевидь, «прив'язані» до замкових сіл староства.

А. Ван Вестерфельд «Вигляд Лосва влітку 1649 р.»¹⁴³.

¹⁴⁰ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemię Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S. 75-76, 521.

¹⁴¹ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 228.

¹⁴² Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemię Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S. 666.

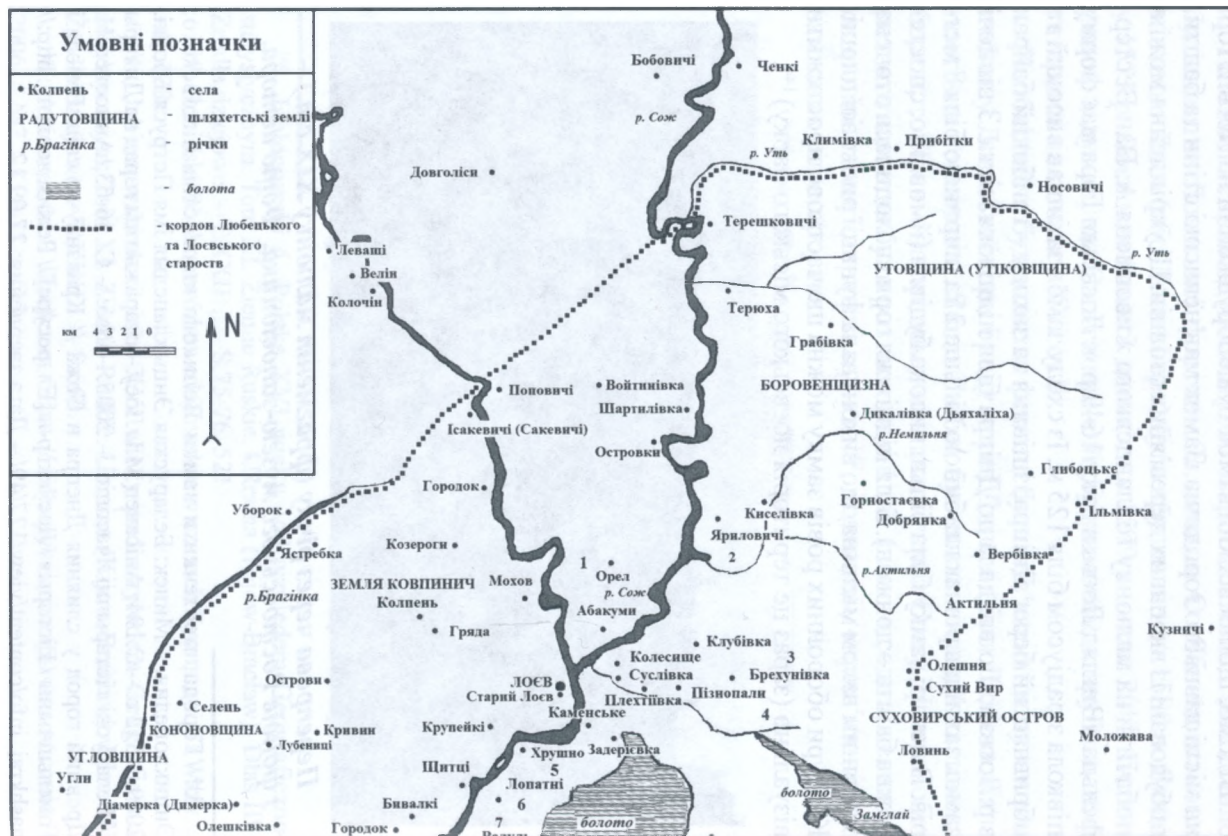
¹⁴³ Анисавец М.І. Лоеўская бітва // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – №7. – С.3-11. – С.3.

Відомо, що лоевський замок був споруджений на Лоевій горі на місці давнього городища. Замок мав невисокі стіни та башти, побудовані із вкопаних дерев'яних стовпів. Ці укріплення можна побачити на малюнку голландського живописця А. Ван Вестерфельда «Вигляд Лоева влітку 1649 р.». Лоевська Гора має форму півкола з радіусом біля 125 м. Із сходу замок захищав високий та обривчастий берег Дніпра, з півдня та заходу – глибокий байрак з р.Лоевка, що впадала до Дніпра біля підніжжя міста. З півночі замок захищав рівчак глибиною більше 2 та шириною біля 8 метрів. В центрі замку була більш висока будівля (ймовірно, спостережна башта – донжон). Біля підніжжя гори знаходилась оточена земляним валом місцина, що виконувала функції ринкової площі. Контури оборонних ровів замку можна ще частково простежити візуально (зараз це територія лоевського міського парку)¹⁴⁴.

Переправа через річку (фрагмент малюнку XIX ст.) – з фондів Ростовського музею-заповідника. Фото автора.

¹⁴⁴ Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 312 с. – С.194; Анисавец М.І. Лоеў – старажытны горад на Дняпры // Беларускі гістарычны часопіс. – 2005. – №6. – С. 56-63; Анисовец Н. Древний город у слияния Днепра и Сожа // Краязнаўчы сайт Гомеля і Гомельшчыны / Гісторыя / Лоеўскі р-н [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://nashkraj.info/content/view/127/49/> – Дата звернення: 27.09.12.

Любецьке староство у ХVІ ст. (реконструкція автора).

Любецьке староство у XVI ст. (дивись карту на развороті).

Номерами на карті позначені шляхетські землі: 1. Орловицина; 2. Яриловецька земля; 3. Брехуновицина; 4. Вировицина; 5. Юшковська земля; 6. Урочище Борки; 7. Радутовицина; 8. Урочище Городище; 9. Зміївський острів (урочище Змії); 10. Ястребовицина; 11. Бивалковицина; 12. Міховицизна; 13. Моховицизна; 14. Шуковицизна; 15. Моравельцизна; 16. Пероцька земля; 17. Катержинська (Катержинська) земля; 18. Зліївцизна; 19. Бурдюковицина; 20. Мотковська земля; 21. Лиственицина; 22. Семендєєвицина; 23. Вербичовицина; 24. Красноградський острів; 25. Дулеповицина; 26. Молчановицина; 27. Макововицина; 28. Котченська земля; 29. Гальниковські ґрунти; 30. Голенищовицина; 31. Розсудєвський острів; 32. Смолічевицина; 33. Чорторійцизна; 34. Пушкарковицина; 35. Сільчаницина; 36. Чортиковицизна; 37. Трухановицина; 38. Мишуковицина; 39. Рогощанські ґрунти; 40. Харабурдовицина; 41. Беркилевицина; 42. Чарторійцизна; 43. Газеницька земля; 44. Семаковицина; 45. Вертецька земля; 46. Кувечицька земля; 47. Сукачовицина; 48. Оліферовицина; 49. Устимовський острів; 50. Олексієвська та Погариські землі; 51. Шибиринівські ґрунти; 52. Обиймовицина; 53. Биківцизна; 54. Пенезєївські ґрунти (Пенезицизна); 55. Осняковицина.

Лоевська фортеця була збудована дуже вчасно, бо у 1581 р. білгородські татари рушили на Велике князівство Литовське саме через цей брід¹⁴⁵. Цікаво, що населення Лоева ще у XX ст. називало місце колишнього броду саме «татарським бродом».

Відомо, що 25 листопада 1582 р. привілей на війтівство в Лоевій Горі (фактично місто складалось з двох частин – Лоева та Лоевої Гори) отримав Федір Васильович Вовк. До того він був зем'янином Мінського повіту та порученцем берестейського воєводи Гаврила Горностая. Згодом (не пізніше 1587 р.) Ф. Вовк став війтом Києва¹⁴⁶. Між іншим, поділ Лоева на дві частини – Лоеву

¹⁴⁵ Лепявко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591)... – С.124.

¹⁴⁶ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська

Гору та Лоев зберігався аж до XVIII ст., коли ще описувалися т.зв. Верхній та Нижній Лоев¹⁴⁷.

Стараннями П. Сапегі несення та утримання сторожі на Лоевій горі лягло на плечі міщанства Речицького замку. Ймовірно, що це рішення було обумовлено ще незначною чисельністю самого лоевського міщанства, тоді як любецьке вже несло аналогічні повинності в Любечі.

У 1596 р. речицькі міщани звернулися до Сигізмунда III з проханням підтвердити лист короля Стефана Баторія за яким вони мали нести лоевогорську «сторожу»: «заховуючы их вод-ле стародавнього звичаю взглядом службы их которую они в отправованью сторожы на Лоевои Горе от поганцов татар для безпеченьства там тыхъ краев руских панства нашего Великого князства Литовского». Це звільняло їх від усіх мит, що бралися на «воевод, старост и державец» чи приватних осіб (шляхти та духовництва), і навіть від мит на товари що перевозилися річкою чи суходолом. Не сплачувалися мита і під час проведення двох річних ярмарок. У 1603 р. речицькі міщани знов звернулися до короля з проханням підтвердити давнє пожалування. У новому привілеї йшлося про те, що пільгами володіють лише ті речицькі купці, що мають на руках копії старостинського листа¹⁴⁸.

Академія», 2008. – 360 с. – С.105. Онук Федора Вовка Костянтин Максимович Вовк став козацьким писарем військовим (1625, 1629 рр.), був послом до короля (1627 р.), королівським ротмістром (1632–1634 рр.). 12 серпня 1634 р. отримав уряд писаря земського чернігівського, однак не втримався на цій посаді. Діставши дозвіл сформувати козацький полк він протягом 1635-1636 рр. брав участь у бойових діях в Європі. У подальшому Вовки займали козацькі уряди в Черкаському полку та Стародубщині. Див.: Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 452 с. – С.78-79.

¹⁴⁷ Анісавец М.І. Лоеўскія кірмашы // Беларускі гістарычны часопіс. – 2002. – №5. – С.78-80; Анісавец М.І. Юдзіцкія – уряднікі рэчыцкія, «графы лоеўскія» // Беларускі гістарычны часопіс. – 2011. – №2. – С.49-56.

¹⁴⁸ Доўнар А. Рэчыца ў кнігах метрыкі ВКЛ часоў Жыгімонта Вазы // Шостыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні (г. Рэчыца, 14–15 лістапада 2005 г.): У 2 ч. – Ч. 2. Рэчыцкая зямля ў часе і прасторы / Рэд. кал. В.М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. – Гомельск. дзярж ун-т імя Ф.Скарыны, Рэчыцкі раённы выканаўчы камітэт. Гомель: Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны, 2008.

З часом частина повинностей лягла на плечі й лоєвського міщанства, адже його кількість поволі зростала. Наприклад, у 1609 р. в Лоєві осіла група селян – втікачів від московського володільця Степана Ложки¹⁴⁹.

Після смерті П. Сапегі у 1580 р. любецьким старостою став Андрій Іванович Вишневецький (волинський каштелян (1568-1572), брацлавський староста (1572-1576), волинський воєвода (1576-1583), любецький староста (1580-1583))¹⁵⁰. Королівське пожалування на цю посаду А.Вишневецький отримав 16 листопада 1580 р. у Вільно¹⁵¹. Наступного дня був виданий лист короля «до всех обивателей староства Любецкого... аби мели князя Андрея Вишневецкого за правдивого старосту Любецкого»¹⁵².

*Печатки Андрія Івановича Вишневецького
(середина XVI ст.)¹⁵³.*

А от за даними В.Пашкевича, після смерті П.Сапегі Любеч перейшов до його удови – Ганни Ходкевич. У 1581 р. вона навіть отримала на Любеч привілей Стефана Баторія. Незабаром

¹⁴⁹ У тексті: Stepfan Łozka Jurowice (Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.229).

¹⁵⁰ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перегл. і випр. – К. : Критика, 2008. – 472 с. – С.123, 336.

¹⁵¹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.216, Волинська метрика. Книга РМ 5 (1576-1586, 1588 рр.), Арк.260 зв.-261.

¹⁵² Там само. – Арк.261.

¹⁵³ Алфьоров О. Печатка «Волинського Геркулеса» – патрона українського козацтва Андрія Вишневецького // Волонтер. – 2013. – №3. – С.26-28. – С.27; Однороженко О. Герби та печатки Вишневецьких // Волонтер. – 2012. – №5. – С.54-62. – С.55.

*Портрет Андрія Івановича
Вишневецького¹⁵⁵.*

(1585 р.) Ганна взяла шлюб за мстиславським воєвудою Павлом Пацем та втратила свої права на місто¹⁵⁴. Зазначимо, що документи Волинської (Руської) метрики – як частини Коронної метрики, абсолютно чітко вказують на початок старостування Андрія Вишневецького – 1580 рік, що у свою чергу, не виключає ситуації, коли між ним та Г. Ходкевич точилася боротьба за місто та староство. Можливо, саме це зумовило появу вищезгаданого королівського листа «до всех обивателей староства Любецкого».

Саме на початку 80-х рр. XVI ст. любецька шляхта активно звертається до королівської влади для отримання нових королівських грамот. Вочевидь, цьому сприяла військова реформа, розпочата за королювання Стефана Баторія (1576-1586 рр.) та завершена вже Владиславом IV, коли армія отримує більш чітку структуру¹⁵⁶.

У свою чергу, політика старост по відношенню до околичної шляхти здебільшого зводилась до спроб повернути її під свою зверхність, відібрати земельні володіння та примусити виконувати повинності на замок. Тому за королювання Стефана Баторія любецькі бояри намагались підтвердити свої права на раніше надані володіння.

¹⁵⁴ Пашкевич У. Да питання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст... – С.58.

¹⁵⁵ Алфьоров О. Печатка «Волинського Геркулеса» – патрона українського козацтва Андрія Вишневецького... – С.28.

¹⁵⁶ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1. – С.109.

16 травня 1579 р. підтвердження на п'ять «служб» у Яриловичах здобув шляхетний Стефан Олехнович (Стецький). В королівському привілеї зазначалось, що це пожалування було надано Сигізмундом II Августом¹⁵⁷. Між іншим, у 1579 р. Стефан Баторій надавав привілеї шляхті лише за умови її безпосередньої участі у війні: «хто ся съ почтомъ своимъ намъ господару у войско окажетъ»¹⁵⁸. Очевидно, що це пожалування С. Стецький отримав під час походу гетьмана В.-К. Острозького на Чернігово-Сіверські землі (Чернігів, Стародуб, Радогощ та Почеп)¹⁵⁹. Відомо, що Стефан Стецький був любецьким підстаростою¹⁶⁰. У листі 1616 р. любецькі міщани Законови зазначали, що своє майно вони отримали за пожалуванням «небожчика Стефана Стецкого, Подстаросты Любецкого»¹⁶¹. У 1619 р. Степан (Стецько) Олехнович¹⁶² подав зиск на шляхтича Розсудевського з приводу боргу в 150 злотих¹⁶³.

Серед королівських привілеїв слід згадати затвердження у 1580 р. на уряді любецького боярина та війта Мануїла Болотевича, причому за ним знову закріплювалась рангова маєтність – Мікреньський острів¹⁶⁴.

¹⁵⁷ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.216, Волинська метрика. Книга РМ 5 (1576-1586, 1588 рр.), Арк.197-197 зв.

¹⁵⁸ Падалінскі У.А. Стаўленне да вайны ў грамадскай думцы шляхты Вялікага княства Літоўскага ў 1570—1580-я гг. // *Studia Historica Europae orientalis / Исследования по истории восточной Европы*. Научный сборник. Вып. 1. – Минск: «Издательский центр БГУ», 2008. – С.84-98. – С.89.

¹⁵⁹ Томаш Кемпа. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608) воевода Київський і маршалок землі Волинської... – С.98; Волков В. Войны и войска Московского государства. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 575 с. – С.203.

¹⁶⁰ На час перебування в полоні любецького старости М.Струся, Стецький фактично виконував старостинські функції.

¹⁶¹ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.105.

¹⁶² На думку В.Кривошеї, Степан Олехнович приналежав до роду Корчак-Котовичів.

¹⁶³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.279.

¹⁶⁴ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т. V – К., 1907. – С.193-196.

1581 р. Стефан Баторій затвердив за боярином Василем Кривопишею-Неданчичем з «другими обывателями замку Любецкого» маєтності у с. Неданчичі. Того ж таки року свої права на володіння Кувечицькою землею, Бельдянщиною, Смоліголовою та Сірховщиною підтвердили зем'яни Бивалкевичі¹⁶⁵. 20 лютого 1581 р. Пархом Гольник отримав підтвердження на половину служби у с. Позноховичі, що на московському рубежі¹⁶⁶.

З'явилися у старостві й нові володільці, як то Станіслав Клопоцький, який 2 серпня 1578 р. отримав королівський універсал на села Савичі та Хрековичі¹⁶⁷.

Практично в усіх пожалуваннях любецькому боярству йшлося про необхідність нести кінну військову службу (фактично, мова йде про виконання ленного обов'язку). Як правило, любецькі бояри з кожного володіння (чи його частки) виставляли по одному вершнику від родини¹⁶⁸. Крім військової служби, любецьке боярство та частина зем'янства продовжували сплачувати податки «на замок», причому сума податку «з димів та земель зем'янських»

*Герб Бивалкевичів
«Dolega»*

¹⁶⁵ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżacych... – S.197-198; Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668)... – С.26-27; АЮЗР. – Ч.VIII. – Т. V – К., 1907. – С.79, 228; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.278.

¹⁶⁶ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.319.

¹⁶⁷ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.216, Волинська метрика. Книга РМ 5 (1576-1586, 1588 рр.), Арк.172-172 зв.

¹⁶⁸ Специфіка посполитого рушення у Великому князівстві Литовському полягала у наявності в його складі лише кінних жовнерів. Для шляхти вважалося ганебним служити в піхоті. Див.: Янушкевич А. М. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 гг.: манаграфія. – Мінск: Медисонт, 2007. – 356 с. – С.119.

була досить значною – 20 грошей¹⁶⁹. У свою чергу, зем'янство – юридично майже повноправна шляхетська верства, брало участь лише у військових виправах.

Як уже зазначалось, любецькі бояри, особливо після Люблінської унії, всіляко намагались перейти до зем'янського-шляхетського стану. Доказом цього можна вважати несподівані розбіжності у змісті двох копій одного документу – підтвердження Стефаном Баторієм 1581 р. привілею Сигізмунда II Августа 1571 р., наданого любецькій шляхті, що постраждала під час війни з Московською державою. Перший документ був занесений до Коронної метрики і являв собою офіційну копію наданого 1581 р. привілею¹⁷⁰. Другий був записаний до «кгродських» книг Володимира на Волині у 1668 р., причому на підставі «екстрату з книг кгродських воеводства Киевского» 1582 р., тобто являв собою більш пізню копію¹⁷¹. У першій (офіційній) копії, зокрема, зазначалось, що «их указывал перед нами боярин замку нашого Любецкого Данило Любович (далі по тексту – Глібович) сам от себе и именем иных бояр наших Любецких», у другій – «иж указивал перед нами земенин замку нашого любецкого Данило Глебович сам од себе и именем инных земян наших любецких».

Зем'яни Любецкого замку не забували наголошувати на своїй безпосередній підлеглихості королю при першій-ліпшій нагоді. Так, 1598 р. любецький зем'янин Станіслав Кгородецький у звичайному продажному записі йменується не просто як «земенин любецкий» чи «земянин староства любецкого», а «Земенинь Его Королевские Милости, Воеводства Киевскаго»¹⁷².

Як бачимо, і у королівських привілеях, і у старостинських пожалуваннях йшлося про обов'язкове несення любецькими боя-

¹⁶⁹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т. XX... – S. 30.

¹⁷⁰ АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V – К., 1907. – С. 227-230.

¹⁷¹ Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668)... – С. 25-28.

¹⁷² Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С. 45; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С. 146-147.

рами військової служби, але існували ще так звані «старостинські служби». Кожне з боярських сіл складалось з декількох служб (сукупності дворів), якими володіла певна боярська родина (чи родини), головним обов'язком якої залишався виїзд на війну під проводом старости. Вочевидь, і в «замкових» селах (у 1571 р. їх було 15) «служби» також не мали суто господарського характеру (як то підвіз до замку харчів, надання возів, перевезення вантажів та ін.), адже майже усі замкові села були розміщені на березі Дніпра, а два – на березі р.Брагінка, й, напевне, являли собою спостережні форпости.

12 листопада 1583 р. Любецьке староство «по смерті вельможного князя Андрея Вишневецького» було надане «до живота» київському каштеляну Михайлу Вишневецькому¹⁷³. Між іншим,

БРАГІН

1147

Герб сучасного Брагіна містить елементи герба «Корибут» магнатів Вишневецьких

саме князь М. Вишневецький був одним із фундаторів козацької служби. Ще під час війни з Московською державою, у 1578 р. він завербував на війну 530 козаків¹⁷⁴. З часів старостування Михайла Вишневецького нам відоме єдине посилання на старостинське пожалування. В привілеї 1598 р. Сигізмунда III любецькому боярину Михайлу Міхновичу йшлося про ранішнє пожалування Михайла Вишневецького¹⁷⁵. За даними В. Кривошеї, Михайло Вишневецький мав якісь майнові інтереси в Любецькому старостві ще до 1583 р. Відомо, що у 1577 р. він вів

¹⁷³ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.197, Волинська метрика. Книга РМ 8 (1583-1585, 1588-1593, 1595-1598, 1600, 1601, 1603 pp.), Арк.2 зв.-3.

¹⁷⁴ Щербак В. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. / Редкол: В. Смолій (відп. ред) та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.1. – 800 с.; Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S.17.

¹⁷⁵ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.103-104.

боротьбу з шляхтичем Березицьким – «підданим замку Любецького в с. Озаревич (Асаревичі чи Осоричі – І.К.)». Можливо що цим підданим був Мартин Березицький (1571 р.)¹⁷⁶.

Після смерті князя Михайла, 11 лютого 1585 р. любецьким та лоевським старостою був призначений «до живота» князь Олександр Вишневецький¹⁷⁷. О. Вишневецький в різні часи займав також уряди старости канівського, корсунського, черкаського, був старшим козацького реестру у 1578 – 1581 рр. Походив з великокнязівського роду Гедеміновичів. Він став першим, хто обійняв обидві старостинські уряди – у старостві Любецькому та «новому... Лоегорському»¹⁷⁸. Олександр Михайлович Вишневецький після смерті старшого брата Федора забрав собі й Брагінську волость¹⁷⁹. Таким чином, у 1585 р. від Любецького староства було формально відокремлено Лоевське (хоча, як правило, староста та підстароста на Любеч та Лоев призначався один). Як самодостатня адміністративно-територіальна одиниця Лоевське староство згадувалось лише у люстрації 1629 р.

Родина Вишневецьких із часу старостування її представників у Любечі активно набувала земельні володіння. Загалом представникам цієї родини на Київщині належало 70 поселень (11245 димів), напередодні Хмельниччини лише одній Христині Вишневецькій (Струсь), на той час дружині¹⁸⁰ Костянтина Вишне-

¹⁷⁶ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. Вид. друге, доп. – К.: Стилос, 2004. – 391 с. – С.57.

¹⁷⁷ В.Бобинський помилково зазначає початком його старостування 1587 р, В.Пашкевич – 1589 р., О.Мальченко – 1584 р., В.Кривошея – 1583 р. Див.: Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 579; Пашкевич У. Да пыгання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст... – С.58; Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261; Мальченко О. Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воеводств... – С.41.

¹⁷⁸ ЦДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.197, Волинська метрика. Книга РМ 8 (1583-1585, 1588-1593, 1595-1598, 1600, 1601, 1603 рр.), Арк 4-5.

¹⁷⁹ Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. – 2005. – №1-2. – С. 127 – 133. – С.130.

¹⁸⁰ взяла шлюб десь до 1639 р.

вещького, належало 795 димів¹⁸¹. У другій половині XVII ст., із втратою Річчю Посполитою Лівобережжя, Вишневецькі оцінювали свої збитки у 700 тис. «різного доходу»¹⁸².

За старостування О. Вишневецького (1585-1594 рр.) тривали пожалування та підтвердження земельних володінь любецьким боярам. У 1587 р. він надав Матіїв Ріг, що на Московському рубежі поруч із володіннями любецьких зем'ян Даничів, любецьким міщанам та боярам Васку Головчицю, Костюку Каменецькому, Давиду Кашкаровичу, Дмитру Нестеровичу, Івану Канчукову-Турищову

Герб роду Каменецьких

та міщанам Копичам. Земля надавалась за умови сплати податків до королівської скарбниці¹⁸³. Не виключено, що того ж таки року окреме підтвердження на частину цієї землі отримав вищезгаданий любецький боярин Костюк Каменецький¹⁸⁴. Можливо, що саме йому належала земля Костюковщина, відома із привілею ло-

¹⁸¹ Яковенко Н.М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. // Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С.79-99. – С.92; Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків... – С.131-132.

¹⁸² Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu: Egzulaneci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. – Warszawa: Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych, Wydawnictwo DIG, 1997. – 237 s. – S.32.

¹⁸³ Татищев Ю.В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию в 1899 году). – Харьков: Типо-литография «Печатное дело» кн. К.Н.Гагарина, Клочевская ул. №5, 1901. – 33 с. – С.12; Лазаревский А.М. Лист князя Александра Вишневецкого подданным Лоевского староства на бортную землю около теперешнего Замгляя // КС. – 1902. – Т.LXXVI. – Январь. – Отд.П. – С.14-15. – С.14.

¹⁸⁴ Татищев Ю.В. Черниговские архивы... – С.12.

**Герб Болдаковських
«Grabie»**

бецьким міщанам 5 грудня 1582 р.¹⁸⁵.

У 1590 р. О. Вишневецький передав Заостровські землі в Осоричах (Асаревичах) любецькому зем'янину Лукашу Мануїловичу Болотовичу. Його донька Регіна згодом стала дружиною шляхтича Орефи Зарецького, до якого й перейшли ці володіння¹⁸⁶. За боярами Мишуками була затверджена Бровенщизна¹⁸⁷. На думку Філарета (Гумілевського), О. Вишневецький осадив Зліївський ґрунт¹⁸⁸. 1587 р. за шляхтичем Семеном Болдаковським було затверджено «право польське» на Рогозькі землі (с. Рогоць)¹⁸⁹. На «кусту-плєние» ґрунту від київського каштеляна та любецького старости О. Вишневецького посилався у 1595 р. власник Пушкарівського ґрунту в Лоеві Григорій Силич¹⁹⁰.

За старостування О.Вишневецького почастишали прикордонні

¹⁸⁵ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261.

¹⁸⁶ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), арк.399; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.207.

¹⁸⁷ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), арк.188; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.92.

¹⁸⁸ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6... – С.232.

¹⁸⁹ Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов: Губернская типография, 1896. – Отд. III. – С.1-32. – С.1-3; Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С.30.

¹⁹⁰ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.200, Волинська метрика. Книга РМ 11 (1588-1589, 1591-1597 рр.), арк.134-134 зв.

конфлікти. Зокрема, 10 травня 1585 р. Московська держава висунула претензії до Речі Посполитої. Мешканців Остра, Любеча та Полтави звинуватили у «задорах, боях и грабежах», а також у загарбанні московських земель¹⁹¹. Влітку 1590 р. від чернігівського воєводи Андрія Хілкова був надісланий гонець до Києва. В грамоті перераховувались порубіжні «обиды» та висувалася вимога розшуку та покарання винних. Зазначалося, що хоча претензії висуваються не вперше, й до Києва, Остра та Любеча неодноразово надходили грамоти від путивльських, рильських та чернігівських воєвод, ніхто так і не був покараний: «...тех городов державцы о тех задорех, и тех воров не сыскивали и не унимали»¹⁹².

Олександр Вишневецький займав старостинський уряд до своєї смерті у 1594 р.¹⁹³. Його любецьким та лоевським підстаростою (?-1587-1594 р.) був Василь Стружицький (Strużycki)¹⁹⁴. Цікаво, що О.Лазаревський та Ю.Виноградський помилково зазначали, що 1591 р. «намісником воєводства чернігівського, переяславського, лоевського та любецького» був польський урядник Ян Комаровський, який особисто вирішував спірне земельне питання між боярами Павлом Товстолісом та Лавріном Слюсарем¹⁹⁵. Але Ян (Іван) Комаровський був не польським, а московським урядником, відповідно, згадані посади намісника лоевського та любецького були суто формальними і відобража-

¹⁹¹ Папков А.И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века). – Белгород: Изд-во «Константа», 2004. – 352 с. – С.89-90.

¹⁹² Там само. – С. 102-103.

¹⁹³ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.123.

¹⁹⁴ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 579.

¹⁹⁵ Лазаревский А.Л. Обозрение Румянцевской описи Малороссии... – С.121; Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини. IV. Литовська зверхність. Московське урядування (рр. 1356-1503-1618) // Історико-географічний збірник / Видає комісія для складання Історико-географічного словника України). – Т.IV. / За редакцією М.Грушевського. – К.: Друкарня Всеукр. Академії наук, 1931. – С.127-143. – С.141.

ли лише державні претензії Московської держави. Згадаємо, що Чернігів та Перяславль натоді належали до Московщини, а старостинський уряд в Любечі та Лоеві з 1585 р. і до смерті у 1594 р. займав О.Вишневецький.

СТАРОСТУВАННЯ ВОЙТЕХА ХОТИМЕРСЬКОГО

Після смерті Олександра Вишневецького любецьким та лоевським старостою став Войтех Хотимерський (Хотимирський). За привілеєм Сигізмунда III, наданим 10 липня 1594 р. у Стокгольмі, це пожалування надавалось «до ласки» за заслуги перед короною: «з небезпеченством здоровья и утратами маестностей своее показовал и на сесь час показовать не переставает, на сесь час тые староства наши Любецкие и Лоегорское зо всеми их пожитками и доходами»¹⁹⁶.

Уряд Речі Посполитої і надалі наголошував на важливому значенні Любеча як прикордонної фортеці. В інструкціях любецькому старості повсякчас містились вказівки щодо необхідності утримувати замок у належному стані. Зокрема, у листі 1594 р. В.Хотимерському зазначалось: «меновите будуванья новые, поправленья старого, так же армату нашу безь всякое шкоды нашео и Речи Посполитое и уближенья подданных наших отпраовати и заведовати»¹⁹⁷.

Старостинський уряд В. Хотимерський займав до 1611 р. Його підстаростою, щонайменше з 1603 р., був Томаш Цебровський (Sebrowski)¹⁹⁸. Між іншим, польський історик

¹⁹⁶ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V – К., 1907. – С.266-267

¹⁹⁷ Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.281; Акты АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.V – К., 1907. – С.267.

¹⁹⁸ У 1603 р. любецький підстароста Томаш Цебровський скаржився на Лжедмитрія I, називаючи його «государським сином» чернігівському воєводі князю М.Ф. Кашину-Оболенському. Див.: Ульяновский В.И. Лжедмитрий I и Украина: Указатель архивных источников и материалов / Научно-справочные издания по истории Украины. – К.: АН УССР, Археографическая комиссия

В. Бобинський помилково зазначає період старостування Хотимерського 1594-1606 рр.¹⁹⁹, а білоруський історик В. Пашкевич вважає, що той старостував до 1616 р.²⁰⁰. Однак, у 1612 р. любецьким та лоевським старостою став Микола Струс²⁰¹.

Як і раніше, любецький староста надавав підтверджувальні документи замковому боярству та міщанству. В. Хотимерський затвердив за боярином Опанасом Демитровичем «служби» у Лесичах (Лежичах) та Хрековичах: «котрий ті служби за правом своїм ленним... тримав». Незабаром це надання підтвердив Сигізмунд II Август за умови несення служби: «службу одним конем й іншіе повинності до замку любецького виконувати»²⁰². Підтвердження права на свої володіння здобули родини бояр Татаренків, Міхнових та Мишукових²⁰³. Кувечицьку

*Герб роду Струсів
«Korczak»*

Института истории, 1991. – 132 с. – С.11; Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-литовским. Т.IV (1598-1608) / Под ред. С.А. Белокурова // Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными. Сборник Русского исторического общества. Т.137. – М.: Б.и., 1912. – XIX с. + 809 с. – С.260.

¹⁹⁹ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 579.

²⁰⁰ Пашкевич У. Да пытання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст... – С.58.

²⁰¹ Volumina Legum. Prredruk praw staraniem XX. Pyarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydaneqo. Т.III. – Petersburg: nakladem i drukiem Jozatata Onruzki, 1859. – 472 s.+ XV s. – S.92.

²⁰² Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.88; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документы из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.186.

²⁰³ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.92, 126; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документы из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.188, 227; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.103-104.

землю староста затвердив за родиною Мілковичів²⁰⁴. На Погариському ґрунті були осаджені міщани Митковичі, зобов'язані «съ которого то кгрунту намъ и потомкомъ нашимъ, Королемъ Польскимъ... плату чрезъ Старость нашихъ внесеніи до замку нашего... сами и потомки ихъ въ каждій рокъ давати и платити мають, и повинности вшелякіе ведлугъ инвентаровъ замкового, юрисдикції замковой подлегіе, отпраовати будутъ»²⁰⁵. При потребі староста надавав підтвердження на вже існуючі володіння, зокрема, 1595 р. В. Хотимерський підтвердив права любецького священика Івана Тарасевича, що походив із шляхетського роду Тарасевичів, на озера Змії та Глибоке, надані любецькій церкві ще у 1548 р. володаркою Любеча С. Гаштольд-Верейською²⁰⁶.

Незважаючи на численні королівські грамоти любецькому міщанству та боярству, що звільняли їх від податків, у 1596 р. «інстигатор справ поборових» Філон Котельницький та любецький і лоевський староста Войтех Хотимерський розглядали справу любецьких міщан «про несплату податків з міст Любеча та Лоева». Ревізорі зажадали, аби любецькі міщани представили пільгові королівські привілеї²⁰⁷.

У 1606 р. королівські ревізорі упорядкували Інвентар, який містив перший і найбільш повний опис Любецького замку: «замок і містечко Любеч знаходиться на горі, в чотирьох чи п'яти гонах від Дніпра, а озеро (Болгач) в 100 гонах, передмістя знаходиться під самою Замковою горою з боку Брагіна, що на правому березі (Дніпра) над рр. Бражинкою (Брагінкою) та Єдучью (Єзучью), цими ж воротами заїжджаємо до міста, вулицею, яка

²⁰⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк.119 зв. - 120

²⁰⁵ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.104.

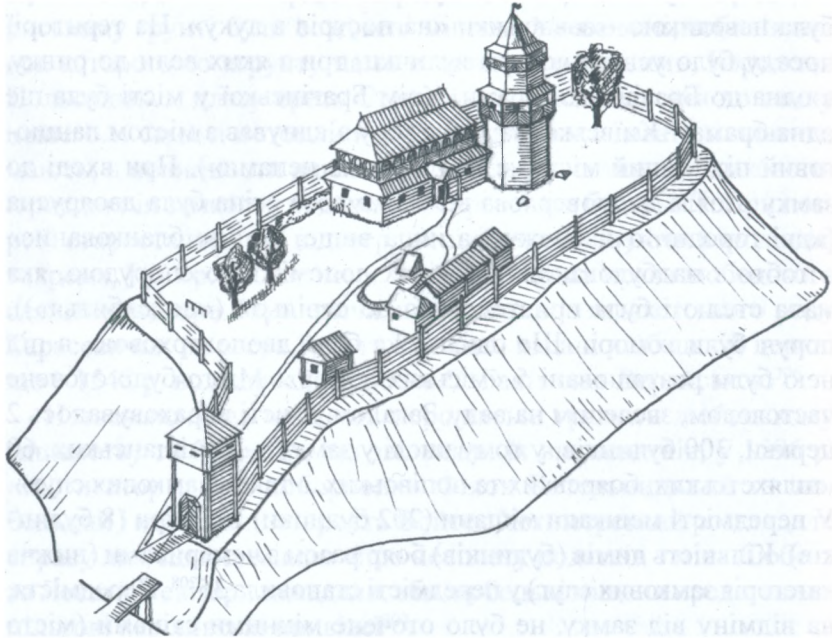
²⁰⁶ Там само. – С.139-143.

²⁰⁷ Jablonowski A. Wyciągi z summaryuza aktow trybunalskich dla wojewodztwa Kijowskiego / Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. – Tom X. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas II-gi / Źródła dziejowe. – T.XXI. –Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – S. 3-382. – S.92.

веде до ринку біля гори». Центральна частина міста Замкова гора була невеликою – завдовжки «на постріл з луку». На території посаду було усього чотири вулички, три з яких вели до ринку, а одна до Брагінської брами. Крім Брагінської у місті була ще одна брама – Київська. Замкову гору з'єднував з містом ланцюговий підйомний міст («взвод з двома цепами»). При вході до замку стояла двоповерхова вежа, замкова стіна була двоярусна («дві городні, одна нижче, а інша вище, на них бланкование» – тобто з надбудованою на стінах допоміжною спорудою, яка мала стелю і була пристосована до стрільби («подсябитья»)), поруч були комори. Ще одна вежа була двоповерховою, а під нею були розташовані 5 «міських комор». Місто було оточене частоколом, зведеним на валу. Загалом у місті нараховувалось 2 церкви, 300 будинків, у тому числі у замку – 28 міщанських, 60 «шляхетських, боярських та попівських, а також замкових слуг». У передмісті мешкали міщани (202 будинки) та бояри (8 будинків). Кількість димів (будинків) бояр разом з чемерисами (нижча категорія замкових слуг) у передмісті становила 35²⁰⁸. Передмістя, на відміну від замку, не було оточене міцними стінами (місто оточили стінами лише після реконструкції 1616 р.). У документі 1649 р. подається характеристика оборонних можливостей Любеча: «Від Дніпру (напасти – І.К.) не можна, бо замок, але з поля від Поповаго фільварку краще і до стріляння з гармат і до приступу..., а до того ж можна легко запалити передмістя, яке розділилося на три частини»²⁰⁹.

²⁰⁸ Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Т.1. Литовский период... – С.130; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – S.521; Jablonowski A.W. Pisma... – S.32-33; Милорадович Г.А. Любеч в XVIII веке // ЧГВ. – 1896. – №883. – Часть неофициальная. – С.2-3. – С.2.

²⁰⁹ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.) / Упоряд. о. Юрій Мицик. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. – 680 с. – С.263, 265.

***Зовнішній вигляд забудови території
Любецького Замку за польської доби
(спроба реконструкції О.Бондаря та Ю.Ситого).***

Під час археологічних досліджень середини ХХ ст. були зафіксовані рештки оборонних споруд Любецького замку описані в Інвентарі 1606 р. Укріплення XVI ст. представляли собою палісад з двох частоколів, впущених у канавки шириною до 0,6 м та глибиною до 1 м. Ширина самого палісаду становила 2,75 м. (відстань між канавками). Інколи археологи фіксували й три канавки, що може свідчити про ремонтні роботи, або ж відноситись до попереднього етапу існування Замку. У деяких розкопах наявні сліди підмазки стовпів сірою глиною зі сторони схилу Замку. Діаметр стовпів що частково збереглися (інколи довжиною до 1 м) був до 0,3 м. У розкопі №10 була зафіксована

башта, згадана в Інвентарі 1606 р., причому її котлован міг бути виритий на місці будівлі більш раннього часу²¹⁰.

***Опора підйомного мосту
(за матеріалами розкопок Б.Рибакова).***

Як бачимо, Любецький замок був збудований як класичне середньовічне місто-фортеця. До самого замку безпосередньо належали 15 сіл (31 служба). У Лоеві тоді було 186 будинків, а до замку «тяжіли» 8 сіл (12 служб)²¹¹. У порівнянні з 1571 р.

²¹⁰ Сытый Ю.Н. Материальная культура Любечского замка времен Великого княжества Литовского // Русское наследие в странах Восточной и Центральной Европы: Материалы межгосударственной научной конференции 5-8 июля 2010 года (г. Брянск), приуроченной к 600-летию битвы при Грюнвальде / Фонд «Русский мир»; Брянский государственный университет им. акад. И.Г. Петровского. – Брянск: РИО Брянского гос. ун-та, 2010. – С.350-356. – С.351, 354; Ситий Ю., Кондратьев И. Этапы існування Любецького замку в XIV – XVII ст. (за матеріалами археологічних досліджень Б. О. Рибакова) // Сіверянський літопис. – 2012. – №5-6. – С.12-21. – С.17-18.

²¹¹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-

чисельність населення зростає з 1162 до 1800 чоловік, причому якщо шляхетська та боярська верстви у 1571 р. становили майже половину населення міста (500 чоловік), то у 1606 р. лише близько третини (570). Вже у 1616 р. в Любечі нараховувалось 276 міщанських димів, Лоеві – 229²¹².

*Залишки любецьких укріплень XVII ст.
(за матеріалами розкопок Б.Рибаківа).*

Саме за старостування В. Хотимерського почастишали звернення любецької шляхти до королівської влади. Відзначимо, що у цей період майже остаточно оформлюється система землеволодінь Любецького староства, адже більшість населених пунктів регіону виникла до кінця XVI ст. Загальною тенденцією часів королювання Сигізмунда III – кінця XVI – першої третини XVII ст., було подальше набуття любецьким боярством

statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – T.XXII... – S.521.

²¹² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.34.

зем'янських прав. Водночас шляхетські родини активно доводили свої права перед королівською владою.

Ще на початку королювання Сигізмунд III (1587-1632 рр.) роздав частину земель Любецького староства деяким службовцям королівської адміністрації. 27 березня 1589 р. привілей «на три служби на Розсудевщині и на озеро Святое в старостве Любецьком» отримав Якiм Висоцький – «секретар его королевской милости»²¹³. Це викликало опір старих власників маєтності шляхтичів Богдана та Якова Розсудевських. Позивачі пред'явили документи на землю, надані любецьким старостою Василю Розсудевському. 18 червня 1593 р. був укладений судовий «Декрет» між Розсудевськими та Висоцькими²¹⁴. 5 березня 1595 р. Сигізмунд III своїм привілеєм затвердив права Розсудевських на ґрунт, наданий 1561 р. Василю Климовичу-Розсудевському любецьким старостою П. Сапегою²¹⁵.

4 червня 1593 р. королівський писар В. Олешко отримав від Сигізмунда III «данину» на с. Яриловичі та с.Песчі²¹⁶. Між іншим, біля Яриловичів була переправа через Сож, контроль над нею мав би приносити непоганий прибуток. 1 березня 1595 р. перед королем із позовом на нового власника з'явилися шляхетні Михайло, Микола, Федір, Криштоф і Павло Стефановичі Стецькі. Любецькі шляхтичі, посилаючись на давні королівські пожалування, звинуватили В. Олешка у незаконному захопленні земель²¹⁷. 3 березня 1597 р. позивачі Михайло та Микола Стефановичі Стецькі здобули королівське підтвердження на «именія Ериловичи»: діброви Суру та Корен у Заоловському (Заостровському) острові, «пашни

²¹³ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.217, Волинська метрика. Книга РМ 10 (1588-1593 рр.), Арк.1 зв.-2 зв.

²¹⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.200, Волинська метрика. Книга РМ 11 (1588-1589, 1591-1597 рр.), Арк.111 зв -112 зв.

²¹⁵ Там само. – Арк.131 -133.

²¹⁶ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.197, Волинська метрика. Книга РМ 8 (1583-1585, 1588-1593, 1595-1598, 1600, 1601, 1603 рр.), Арк.46 зв.-47; Можливо це озеро Запесок на Правому березі Дніпра неподалік Любеча, чи ліс Песча неподалік Любеча (існував ще у XVIII ст.). Див. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городничского уезда... – С.116-135.

²¹⁷ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.197, Волинська метрика. Книга РМ 8 (1583-1585, 1588-1593, 1595-1598, 1600, 1601, 1603 рр.), Арк.51 зв.-53.

и осаженым людей» та на 5 служб у с. Яриловичі. Зазначалось, що пожалування було зроблене старостою П. Сапегою і затверджене привілеєм Сигізмунда II Августа²¹⁸.

1 серпня 1595 р. підтвердили свої права на володіння землями у Любецькому старостві відразу декілька родин любецької шляхти. «Данину» на с. Малезин на Бивалкевщині отримав Потій Сурінов²¹⁹. «Захование при праве старом» отримали нащадки Милка Бивалкевича зем'яни Богдан та Гаврило, яким належали Кувечицька земля, Будлянщина та ур. Борки на р. Пакульці. Застерігались «права дедічні на поимяновани грунта», підтверджувався факт отримання цих земель Мілком Бивалкевичем від Сигізмунда II Августа²²⁰. Того ж таки дня Лукаш Болотович здобув королівську «данину» на Олифіровщину та Кривицьку оранку²²¹. Незабаром Олександр Страйловський придбав у нього частину Кувечицької землі (Трухановщину, Олифіровщину, Сукачовщину та урочище Кривичі), з якої він мав виконувати «службу земську та городську». Люстрація 1622 р. згадувала пана Страйловського як посесора Кувечиччини²²².

У 1595 р. зем'яни Даничі (Пероцькі) підтвердили свої права на частину Пероцької землі²²³. 7 жовтня 1596 р. перед королем із

²¹⁸ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.197, Волинська метрика. Книга РМ 8 (1583-1585, 1588-1593, 1595-1598, 1600, 1601, 1603 pp.), Арк.77 зв. – 78 зв.

²¹⁹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.201, Волинська метрика. Книга РМ 13 (1595-1598 pp.), Арк.1-1 зв.

²²⁰ ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.387; КМФ.-36, Оп.1, Спр.201, Волинська метрика. Книга РМ 13 (1595-1598 pp.), Арк.2-3; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.196.

²²¹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.201, Волинська метрика. Книга РМ 13 (1595-1598 pp.), Арк.3-4.

²²² ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.188, 228; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.93, 127.

²²³ ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.184; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem*

позовом на боярина Лобова виступив любецький боярин Войцех Сосницький. Останній потурбувався про збереження прав на «служби» у с. Йолча та с. Березки, у зв'язку з чим був укладений «Декрет»²²⁴. 1595 р. королівський привілей із затвердженням шляхетства та володінь «уступлених» любецьким старостою О. Вишневецьким – с. Ковпиничі (урочище Солоні Ями), сіножать над Дніпром, де «проживали люди прозываемые Ковпыничы» (біля Колодовиць) та Пушкарівський «плац» у Лоєві – отримав шляхтич Григорій Силич²²⁵.

10 березня 1598 р. любецький боярин Михайло Міхнов знаходячись «въ Варшавѣ на сейму валномъ Коронномъ» здобув королівський привілей на Малиновську землю: «при землѣ нашої, прозываемой Малиновская, и съ пашнею Серховою, которую онъ отъ нихъ здавна и теперь держитъ и з нею службу Боярскую при замку Любецкомъ служитъ». Володіння землею обумовлювалось обов'язком несення військової служби: «повинности при томъ замку нашомъ Любецкомъ, которые равно з болшими Боярами тамошними полнити онъ съ потомками своими повинень»²²⁶. Співвласниками Малиновщини були шляхтичі Сапегі (вели своє походження від любецького старости П. Сапегі, відомо, що син Павла Сапегі претендував на отримання податків з Любеча)²²⁷. 17 березня 1598 р. любецький боярин Зенько Семенович²²⁸ отримав

leżących... – S.86; Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645) // ЧИОНЛ. – 1901. – Кн.ХV. – Вып.І. – Отд.ІІІ. – С.3-15. – С.7-9.

²²⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.201, Волинська метрика. Книга РМ 13 (1595-1598 рр.), Арк.105-106.

²²⁵ Lustracja Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.94; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики, Арк.189.

²²⁶ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.288 зв.; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.103-104.

²²⁷ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 270; Ф.133, Оп.1, Спр.266, Указы Герольдии о занесении в дворянство разных лиц (1835-1837 гг.), Арк. 35-36.

²²⁸ Вочевидь, це Зенько Семенович Нахиба, що у 1568 р. отримав привілей Сигізмунда II Августа.

привілей на Єськовський ґрунт під с. Бельдюги²²⁹. 1603 р. маєтності отримали бояри Гутори (Гутари), яким належала частина с. Листвен²³⁰.

Майже водночас здобули королівські привілеї на володіння землями любецькі бояри Богушевичі та Пушкаренки. 15 липня 1605 р. родина Богушевичів отримали у «доживотье» Усетецький острів, яким вони «здавна володеют, службу при старосте замковом выполняють»²³¹. Наступного дня «доживотье» на Лиственський острів отримали брати Іван та Ждан Пушкаровичі (Пушкаренки)²³².

* * *

Таким чином, у другій половині XVI – на початку XVII ст. триває процес розбудови Любецького староства. Невдовзі після смерті Софії Гаштольд-Верейської Любеч на короткий час знову був захоплений Московською державою (1551-1552 рр.). З 1552 р. замок знов перебуває під юрисдикцією київських воєвод, що призначали на старостинський уряд Любеча своїх намісників-старост. Одним із найдіяльніших любецьких старост цього періоду був Павло Сапега (1560 (1559?) – 1580 рр.), який став і київським каштеляном. У цей час посилюється оборонна міць Любецького староства, стараннями старости був побудований Лоевський замок, який згодом став центром сателітного Лоевського староства, саме Сапега першим залучив до військової служби в Любечі козаків.

Люблінська унія 1569 р. привела до зміни державного підпорядкування Любецького староства. У цей час прискорюється процес набуття (юридичного оформлення) любецькою шляхтою

²²⁹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261.

²³⁰ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.31, Списки, составленные городничими и нижними земскими чинами о дворянах, записанных в подушном окладе 1792 г. (1792 г.), Арк.139; Ф.133, Оп.1, Спр.395, Черновые описи дел об утверждении разных лиц в правах дворянства. отосланных в Герольдию (1805 г.), Арк.383.

²³¹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.204, Волинська метрика. Книга РМ 16 (1603-1607 рр.), Арк.109 зв.-110 зв.

²³² Там само. – Арк.110 зв. – 111 зв.

земельних володінь, як і раніше, королівські пожалування здебільшого надавалися на «військовому праві». Хоча Люблінська унія формально й зрівняла у правах українську шляхту з польською, багато в чому це був суто формальний ненаповнений реальним змістом акт. Саме тому боротьба за набуття повноцінного шляхетського статусу не припинялася. Досить значним (не менше половини усіх, хто отримав королівські листи) залишився прошарок боярства, зобов'язаного військовою службою «конно» під проводом любецького старости, сплатою податків та виконанням певних служб на вимогу замкової адміністрації.

Королівська люстрація 1571 р. надала могутній поштовх показаченню служебної шляхти Любецького староства, ймовірно, показаченню шляхти сприяла і політика князів Вишневецьких – А. Вишневецького (1580-1583 рр.), М. Вишневецького (1583-1585 рр.) та О. Вишневецького (1585-1594 рр.) – «старшого» козацького реєстру у 1578 – 1581 рр.

У другій половині XVI ст. можна простежити дві хвилі звернень любецької шляхти до королівської влади. Перша припадає на 1571 р. й пов'язана із прийняттям Люблінської унії та проведенням королівської ревізії, друга – на кінець XVI ст. Остання хвиля пов'язана із необхідністю підтвердження пожалувань любецьких старост та проникненням до регіону польської шляхти – у тому числі королівських урядовців та адміністраторів, що призводить до конфліктів із місцевою шляхтою. Загалом, саме до кінця XVI ст. в цілому сформувалися основні населенні пункти Любецького староства – так звані «шляхетські» села. Як і раніше, уряд Речі Посполитої наголошував на важливому значенні Любеча як прикордонної фортеці, особливо в умовах підготовки до війни з Московською державою за Чернігово-Сіверські землі.

ЛЮБЕЦЬКЕ ТА ЛОЄВСЬКЕ СТАРОСТВА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

ВІЙНА ЗА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКІ ЗЕМЛІ. «ВІЧНИЙ БРАНЕЦЬ» МИКОЛА СТРУСЬ

На зламі століть на порядку денному знов постало питання про повернення Речі Посполитій Чернігово-Сіверських земель, що з 1500 р. залишались у складі Московської держави. Уряд Речі Посполитої добре розумів стратегічне значення Любецького замку. Найкраще це було сформульовано у 1611 р., коли королівські адміністратори зазначали, що незважаючи на невелику чисельність населення, замок розташований дуже вдало: «на тому місті, як українному, королю та Речі Посполитій дуже пощастило»¹. На важливій ролі Любецького староства в «московській» політиці Речі Посполитої наголошують і в сучасній польській історіографії².

На початку XVII ст. любецька шляхта брала активну участь у військових виправах, зокрема, у поході Лжедмитрія на Москву 1605 р. Армія самозванця формувалась у 1604-1605 рр. саме під час його просування Північним Лівобережжям (у 1604 р. самозванцю здався Чернігів). За різними оцінками його військо нараховувало від 2730 до 19 тисяч чол. (у тому числі козаків – від 1200 до 6 тисяч, «поляків» – від 3 до 8 тисяч чол.)³. Армія Лже-

¹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – T.XXII. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1897. – 668 s. – S.75-76.

² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2000. – 599 s. – S. 228.

³ Папков А.И. Порубежье Российского царства и украинских земель

дмитрія II у 1607 р. також формувалася неподалік – у Стародубі, причому до неї входили як козаки, так і «литовсько-польська» шляхта⁴. За сеймовою ухвалою шляхта брала участь і у війні з Московщиною 1609-1618 рр. Зокрема, любецькі шляхтичі Бакуринські та зем'яни Пероцькі перебували у війську під час облоги Смоленська влітку – восени 1609 р.⁵.

Осада Смоленська (гравюра 1611 р.)⁶.

Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века). – Белгород: Изд-во «Константа», 2004. – 352 с. – С. 112-113; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648 рр.). – К.: Темпора, 2006. – 496 с. – С. 249. Відомо, що у 1602 р. Лжедмитрій I по дорозі до Києва відвідав Любеч та Лоев. Див.: Ульяновский В.И. Лжедмитрий I и Украина: Указатель архивных источников и материалов / Научно-справочные издания по истории Украины. – К.: АН УССР, Археографическая комиссия Института истории, 1991. – 132 с. – С.6.

⁴ Волков В. Войны и войска Московского государства. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 575 с. – С.243-244.

⁵ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645) // ЧИОНЛ. – 1901. – Кн.ХV. – Вып.І. – Отд.ІІІ. – С.3-15. – С.5-6.

⁶ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С.377.

Погодимось, що вже наприкінці XVI ст. приналежність Чернігівщини до Московщини була суто номінальною, реально ця територія належала Речі Посполитій⁷. Цікаво, що вже наприкінці XVI ст. любецька шляхта отримувала землі й поза межами Любецького староства, на території Московської держави. Ймовірно, різні гілки окремих родин несли службу як московській, так і польсько-литовській державі. Наприклад, чернігівський полковник (1687-1699 рр.)⁸ Яків Лизогуб у 1695 р. отримав універсал І. Мазепи із затвердженням володільницьких прав на маєтності, що знаходились як на території колишнього Любецького староства, так і на землях прилеглих до Чернігова – сс. Шибиринівка, Семаки і Пересажа. Серед його володінь слід згадати також с. Плохів (Плехів) та с. Велички. У своєму тестаменті Я. Лизогуб називав свої землі «отчизними» і «дідизними», відповідно, вони належали цій родині щонайменше з кінця XVI ст. (зазначимо, що В.Кривошея виводить рід Лизогубів з роду київських міщан Кобизевичів)⁹. Любецькі бояри Левоновичі володіли с. Левоньки під самим Черніговом (у 1638 р. отримали привілей Владислава IV)¹⁰. Якщо любецькі бояри Кривопиші несли службу Речі Посполитій, то бояри Кривопишини – Московській державі. Можливо, що цей родинний «розкол» відбувся ще на початку XVI ст.

⁷ Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини. IV. Литовська зверхність. Московське урядування (рр. 1356-1503-1618) // Історико-географічний збірник / Видає комісія для складання Історико-географічного словника України). – Т.IV. / За редакцією М.Грушевського. – К.: Друкарня Всеукр. Академії наук, 1931. – С.127-143. – С.133.

⁸ Яків Лизогуб був колишнім канівським полковником, генеральним осавулом і наказним гетьманом за гетманування Д.Дорошенка. Див.: Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 452 с. – С.253.

⁹ Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч. – К.: ІПіЕНД НАНУ, 1999. – 109 с. – С.40; Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К.: ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. – 516 с. – С.20.

¹⁰ Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малороссии // ЧИОНЛ. – 1890. – Кн.4. – Отд.III. – С.83-135. – С.89-90; ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1241, Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Любецькому повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), Арк.8-9.

На службу польській державі на початку XVII ст. перейшли «діти боярські» Артюхови, Берсини, Грязні, Полуботки (с. Полуботки) – вочевидь, різні гілки цього роду несли службу і Речі Посполитій і Московській державі, Товстоліси (с. Товстоліси) та ін.

Саме тому, вже на початку війни за ці території, у 1609-1611 рр. на Чернігівщині було відновлено владу Речі Посполитої. Опорною базою польсько-литовської армії став Любеч. У березні 1610 р. загону київського підкоморія Самуеля Горностая вдалося під виглядом рибалок проникнути до Чернігівського замку. Місто було підпалене, населення розбіглося. Цікаво, що Горностаї збирався зняти дзвони з Єлецького монастиря та вивезти їх до Любеча¹¹. Хоча остаточно Чернігів був захоплений польсько-литовським військом лише взимку 1611 р., коли війська Речі Посполитої гуртувалися біля Пакуля для нападу на місто: «... в той час з черниговского замку московское войско уступило и Чернигов од Горностая спаленый был»¹².

Як вже згадувалося, у 1612 р. любецьким та лоєвським староостою став Микола Струсь, він займав цю посаду до своєї смерті у 1627 р.¹³ Микола Струсь був одним із героїв війни за Чернігово-Сіверщину, командував полком з 10 рот. На зламі 1611 – 1612 рр., під час переможного наступу Речі Посполитої на Московську державу, солдатам Струся була призначена платня – 8462 злотих у рублях та 592 злотих, у розрахунку на здобутий у ворога «дорогоцінний царський скарб». Але, за браком коштів, на кінець 1612 р. платня так не була виплачена. Про загострення ситуації повідомляв у листі до короля від 22 травня 1613 р. Ян Кароль Ходкевич, відзначаючи, що армія може відмовитись воювати, якщо не отримає грошей¹⁴.

¹¹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.249.

¹² Яблоновський О. Чернігівщина / Переклад з польської, передмова і примітки І.Кондратьєва // Сіверянський літопис. – 1997. – №1-2. – С.130-140. – С.133.

¹³ В.Бобинський помилково зазначає початком його старостування 1606 р. Див.: Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 230, 579.

¹⁴ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 230.

Наприкінці 1612 р. Струсь потрапив у полон, де перебував аж сім років. Захопили його ймовірно саме в Любечі. У 1612-1613 рр. Любецький замок та його околиця постраждали від нападів московського війська: «добра наші (королівські)... Любеч, утримання... Миколи Струся з Коморова... від Москви попалене та спустошене». Королівська влада направила до Любеча «комісарів», що мали з'ясувати втрати та масштаби руйнувань¹⁵. Сильно постраждав і Лоевський замок. За даними В. Бобинського, у 1613 р. московське військо спалило Лоев та пограбувало його мешканців¹⁶.

20 березня 1613 р. М.Струсь надіслав листа до Сигізмунда III із проханням якнайскоріше прислати послів та визволити його з московського полону. У 1613 р. сейм постановив залишити за М.Струсем усі податки, що той збирав з Любецького та Лоевського староств (у цей час функції старости тимчасово виконували підстарости). Однак, з полону Струся визволили лише після Деулінського миру – 15 лютого 1619 року. М. Струсь недовго був на волі, бо під час війни з татарами опинився в дворічному турецькому полоні. Шляхта Галицької землі на своєму сеймі навіть прийняла рішення про запровадження спеціального податку на викуп з Константинополя Миколи Струся, а сейм Речі Посполитої у 1623 р. виділив на ці цілі 15 тис. злотих (для порівняння, Любецьке та Лоевське староства у 1622 р. давали 3800 злотих прибутку). Врешті-решт, Струсь був викуплений з турецького полону по виділеній сеймом квоті (40 тисяч битих талерів)¹⁷. Разом з ним був звільнений і богуславський староста Мартин Калиновський, який, між іншим, у 1638 р. посів уряд любецького старости¹⁸.

¹⁵ Volumina Legum. Prredruk praw staraniem XX. Pyarow w Warszawie, od roky 1732 do roky 1782 wydaneqo. T.III. – Petersburg: nakladem i drukiem Jozatata Onruzki, 1859. – 472 s.+ XV s. – S.92; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 230.

¹⁶ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 229.

¹⁷ Там само. – S. 230-231.

¹⁸ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перегл. і випр. – К. : Критика, 2008. – 472 с. – С.239; Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-

Зважаючи на постійне перебування М. Струся у полоні, від часів його старостування до нас дійшла інформація лише про три старостинських надання. Перше з них (очевидно, що воно датується 1612 р.) було адресовано любецьким міщанам Митковичам, що здобули підтвердження права на володіння Погариським ґрунтом, за наданням В. Хотимерського. У 1616 р. вони отримали на цю землю привілей Сигізмунда III із обов'язком: «с того кґрунту в кождий рок с потомками своїми... платити по копе грошей Литовских до замку Любецкого»¹⁹. За іншим наданням (12 березня 1619 р.) шляхетний Григорій Мілкович отримав від старости підтвердження на частину Кувечицької землі²⁰. 3 липня 1619 р. староста підтвердив за любецьким міщанином Зенько Закономим орним ґрунтом під Любечем із обов'язком «повинность звиклу до замку Любецкого виконивывать»²¹. За даними В.Бобинського, Зенько Законом отримав це підтвердження разом із Іваном Логвиновичем. Співвласники у 1618 р. придбали у Максима Костомахи третину його землі²². До повноважень старости також входило підтвердження володільницьких та шляхетських прав перед королівською владою. 13 червня 1619 р. Струсь підтвердив шляхетство Олександра Страйловського²³.

Сіверщини у 1621-1648 роках // Центральна і Східна Європа в XV-XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 1998. – С.113-130. – С.115, 119-120; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 230-231.

¹⁹ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского. Изд. Общества истории и древностей Российских при Московском университете. – М.: Университетская типография («Катков и К^о»), 1871. – 156 с. – С.104.

²⁰ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк.119 зв.–120; Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.157.

²¹ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского.... – С.105.

²² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 230.

²³ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.209, Волинська метрика. Книга РМ 23 (1616-1626 рр.), Арк. 22-23.

У 1616 р. Любеч був оточений новим острогом²⁴. Весною 1617 р.²⁵ московсько-татарська армія здійснила нові вилазки на Чернігівщину – у тому числі Любецьке та Лоевське староства. 4 квітня 1617 р. постраждали околичні любецькі села: «Петр Чюдин с ратными людьми в Литовской земле от Любеча за семь верст села и деревни многие повоевали, и многих литовских людей побили, и языки поимали. И ему дано государева жалованья за сеунчь²⁶ в приказ из Большого приходу 5 рублев»²⁷.

12 травня відбулась ще одна експедиція, під час якої були випалені посади Любеча: «Мая в 12 день присланы с сеунчом козлитин Тимофей Шепелев да атаман казачей Микита Тяпкин из Новгородка Северского от воеводы от Прокофья Воейкова с тем, что он, Прокофей, а с ним головы и атаманы и казаки (ходили) в Литовскую землю под город под Любечь... И приход под город под Любеч посады пожгли и вылозных многих литовских людей побили, и уезд Любетцкой, села и деревни, повоевали и пожгли, а в языцах взяли литовских людей 70 человек. И им дано государева жалованья за сеунчь в приказ из Большого приходу Тимофеем Шепелеву 8 рублей, атаману Миките Тяпкину 7 рублев»²⁸.

Хоча любецькі посади і були знищені, сам замок не постраждав. Свідченням цього є повідомлення московського воеводи І. Борятинського. Урядник повідомляв, що захоплені під час конфлікту 1616-1617 рр. полонені чернігівці були ув'язнені в замкових Києві, Острі та Любечі²⁹.

²⁴ Мальченко О. Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воеводств XV - середина XVII століть. – К.: Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2001. – 378 с. – С.194.

²⁵ За даними російського дослідника А.Папкова ці події відбулися у 1616 р. Див.: Папков А.И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века)... – С.121.

²⁶ Сеунч – з татарського «радісна звістка» чи звістка про перемогу.

²⁷ Памятники истории Восточной Европы. Источники XV-XVII вв. Том I. Книга сеунчей и документы разрядного приказа о походе Лисовского. – М.-Варшава: «Археографический центр», 1995. – С.42-43.

²⁸ Там само. – С.42-43.

²⁹ Папков А.И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века)... – С. 123.

А от любецький посад відновлювався дуже повільно. У 1616 р. в Любечі нараховувалось 276 міщанських димів (1656 чоловік), Лоєві – 229³⁰. У 1625 р. – 100 димів (600 чоловік) у Любечі, та 34 дими (144 особи) у Лоєві³¹. У 1628 р. в Любечі нараховувалось вже 286 димів (серед них 40 «убогих» та 2 попівських), в Лоєві – аж 114 (з них 10 «убогих», 1 «дим» належав священику)³². Під час проведення люстрації 1615-1616 рр. любецькі міщани та бояри представили люстраторам привілей 1570 р. Сигізмунда II Августа, за яким вони мали «вольності всілякі» від податків. У зв'язку із важким становищем любецького міщанства, Сигізмунд III у 1618 р. підтвердив права міщан Любеча як «українного» міста та надав їм «Консервацію при певних кгрунтах мешан и купца любецького в старостве Любецком»³³.

У 1628 р. ремісництвом в Любечі займалися 1 коваль та 1 слюсар, по 2 шевця та кушніра. У Лоєві ремісництвом займався швець та кушнір, до ремісників був приписаний і один рибалка³⁴. Цікаво, що напередодні руйнації любецького посаду, у 1615 р. любецькі гончари зробили спробу утворити свій цех³⁵. На прохання «ата-

³⁰ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.34.

³¹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – S.332.

³² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S.34.

³³ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.189; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących // Jablonowski A. Lustracye Krolewszczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Źródła dziejowe. – Т.V. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – S.1-226. – S.94; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – S.520.

³⁴ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 231.

³⁵ Цехова організація оформлювалася в основному в містах що отримали магдебурзьке право. Любеч такого права так і не отримав. Між іншим, перша згадка про гончарний цех у Чернігові припадає лише на 1666 р. (1 гончар).

мана ганчарского Васка Прудниченка и братии его ганчаровъ», любецький підстароста А. Сулимирський надав «братии» охоронного листа. У разі, якщо до міста приходив інший гончар, він був зобов'язаний сплатити податок до гончарського цеху.

*Особова печатка
А.Сулимирського
(1615 р.)³⁶.*

У документі згадувався й обов'язок ремісників працювати на замок: «А стороны работы замковое, скоро закаже атаман, жебы былъ готов, а если котории не выйде, огурцины мает заплатитъ чотыри гроши на врядника, або чим поеднать»³⁷. Невідомо, чи вдалося гончарській «братии» відновитися опісля руйнації міста. Набагато швидше пробуджувалася торгівля, місто залишалось важливим торгівельним центром. Відомо, що у 1618 р. київський міщанин Андрій Лазарович подав скаргу на Андрія Сулимирського – немовби той забрав у нього гроші, зброю та коней під виглядом стягування мита. У тому ж році скаргу на любецького поборцю Сазона Балику подав єврей Шмуель Аронович з синами – за неправомочне збирання податків (Шмуель Аронович був орендарем чопового збору та дорожнього податку в Київському воєводстві)³⁸.

З цього періоду нам відомі й інші пожалування любецьких підстарост замковому міщанству. У 1622-1628 рр. любецьким и лоевським підстаростою був Андрій Злочевський³⁹, а його намісником в Любечі був Яків Томашевський (1625 р.). У 1625 р. Я. Томашевський «на сей чась будучимъ Намъстникомъ Любецкимъ,

³⁶ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. – Харків: Харківське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Г.Шевченка, 2008. – 200 с. – С. 161.

³⁷ Любецкие гончары в 1615 году / Документы, известия и заметки // КС. – 1902. – Февраль. – Отд. II. – С. 89.

³⁸ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 230.

³⁹ Там само. – S. 579. Український історик В. Кривошея вважає, що той займав посаду до 1629 р. Див.: Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т. 1. – С. 261.

от Его Милости, вельможнаго Пана, Андрея Злочевского, Подстаростего Любецкого и Лоевского», затвердив продаж Андрієм Богдановичем Худолієм третини свого будинку з городом Ганні Семенівні Мілкевич (у тексті – «Млукевичовой»): «за копь три грошей льчби Литовской»⁴⁰. У 1628 р. Андрій Злочевський розбирав претензії любецької міщанки Ганни Міхнови Кривелевої до міщанина Зенька Закона (Законова – І.К.)⁴¹.

Лише Деулінське перемир'я 11 грудня 1618 р. припинило війну та юридично закріпило Чернігово-Сіверщину за Річчю Посполитою. Питання майбутнього устрою краю порушувалось на сеймах 1611 та 1613 рр., причому Чернігівщина мала бути повернута до складу Великого князівства Литовського, хоча до реалізації цього плану справа так і не дійшла⁴². У квітні 1619 р. Сигізмунд III призначив свого сина Владислава тимчасовим адміністратором Чернігово-Сіверщини. Як зазначає П. Кулаковський, це було зроблене на перспективу, адже Владислава збиралися проголосити московським царем, та «з огляду на його заслуги у військових кампаніях проти Московської держави»⁴³.

КОРОЛІВСЬКІ ПОЖАЛУВАННЯ СИГІЗМУНДА ІІІ

У першій третині XVII ст. продовжувалася практика королівських пожалувань любецькій шляхті – переважно це були підтвердження на вже існуючі володіння. Королівські привілеї

⁴⁰ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.151.

⁴¹ Там само. – С.105-106.

⁴² Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С.113-114.

⁴³ Кулаковський П. Чернігівське князівство (1619–1633 рр.) // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. / За ред. С.А. Лепявка, В.М. Бойка. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С.25 – 33. – С.26; Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С. 113-114.

добувала і прийшла шляхта. Зокрема, ще на початку війни за Чернігово-Сіверщину привілей отримав Микола Бакуринський (рід виходив або з Волині, де були оселені шляхтичі Богуринські, або ж Бакуринські самі походили з московського боярства).

У 1607 р. Микола, Іван, Ждан і Михайло Пєроцькі заклали с.Ріпки (Пєроцьке) шляхтичу Миколі Бакуринському⁴⁴. Не маючи можливості повернути борг, вони втрачають цю маєтність. Знаходячись у діючій армії, а якраз тривала облога Смоленська («в обозе нашем под Смоленском»), у 1609 р. Сигізмунд III підтвердив цю угоду. Але ще до придбання цієї землі Бакуринський володів у Пєроцьківщині землями – «дві части от сябров его». До Пєроцької землі належали с.Ріпки

Герб роду Бакуринських

(входили села Ріпки та Пєроцьке⁴⁵), остров Туричі та Чарничин ліс⁴⁶. Крім того, Бакуринський володів селами Густинка, Велика Вєсь та Осняки (с.Великі Осняки): «которые маєтности лежат в воеводстве Киевском». Того ж таки 1609 р. Микола Бакуринський придбав і маєтність бояр Биялтів на Пєроцьківщині⁴⁷, докупив і інші землі Пєроцьких⁴⁸. Хоча значною частиною Пєроцьківщини

⁴⁴ Кондратьев І. Скільки років Ріпкам? // Сіверянський літопис. – 2011. – №6. – С.23-32; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. (А-Д). – К.: Типография тов-ва Г.Л.Фронкевича и К^о, Крещатик, д.№ 42, 1908. – 519 с. – С.31.

⁴⁵ Кондратьев І. Скільки років Ріпкам?.. – С.23-32.

⁴⁶ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.5-6.

⁴⁷ Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII ст. – Т. I. – Вып. I. – Прага: Издательство «Вагата и Пламя», 1924. – 288 с. – С.60.

⁴⁸ Татищев Ю. В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию в 1899 году). – Харьков: Типо-литография «Печатное дело», 1901. – 33 с. – С.12-13.

продовжували володіти Даничі⁴⁹. Володів Бакуринський і якимись землями у с. Сибереж⁵⁰.

Цікаво, що частина набутих М. Бакуринським володінь знаходились на новоприєднаних землях Чернігівщини та була придбана у представників служилого московського боярства. Зважаючи, що це питання не було достатньо врегульованим (лише у 1620 р. було прийнято рішення роздавати маєтності виключно на ленному праві⁵¹), у подальшому частину вищезазначених маєтностей Бакуринські втратили. Наприклад, села Буянки та Гусинка відійшли до ланових волок – на них була осаджена шляхетська козацька хоругва, що була створена для оборони Чернігівського замку⁵².

За конституцією сейму 1613 р., місцеві уряди могли займати лише землевласники регіону (прийшли повинні були отримати чи придбати тут землі), хоча це правило не завжди виконувалось⁵³. Це зумовило практику пожалування земель прийшлим польським адміністраторам. Частина володінь була пожалувана, частина – придбана, а подекуди землі у місцевої шляхти намагалися й відібрати.

25 жовтня 1614 р. Іван Лобов «уступив села Йолча та Березки князю Семену Лико и малжонце его» Катаржині Каменській⁵⁴. За даними В. Бобинського, продавець був родичем князя – у 1607 р. І.Лобов був за якийсь злочин ув'язнений та звільнений

⁴⁹ Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – 390 с. – С.64-66.

⁵⁰ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.88.

⁵¹ Кулаковський П. Землеволодіння Пісочинських на Чернігово-Сіверщині (1633 – 1646) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 37. Частина І. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – С.183-197. – С.185.

⁵² Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.289.

⁵³ Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С.114-115; Його ж. Інструкція сеймику Чернігівського воєводства 1646 р. // Україна Модерна. – Львів, 2001. – Число 6. – С.113.

⁵⁴ ЦДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.206, Волинська метрика. Книга РМ 20 (1611-1616 рр.), Арк. 39 зв. – 40.

лише у 1616 р. Обидва села приносили прибутку біля 350 злотих, з яких власники платили «квітове». Після смерті першої дружини (1619 р.) князь Лико одружився на Луції (Люції) Миткевич – донці київського бурмістра Федора, яка не пізніше 1621 р. (після смерті чоловіка) стала власницею сіл. У 1624 р. села перейшли до Миколи Яніцького – той володів маєтком до 1628 р.⁵⁵.

Між іншим, факт набуття князем Семеном Ликом цієї маєтності свідчить про чергове посилення в регіоні магнатської родини Вишневецьких. Відомо, що князь Семен Лико був урядником князів Вишневецьких, у 1615 р. очолював похід на Путивль, 1619 р. вів перемовини з путивльськими воєводами, у 1620 р. керував військовими діями на Переяславщині⁵⁶.

Подружжя – С. Лико та К. Каменська, утворили у маєтку Йолча невеликий фільварок, чи не єдиний в регіоні⁵⁷. Дослідники відзначають, що незважаючи на доволі значну кількість повноправних приватновласницьких шляхетських володінь (В. Бобинський оцінює їх площу до 15% усіх земель староства, О. Яблоновський – у 52%), у старостві великих фільварків створено так і не було⁵⁸.

29 березня 1615 р. шляхтич та «жолнер» Древошевський (Джевошевський) уступив «пул села Малижына (с.Малежин) и

⁵⁵ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 229-230; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 360 с. – С.152.

⁵⁶ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.246, 248, 311.

⁵⁷ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1240, Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Чернігівському повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), Арк.5-6.

⁵⁸ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.XXII... – S.222; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т.XX. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – 289 s. + 185 s. + XXXI s. – S.48, 56, 84; Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 228, 229-230.

осеку (с.Осейкі)» шляхтичу Миколі Розсудевському «з жоною»⁵⁹. У 1615 р. шляхтичі та зем'яни Пузики та Решинські-Пушкарі отримали королівське підтвердження на «грунт albo остров» Лиственський⁶⁰.

Чимало родин любецьких зем'ян підтвердили («консервували») свої права на володіння землями у 1616 р. Зем'яни Демидовичі 14 червня 1616 р. були «консервовані» при «певних грунтах» (Голеношовщині). Доказом своїх прав вони пред'явили привілей Сигізмунда II Августа. 15 червня «при певних грунтах» були «консервовані» й любецькі зем'яни Скидковичі (Скидані), що затвердили свої права на Рогаловщину. 16 червня аналогічний привілей отримали любецькі бояри Голникови (Гальникови), маєток яких постраждав на початку війни з Московщиною⁶¹.

До 1616 р. отримали королівські універсали зем'яни та шляхтичі Кононовичі, зем'яни Филімоновичі й Тупичі, бояри та зем'яни Козлови, бояри Гришичі та Овдійовичі⁶². Бояри Козлови здобули привілей «на сеймі вальном коронном»⁶³. Окремим листом підтверджувались права любецьких бояр, особливо тих, хто отримав землі від любецького старости Григорія Матвійовича Кміта⁶⁴.

⁵⁹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.206, Волинська метрика. Книга РМ 20 (1611-1616 рр.), Арк. 77 зв. – 78.

⁶⁰ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.13-14; ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.8, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк. 814-814 зв.

⁶¹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк. 49 зв. – 51 зв.

⁶² ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.187-188, 227; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S. 91-92, 126.

⁶³ ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.226, 390-391; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.125,199.

⁶⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк.108 зв.-109.

6 червня 1616 р. королівський привілей на Позноховські ґрунти отримали зем'яни Гольники, Зайови та Юшкевичі, привілей закріплював давнє пожалування Стефана Баторія⁶⁵.

16 червня 1618 р. у Варшаві королем був підписаний «декрет», який розмежовував володіння любецького боярина Зброжка та шляхтича Олександра Страйловського. Суперечка виникла за частину Кувечицького ґрунту та Сукачовщину. Страйловський пред'явив королівський лист 1607 р. на свою частину «дєдичной» маєтності⁶⁶. 13 червня 1619 р. права шляхтича Страйловського були підтверджені й любецьким старостою М. Струсем⁶⁷.

У 1619 р. Сигізмунд III надав Юрку, Миколі, Климу, Дем'яну та Михайлу Богушам Королецьку пасіку, Густиковський (с. Густинка) та Голенищовський ґрунти. 4 березня того ж таки року шляхтичі Данило і Пархом Юшкевичі разом з Юрком Богушем затвердили за собою «право вєчне» на частину Голенищовської землі Красковського «острова» та «остров Красная Гряда». Співвласниками земель були шляхетні Григорій та Данило Юшкевичі⁶⁸. 12 березня 1619 р. королівським привілеєм за шляхетним Григорієм Мілковичем закріплювались права на частину Кувечицької землі. Цим підтверджувались надання любецьких старост Войтеха Хотимєрського та Миколи Струся⁶⁹.

До 1619 р. бояри та шляхтичі Королькі-Масловичі втратили Королецьку землю, яка перейшла до шляхтичів Григорія та

⁶⁵ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.319.

⁶⁶ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.209, Волинська метрика. Книга РМ 23 (1616-1626 рр.), Арк. 20-23.

⁶⁷ Там само. – Арк. 22-23.

⁶⁸ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.745 зв.; РДА, Ф.1343, Оп.17, Ч.2, Спр.4654, Дело о дворянстве рода Богушей (1850 г.), Арк.40-41; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 277; Лазаревский А.Л. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. Вып.І. – Чернигов: Губернская типография, 1868. – 116 с. – С.20 – 21.

⁶⁹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 рр.), Арк. 119 зв.-120.

Данила Юшкевичів, що одержали на неї королівську грамоту⁷⁰.

За Сигізмунда III Зарецькі-Зеньковичі підтвердили своє шляхетство і права на володіння Юшковською землею, яка включала вже згадані Зарецький та Радутовський острови (с.Радуль)⁷¹. Необхідність у цьому підтвердженні була, адже 16 лютого 1621 р. Сигізмунд III надав за військові заслуги ротмістрові Тобіашу Руцькому ленним правом с. Радуль з «плецем» в Чернігівському замку із обов'язком побудувати там дім⁷². У 1622 р. шляхетні Василь та Андрій Кононовичі (Посудевські) продали свої маєтності у с. Плехів любецькому боярину Данилу Петрушенкову⁷³. Нове підтвердження на володіння Моравельською (Семаковською) землею, що була придбана у любецьких бояр, 1623 р. отримали Семаковичі⁷⁴. 20 березня 1623 р. привілей на володіння Єсковськими грунтами під с.Бельдюги отримали сини Зенька Семеновича (Нахиби?)⁷⁵.

Як бачимо, любецька шляхта постійно турбувалася про підтвердження прав на свої володіння. Як і раніше, надання зазвичай отримувалися під час проведення загальнодержавних

⁷⁰ Лазаревский А.Л. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии... – С.20; ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.207, Волинська метрика. Книга РМ 21 (1613, 1615-1616, 1618-1619 pp.), Арк. 110 зв.

⁷¹ Jablonowski A.W. Pisma. T.III. Ukraina. – Warszawa: Sklad gówny w księgarni E.Wende i S-ka, 1911. – 368 s. – S.34; ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.232, Дело о роде Заньковиевых, доказывающих дворянское происхождение (16 ноября 1822 – 30 июня 1855 гг.), Арк.1; Милорадович Г.А. Любеч в XVIII веке // ЧГВ. – 1896. – №883. – Часть неофициальная. – С.2-3. – С.2.

⁷² Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.418.

⁷³ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.4 (П-С). – К.: Типо-Литография С.В.Кульженко, Пушкинская №4, 1914. – 832 с. + 26 с. – С.319.

⁷⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.209, Волинська метрика. Книга РМ 23 (1616-1626 pp.), Арк. 325-325 зв.; Миллер Д.П. Архивы Харьковской губернии // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. – Т.2. – Ч.1. – Харьков : Типо-Литография «Печатное Дело», кн. К.Н. Гагарина, 1902. – С.301-320. – С.302.

⁷⁵ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.314.

сеймів. Так, Богуші та Юшкевичі отримали підтвердження на Голенищовський, Красноградський та Красковський острови, а Юшкевичі й на Королецьку оранку, під час вального коронного сейму у березні 1619 р. Підтвердження були надані як на ленні маєтності, пожалувані любецькими старостами, так і на приватні, придбані за кошти чи отримані у спадок⁷⁶.

Однією з найбільших родин Любецької околиці були шляхетні Юскевичі-Красковські (Красковські, Юскевичі, Юшкевичі). 4 березня 1619 р. Данило, Пархом та Микола Красковські «с другими их сябрами» отримали «грунта» (Оленичовщину та, скоріше за все, Красковщину). Дослідник історії Любеча Г.Милорадович вивчав ще один привілей, наданий цій родині у 1630 р. За ним шляхетні Данило та Пархом Юшкевичі-Красковські, разом з зем'янами Омеляном та Яском Богушами «с іншою братиею своею», отримували право на третину Роїщенського ґрунту «особо» та «на ґрунт их дедичний Голенищовський, кторий им от огня згорел». З цих земель вони мали виконувати військову службу «без жадных инших повинностей»⁷⁷. Між іншим, Богдан Красковський у другій чверті XVII ст. володів складом вапна десь над Десною. Вапно було заготовлено ще за московського володарювання, лише у 1641 р. Владислав IV дозволив київським бернардинам забрати його для мурування костельу⁷⁸.

За Сигізмунда III бояри та зем'яни Захличі здобули селище Галків, яке знаходилось поруч з Катежинською землею бояр Петрашенків, а бояри Татарини (Татаринські-Міхнови) отримали права на Мотковську (або Малиновську) землю та Сірхівську оранку (с. Татарино)⁷⁹. Частина с. Неданчичі затвердили за

⁷⁶ Лазаревский А.Л. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии... – С.20-21.

⁷⁷ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.106-107; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.197; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.17, Протоколы заседаний депутатского собрания. Т. 2. (1788-1792 гг.), Арк.186.

⁷⁸ Кулаковский П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.41.

⁷⁹ Jablonowski A.W. Pisma... – S.34.

собою бояри Мишки-Гришичі⁸⁰. Крім того, королівський привілей був наданий шляхетним Зажецьким (Зажевським)⁸¹, а також Лідії Семаковській-Злобицькій – на частину Кувечицької землі⁸². Королівські грамоти отримали бояри Гальникови, власники Учківської землі та четвертої частини Позноховського ґрунту (с. Гальники)⁸³.

Любецькі зем'яни Йозеф та Олексій Марковичі Зарецькі отримали від Сигізмунда III частину Заровського острова, згодом вони докупили й половину Черніківського «лужка». Шляхетські права та «право вечне» на Юркове (Юшковське) «урочище», острів Чавлінки, Нерадзичі⁸⁴, Раділовщину (Радульщину) та Боябузи, підтвердив Зенько Семенович Нахиба. Грамоту отримали і бояри Мишуковичі⁸⁵, володарі частини Бровенщици та сіл Дьяхлічі⁸⁶ (с. Дикалівка Гомельського району Гомельської області) та Назерич (?). Королівський привілей дістали зем'яни Лиховидовичі. Шляхтичі Савичі й Тарасевичі підтвердили свої права на частину Сільчанської землі, Макововщину та Хименчизну, зем'яни Рисичі (Ружичі) – на Заостровщину, зем'яни Чемериси – на Пісчану землю, «остров» Пресмик у Хрековичах та частину Моховщини

⁸⁰ РДА, Ф.1343, Оп.25, Ч.2, Спр.5092, Дело о дворянстве рода Мишко-Гришича (1840 г.), Арк. 8 зв.

⁸¹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – S.639.

⁸² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.393-394; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.201-202;

⁸³ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.390-391; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.199.

⁸⁴ Зараз це урочище Нерадча неподалік с. Новосілки (Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій. – К.: Чернігівське земляцтво, 2004. – 149 с. – С.87).

⁸⁵ у тексті люстрації – М'ясникови.

⁸⁶ В іншій копії документу – с. Дьяхаліха. Можливо, це був масток шляхтичів Дьяховських (Дьяковських?).

(с.Мохов), зем'яни Теремецькі – на Ждановську землю. Любецькі зем'яни Фаї отримали «право вечне» на Снятинську та Самойловську землі (1622 р. володіли ще й частиною Суховирщини)⁸⁷.

Частина любецького боярства, що не отримала королівських грамот і, відповідно, вищого статусу, як і раніше продовжувала сплачувати податки. У 1613 р. королівські «інстигатори» Микола Потоцький та Северін Болгновський «отримували зиск» з любецьких бояр Міхновичів та Семаковичів. «Зиск» був отриманий шляхом «забирання різних речей»⁸⁸.

ЛЮСТРАЦІЇ ЛЮБЕЦЬКОГО СТАРОСТВА

Матеріали королівських ревізій (люстрацій) є одним із унікальних джерел з історії регіону. У першій половині XVII ст. Любецьке та Лоевське староства регулярно ревізувалось – у 1615-1616, 1622, 1628-1629 рр. (подимний тариф Київського воєводства) та 1636 рр.

Опис Любецького староства був зроблений після доволі тривалої перерви – у 1616 р. (попередній – у 1571 р.). На думку польської дослідниці Г. Сухені-Грабовської, саме люстрація 1615-1616 рр. містить найбільш реальну інформацію про власників земельних маєтностей⁸⁹.

⁸⁷ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 186-188, 225-228, 391-397; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.89-93, 124-127, 200-205.

⁸⁸ Jablonowski A. *Wyciągi z summaryuza aktow trybunalskich dla wojewodztwa Kijowskiego / Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym.* – Tom X. *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw).* Dlas II-gi / *Źródła dziejowe.* – T.XXI. – Warszawa: Sklad glowny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1894. – S. 3-382. – S.92.

⁸⁹ Sucheni-Grabowska A. *Proby aukcji dochodow z dobr domeny krolewskiej w swietle lustracji z lat 1615-1616 // Przeglqd Historyczny.* – 1967. – T. LVIII. – *Zeszyt 2.* – S.221-241. – S. 221-224.

У 1616 р. загалом описувалося 37 боярсько-зем'янських гнізд (маєтностей), якими володіла 51 родина дрібної шляхти (у т.ч. й на правах спільної власності). Перед ревізорами на отримання привілеїв від Сигізмунда II Августа посилалися володільці 30 земель, від любецьких старост (у т.ч. 4 – від Гаштольда, 1 – від Миколи Струся, 2 – від любецьких старост та підстарост) – володільці 7 земель. Привілеї Сигізмунда III загалом був наданий 30 представникам любецької шляхти (у тому числі на співвласницькі маєтності)⁹⁰.

Зокрема, посесорами Пероцківщини, Кувечицького ґрунту та Будлянського «острова» були зем'яни Пероцькі, Даничі та Ріпчичі: «повинні службу його королівській милості на замок любецький земську воєнну, ведлуг давнього звичая виставляти трьох коней». На Кувечицькій землі їхніми співвласниками були бояри Мілковичі (осілі й на Смоліголовій), Васильєвичі, Кузнецови та Морашки. Бояри Татаренки та Міхнови володіли Сірховською оранкою та Мотковською землею.

Частиною Сірховщини, як і раніше, володіли бояри Сірховські. Люстрація зазначає боярина Миколу Сірховського посесором «пашні Сірхової», якою він володів разом з боярами Мілковичами. У 1615 – 1616 рр. Сірховські володіли й Гавриловщиною з Розпасами («в дарованії»).

Логвіновичі та Кононовичі були співвласниками Обиймовщини; зем'яни Юшковичі та бояри Щиковські (Щуковські) осіли на Голенищовщині. Землею Сільчанщиною, Велитцем та Семенічовим борком володіли бояри Карповичі. Люстрація називала ще одних посесорів цієї землі, що отримали грамоту Сигізмунда II Августа, – зем'ян Лиховидовичів, котрі, крім вищезгаданих

*Особова печатка
любецького вїйта
Миколи Сірховецького
(1615 р.)⁹¹.*

⁹⁰ Підраховано автором на основі матеріалів люстрації та таблиці В.Бобинського (Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 590-592).

⁹¹ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С.145.

маєтностей, володіли озером «Неводовим». Вочевидь, разом з Карповичами та Лиховидовичами королівський лист 1571 р. отримали бояри та зем'яни Юсковичі, Антоновичі, Сірховські, Захличі та Семеновичі. 1616 р. вони разом пред'являли привілей Сигізмунда II Августа, який затвердив за ними «право вечне» на маєтності та обов'язок виставляти на службу 6 кіннотників (від семи родин): «яко і інша шляхта замку Любецького». На Сільчанщині осіли й бояри Овдійовичі, а на Сільчанщині та Хименчизні (Хмельниччизні) – зем'яни Савичі й Тарасевичі. Відповідно, на згаданій Хмельниччизні, а разом з нею і на Щуковщизні, мешкали бояри Масловичі та Кисловичі (дві родини). Бояри Антоновичі виконували військову службу з Погариської та Олексіївської земель; зем'яни Захличі – з Гавриловщини, Розпашів у Сірховській дуброві, Биковщизни (хутір Чертьож) та с. Галків; зем'яни Семаковичі – з Пенезеївщини (Піновщини); бояри Мироненки та Жуки – з Вишельщини.

Разом із виконанням військової служби, осаджене на землю боярство продовжувало сплачувати податки на замкову адміністрацію. Під час проведення люстрації 1616 р. посесор Вишельської землі (с. Вишлі) Федір Мироненко разом зі своїми «учасниками» Жуками та Людченками скаржились люстраторам, що «служба конно», вони продовжують сплачувати по 4 копи литовських грошей на Любецький замок. Ревізори звільнили їх від цього податку.

Окрім того, у люстрації згадані бояри Демитровичі, котрі несли військову службу з с. Лисичі (Лежичі) та с. Хрековичі; бояри Чемериси – з Пісочної (Пісчаної) землі, «острова» Пресмик у Хрековичах на Моховщизні; бояри Климовичі⁹² – з Розсудевщини; бояри сини Марка Зарецького – з Заревського «острова»; зем'янин Зенько Нахиба – з Юшковщини; зем'яни Фаї – із Снятинщини та Смоліголови на Суховирщині; бояри Семаковичі – з Моравельщини; Петрункевичі – з Катержинщини; Малісовичі – з Моравінської (Моравельської?) землі; зем'яни Рисичі (Ружичі) – з Заоловщини (Захоловщини); бояри та зем'яни Козли – з Газеницької землі; зем'яни Филімоновичі – з Жердянщини; бояри Гришичі – з Неданчицької землі та Стоборовщини; зем'яни Тупичі

⁹² діти Кліма Розсудевського.

– з Макововщини; зем'яни Теремецькі – з Ждановщини; бояри Мишуковичі – з Бровенщини (с. Дьяхалиха); зем'яни Стоконські (Страйловські) – з Трухановщини, Олифіровщини та Сукачовщини з Кривичами; зем'яни Пушкаровські – з Лиственщини (с. Дулеби). Згадаємо і родину зем'ян та шляхтичів Розсудовських, що володіли с. Малежин та с. Осейки (частина села належала замку). Відповідно, за даними люстрації, Розсудевська земля складалась з «трьох служб», і на той час нею володів боярин Васко Климович, який одержав на неї грамоту Сигізмунда II Августа. Люстратори звільнили посесорів від сторожової кликовщини, але залишили обов'язок «острог меский робить і поправовать». Зем'яни Силичі та Пушкаровські володіли с. Ковпиничі та с. Березки (частина Березок належала замку)⁹³.

За підрахунками О.Яблоновського, здійсненими на підставі люстрації 1616 р., 22 володіння у цей період набули «дідичного» характеру (належали «дедичам різним, всіх до староства приналежних») – тобто стали повноправними шляхетськими, відповідно усі інші землі (близько 30) належали боярській верстві⁹⁴.

Цікаво, що у люстраційних матеріалах згадані далеко не усі землі та «острови» любецької шляхти, відсутня інформація і про частину родин, добре знаних у XVI – на початку XVII ст. Відсутні у люстрації згадки не лише про окремі дрібні боярські та міщанські володіння (часто вони ховаються за зворотом «та інші посесори»), а й про церковні маєтності, зокрема Києво-Печерської лаври. У люстраціях 1615 – 1616 і 1622 рр. немає відомостей про Болотовичів, Болдаковських, Бивалкевичів, Бакуринських, Болотовичів-Кувечинських, Гуторів, Каменських, Пузиків, Решинських-Пушкарів та ін. На наявність подібних лакун у описових матеріалах вказує і Н. Яковенко. За її даними, у податкових реєстрах Київського воєводства першої половини

⁹³ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 182-189; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.84-96.

⁹⁴ Jablonowski A. *Lustracye Krolewsczyzn ziem Ruskich: Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Źródła dziejowe.* – T.V. – Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877. – С s. + 644 s. + 32 s. – S.639.

XVII ст. не згадувались близько 150 родин здебільшого дрібної шляхти⁹⁵.

Люстрація 1622 р. нараховувала 19 «замкових» населених пунктів у Любецькому старостві. Лоевське староство складалась з 9 сіл (Таблиця «Замкові села Любецької околиці за матеріалами люстрацій», стор. 198). Як бачимо, кількість замкових сіл дещо зменшилась у порівнянні з 1616 р. Зокрема, люстрація 1622 р. згадувала «знищені та спустошені» московським військом с. Малезін (Малежин) та с. Осейки – володіння Розсудевських⁹⁶. А от кількість зем'янських та боярських земель-служб, незважаючи на чергову руйнацію староства, навіть збільшилась (на дві служби).

У порівнянні з люстрацією 1616 р. зазначимо зміни, що відбулися за шість років. Люстрація 1622 р. згадувала с. Боярове (посесори не зазначені) біля самого Любеча. Новими посесорами Вишельської землі, окрім бояр Мироненків і Жуків, стали бояри Людченки. Разом із згаданими у 1616 р. боярами Демитровичами у «службі» в с. Лесичі (Лежичі) з'явилися бояри Демидовичі. Бояри Васильєвичі та Кузнецови втратили Кувечицьку землю. Розсудевщина залишилась у Климовичів та Розсудевських. Власниками Щуковщини зазначаються уже не Масловичі, а Королькі-Масловичі. Силіччі втратили с. Березки, залишивши за собою с. Ковпиничі.

З'явилися дві нові землі-служби, це володіння бояр Юсковичів – Красна Гряда, Красковський борок над р. Пакулькою та «Кролевська» (Королецька) пасіка. На іншій «службі», що складалась з Позноховичів, Високоні та Густиковщини, були осаджені бояри і зем'яни Гальникови, Фаї та Юшкевичі⁹⁷.

⁹⁵ Яковенко Н.М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. // Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1990. – С.79-99. – С.89-90.

⁹⁶ Lustracja Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.127; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики, Арк.228

⁹⁷ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 222-228; Lustracja

Ареал розселення любецької шляхти за кордонами Любецького староства у першій половині XVII ст. (реконструкція автора).

Як і раніше, під час проведення люстрації наголошувалось на необхідності виконання боярами служби: «служби військової при старості або наміснику нашому любецькому»⁹⁸. Але, вочевидь, військовослужбова верства Любецького замку зазнала серйозних втрат. Якщо люстрація 1616 р. зазначала, що любецькі бояри вис- тавляли майже 50 коней, то у 1622 р. лише близько 20⁹⁹.

Дрібне боярство почасти не змогло пред'явити люстраторам жодних документів внаслідок їхньої втрати чи відсутності. Так, під час проведення люстрації 1622 р. не подали документів по- сесори Вишельської землі бояри Мироненки, Жуки та Людченки з «учестниками своїми», на «служби» в Лежичах та Хрековецьку оранку – бояри Горчиновичі та Демитровичі. Не підтвердив прав на частину Кувечицької землі любецький боярин Кушнарьов, на Пероцківщину «листов не дали» зем'яни Розсудевські та Даничі. Посесор Сірховського поля боярин Микола Шерховецький¹⁰⁰ (Сірховський) «привілеїв і права свого не показав і тих добр до люстрованія не подавав»¹⁰¹. Не змогли надати люстраторам королівських грамот і бояри Королькі-Масловичі, що були ви- мушені посилатися на матеріали попередньої ревізії 1616 р.¹⁰². Не

Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.122-127; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – S.521.

⁹⁸ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 182-189, 226; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.84-96, 125.

⁹⁹ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 182, 189, 222-223, 228; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.84, 96, 122, 127; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – S.521.

¹⁰⁰ У 1615 р. був любецьким війтом.

¹⁰¹ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.122-124; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.222-225.

¹⁰² Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem,

**Герб роду Тупиць
«Lubicz»**

пред'явили жодних документів родини Марковичів (сини Марка Зарецького), Савичів, Тарасевичів, Петрункевичів, Малашовичів, Рижиців, Кононовичів та Филимоновичів, Гришичів, Тупиць, Чемерисів, Теремецьких, Щиковських (Щуковських) та ін.¹⁰³.

Разом з тим, більшості шляхти вдалося зберегти свої маєтності і навіть набути нових володінь. Матеріали ревізії 1628-1629 рр. свідчать про подальший процес відбудови Любецького та Лоевського староств. Любецьке боярство на той час виставляло уже більшу кількість кіннотників: «любецьких бояр... 28 коней»¹⁰⁴. Була посилена і оборона Лоевського (татарського) броду. Під час проведення ревізій 1628-1629 рр.¹⁰⁵ люстратори зазначали, що Лоев (у тексті – Лоева гора) був озброєний однією гарматою та 4 гаківницями. Лоевські міщани повинні були сплачувати чинш, а міська корчма знаходилась у оренді: «лоєвська оренда з корчмою, горілками та млинами складає на рік 600 зл.»¹⁰⁶.

Не можемо не згадати і про володіння любецької шляхти за межами староства – на приєднаних у 1607 р. (формально – у 1618 р.) до Речі Посполитої землях Чернігівщини. Любецькій

Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.205-206; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк.397-398.

¹⁰³ Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.124-126; ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 225-227.

¹⁰⁴ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzylem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – T.XX... – S. 86; Люстрація Любецького та Лоевського староств (1629 р.) // ЦДІАК України, КМФ.-15, Оп.1, Спр.39, Документи из архивов Польской Народной Республики (1629 р.), Арк.55-68.

¹⁰⁵ По Київському воєводству люстрація тривала до 1634 р., Любецьке староство ревізувалось у 1628-1629 рр.

¹⁰⁶ Мицик Ю. Малознана люстрація українських земель 1628-1634 рр. // КС. – 2010. – №1 – С.121-124. – С.122.

шляхті належало чимало маєтностей – в основному на територіях впритул прилеглих до Любецького староства (це частини сучасних Чернігівського, Городнянського та Куликівського районів Чернігівської області).

Цей своєрідний ареал розселення любецької шляхти за межами староства сягав щонайменше 850-900 кв. км. У продажному запису А. Киселя шляхтичу Домароцькому зазначалося, що його добра лежать у «Любецькому ключі»¹⁰⁷, а не старостві. Абсолютно не випадково дослідник Чернігово-Сіверщини О. Ханенко помилився, назвавши Луб'яний остров, через який проходив кордон Чернігівського магістрату «Любецьким островом»¹⁰⁸, адже саме у цьому регіоні було чимало любецьких землеволодінь. У подальшому ареал розселення любецьких володільців збільшувався, навіть у 1654 р., розвідники Великого князівства Литовського відзначали, що чимало «любечан і лоевців» опинилися за межами Любецького староства – як то у Чернігові, Ніжині, Острі, Козельці¹⁰⁹.

ЗА КОРОЛЮВАННЯ ВЛАДИСЛАВА IV

Як вже зазначалося, у 1619 р. Сигізмунд III призначив свого сина Владислава тимчасовим адміністратором Чернігово-Сіверщини. Ще під час війни Владислав був проголошений московським царем (1610-1613 рр.), передбачалося що він стане ним у подальшому.

Від початку королювання Владислава IV (1632-1648 рр.) розпочалася чергова війна з Московською державою. У червні 1632 р. Земський собор у Москві прийняв рішення про початок

¹⁰⁷ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.262.

¹⁰⁸ Ханенко А. Исторический очерк межевых учереждений в Малороссии. – Чернигов: Губернская типография, 1864. – 108 с. – С.60-62.

¹⁰⁹ Мицик Ю. А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. // УГЖ. – 2003. – № 6. – С. 93-110. – С.107-108.

війни (хоча Деулінське перемир'я мало тривати до 1 червня 1633 р.)¹¹⁰. Війська боярина М.Шеїна «воювали... литовские городы» Батурин, Ромни, Борзну та Мену. Того ж таки року був взятий в облогу Чернігів¹¹¹.

Осада Смоленська 1632-1634 рр. (фрагмент гравюри)¹¹².

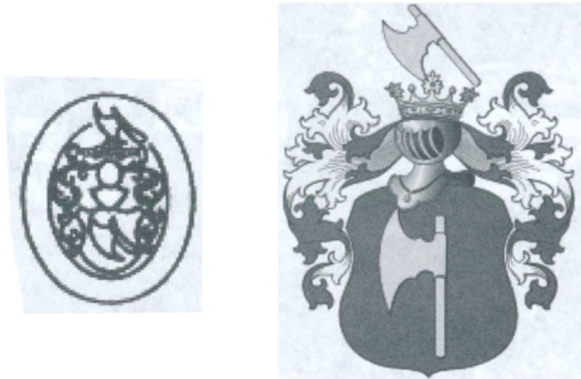
Як бачимо, у 1633 р. бої йшли неподалік Любецького староства. Взнявши 8 (18) січня Стародуб московська армія направилася у район Гомеля. У липні 1633 р. біля с. Петрушин («Петрушкино») за сім верст від Чернігова, відбувся бій між московським та

¹¹⁰ Волков В. Войны и войска Московского государства... – С.297.

¹¹¹ Лазаревский А.Л. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – Т.1. – К.: типография университета Св.Владимира, 1892. – 146 с. – С.105; Grabski A., Nadolski A., Nowak T. Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864. –Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1965. – Т.1. – 503 s. – S.492.

¹¹² Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.1.: Абаленскі – Кадээнцы. – С.373.

польським військом. Серед командирів польсько-козацького війська був полковник Олександр Розсудевський, він же був одним із очільників походу на Новгород-Сіверський¹¹³. Лише підписання Полянського трактату 1634 р. зробило реальністю утворення Чернігівського воеводства, яке й було проголошено у 1635 р.

***Особова печатка та герб «Окша»
Станіслава Рея з Наглович¹¹⁴.***

Початок війни 1632-1634 рр. припав на старостування в Любечі польського урядника київського (?) стольника¹¹⁵ Станіслава Рея з Наглович – належав до гербового братства Окша, займав уряд любецького старости у 1629-1633 рр.¹¹⁶. Його любецьким та лоевським підстаростою був Павло Друцький (1631 р.)¹¹⁷.

У 1633 р. уряд любецького старости перейшов до Калиновських (за даними В. Бобинського це відбулося у 1630 р., Н. Яковен-

¹¹³ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.112-113, 122, 125, 129.

¹¹⁴ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С.136.

¹¹⁵ Ще у XV ст. до обов'язків стольника та підстоля входила сервіровка столу великого князя, у подальшому посади стали номінальними.

¹¹⁶ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С.136.

¹¹⁷ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 579.

ко – 1635 р.). Першим представником цієї родини, що став любецьким та лоевським старою став Адам Калиновський (1602 – 1638 рр.), у 1623-1638 рр. був також був вінницьким і брацлавським старою. Старостував у Любечі він до 1638 р.¹¹⁸. Між іншим, дружиною Адама була Христина Струсь – донька любецького старости Миколи Струся (1570 (?) – 1627 рр.). Любецьким підстаростою Адама Калиновського став Іоанн (Ян) Кучковський¹¹⁹.

Особова печатка Яна Кучковського (1638 р.)¹²⁰.

22 лютого 1633 р. А. Калиновський заволодів Сибережем¹²¹. 8 березня 1633 р. Адам Калиновський привласнив с.Ковпиничі біля Лоева (власність зем'ян Силичів)¹²². 16 березня 1633 р. підстароста затвердив продаж любецького міщанина Андрія Снітка міщанину Якову Зрегіде земель з хутором під Любечем («на урочищу, хуторахъ Сниткахъ, при рьце Будлянскої, въ островъ Мечалюскомъ лежачій»)¹²³. А от право збирати податки з Любеча та Лоева А. Калиновський дійсно затвердив королівським привілеєм лише 30 січня 1635 р.¹²⁴. Того ж

¹¹⁸ За даними В.Бобинського, Адам Калиновський був любецьким старою у 1630 – 1632 рр. Див.: Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 579; Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С.113-130; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.239.

¹¹⁹ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.113-115.

¹²⁰ Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV – XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ... – С.85.

¹²¹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.434.

¹²² ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.214, Волинська метрика. Книга РМ 26 (1633-1635, 1643, 1645, 1647 рр.), Арк. 33 зв. – 34; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.209.

¹²³ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.113-115.

¹²⁴ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.214, Волинська метрика. Книга РМ 26 (1633-1635, 1643, 1645, 1647 рр.), Арк. 95 – 95 зв.

таки дня він передав право на збір податків з Любеча та замкових сіл Любецького староства (цікаво, що жодне село Лоевського староства до цього списку не увійшло – авт.) своїй дружині Христині Струсь¹²⁵.

У 1638 – 1648 рр. любецьким та лоевським старостою був Мартин Калиновський (роки життя: 1605-1652 рр.; у 1628-1633 рр. – кам'янецький підкоморій, 1633 р. – королівський ротмістр, у 1633 та 1635 рр. – посол на сеймі від Брацлавського воєводства, 1633-1648 рр. – чернігівський староста, 1635 р. – каштелян київський, 1635-1652 рр. – сенатор, 1635-1652 рр. – чернігівський воєвода, 1633-1643 рр. – староста вінницький, 1638-1643 рр. – староста брацлавський, 1646-1652 р. – польний коронний гетьман). На думку П. Кулаковського, кар'єрі М.Калиновського сприяв його сват Є. Оссолинський, коронний канцлер Речі Посполитої¹²⁶.

3 червня 1643 р. Любецьке та Лоевське староства були віддані в оренду за віддачу 24 тис злотих на літо київському підстолю Максиміліану Бжозовському. Його любецьким намісником та урядником був К. Котюшинський¹²⁷. Десь до 1645 р. Бжозовський втрачає цю оренду, можливо у зв'язку із скаргою на нього митника королівських сіверських митниць Яна Задзикевича. Вже 15 лютого 1645 р. був заключний контракт «на вибір добр» з Любеча з євреєм-орендарем податків та зборів в Київському воєводстві Лейзором. Тоді ж любецький вїйт не допустив королівського збирача податків Воронича до вибору податків з міщанства. У 1646 р. шляхтич Андрій Ореховський подав протестацію на євреїв-орендарів Любеча за його побиття у Лоеві¹²⁸. У тому ж році Микола Зарецький позивався проти любецьких орендарів

¹²⁵ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261.

¹²⁶ Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С.115, 119-120.

¹²⁷ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261; Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.1. 1620-1647 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 586+32 с. – С.407-409.

¹²⁸ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261-262, 352.

про «насланя» на озера Терно (Тесни?) і Грилове (Гниле?), а брати Данило та Стефан Богуші – на орендаря Лейзора, віта та любецьких міщан – про невидачу селян с.Осняки, яких вони звинувачували у вбивстві їхнього брата Петра¹²⁹. Як зазначає Н. Яковенко, саме здирицтво орендарів й сформулювало образ єврея як носія «чужого режиму»¹³⁰, що повною мірою «відгукнулося» єврейському народові у середині XVII ст.

Незабаром Любецьке та Лоевське староства знов потрапляють під контроль чернігівського воеводи Мартина Калиновського. Документи свідчать, що у 1646-1648 рр. він фактично перебрав на себе керівництво Любецьким та Лоевським староствами¹³¹. Щонайменше у 1648-1649 рр.¹³² любецьким і лоевським старостою став його син Самуель-Юрій Калиновський. Як вже зазначалося, його дружиною була донька Є. Оссолинського. Був брацлавським (1643–1652 рр.) та чернігівським старостою (1648–1652 рр.), коронним обозним (1649 – до 1652 (?) р.)¹³³.

Родина Калиновських була однією із найзаможніших і найвпливовіших у Речі Посполитій. Польський історик М. Тишкевич ставив Калиновських в один ряд з Вишневецькими, Конецпольськими та Потоцькими¹³⁴. Для шляхти Любецького староства саме

¹²⁹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк.... – Т.1 – С. 346, 352.

¹³⁰ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997. – 312 с. – С.148.

¹³¹ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.214, Волинська метрика. Книга РМ 26 (1633-1635, 1643, 1645, 1647 рр.), Арк. 391-394 зв., 424 зв. - 427.

¹³² За даними Н.Яковенко він був любецьким та лоевським старостою у 1646-1652 рр. Див.: Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.239. За даними В.Кривошеї, він обійняв цю посаду 11 липня 1643 р. (Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261).

¹³³ Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С.119-120; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.156-157, 421; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.239.

¹³⁴ Tyszkiewicz M. Documents historiques sur L'Ukraine et ses Relations avec la Pologne, la Russie et la Suede (1569-1764). Publies avec notices explication et cartes. – Lausanne: Imprimerie A.Bovard-Ciddey, 1919. – 123 s. – S.66.

Герб Калиновських

Калиновські стали уособленням магнатського проникнення на Лівобережну Україну у першій половині XVII ст. За підрахунками І. Бойка, на 1640 р. у Київському воєводстві 27 магнатам належало 68% усіх дворів, середній шляхті (117 власників) – 26%, дрібній (242 володільця) – лише 6%¹³⁵. Втім, як писав М. Грушевський, незважаючи на те, що О. Пісочинський заволодів значними маєтностями на Стародубщині, М. Казановський – поблизу Чернігова, Є. Оссолинський – Батурином та Конотопом, дрібна шляхта зуміла зберегти свої володіння: «попри те була тут – особливо в північній Сіверщині досить численна дрібніша шляхта, старшої (з-перед польського володіння) й новішої дати»¹³⁶.

Як вже зазначалося, фільварків у Любецькому старостві магнатам створити так і не вдалося, за винятком одного невеличкого у селах Йолча та Березки. За відсутності фільварків селяни таки погодилися замість трьох тижнів на рік робіт на Любецький замок, працювати щотижнево два дні влітку і один узимку, до того ж селянство сплачувало грошовий чинш та медову данину¹³⁷. Вочевидь, для утворення фільварків у старостві були несприятливі умови, як то нестача родючих ґрунтів, прикордонне становище, постійні війни та руйнації. Цікаво, що фільварки практично були відсутні і в інших центрах скупчення служебної шляхти – Острі, Овручі, Білій Церкві¹³⁸.

¹³⁵ Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. / Відп. ред. К.І.Стецюк. – Львів, Вид-во АН УРСР, 1963. – 327 с. – С.13.

¹³⁶ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1998. – Т. V. – С.218 – 220; Там само. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.VI. – С.279, 288.

¹³⁷ Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.V. – 704 с. – С.218-220; Т.VI. – С.279, 288.

¹³⁸ Антошук М., Атаманенко В. Королівщини Київщини першої половини XVII ст. // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Наукові записки Рівненського

Родині Калиновських вдалося заволодіти доволі значними маєтностями між Черніговом та Любечем, цікаво, що значну частину набутих володінь вони просто перепродували. 22 лютого 1633 р. А. Калиновський здобув королівський привілей на Сибереж, Виблі, Горбів, Корленичі (вочевидь, Козленичі – І.К.) та Пізнопали. У березні 1634 р. Калиновський отримав королівський привілей на хутори неподалік Чернігова (реально заволодів ними ще 1632 р.). Серед хуторів згадані Гушин, Хмельниця на р. Білоус, Роїще, Петрушин, Чорторийка та Муравейка над Десною. У липні 1634 р. Мартин Калиновський здобув від короля низку ленних маєтностей під Черніговом, відібраних державою у різних володільців, що «обов'язків своїх не виконали»¹³⁹. 3 березня 1635 р. любецький староста Адам Калиновський отримав королівський привілей на володіння Пероцьких – Пероцьку землю з островом Турич, а також на володіння Пушкарів – Литвиновцизну (Лиственщину (?)) – І.К.), острови Красна Гряда та Осетик, Сірхову оранку, ґрунти Волосківський та Бурковський, острів Лиственський¹⁴⁰. Але якщо Пероцьким вдалося зберегти якісь володіння на Пероцькій землі, то в матеріалах люстрації 1636 р. посесорами Лиственщини фігурують тільки зем'яне Пузики¹⁴¹. Незабаром Калиновському вдалося повністю відторгнути Листвен від Любецького староства. 7 лютого 1639 р. чернігівський воєвода М. Калиновський уступив чернігівському підвоєводі у 1635-1644 рр. Варвинцю (Вавринцю) Горецькому Лиственський острів та городище. У королівському привілеї Горецькому йшлося про право посесора на осадження городища людьми¹⁴². 20 червня 1637 р. Мартин Калиновський

державного гуманітарного університету. Випуск 14. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. – 332 с. – С.9-17. – С.15; Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.) – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1. – 632 с. – С.144 – 146.

¹³⁹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.86, 263.

¹⁴⁰ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261, 332.

¹⁴¹ Lustracja Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.204.

¹⁴² Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648

здобув привілей на половину Познаполя (вочевидь – Пузиківську оранку) та Велику Весь¹⁴³.

За підрахунками П. Кулаковського, загалом на Чернігово-Сіверщині лише Мартину Калиновському належали 674 дими, 5 сіл та 9 міських хуторів¹⁴⁴. Неподалік Чернігова осадчими М. Калиновського до 1638 р. були «осаджені» села Сябричі (Сядричі), Лопатин та Полуботки¹⁴⁵. Між іншим, Ярема Корнійович Полуботок, десь до 1619 р. отримав привілей Сигізмунда III на Полуботківську слобідку з правом не сплачувати податки 20 років¹⁴⁶.

Не менш активно приєднував до своїх володінь землі любецької шляхти і новгород-сіверський староста та київський каштелян О. Пісочинський, який проводив політику «заокруглення» кордонів староства за рахунок шляхетських маєтностей, у тому числі й у сусідніх Чернігівському повіті та Любецькому старостві. До 1638 р. він придбав у К. Сіножацького та його дружини Теофіли Розсудевської пустош Верба (Вербичовщина). У листопаді 1638 р. О. Пісочинський викликав продавців до новгород-сіверського гродського суду «за неуступку селища Верба або Вербцизна», придбаного за 2 тисячі злотих. Подружжя до суду не з'явилося і суд ухвалив конфіскацію маєтності. У тому ж році Пісочинський сплатив податок з 4 димів Вербичовщини. Від нього Вербичовщина перейшла до Мартина Київського, що одружився на удові Яна Сіножацького. Крім того, на Чернігівщині Пісочинський

роках... – С. 119, 125; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.230, 288, 421; Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов: Губернская типография, 1896. – Отд. III. – С.1-32. – С.1-2, 26.

¹⁴³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.463.

¹⁴⁴ Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С.119-120; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.156-157, 421.

¹⁴⁵ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.287.

¹⁴⁶ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.28.

придбав у різних осіб низку володінь Гарабурдовщину (Харабурдовщину – І.К.), Козленичовщину на р. Убеді, Чортовщину, села Горбів, Зметнів та Пекарів, Фаївщину (її власник М. Стахурський відмовився у 1645 р. допустити представників О. Пісочинського до маєтності) та ін.¹⁴⁷

Захоплення володінь любецького боярства не цуралися й інші польські аристократи та й рядова польська шляхта. Любецькі шляхтичі Пузики, Пушкарі, Решинські, Гутори втрачають частину маєтностей у Лиственському острові (с. Малий Листвен). У 1623 р. частиною Листвена заволодів Михайло Ясликовський (у 1634-1647 рр. був чернігівським скарбником). Ясликовський також володів Убідським островом, Сядрином (Сядричами) – згадані у 1634 р., 4 димами у Лосинівці, Зметнівом, 17 димами у с. Пекарові (за поступкою О. Киселя у 1634 р.)¹⁴⁸. Частиною Сядричів заволодів Ян Сіножацький (1632 р.). Від Калиновських Сибереж десь до 1645 р. перейшов до С. Піончинського (за привілеєм від 14 березня 1645 р.)¹⁴⁹.

1646 р. Микола Бакуринський захищався від претензій на Осняки (с. Великі Осняки) Ієроніма Кіроховського. За королівським листом Кіроховський мав йому повернути також і с. Сибереж¹⁵⁰. У тому ж році Микола Зарецький-Зенькович позивався проти Івана Черенчинського «про наслання на ґрунт Слобідка»¹⁵¹. Можливо, що це передмістя Любеча із однойменною назвою. У 1646 р. польський шляхтич Стефан Речинський намагався відібрати у зем'ян Жлоб дідичні Антоновицькі добра, у зв'язку з чим ті подали маніфестацію «Про наслання на ґрунти Погорицькі урочища Заболки і покосу сіна на 2000 возів та спалення того ж

¹⁴⁷ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.297; Кулаковський П. Землеволодіння Пісочинських на Чернігово-Сіверщині (1633 - 1646)... – С.186-187, 189, 191, 194-196.

¹⁴⁸ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.417.

¹⁴⁹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.434; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.270, 290.

¹⁵⁰ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.88.

¹⁵¹ Там само. – С.346.

урочища й 20 скирт сіна через підданих с. Рудників (с. Рудки?)». 2 травня 1646 р. Люблінський трибунал розглядав справу про «гвалтовне и безправне с килкунадцат коней з челяддю на футор Антоновский под Антоновичами будучий где повод с конми и бидлом (худобою – І.К.) спровадил наехали»¹⁵².

Рогощанський ґрунт (с. Рогоща) та частину Бровенщизни відібрав у шляхтичів Болдаковських чернігівський підсудок (1637-1668 рр., з 1649 р. – номінально) Якуб Война-Оранський¹⁵³. А от землі дрібних бояр Сулим йому прийшлося вже докуповувати. У королівській грамоті 1659 р. Федору Сулимі, зазначалось, що Рогоща була неправомірно продана його старшим братом Северином поляку Оранському¹⁵⁴. У 40-х рр. XVII ст. чернігівський підвоевода Варвінець Кгорецький (Горецький) відібрав у любецьких шляхтичів Пузиків Пузиковщину. Після неодноразових скарг він компенсував їх земельні втрати, передавши їм частину Бровенщизни у Мишуковському ґрунті. Відповідно, бояри Мишуки повністю втратили свої володіння¹⁵⁵. Частиною Кувечичького ґрунту (с.Кувечичі), посесорами якого були родини Кувечичів, Болдаковських, Васильевичів, Кузнецових, Мілковичів та Морашок, заволодів земський урядник Чернігово-Сіверщини Ян Страйловський¹⁵⁶.

¹⁵² Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.347, 500.

¹⁵³ Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С. 119, 125; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.230, 288, 421; Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов: Губернская типография, 1896. – Отд. III. – С.1-32. – С.1-2, 26.

¹⁵⁴ Лазаревский А. Сулимовский архив: Семейные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII-XVIII вв. – Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1884. – XXII с. + 316 с. – С.IV. Між іншим, Якуб Война-Оранським був племінником Адама Киселя (Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.157-158).

¹⁵⁵ Кулаковський П. Земські урядники Чернігово-Сіверщини у 1621-1648 роках... – С. 119, 125; Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии... – С.1-2, 26; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.230, 288, 421.

¹⁵⁶ Акты фамилии Полуботок с 1669-1734 г. (Из архива графа

Як вважав М. Грушевський, нова хвиля польської колонізації була пов'язана з війнами кінця XVI – першої половини XVII ст., що породили значний контингент «ветеранів», котрі отримували землі у різних старостах¹⁵⁷. Перевагу тут мали заслужені жовніри – учасники московських експедицій. Вони набували на ленному праві колишні московські боярщини із обов'язком подальшого затвердження королівським універсалом¹⁵⁸. Між іншим, до хоругви йшли служити не лише польські жовніри, але й місцеві бояри, що знаходилися на нижніх щаблях станової ієрархії – як любецькі, так і колишні московські.

Ще 9 січня 1621 р. за військові заслуги С. Сокловський отримав на ленному праві 20 волок у селах Бахани, Городище та Губичі¹⁵⁹. У 1625 р. Сигізмунд III видав привілей на осадження чернігівської козацької хоругви ланової шляхти поруч із маєтностями М. Бакуринського, а частково і на його ґрунтах – на волоки було поділене урочище Церковище, а також села Буянки та Гусинка¹⁶⁰. Хоругва осіла і в урочищі Постовбиця¹⁶¹. Під час Смоленської війни 1632-1634 рр. у селах Велика та Мала Весь на хоругву додатково було виділено 138 волок (привілеєм передбачено було 600)¹⁶². Знаходячись у Смоленську 13 грудня 1633 р. за королівським привілеєм 30 волок у рамках цієї квоти отримав Микола Носачевич – на «пустоші» Велика та Мала Весь. За цим

Г.Милорадовича). – Чернигов: Типографія Губ. правління, 1889. – 62 с. – С.48.

¹⁵⁷ Грушевський М.С. Барське староство. Історичні нариси XV – XVIII ст. / Післямова, примітки та показчики М.Крикуна (Репринтне видання). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1996. – 626 с. – С.124-125.

¹⁵⁸ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.55.

¹⁵⁹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261.

¹⁶⁰ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.36, 289.

¹⁶¹ Знаходилося за межами Любецького староства на Чернігівських землях – у т.зв. Любецькому ключі, але землями тут володіло чимало любецьких шляхтичів.

¹⁶² Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.88, 90.

привілеєм 24 волоки здобув Самійло Калинський, по 18 волок – Криштоф Криницький та Степан Дунаєвський, по 12 – Валент Біргелевич, Андрій Римущенський, Ян Козакевич та Беняш Стецкевич¹⁶³. 26 лютого 1633 р. козак Адам Корсак отримав «доживотне» право на с. Пізнопали (20 волок)¹⁶⁴.

У 1634 р. Кувечиччину за наданням Владислава IV отримали Іван та Олізар Лєвоновичі Вовки¹⁶⁵. 1 березня 1635 р. ленним правом «пустош» Даничі та Ярославичі (?) отримав Адам Вишневський. 15 березня 1635 р. жовнір Станіслав Фреда дістав с. Велички¹⁶⁶. У подимному реєстрі 1638 р. у володінні Бакуринських значиться с.Осняки (с.Великі Осняки), за даними П. Кулаковського «осаджене» Криштофом Криницьким. Десь у цей же час село Церковище було «осаджене» якимсь Циганським¹⁶⁷. У 1642 р. частиною Петрушівського ґрунту володів «уроженец польської області» Омелян Стефанович¹⁶⁸. У 40-х рр. XVII ст. на терені Любецького староства з'явилися представники прийшлої польської шляхти – Радзиховські, Сухоровські, Прежевські, Дяховські, Скінвери (Скіндери?), Лінкери, Янтшинські, Разновські та ін.¹⁶⁹. У 1643 р. шляхтичі Пероцькі позивалися проти Яцькевича на добра Ріпки, «Піроцизна» (Пероччина) та Буянки. Тоді ж Ян-Візгерд Яцькевич банітував¹⁷⁰ одного з представників родини Даничів відібравши частину Пероцьких ґрунтів. 1646 р. Яцькевич продав Буянки Криштофу Колчицькому за 6 тис злотих¹⁷¹.

¹⁶³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.423, 463; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.91.

¹⁶⁴ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.484.

¹⁶⁵ Там само. – С.303.

¹⁶⁶ Там само. – С.261, 499.

¹⁶⁷ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.289.

¹⁶⁸ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.587 зв.

¹⁶⁹ РДІА, Ф.1343, Оп.30, Ч.2, Спр.3397, Дело о дворянстве рода Тупиц (1837-1844 гг.), Арк.9.

¹⁷⁰ намагався позбавити шляхетських прав.

¹⁷¹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.448, 492.

Криштофом Колчинським (Колчицький) за привілеєм наданим 21 березня 1645 р. було «оселене» село Дороданка (Дорогінка – І.К.)¹⁷². А ще 6 березня 1645 р. Андрій Суховерський заніс до актових «гродських» книг Київського воеводства продажний запис Самуелю Посоховському на Гусейковщину із селищами Козарки, Мутичів та Дорогінку. Колчицький називав себе й «осадчим» села Голубичі¹⁷³.

Землі дрібної шляхти почала привласнювати і Чернігівська ратуша, зокрема, ще у 1623 р. до неї відійшла частина Хименчизни (с. Хмельниця)¹⁷⁴. У 1624 р. Чернігівському магістрату належали землі у Посудевщині, Гирманщині, с. Красовці, слободі¹⁷⁵ Чарнецькій на Левоновщині (с. Левоньки). У матеріалах королівської канцелярії 1620-1621 рр. приналежними до Чернігова згадані селища Мохнатин та Рогоща¹⁷⁶.

Землевласником у Любецькому старостві залишалися й київські монастирі, яким, як зауважив ще О.Яблоновський, у першій половині XVII ст. було роздано чимало «осад» любецького боярства¹⁷⁷. Хоча, за даними дослідника, побудованими на матеріалах королівських люстрацій, у 1625 р. у Любецькій околиці не було

¹⁷² Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.288.

¹⁷³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.405, 492-493.

¹⁷⁴ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.5. Губернский город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 446 с. – С.144.

¹⁷⁵ Заснування слободи (слобідки) надавало власникові право не сплачувати податки протягом 30 років, саме тому цей тип осадництва був чи не основним (Див.: Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.336). Як бачимо, почасти слободами називали вже наявні села.

¹⁷⁶ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.251.

¹⁷⁷ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.ХХІІ... – С. 160, 222.

жодного монастирського володіння¹⁷⁸. Вочевидь, церковні маєтності просто не описувались королівськими люстраторами. Однак, ще у XV ст. Києво-Печерський монастир здобув у Любецькій волості кілька поселень – Навози, Мньов, Деряжичі та Серкі. У 1628 р. у с. Пакуль Лавра володіла «3 димами и 3 огородниками», а 1631 р. с. Пакуль згадується як «новооседле» село з 6 хатами¹⁷⁹. Як зазначає О. Русина, володіння Печерського монастиря на Сіверщині існували від XV ст., навіть після включення Чернігово-Сіверської землі до складу Московщини, монастир зберіг право на ці маєтності, котрі фактично набули інтерполітичного (позадержавного) характеру¹⁸⁰.

Щоб захистити свої маєтки любецька шляхта зверталась до королівської влади з проханням підтвердити свої права на земельну власність та особисте шляхетство. Причому, важко не погодитись з думкою О. Яблоновського, що у Любецькому старостві усі землі, ґрунти, острови та оранки були роздані ще Сигізмундом II Августом та Сигізмундом III. Владислав IV лише підтвердив давні надання¹⁸¹. Як і раніше, більша частина пожалувань була зроблена на ленному праві – із обов'язком брати участь у військових діях та забезпечувати обороноздатність «українних» замків.

15 березня 1633 р. привілей Владислава IV отримали шляхтичі та зем'яни Решинські й Пузики, що підтвердили пожалування Сигізмунда III на Лиственську землю. Тоді ж привілеї здобули зем'яни та шляхтичі Теремецькі, Мяснікови, Заревські, Фаї, можливо бояри Антоновичі й Гальникови¹⁸². Того ж таки року, на

¹⁷⁸ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym... – S.222.

¹⁷⁹ Курданов А. Село Пакуль на зламі століть. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1996. – 57 с. – С.38, 46.

¹⁸⁰ Русина О. Київ як *sancta civitas* у московській ідеології та політичній практиці // «Істину встановлює суд історії» / Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Національна академія наук України; Інститут історії України НАН України. – Т. 2. – К., 2004. – С. 165-182. – С.173.

¹⁸¹ Jablonowski A.W. Pisma... – S.49.

¹⁸² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 390-393, 395-397; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.199-201, 204-205.

вальному коронному сеймі шляхтичі Богуші та Юскевичі-Красковські здобули привілей на Королецьку пасіку, Густиковську та Голенищовську землі, а шляхтичі Пузики та Пушкаренки – на Лиственський ґрунт¹⁸³. Того ж таки дня четверту частину Познаховщини з Усціховською (Учіковською – І.К.) землею затвердили Лукаш, Василь, Тимох та Прокіп Гольники. Надання підтверджувало привілей Сигізмунда III 1618 р.¹⁸⁴.

За Владислава IV тривало надання земельних маєностей й любецькому боярству та міщанству. 1633 р. король надав привілей боярсько-міщанській родині Любецького замку – Кирилу, Хомі, Григорію, Івану та Василю Фащам¹⁸⁵. Цікаво, що у цей період любецьке міщанство навіть намагалося відбирати землі у боярства. У 1632 р. міщани та бояри Кухаричі намагались відсудити у бояр Татаринських Маліковську (Малиновську, Мотковську) землю, у 1636 р. цю справу вирішували королівські люстратори¹⁸⁶.

Королівським привілеєм 1634 р. шляхтич Зенон Гришков (Гришич чи Гришич-Неданчицький) підтвердив свої права на частину Пероцької землі¹⁸⁷. Співвласниками Пероцьківщини були

¹⁸³ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 395-396; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.204; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 277; Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии... – С. 16; Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малоросии... – С.88-89.

¹⁸⁴ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.319.

¹⁸⁵ ЦДІАК України, Ф.54, Оп.3, Спр.9137, Сотенна Любецька канцелярія. Реєстр имеющихся в канцелярии грамот (1775 г.), Арк.3.

¹⁸⁶ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 394-395; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.203; Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М.Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С.281-289. – С.285.

¹⁸⁷ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.7.

зем'яни Кіндрат Данич, Іван Максименко, Василь і Михайло Даничі, Репчічі, Масюта Лаврінов-Злобін, нащадки Єгора Данича. Того ж таки року підтвердження своїх прав здобула родина бояр Калиниченків¹⁸⁸. У березні 1634 р. право користуватися частиною Кувечицької землі підтвердили бояри Вертецькі¹⁸⁹, а бояри Іван та Тимох Злоби-Антоновичі одержали королівський привілей на частину Погорільського ґрунту (с.Погарище)¹⁹⁰. У вересні 1634 р. привілей на Сільчанську землю та Хименчизну одержали зем'яни Отрох та Іван Андрієнки, на Кочержинську землю – Петруші (Петрушенки), на Кувечицьку землю з Зичинським островом – «сини шляхетного Олексія Злобича», зем'яни Казанські-Чемериси та Яніченки (Янченки) – на Пісочинську (Пісчану) землю, Пресмич, Коростинку, Кожухов та частину Моховщини. На Сільчанщину та селище Борок здобув привілей Пантелій Демидок та зем'янин Федір Лиховидович¹⁹¹.

Ціла низка пожалувань датована 1635 р. На сеймі у Варшаві 2 березня привілей одержали шляхтичі Семаковичі-Злобицькі, 11 березня – на Захоловську (Заостровську землю) шляхетні Рисичі, 13 березня – шляхтичі Пашки та шляхтичі Тарасевичі, 14 березня – Онисимовичі, Кучвіновичі, Кононовичі, Богусевичі, Петруші та Глинські¹⁹². 1636 р. частині вищезгаданих родин був наданий

¹⁸⁸ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 396-397; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.205.

¹⁸⁹ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 393-394; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.202.

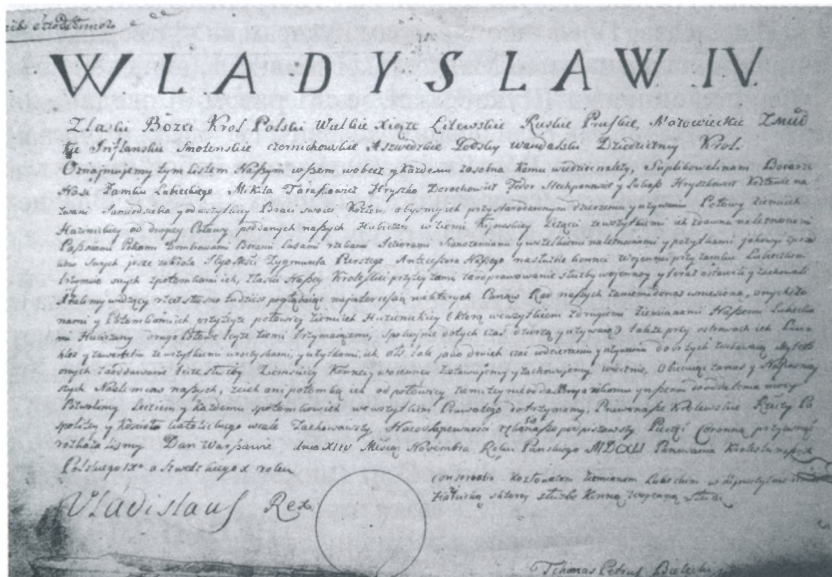
¹⁹⁰ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 389; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.198-199.

¹⁹¹ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 391-395; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.200-204.

¹⁹² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов

ще один колективний привілей¹⁹³.

4 квітня 1635 р. Владислав IV затвердив за Орефою Зарецьким озеро Заостровське в Осоричах, 21 квітня за Зеньковичами-

**Привілей Владислава IV 1642 р. Козловичам
(судова копія кінця XVIII ст.).**

З фондів Державного архіву Черніківської області.

Зарецькими – право на Юшковську землю¹⁹⁴. 1638 р. бояри Мелех, Лукаш, Пров і Тімох Мишки-Гришичі отримали грамоту на частину с.Недавичі за умови виконання ними військової служ-

Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 387-395; 196-202.

¹⁹³ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.10; Миллер Д.П. Архивы Харьковской губернии... – С.301.

¹⁹⁴ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 398-399; Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.206-207.

би¹⁹⁵. Владислав IV у 1638 р. пожалував любецьким боярам Лєвоновичам Мікрєнський ґрунт (неподалік с. Левоньки) за умови виконання ними військової служби¹⁹⁶. У 1642 р. підтвердження на Газеницьку землю здобули Козловичі¹⁹⁷. Збереглась копія привілею Владислава IV, наданого боярам Кукарам на підтвердження їхніх прав на дві частини Малковської землі¹⁹⁸.

Співвласниками Щуковської землі разом зі згаданими зем'янами Даничами були бояри Масловичі (у 1642 р. отримали привілей Владислава IV). Як і раніше, вони зобов'язувались відбувати «службу земську, кінну та военну»¹⁹⁹. 1649 р. Владислав IV надав зем'янам Даничам разом із Масловичами ще один привілей на Щуковщизну²⁰⁰.

Безумовно, що поява більшості цих привілеїв була пов'язана із посиленням магнатської експансії, більшість королівських грамот лише підтверджувала старі володіння та раніше набуті права. Усі нові пожалування закріплювали за посесорами земель боярську службу під проводом замкового старости.

РЕВІЗІЯ 1636 р.

За часів королювання Владислава IV Любецьке староство ревізувалось лише один раз – у 1636 р. Кількість «замкових»

¹⁹⁵ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 288 зв.; Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малоросии... – С.89-90.

¹⁹⁶ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1241, Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Любецькому повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), Арк.8-9; Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малоросии... – С.89-90.

¹⁹⁷ ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.231. Дело о дворянском происхождении разных родов (15 августа 1821 – 15 января 1827 гг.), Арк.58-59.

¹⁹⁸ Миллер Д.П. Архивы Харьковской губернии... – С.301-302.

¹⁹⁹ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.11-12.

²⁰⁰ Лазаревский А.Л. Обозрение Румянцевской описи Малоросии... – С.48.

населених пунктів за матеріалами люстрації зменшилась до 17. До Лоевського староства належало усього 8 населених пунктів. Частину земель-служб та володінь любецької шляхти, згаданих у люстраціях 1616, 1622 та 1628-1629 рр., люстрація 1636 р. уже не фіксує²⁰¹. Зокрема, зникли згадки про володіння Юшковичів (Голенищовщина), Карповичів (частина Сільчанщини та Велитець), Мироненків, Жуків та Людченків (Вишельщина), Демитровичів (Лежичі та Хрековичі), Масловичів і Кисловичів (Хриковщина і частина Харабурдовщини), Розсудевських (Розсудевщина) – усього близько 25 осад. Причому, якщо Розсудевські чи Карповичі могли «перевести» ці землі у статус приватних, то у родин дрібного боярства (Жуків, Людченків) ці землі могли відібрати.

Частина родин зем'ян-ленників та бояр, як і раніше, користувалась зазначеними у попередніх люстраціях землями: Пероцькі, Даничі, Антоновичі (Злоби-Антоновичі), Захличі, Мілковичі, Тарасевичі, Королькі-Масловичі й Масловичі, Рисичі, Петруші, Козли, Тупиці, Татаренкі, Мишукови, Гальникови, Фаї та ін. Села Малезін (Малежин) та Осейкі, власником яких був Розсудевський, належали його удові Сулимирській-Розсудевській. Земля Пенезеївщина залишилась у володіння нащадків Семена Неданчицького зем'ян Семеновичів (1636 р. називали себе й Неданчичами). Зарецьким належала частина с.Осоричі (Асаревичі).

Деякі родини втратили свої маєтності. Зокрема, частина Кувечиччини відійшла до Злобів та Вертиків (Вертецьких); частина Будлянщини – до Бивалкевичів; Обиймовщина Логвіновичів зазначена як володіння Кувечичів, Кононовичів, Богушів та Петрушів, а самі бояри Логвіновичі згадані як посесори частини Сільчанщини; землею Семаковичів Моравельщиною заволоділи Злобичі; Жердинська земля перейшла від Филимоновичів до Калиниченків; володіння Лиховидовичів – до Андрійовичів; відібрані Калиновськими с.Ковпиничі Силичів зазначені «без поселення».

²⁰¹ На думку І.Бойка, частина сіл згаданих у матеріалах минулих люстрацій, на цей час стали приватноволодільцескими (Див.: Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст... – С.233).

**Герб роду
Величковських**

Нарешті, з'явилися нові земельні-служби: Оленічевська земля Юшковичів та Теремичів; Уткірівська земля бояр Гальникових; Муравейська та Скиданська бояр та зем'ян Пашків; Лиственщина Пузиків і Решинських; Іруловщина та Збуковщина зем'ян Стецьких. Зарецькі-Величковські зазначені як посесори Юшковської пашні. Як і раніше, «посесори» мусили «ведлуг стародавнього звичая» виставляти на військову службу кіннотників²⁰². Стецькі залишили за собою і частину Яриловицьких ґрунтів, у 1636 р. володільцями був Павло Стецький з синами²⁰³.

У зв'язку із втратою під час війни королівських грамот, що були гарантією недоторканості маєтків, любецька шляхта під час проведення люстрації мусила доводити своє шляхетство. Зокрема, документів що були втрачені під час «спалення міста та замку любецького ухудшення», не подали Тарасевичі, відтак, вони були змушені представити свідків. Завдяки свідченням трьох шляхтичів – Мануїла Верейського, Левона Биковського та Сави Кислого, маєтності за ними були залишені із застереженням затвердити їх у подальшому королівським привілеєм. 1636 р. Владислав IV затвердив за шляхтичем Лукашем Тарасевичем «с братами своїми» права на Сільчанську землю і Хименчизну (с.Хмельниця), надані Тарасевичам ще Сигізмундом II Августом. Аналогічні проблеми постали перед зем'янами Ждановичами та Кислими (Кисловичами), документи яких були втрачені під час війни. Шляхетство посесорів також було підтверджено свідками та поручителями²⁰⁴.

²⁰² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 387-399; 195-209.

²⁰³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.484.

²⁰⁴ Lustracja Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących... – S.206-207; ЦДІАК України, КМФ-15,

Безумовно, втрата автентичних привілеїв прискорювала процес обезземелення любецької шляхти. Однак основною причиною втрати маєтностей та зубожіння слід вважати процес парцеляції маєтностей та, відповідно, виникнення черезсмужжя. На думку О. Ханенка, саме черезсмужжя значно полегшувало процес поглинання дрібних шляхетських маєтностей польськими магнатами²⁰⁵. У Любецькій околиці відомі землі, якими володіли десятки боярських, зем'янських та шляхетських родин. Наприклад, люстрація 1636 р. згадувала осаджених у селах Озерки та Даничі шляхтичів Перецьких, Ріпчичів, Даничів, Джешковських та Заржецьких «та інших до тих кордонів посесорів»²⁰⁶. Того ж таки 1636 р. половиною Обиймецької землі та с.Плехів володіли Юшко, Юрко, Василь Івановичі, Андрій Потапович «з братом», Юшко Онисимович, Іван Кучвінович, Марко та Філон Кононовичі «з братами», Яско, Сава, Іван та Фома Богусевичі, Данило Петруш, Ничипор Глинський «з братами своїми». Тоді ж нащадки Остапа Юшкевича, шляхетні Данило, Іван, Марко, Григорій Ярошевичі, Григорій Гаврилович та Пархом Юшкевичі володіли Оленичовщиною. На Щуковській землі 1644 р. господарювали зем'янські та шляхетські родини Бокевичів-Щуковських, Масловичів-Щуковських, Масловичів, Ріпчичів та Даничів²⁰⁷ та ін.

Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 398-399; Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.282-283; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.109-110; Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.5... – С.143.

²⁰⁵ Ханенко А. Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии... – С.105-106.

²⁰⁶ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 399; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.206-207.

²⁰⁷ ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 389-390; РДІА, Ф.1343, Оп.17, Ч.2, Спр.4831, Дело о дворянстве рода Бокевичей-Щуковских (1858 г.), Арк.1-3; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.198.

Як бачимо, частина любецької шляхти володіла лише одним поселенням (землею) або його частиною. На жаль, люстрації та реєстри практично не згадували співвласницькі маєтності (у реєстрі 1640 р. наведено усього 14 випадків), що якраз і склали абсолютну більшість поселень Любецького староства. Як правило, дрібні шляхтичі виступали як співвласники маєтностей – «брати», «учасники» чи «сябри». Подібний стан справ був традиційним для регіону. За підрахунками Н. Яковенко, близько двох третин усіх шляхтичів-землевласників Київського воєводства володіли дрібними земельними маєтками, що охоплювали усього 10% приватного земельного фонду²⁰⁸.

Як правило, подрібнення маєтностей відбувалось при зміні власників. Особливо складно простежити переміщення конкретної земельної одиниці в колі родичів, що володіли землею на співвласницьких засадах, де тісно переплітались дідичне, заставне й опікунське землеволодіння²⁰⁹. Зокрема, у 1633 р. боярин Данило Петруш (Петрушенко) разом із іншими зем'янами придбав у шляхтичів Посудевських Обиймецьку землю²¹⁰. 10 червня 1633 р. шляхтич Пархом Рисич з дружиною Пелагеєю Яківною Нестерович продали частину Величковського ґрунту (частини Нестеровську та Євсейську) Самійлу Посудевському з братами Василем і Петром Товстолісом за 500 злотих²¹¹. 12 квітня 1634 р., перебуваючи у «військовому обози», любецький шляхтич Лаврін Мілкович продав частину Кувечицької землі зем'янам Ждановичам. Останні зобов'язувалися виконувати з неї військову службу²¹². 9 листопада 1649 р. Іван Богуш з дружиною Явдохою

²⁰⁸ Яковенко Н.М. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр... – С.89-90.

²⁰⁹ Там само. – С.81.

²¹⁰ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.4 (П-С)... – С.190-193.

²¹¹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261, 286.

²¹² ЦДІАК України, КМФ-15, Оп.1, Спр.303, Документи из архивов Польской Народной Республики (п.п. XVII ст.), Арк. 399; *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.207-208.

Філонівною Яненко продали «по свойству» дідишну Осняковщину та вітчизну Богушовщину Данилу та Філону Яненкам²¹³. Землі змінювали власників і в якості посагу за нареченою. Зокрема, Павло Бакуринський отримав частину земель Пероцьких за своєю дружиною Ганною Пероцькою. Дружиною Якова Бакуринського стала пані Ворошило-Ярмултовська, племінниця Ганни Забіли, яка віддала за нею с. Вербичі²¹⁴.

Зміна власників відбувалась і з інших причин. Як і раніше, головним обов'язком любецьких бояр залишалось несення військової служби, причому в разі відмови або неможливості її виконання земля відбиралася. Саме про це йшлося у привілеї Владислава IV від 30 жовтня 1645 р., коли королівська влада надала можливість боярину Федору Пузику передати своє право на володіння Лиственським островом своїм рідним та двоюрідним братам – Омеляну та Петру Решинським-Пушкарям «з синами». Нові посесори мали «яко предки их, нам и Речи Посполитой при замку нашом Любецком службу одним конем отдавать»²¹⁵. У такий же спосіб втратили свою частку Лиственської землі Решинські²¹⁶. Данило та Стефан Богуші у 1646 р. були введені у володіння с. Хоробриця (?) в Любецькому ключі. Селом, а разом з ним і супутніми обов'язками, поступилися Сава, Іван, Павло та Ничипір Богуші²¹⁷. Нарешті, володіння можна було просто

²¹³ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. Вид. друге, доп. – К.: Стилос, 2004. – 391 с. – С.105; Кривошея В.В., Орел В.М. Українська шляхта напередодні Визвольної війни середини XVII століття (Історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали). – К.: ІПЕД НАНУ, 2000. – 139 с. – С.58. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.) / Упоряд. о. Юрій Мицик. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. – 680 с. – С.402-403.

²¹⁴ Татищев Ю.В. Черниговские архивы... – С.18,23.

²¹⁵ Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С.62.

²¹⁶ Лучицкий И.В. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)... – С.13-14.

²¹⁷ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.352.

привласнити відібравши у більш слабого володільця (часто для цього використовувалися родинні зв'язки), наприклад, у 1643 р. шляхтичі Зарицькі (Зарецькі) позивалися проти Данича, який намагався відібрати у них Антоновицький хутір²¹⁸.

ДО «КОЗАЦЬКОГО ХЛІБУ»

Уже велася мова про те, що неповноправний статус служебної шляхти робив її одним із постійних джерел допливу до козацтва. У процесі покозачення любецької шляхти можна умовно виділити два періоди. Перший – це 70-80-і рр. XVI ст. Вочевидь, відчутний поштовх «покозаченню» дала королівська люстрація 1571 р., під час якої необхідно було доводити права на володіння маєтностями та особисте шляхетство. У разі відсутності підтверджувальних документів шляхтич міг бути позбавлений володільницьких прав і переходив до нижчих прошарків суспільства (селянства, козацтва чи міщанства). Як зазначають дослідники, із появою реєстру, до нього входили передусім представники шляхетського стану²¹⁹.

Друга хвиля покозачення припадає на початок XVII ст. Вона пов'язана із війною за Чернігово-Сіверщину 1609-1618 рр., участю дрібної шляхти у походах самозванців на Москву у 1605 та 1607 рр., руйнації Любецького староства у 1612-1613 та 1617 рр. Свою роль, вочевидь, зіграло й свавілля окремих королівських урядників, втрата автентичних привілеїв та проведення королівської люстрації 1615 - 1616 рр.

За даними Н. Яковенко, серед козацької старшини кінця XVI – середини XVII ст. було чимало бояр і зем'ян замкової округи Любеча, зокрема, Величковські (Савичі-Величковські), Кононовичі, Семаковичі (Злобицькі), Тупичі (Тупиці), Пушкарі (Ресинські),

²¹⁸ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.347.

²¹⁹ Щербак В. Соціальний портрет козацької верхівки другої половини XVI – першої половини XVII ст. // «Істину встановлює суд історії» / Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Національна академія наук України; Інститут історії України НАН України. – Т. 2. – К., 2004. – С.183-193. – С.183.

Жуки та ін.²²⁰. Полковником гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного (1614-1622 рр.) був Сидір Семакович²²¹, що ймовірно походив з родини шляхти Любецького староства Семаковичів.

Загалом із служебної шляхти Любецького, Остарського та Овруцького староств походило чимало «старших» та реєстрових гетьманів Війська Запорозького. Із Любецького староства походив «старший» Війська Запорозького Іван Михайлович Сулима (1633-1635 рр.). Вважається, що корені цієї родини відносяться до західноукраїнського регіону (у XVI ст. Сулими володіли маєтками в Кременецькій волості на Волині²²²), з часом, як зазначає В. Щербак, бачимо Михайла Сулиму серед «засновників» нових поселень на Подніпров'ї²²³. Відомо, що у 30-і рр. XVII ст. якийсь боярин Сулима возив з Лівобережжя до «дикого поля» селітру²²⁴. Між іншим, у Любецькому старостві фіксується родина зі схожим прізвищем – Сулимирські – у 1615 р. Андрій Сулимирський був любецьким та лоевським підстаростою²²⁵. У 1615 р. дружиною Миколи Розсудевського була Ядвіга Сулимирська (1636 р. згадана

²²⁰ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.275; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997. – 312 с. – С.152, 204.

²²¹ *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – С.143.

²²² Нашадки Сулим вели свій родовід від «зашедшего из немецкой земли» шляхтича Івана Сулими, який за Сигізмунда III немовби був великим коронним канцлером. Однак, як зазначав О.Лазаревський: «это заблуждение правнуков относительно происхождения своего прадеда, ничем иначе не может быть объяснено, как одною боязнью признаться, что в действительности прадед их был – один из известных представителей запорожских казаков» (Лазаревский А. Сулимовский архив... – С.XVII).

²²³ Щербак В. Соціальний портрет козацької верхівки другої половини XVI – першої половини XVII ст... –С.185-186; Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К.: КМ Academia, 2000. – 300 с. – С. 138; Кривошея В. Шляхта як союзник козацтва на початковому етапі національної революції середини XVII століття // *Козацька скарбниця. Гетьманські читання.* – К.: Музей гетьманства, 2009. – Вип. 5. – С. 7-49.

²²⁴ Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст... – С.79.

²²⁵ Любецкие гончары в 1615 году... – С.89.

як удова)²²⁶. Цікаво, що за привілеєм короля Яна Казимира від 30 липня 1661 р. Федір Іванович Сулима отримав у володіння села Любецького староства на Правобережжі – Юльче (Йолча) та Березки²²⁷. А вже за пожалуванням короля Михайла (1669-1673 рр.) Йолчею володіли Сулимирські-Розсудовські²²⁸. Це дозволяє стверджувати, що Сулими – це якась бокова гілка роду Сулимирських²²⁹.

У с.Рогоща Любецького староства у Михайла Сулими народився син, якому судилося здобути гетьманську булаву – Іван (син Івана Федір після смерті рідних братів у 1661 р. намагався повернути собі цю маєтність²³⁰).

І.Сулима неодноразово очолював походи на Крим, але в історію він увійшов, передусім, як очільник виступу проти утвердження польського панування в Україні²³¹. Повстання розпочалося, коли під час чорноморського походу в ніч з 11 на 12 серпня 1635 р.

²²⁶ *Lustracya Dóbr Króla JMci w województwach trzech: Podolskiem, Braclawskiem, Kijowskiem leżących...* – S.89,93; Грушевський О. Любецькі справи другої половини XVI віку... – С.287.

²²⁷ Лазаревский А. Сулимовский архив... – С.15-16; Кривошея В. Козацька еліта в національній революції середини XVII ст. (Гетьманат Юрія Хмельницького) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2008. – Вип. 39. – С.7-36. – С.18; Kroll P. *Od ugody Hadiackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658-1660.* – Warszawa: WUW, 2008. – 452 s. – S.277.

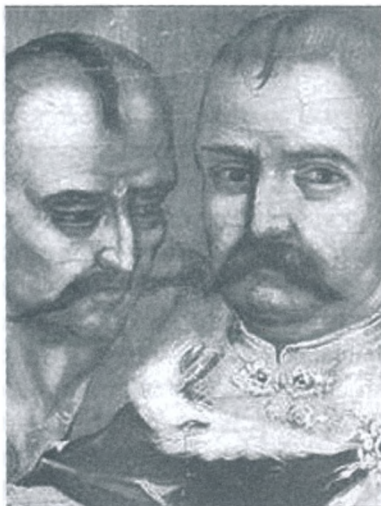
²²⁸ Bobiński W. *Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy...* – S. 229-230.

²²⁹ Загалом для шляхти Любецького староства було характерне розгалуження прізвищ, тим більш, що прізвища, як лексемні антропонімоформули ще не були усталеними і могли змінюватися – як ускладнюватися, так і спрощуватися. Наприклад, різні гілки любецьких бояр Корольків виступали під прізвищами від Королесіусів до Корольковичів чи Корольків-Масловичів, різні гілки роду Кононовичів (Посудевських) могли йменуватися Кононовичами-Посудевськими-Внучко, або ж просто Посудичами тощо.

²³⁰ Кривошея В. Козацька еліта в національній революції середини XVII ст. (Гетьманат Юрія Хмельницького)... – С.18.

²³¹ Щербак В. Соціальний портрет козацької верхівки другої половини XVI – першої половини XVII ст... – С.185-186.

козаки захопили Кодак. Відомо, що у придушенні повстання Сулими та Павлюка брав участь Василь Томиленко²³². Тоді ж, у 1635 р. він став реєстровим гетьманом. Як зазначають польські історики, наприкінці 1636 – у першій половині 1637 р., це була людина, яка мала визначний вплив на події в Україні. Відомо, що він був досвідченим у військових справах та користувався популярністю серед козаків. Брав участь у Смоленській війні з Москвою 1632-1634 рр. До обрання гетьманом був військовим осавулом (щонайменше з 1636 р.)²³³. Цікаво, що одним із соратників гетьмана був Павло Міхнович²³⁴,

Іван Сулима

вочевидь, з роду любецьких бояр Міхновичів.

На початку 1636 р. до короля була направлені послы Війська Запорозького – черкаський сотник І. Барабаш і чигиринський Зиновій-Богдан Хмельницький²³⁵. Але у цей час козацька «чернь» обрала свого гетьмана – Івана Злія (Zły)²³⁶. Можливо, що це був представник дрібнобоярської родини Любецького староства Зліїв.

²³² Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S. 179-180.

²³³ Там само. – S. 179-180.

²³⁴ Там само. – S. 190.

²³⁵ Яковенко Н. Нарис історії України... – С. 166; Щербак В. Особовий та етнічний склад запорожців і реєстрових // Наукові записки. Том 3. Історія / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К.: КМ «Academia», 1998. – С. 75-80. – С. 77-78; Козацькі ватажки та гетьмани України: Укладено на основі «Історії України-Русі» Микола Аркаса / Упорядники Я.Мельничук та Б.Карабін. – Львів: Ред.-вид. відділ, 1991. – 173 с. – С.49; Величко С.В. Літопис. Т.1 / Переклад з книжної укр. мови, вступна стаття, коментарі В.О. Шевчука; Відповід. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с. – С.42.

²³⁶ Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S. 180.

На Зліївському ґрунті Любецького староства виникли села Малий Зліїв (Старий Зліїв, Зліїв) та Великий Зліїв.

Іван Злій намагався перетягнути на свій бік широкі козацькі маси. Гарантуючі збереження власності та прав розіслав кілька універсалів реєстровим козакам. Запорозьке військо, за його наказом, повинно було готуватися до війни. Коронний комісар Лукаш Жолкевський розумів, що некерована запорозька армія може становити загрозу стабільній ситуації в Україні. Йому вдалося переконати Злія та козацьку старшину не виступати проти реєстрових козаків. До того ж, запорозька старшина, володіючи маєтками та землями, й сама не хотіла виступати проти Речі Посполитої. Був знайдений компроміс. Новому королівському комісару А.Киселю²³⁷ та «старшому» І.Злію вдалося на козацькій раді частково приборкати свавілля козацької черні, але та швидко обрала собі нового лідера – Павла Павлюка²³⁸.

25 вересня 1636 р. Іван Злій склав з себе повноваження старшого Війська Запорозького. Але у козацькому таборі глибшав розкол – частина козаків симпатизувала Павлюку та Злію, частина козацької «черні» та майже вся старшина – Василю Томиленку. Одна з основних вимог козаків – це вимога збільшити королівський реєстр, козаки навіть сподівалися на війну з Османською імперією (А.Киселю прийшлося видати спеціальний лист, який заперечував ці чутки)²³⁹.

Розпочалося повстання на чолі з Павлюком. Вочевидь, що певні симпатії до Павлюка були і у Томиленка, адже той не хотів з ним воювати – навіть збирався скласти булаву. Позиція Томиленка становила загрозу становищу старшини. Наприкінці липня 1636 р. старшина самовільно обрала гетьманом переяславського полковника (займав цей уряд щонайменше з 1635 р.²⁴⁰; 1633 р.

²³⁷ Ймовірно саме йому належало с. Киселівка Любецького староства (Студьонова Л. В. Ось де, люди, наша слава: (бесіди про Чернігівське козацтво) / ред. А. Л. Курданов. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2004. – 170 с.: іл. – С.86).

²³⁸ Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S. 181-183.

²³⁹ Там само. – S.184-186.

²⁴⁰ Там само. – S.194.

– зем'янин Київського воєводства²⁴¹) Саву Кононовича. Це викликало незадоволення королівського комісара Конєцпольського, але той затвердив вибір старшиною Кононовича – «людини доброї та спокійної і водночас рицаря»²⁴².

Павлюку була не на користь зміна реєстрового гетьмана, тому він надіслав тритисячний загін на чолі з Карпом Скиданем та Семеном Бутовичем. Бунтівникам вдалося зненацька заарештувати в Переяславі Саву Кононовича, військового товариша Саву (Федора – І.К.) Онушкевича та ще кількох ватажків реєстрової старшини²⁴³. Сава Кононович тоді ж був страчений: «здійснили злочин з такою швидкістю, як і намічалось: схопили гетьмана або ж старшого війська Запорозького (Саву Кононовича), писаря Онушкевича і багатьох інших старшин»²⁴⁴; за іншим джерелом: «на середину майдану вивели Саву й Хфедора, прочитали їх злочинства проти козацтва і рідного краю, вбили їх з рушниць, а решту старшини покарали іншим способом»²⁴⁵. Повстання Павлюка було швидко придушене. 16 грудня козаки були розбиті армією польного гетьмана. 24 грудня Павлюк і Томиленко потрапили у полон, їх відразу відвезли до Барської фортеці, а з Бару – до Варшави. Томиленка намагався врятувати від смерті А.Кисіль, але 19 квітня Павлюк та Томілевич були страчені (четвертовані) як бунтівники за міськими мурами. Тіла загиблих були виставлені на загальний огляд²⁴⁶.

²⁴¹ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.4 (П-С)... – С.190-191.

²⁴² *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – S. 186-188, 197-198; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст... – С.275; Її ж. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С. 166.

²⁴³ *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – S.188.

²⁴⁴ Щербак В.О. Щоденник Ш.Окольського як джерело для вивчення історії антифеодальних рухів на Україні в першій половині XVII ст. // *Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць.* – К.: Наукова думка, 1990. – С.132-142. – С.138.

²⁴⁵ *Козацькі ватажки та гетьмани України: Укладено на основі «Історії України-Русі»* Микола Аркаса... – С.49-50.

²⁴⁶ *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – S.190.

Зважаючи на те, що з іншого осередку служебної шляхти – Овруча, походили такі козацькі ватажки, як І.Виговський²⁴⁷ та П.Тетеря²⁴⁸, а з остерського боярства вийшов запорозький гетьман Яків Острянин²⁴⁹, вочевидь, існували періоди дрібнобоярської «монополії» й цих територіальних спільнот.

КОРДОНИ СТАРОСТВА НАПРИКІНЦІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

В останній чверті XVI ст. змінилися кордони Любецького староства. На той час староство складалось з Любецької, Лоевської та Брагінської волостей (остання у 1564 р. відійшла до Мозирського повіту, але 1569 р. знову була приєднана до Любеча). У 1581 р. половина Брагіна згадувалась як приватне володіння (у 1514 р. король пожалував містечко Брагін князю Михайлу Васильовичу Вишневецькому у вічне володіння²⁵⁰), друга половина належала до Любецького староства. У Брагіні було 32 дими, 13 ремісників, 1 священник та 21 осада «загородової» (убогої чи «лезної») шляхти. Загальна кількість населення у місті становила 402 чоловіки²⁵¹. Як вже зазначалося, у 1585 р. від Любецького староства було формально відокремлено Лоевське староство.

У останній третині XVI ст. кордони Любецького староства знов розширилися за рахунок повернення Брагінської волості. На пів-

²⁴⁷ Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S.254.

²⁴⁸ Jablonowski A. Historia Rusi południowej. – Krakow: Akademia Umiejetnosci, 1912. – 366 s. – S.285.

²⁴⁹ Щербак В. Соціальний портрет козацької верхівки другої половини XVI – першої половини XVII ст... – С.186.

²⁵⁰ Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. – 2005. – №1-2. – С. 127-133. – С.128.

²⁵¹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – T.XX... – S. 26, 76.

дні вони проходили по річках Пакульці та Рудій, на сході доходили до московського кордону, а у західному напрямку – до Брагіна. З привілею любецьким міщанам 1587 р. відомий північний кордон Любецької околиці. Він проходив по річках Синець (невідомо вже у XIX ст.²⁵²) та Городечна (притока р. Смяч), доходив до Турищева, а звідти у Сухий Вир, від якого йшов до Дорогого болота²⁵³.

Не можна погодитись з О. Яблоновським, який вважав, що у 1571 р. більша частина населених пунктів Любецького староства була розташована на правому березі Дніпра (у Лоєвській та Брагінській волостях). Історик локалізував на правому березі 13 «замкових» сіл та 63 боярські осаді. На Лівобережжі, на думку дослідника, розміщувались лише «замкові» с. Позняковичі та с. Лопатні й декілька боярських осад²⁵⁴. За нашими підрахунками, з більш ніж 60 боярських земель та островів, лише 9 (зокрема, це Котченська, Заостровська, Пісочна (Пісочинська) землі, Меховщина, Бивалкевщина, Бельдяниця) знаходились на Правобережжі, усі інші – на лівому березі Дніпра.

У 1571 р. в Любецькому старостві було 16 замкових сіл, з яких чотири (Лоєв, Мохов, Ісаковичі та Позноховичі) у 1585 р. увійшли до складу Лоєвського староства. У матеріалах ревізії 1615-1616 рр. згадано 17 замкових сіл Любецького замку та 8 – Лоєвського. З восьми лоєвських сіл лише сс. Абакуми, Каменка та Позноховичі знаходились на Лівобережжі, інші – на правому березі Дніпра. Серед службових сіл Любецького староства – на лівому березі були Губичі, Більдухи, Новосілки, Лопатні та Грабів, а

²⁵² З кінця XVIII ст. відоме володіння бунчукового товариша Петра Лизогуба – хутір Синець Городнянської сотні, що знаходився на «небольшой речке» Синець (ІРНБУВ, Ф.ІІ, Спр.13697, Опись Черниговского наместничества (1779-1781). Подготовлено Д.Пашенко, Арк.538).

²⁵³ Лазаревский А.М. Лист князя Александра Вишневецкого подданным Лоевского староства на бортовую землю около теперешнего Замглая // КС. – 1902. – Т.ЛXXVI. – Январь. – Отд.ІІ. – С.14-15. – С.14; Татищев Ю.В. Черниговские архивы... – С.12.

²⁵⁴ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т.XXII... – S.521; Jablonowski A.W. Pisma... – S. 18-19; Яблоновский А. Левобережная Украина в XV-XVII ст. Очерк колонизации // КС. – 1896. – №LIII. – Апрель. – С. 93.

12 сіл – на території сучасної Гомельської області. Люстрація 1622 р. нараховувала 20 «замкових» населених пунктів у Любецькому старостві (з них 5 – на правому березі Дніпра, 15 – на лівому). Лоєвське староство складалось із 8 сіл (5 на лівому березі, 3 – на правому). У подимній тарифі Київського воєводства 1628-1629 рр. згадано 11 сіл (з них 6 приналежних до Любецького староства, 5 – до Лоєвського). Нарешті, у 1636 р. сім сіл було приналежне до Лоєва, 16 – до Любеча²⁵⁵.

Замкові села Любецького та Лоєвського староств (за матеріалами королівських люстрацій):

Любецьке староство					
назва	1571	1615-1616	1622	1628-1629	1636
Левча (Йолча)	Lewcza (²⁵⁶)				
Грабів		Grabów (1)	Grabów (1)		Grabowa (1)
Лопатні	Łopiany (6)	Łopainie (13)	Łopatnie (2)		Łopatnie (13)
Бельджичі (Більдухи)	Bedziwn (5)	Bieldziuchy (4)	Bieldziuchy (3)	Beldniki (9)	Bieldzuch (4)
Губичі		Hubiczę (17)	Hubicze (4)	Hubicze (4)	Ubicz (16)
В'яле		Wiale (5)	Wiale (5)		Wiał (5)
Асаревичі (Осоровичі)	Esurzyo- wicze (11)	Osorejow- icze (7)	Osoryjoio- icze (6)		Oszewro- wice(7)
Пірка	Pierka (9)	Pierka (16)	Pirka (7)		Pirk (16)
Круки		Kruki (9)	Kruki (8)		Kruk (9)
Савичі	Sowiczy (16)	Sowiczy (14)	Sowiczy (9)	Sonicze (2)	Sowiczy (14)
Грушне (Хрушно)		Chruszno (11)	Hruszno (10)		Hruszno (11)

²⁵⁵ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т.ХХ... – S. 30.

²⁵⁶ (1) – номер означає чергу згадування села в матеріалах люстрації.

Хрековичі (Хрековичі)	Chrekowicze (3)	Chekowicze (10)	Hrekowice (11)	Hrehowicze (3)	Hekowice (10)
Хрестовське (?)			Chrestow- skie (12)		
Жилічі	Żylicze (8)	Zylicze (12)	Żylicze (13)		Żylicze (12)
Малежин		Malezin (15)	Malczyn (14)		Skłalezzi (15)
Глушеч	Hłuszecz(7)	Hłusiec (8)	Hłusiec (15)	Hłuszec (11)	Chłuszcz (8)
Деряжичі	Dzieraszicze (2)	Derazicze (2)	Derazyce (16)	Derażycze (1)	Derazyce (2)
Кошони (Кошівка)	Koszony ? (13)				
Кликовичі (?)			Klikowice (17)		
Новоселки		Nowosiolka (6)	Nowosiołka (18)		Nowosiółki (6)
Селець			Sielce (19)		
Бивалки		Bywałki (3)	Bywalki (20)		Bywalki(3)
Лоев	Łoiow (10)	Лоевське староство (m. Łojów)			
Ізбинь		Izbin (2)	Izbin (1)	Izbińce (6)	Izbinia (1)
Мохов	Mochowo(4)	Mochow (1)	Mochów (2)	Mochow (10)	
Старий Лоев		Łojów stary (8)	Stary Łojów (3)		Łojów stary (7)
Ісаковичі	Sakowicze (12)	Isakowicze (3)	Isakow (4)		Izakowiec (2)
Поповичі		Popowczy (4)	Popowe (5)	Popowce (8)	Popowice (3)
Абакуми		Abakumy (5)	Abakumy (6)		Abakuni (4)
Позноховичі	Poznikow- icze (15)	Poznocho- wicze (6)	Poznopaly (7)	Poznocho- wicze (5)	Poznocho- wicz (5)
Каменське (Каменка)		Kamienskich (7)	Kamienskie (8)	Kamieńska (7)	Kamieńsko (6)

Зміни у кордонах староства відбулися на початку XVII ст. Опісля 1618 р. кордон Любецького староства із Чернігово-

Сіверщиною перестає бути міждержавним і стає внутрішнім адміністративним. Як і раніше, Любецьке та Лоевське староства залишались у складі Київського воєводства, хоча із утворенням Чернігівського воєводства до його складу було передане староство Остерське. В історичній літературі донині побутує помилкове твердження, що у 1635 р. Любецьке староство було включене до складу Чернігівського воєводства, однак, це не відповідає дійсності²⁵⁷.

Кордон Любецького староства з Чернігівським воєводством відомий з грамоти 27 березня 1623 р. Сигізмунда III Чернігову²⁵⁸. Король надав Чернігову Магдебурзьке право та герб – Святого Владислава в лицарських лаштунках, що тримав корогу²⁵⁹. 25 березня 1625 р. Чернігівський магістрат отримав королівську грамоту з обмеженням своїх землеволодінь: «Granice tych grontów mieyskich Czernihowskich tak idzie swym okręgiem poczowzy od sioła Szostowicz, miedle gory Szostowiczkiey do Mackowskiego Łohy po lasek. Łohem w rzeczka, Koziel, kozłem na dół w rzeczka Weropec, Weropecem po sieliszcze Polwłoze po ciągle lado, z tamtąd po Sieliszcze Plochowе po nasephy wał las w Łabędzie bloto z tego błota w rzeczka Rudka, Rudka po seliszcze Zukotki od tego seliszcza po rzeczka Busul tą rzeczka na doł po Rudka w rzeczka Białowies. Bjałowiesiem w górę po Mochatowa, gac od tey gaci z Białowiesi w Chmiełnicky ruczay. Chmiełnickym ruczaiem przez droga Czernihowska z Miasta do Sibereza idyca, a od tey drogi ... Kołodziszki a z Kołodziesek w Rzawic, Rzawcem w Stryzen, Stryzniem w górę w łoh w prawy bok, logem w Krynice z łoża, z tamtgł suchodolem przez dąbrowa, ku Lubianemu ostrowu w Stowna, Stowna na nyz po iezioro Starodub, przez rzeka Desna po

²⁵⁷ Див. докладніше: Кондратьев І.В. Любеч (матеріали до довідково-енциклопедичних видань) // Сіверянський літопис. – 2008. – №2. – С.35-45.

²⁵⁸ Лепявко С. Чернігів. Історія міста. – К.: Темпора, 2012. – 432 с. – С.117-118.

²⁵⁹ ЦДІАК України, Ф. 1673, Оп. 2, Спр. 133, Арк.1-5; ІР НБУВ, Ф.І, Спр.54484-54662, Арк.84-87 зв.; Ф.VIII, Спр.2320-2333, Арк.2-6 зв.; Спр.2334-2369, Арк.68-72; Яблоновський О. Чернігівщина... – С.133; Ситий І. Герб Чернігова // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. – 1993. – 3 серпня. – С. 2.

Swincka przewłoka po pczelsku Iezoro, przez Iasiusku Dąbrowe skad sieliszczca, ktore czerna, z tamtąd w dąbrową po strudą Muraweyką, Murawieyką na doł po rzeczkę Wzdwize z tey rzeczki w Mamczą rzeczkę, przez Desna rzeką od Mamczy w Iezioro Apronnock y w rzeczką Malomolką po Seliszczce Szostowickie»²⁶⁰. 1 липня 1650 р. король Ян Казимир підтвердив земельні пожалування у вигляді конфірмаційного привілею, хоча з огляду на політичний момент цей акт мав суто формальне значення²⁶¹.

Як бачимо, починаючи від с.Шестовиця кордон ішов до Мацківського логу (с. Мажугівка?), звідти по річках Козел та Веретець (р. Верев) до с. Пльохів, через Пльохівський ліс до Лебединого болота, далі до р. Бечалка (існувала ще у XVIII ст., вона починалася біля Мохнатинської слободи (с. Мохнатин) і впадала у р. Білоус²⁶²), від неї до р. Рудки та р. Білоус, від яких до с. Мохнатин. Від нього кордон йшов до ручаю Хмельничка²⁶³ (починається у с. Хмельниця), ним до с. Сибереж, по чернігівському шляху до с. Колодяжне (Колодязьки), далі по р. Ржавиця «у лог» по Стрижню та Скриниці, звідти до Луб'яного «острова» біля с. Петрушин (знаходився між річками Стрижень та Замглай), р. Свинь (сучасна р.Замглай) по Стародубське озеро, далі кордон виходив знову до Шестовиці²⁶⁴.

²⁶⁰ ІР НБУВ, Ф.1, Спр.58265, Арк. 1а–2.

²⁶¹ Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х-40-х років ХХ століття / упоряд. і авт. дослідження В. Андрейцев [та ін.]; ред. П. С. Сохань [та ін.]; Фонд муніципальних реформ «Магдебурзьке право», Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Государственный архив Ставропольского края Российской Федерации. – К.: Прайм, 2000. – 215 с. – С.70-72.

²⁶² Описание рек и речек Черниговского полка в 1754 году / Под ред. А.Лазаревского // Труды Черниговской губернской архивной комиссии (на память о XIV Археологическом съезде в Чернигове). – Вып.7. – Чернигов: Типография Губернского правления, 1906-1908. – Отд.1. – С.3-58. – С.22.

²⁶³ Описание рек и речек Черниговского полка... – С. 16.

²⁶⁴ Докладніше див.: Кондратьев І.В. До питання про кордони земельних володінь Чернігівського магістрату // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів.

Цікаво, що північно-західна ділянка кордону (від Плехова до Хмельниці) значною мірою збігається із чернігово-любецьким кордоном за «Реєстром Чернігівських границь» 20-х рр. XVI ст. (1527 р.)²⁶⁵. Між іншим, не менш цікавою є і північно-східна ділянка кордону землеволодінь Чернігівського магістрату, адже вона співпадає з кордоном літописної «Сновської тисячі», а відповідно й з границею Чернігівського та Новгород-Сіверського князівств XI-XII ст.²⁶⁶.

Водночас, погодимось із П. Кулаковським, що у 20-30-і рр. XVII ст. внутрішньодержавний кордон між Чернігівським воеводством та Любецьким староством Київського воеводства був несталим²⁶⁷. Передусім, це пов'язано із переходом частини московських «дітей боярських» на землі староства та набуттям любецькою шляхтою маєтностей біля Чернігова. Справу заплутувала й постійна боротьба за маєтності польських володільців, насамперед – магнатів. Лише у 1638 р. за рішенням вального сейму була створена комісія, що повинна була розмежувати воеводства. Принцип розмежування був задекларований таким чином – старі осади повинні залишитись за Київським воеводством, а нові (роздані королівськими капітанами та осадчими) – відійти до Чернігівського. Між іншим, до складу комісії входив чернігівський воевода та любецький староста М. Калиновський. За деякими даними, розмежування відбулося до 1643 р., однак результати діяльності комісії так і не стали конституцією (законом)²⁶⁸.

– Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2007. – С.439-444; Доманова Г.С., Кондратьев І.В. Кордон землеволодінь Чернігівського магістрату першої половини XVII ст. // Сіверянський літопис. – 2008. – №3. – С.68-74.

²⁶⁵ Русина О. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х рр. XVI ст. // Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Т.СХХV. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1993. – С.293-306. – С.296-298.

²⁶⁶ Коваленко В.П. Кордони та природні умови літописної Сновської тисячі // Археологічні старожитності Подесення. – Чернігів, 1995. – С.78-83.

²⁶⁷ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.231.

²⁶⁸ Там само. – С.231-232.

***Спроба локалізації кордону землеволодінь
Чернігівського магістрату на сучасній топографічній карті
(реконструкція автора).***

Стан джерел дозволяє нам відтворити й окремі демографічні дані з історії регіону, передусім, встановити кількість його населення. За підрахунками О. Яблоновського, у першій половині XVII ст. загальна кількість населення Любецького та Лоевського староств складала 9340 чоловік²⁶⁹.

²⁶⁹ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – T.XX... – S. 86-87; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – T.XXII... – S.508-509.

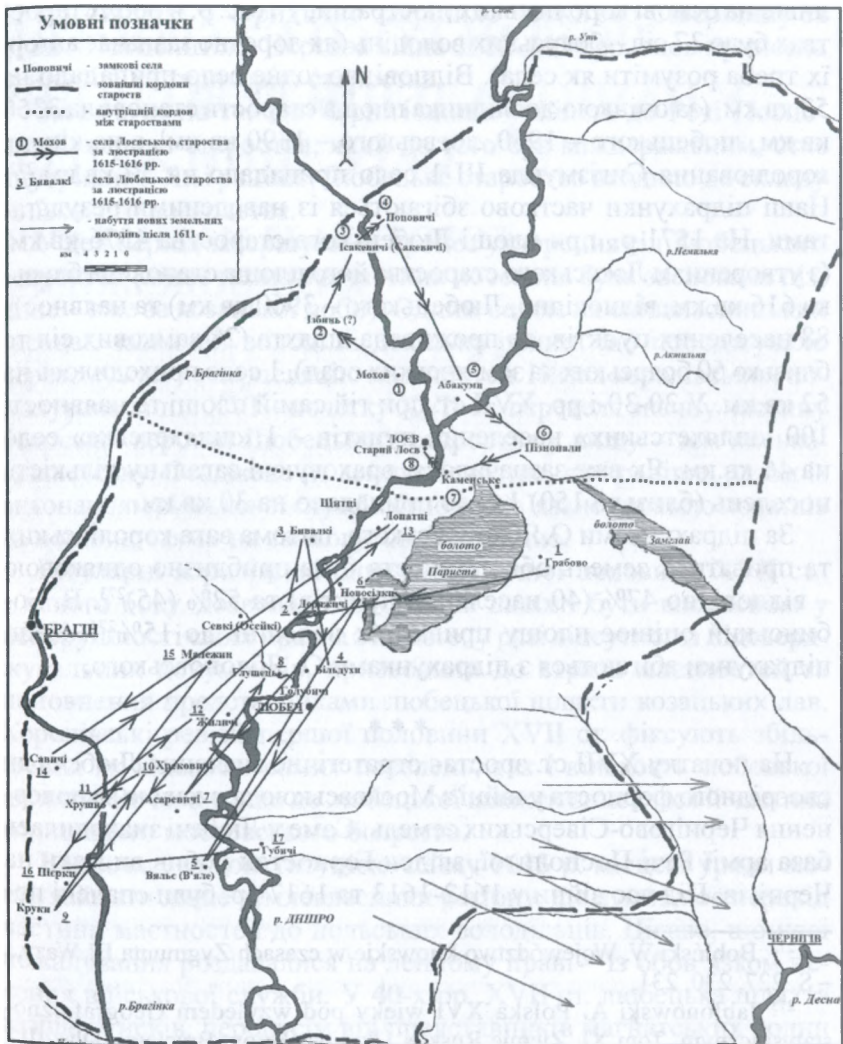
Однак у своїх дослідженнях О. Яблонівський використовував лише люстраційні матеріали, де згадувались не усі села. За нашими підрахунками, загальна кількість значних поселень у межах староства дорівнювала біля 150, із щільністю 1 село²⁷⁰ на 30 кв. км. Кількість димів максимально складала 2250 (із середнього розрахунку 15 димів на одне село), відповідно, загальна кількість населення (разом із населенням Любеча) становила 14100 чоловік.

Чисельність «шляхетських» сіл у першій половині XVII ст. сягала двох третин від їх загальної кількості, тобто майже 100 (згадаємо, що шляхта володіла селами на співвласницьких засадах, до того ж, за відсутності великих магнатських латифундій). Відповідно, в середньому у кожному селі їй належало 5-6 димів. Із розрахунку 6 чоловік на один дим, шляхетське населення староства (усі його категорії – від замкових слуг до повноправних шляхтичів) у першій половині XVII ст. становило 3000-3600 чоловік (близько 25% усього населення староства). Між іншим, у 1646 р. Любецьке та Лоевське староства були спроможні виставити 600 бояр озброєних «по козацькі»²⁷¹, тобто по одному вершнику від п'яти-шести шляхтичів.

Не можемо погодитись й з оцінкою кількості шляхетських сіл Любецького та Лоевського староств, польського історика

²⁷⁰ Для сучасної української історіографії характерне вимушене калькування російських термінів – під «селом» розуміється невеличке поселення, під «деревнею» – велике поселення із церквою. У нашому дослідженні ми розуміємо село як універсальну категорію, під яку підходять усі поселення сільського типу – від хуторів до великих сіл. Якщо на хуторах зазвичай мешкала одна родина, у великих селах кількість власників могла сягати кількох десятків родин.

²⁷¹ Галубовіч В. Спрэчкі пра далучэнне Лоева да Вялікага Княства Літоўскага на сойме 1646 года // Шостыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні (г. Рэчыца, 14–15 лістапада 2005 г.): У 2 ч. – Ч. 2. Рэчыцкая зямля ў часе і прасторы / Рэд. кал. В.М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. – Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны (Навук.-дасл. ін-т гісторыі і культуры усходнеславянскіх народаў), Рэчыцкі раённы выканаўчы камітэт. Гомель: Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны, 2008. – С. 38-44; Volumina Legum. Przetruk praw staraniem XX. Pyarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydaneq. T.IV. – Petersburg: nakladem i drukiem Jozatata Onruzki, 1859. – 501s. + XVIII s. – S.44-45.

Замкові села та кордони Любецького та Лосєвського староств у першій половині XVII ст. (реконструкція автора).

В. Бобинського. За підрахунками дослідника, зроблених так само лише на основі королівських люстрацій, у 1622 р. в обох старостах було 37 сіл – боярських володінь (як доречно зазначає автор, їх треба розуміти як села). Відповідно, одне село припадало на 53 кв.км. (за оцінкою дослідника площа староств становила 3350 кв.км, любецького – 1960, лоевського – 1390 кв.км¹, а на кінець королювання Сигізмунда III 1 село припадало на 50 кв.км.²⁷². Наші підрахунки частково збігаються із наведеними результатами. На 1571 р., при площі Любецького староства 4576 кв.км. (з утворенням Лоевського староства його площа становила близько 616 кв.км, відповідно, Любецького – 3960 кв.км) та наявності 88 населених пунктів, де проживала шляхта (28 замкових сіл та близько 60 боярських та зем'янських осад), 1 село приходилось на 52 кв.км. У 20-30-і рр. XVII ст. при тій самій площі та наявності 100 «шляхетських» населених пунктів – 1 «шляхетське» село на 46 кв.км. Як вже зазначалося, враховуючі загальну кількість поселень (близько 150) 1 село припадало на 30 кв.км.

За підрахунками О.Яблоновського, питома вага королівських та приватних земель обох староств була приблизно однаковою – відповідно 47% (40 населених пунктів) та 52% (45)²⁷³. В. Бобинський оцінює площу приватних володінь до 15%²⁷⁴. Наші підрахунки збігаються з підрахунками О. Яблоновського.

* * *

На початку XVII ст. зростає стратегічне значення Любеча як своєрідного форпосту у війні з Московською державою за повернення Чернігово-Сіверських земель. Саме у Любечі знаходилась база армії Речі Посполитої, звідси Горностаї робив вилазки на Чернігів. Під час війни у 1612-1613 та 1617 рр. були спалені по-

²⁷² Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 227, 230, 231.

²⁷³ Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym. Tom XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas III / Źródła dziejowe. – Т. XXII... – S. 222; Jablonowski A. Polska XVI wieku pod wzyledem Geograficzno-statystycznym // Tom IX. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Dlas I-szy / Źródła dziejowe. – Т. XX... – S. 48, 56, 84.

²⁷⁴ Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy... – S. 228, 229-230.

сади Любеча та деякі навколишні села. Деулінське перемир'я 11 грудня 1618 р. юридично закріпило Чернігово-Сіверщину за Річчю Посполитою. Чергова війна 1632-1634 рр. знов принесла руйнацію на територію староства.

Зважаючи на те, що Чернігівщина увійшла до Речі Посполитої, кордон староства, який до того був міждержавним, стає внутрішнім. Як і раніше, Любецьке староство входило до складу Київського воєводства.

У цей період завершується процес утворення сіл Любецького староства (лише незначна частина поселень була заснована пізніше – вже за козацької доби). Одним селом на співвласницьких засадах зазвичай володіли декілька родин, що породжувало черезсмужжя та парцеляцію маєтностей. Низка королівських пожалувань кінця XVI – початку XVII ст. перевела значну частину боярської верстви Любецького староства у вищу – зем'янсько-шляхетську. Осаджене на землю боярство, як і раніше, разом із виконанням військової служби було зобов'язане сплатою податків та повинностями на замкову адміністрацію.

Регулярні королівські люстрації першої половини XVII ст., з одного боку, дозволяли любецькій шляхті бути впевненою у непорушності своїх прав, а з іншого, у разі відсутності підтверджувальних документів, призводили до втрати маєтностей та поповнення представниками любецької шляхти козацьких лав. Королівські ревізії першої половини XVII ст. фіксують збільшення як кількості самих поселень, так і кількості любецької шляхти. Вочевидь, що до любецької шляхти вписалася й частина колишнього московського боярства.

Водночас, за конституцією сейму 1613 р. місцеві уряди могли займати лише землевласники регіону, що зумовлює перехід частини маєтностей до польських володільців. Цікаво, що нові пожалування роздавалися на ленному праві – із обов'язком несення військової служби. У 40-х рр. XVII ст. любецька шляхта зазнає утисків, передусім від представників магнатських родин Калиновських та Пісочинських. Щоб захистити свої позиції, шляхта отримує підтверджувальні королівські грамоти на особисте шляхетство та володіння.

УЧАСТЬ ШЛЯХТИ ЛЮБЕЦЬКОГО СТАРОСТВА У НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ СЕРЕДИНИ XVII ст.

БОРОТЬБА ІЗ МАГНАТАМИ КАЛИНОВСЬКИМИ

На початку 40-х рр. XVII ст. загострилося протистояння любецької шляхти та любецького старости і чернігівського воєводи М. Калиновського. Конфлікт 1641 р. був пов'язаний із відмовою шляхти виконувати розпорядження старости, який прагнув повернути її під свою владу. Любецька шляхта зверталась по допомогу до королівської влади, адже Сеймова конституція 1613 р. дозволяла у випадку заперечення шляхетства звертатися до трибуналу шляхтичам, що мали ленне право щодо оборони замків¹. Одними з перших, у 1641 р. їздили «шукати правди» до Варшавського трибуналу Микола Мілкович разом з любецьким війтом Ярошем Пантелесевичем².

Боротьба околичного шляхетства зі старостою набула досить жорстокого характеру. У 1642 р. близько п'ятдесяти любецьких шляхтичів подали скаргу на Мартина Калиновського. Серед постраждалих «деляторів» були представники родин Жлобів-Погорільських, Зеньковичів-Зарецьких, Тарасевичів, Величковських, Савінків-Величковських, Кистовнів, Тупиць, Щиковських, Рачинських, Мишуків, Заровських, Савичів, Кислих. Скаржились вони «з приводу того, що згаданий Калиновський, воєвода Чернігівський забувши страх Божий... бажая в свое подданство повернути, неждано слуг своїх насилати, також згаданих лиць, декілька сот людей з хоругвами наслав, які по наказу на маєтности

¹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648. – К.: «Темпора», 2006. – 496 с. – С.64.

² РДА, Ф.1343, Оп.30, Ч.2, Спр.3397, Дело о дворянстве рода Тупиц (1837–1844 гг.), Арк.7.

акторів в поточному році, з хоругвами, барабанами, сурмами, вогнепальною зброєю, наскочивши на одних в домах... інших зо страху втікаючих з дружинами, з дитками, панянками невиними, – брали, гнали, позорно гвалтували, стріляли ім вслід, вязали, насмерть вбивали, кіньми насмерть топтали, майно... забрали, самих в ув'язнення саджали, тортурам, різним жорстокостям підвергали»³. Королівська влада фактично лише прийняла до уваги скаргу любечан, ніяких санкцій проти Мартина Калиновського не було вжито⁴.

Але і після подання скарги любецька шляхта продовжувала потерпати від старости. Про це свідчить лист 1643 р. «панов земян обивателей воеводства Київського в тракте любецькому мешкаючи(х)». Серед потерпілих родин згадуються Злоби, Погариські, Величковські, Мишукови (Мишуки), Бровенські, Гришичі, Кривописі, Неданчичі, Веркізи, Осьмаки, Кислі, Щуковські, Петруші, Тхомильські, Богущі, Посудевські, Плюховські, Костовські, Тупичі «з усією братією... котрі були запозвані мандатом нашим пред маестат його королівської милості в року 1643». Шляхта відкинула звинувачення любецького старости у спробі «свавільно» зібрати купу, яка б висунула до чернігівського воеводи та «генерала» М.Калиновського нові претензії. Під листом підписалися близько двох десятків шляхтичів, зокрема представники родин Посудевських, Тиша-Биковських, Боябуз, Королесіусів (Корольків), Розсудевських, Силичів, Кожуховських. Корпоративну солідарність виявила і прийшла польська шляхта, зокрема листа підписали Казимир Радзиховський, Ян Сухоровський, Микола Прежевський, Нестор Дьяховський, Ян Скінвер, Микола Біатовський, Олександр Лінкер, Ян Вовк, Самуель Посоховський, Ян Янтшинський, Петро Разновський та Ян Легеба⁵.

У 1643 р. староста любецький та лоевський М. Калиновський позбавив шляхетства зем'ян Погорецьких, Зарецьких, Злобів,

³ ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.232, Дело о роде Заньковиевых, доказывающих дворянское происхождение (16 ноября 1822 – 30 июня 1855 гг.), Арк.40-41; РДІА, Ф.1343, Оп.30, Ч.2, Спр.3397, Дело о дворянстве рода Тупиц (1837–1844 гг.), Арк.7.

⁴ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.17, Протоколы заседаний депутатского собрания. Т. 2. (1788-1792 гг.), Арк. 281.

⁵ РДІА, Ф.1343, Оп.30, Ч.2, Спр.3397, Дело о дворянстве рода Тупиц (1837–1844 гг.), Арк.9.

1641
41

a pominiętego Mandatu (inno) Ciarzym oczeuicy Szlachet-
 ny Kroffo Zarzeczy Swim y w wszystkich Sktorowimie-
 niem poznawich wuszestkich Za potrzykrotnim potrzy-
 dai woznego Generata Ziemskego Szlachetnego Marci-
 na Lytelstekego do prawa przywołaniem nieodzu-
 nnięzickiej z dopuszczenia zgodnego wedle prawa
 w imie piosrosey, Contumaciey wzedł. Ktore zda-
 nie dkaranięci do Krzyż Cancelli, nufiez jest za-
 pisano. dziatosec w Wafzawie na samie dnia
 trzidziestego mesca sierpnia roku panstego Tysioę
 Szesn set czterdziestego piersze panowania nufiego
 potolskego (протопрводъ) Aswiedalskego piersze roku.

(Нбиом по титану и тое) Киступа
 бвиаб и тое протопрводъ - Шиклана Кратовитко
 думара)

првбсца Генералнего Мисчирсклего
 найвышшего Канцера домнего.

Joannes Pederman

Conf. Lactowarz

Скарга любецької шляхти 1642 р. (фрагмент документу,
 судово копія кінця XVIII ст.).
 З фондів Державного архіву Чернігівської області.

Величковських, Щуровських, Кислих (Кисловських), Масловичів, Казоожирських, Заровських, Ружичів та ін. У 1646 р. Люблінський трибунал розглядав цю справу, і прийняв рішення на користь позивачів⁶. Зокрема, у шляхетстві були відновлені: Мануйло Кіндратович Данич, Клим, Матіяш Вечерський з Ганною Красковською Кіндратівною Данич, Іона Данич – усі нащадки Кіндрата Данича⁷. Чергові претензії до любецьких бояр були висунуті М.Калиновським 1646 р.⁸. 18 листопада 1646 р. був накладений арешт на маєток любецьких бояр Антоновичів⁹. 4 грудня 1646 р. був заключений «декрет меж велможним воеводою черниговским а бояря любецкими»¹⁰.

13 травня 1647 р. М.Калиновський, намагаючись повернути боярство під свою зверхність, подав королю «зиск» на бояр любецьких і лоевських¹¹. 15 травня був укладений новий «декрет», який зафіксував претензії обох сторін¹². 24 травня 1647 р. скаргу на воеводу подали Лукаш Зарецький та Манойло Тарасевич, вказуючи, що «всупереч рішенням Люблінського трибунальського суду, продовжує робити скаржникам різні утиски», а намісник Київського замку Юрій Кохановський (між іншим, походив з роду любецьких шляхтичів Кохановських) не приймав до замкових книг їх скаргу¹³.

Щоб захистити себе від свавілля, любецька шляхта прагнула

⁶ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького / Твори. – Т.ІІ. – Філадельфія: СЕДІ, 1980. – XIX с. + 346 с; іл. – С.453; Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч. – К.: ІПіЕД НАНУ, 1999. – 109 с. – С.11.

⁷ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К. : ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. – 516 с. – С.500.

⁸ ЦДАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.214, Волинська метрика. Книга РМ 26 (1633-1635, 1643, 1645, 1647 рр.), Арк.348 – 349 зв.

⁹ Там само. – Арк.353 зв. – 355 зв.

¹⁰ Там само. – Арк. 391 – 394 зв.

¹¹ Там само. – Арк. 427 зв. – 430 зв.

¹² Там само. – Арк.424 зв. – 427.

¹³ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.453; Кондратьєв І., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва... – С.11.

здобути королівські охоронні листи. У 1641 та 1642 рр. Ждан Жлоба-Погорільський отримав два охоронні листи від Владислава IV. Вочевидь, 1641 р. охоронного листа отримала родина Зарецьких-Зеньковичів¹⁴. 1641 р. «позбавлені» шляхетства Бокевичі-Щуковські дістали королівське підтвердження на свої маєтки та особисте шляхетство¹⁵. У 1642 р. охоронний лист отримав Семен Кривопиша-Неданчич¹⁶. 1645 р. Бакуринські взяли «випис» з земських книг Чернігівського воєводства, до яких був занесений привілей Сигізмунда III 1625 р. Вочевидь, цей витяг був призначений для підтвердження їхніх прав¹⁷. У 1646 р. Ріпчицям і Пєроцьким довелось підтверджувати своє шляхетство перед любецьким старостою. Того ж таки року вони здобули королівські привілеї, що затверджували їх у шляхетському стані¹⁸. Подібний привілей був наданий Пєроцьким та Даничам у 1649 р.¹⁹. Але, навіть виграні судові процеси не гарантували шляхті захисту від магнатського свавілля, подекуди вона втрачала свої маєтності.

Магнатське свавілля проявилось не лише у взаєминах із шляхтою, потерпали від нього любецькі і лєвєські міщани та торговці. Відомо, що у зв'язку із запровадженням нового мита на імпорт (індукта), у Лєві (29 квітня) та Лєбечі (1 травня 1644 р.) були

¹⁴ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 281; Ф.133, Оп.1, Спр.232, Дело о роде Заньковиевых, доказывающих дворянское происхождение (16 ноября 1822 – 30 июня 1855 гг.), Арк.3-5; Спр.395, Черновые описи дел об утверждении разных лиц в правах дворянства. Отосланных в Герольдию (1805 г.), Арк. 14-14 зв., 48 зв.

¹⁵ РДІА, Ф.1343, Оп.17, Ч.2, Спр.4831, Дело о дворянстве рода Бокевичей-Щуковских (1858 г.), Арк.6.

¹⁶ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк.278.

¹⁷ Татищев Ю.В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию в 1899 году). – Харьков: Типо-литография «Печатное дело» кн. К.Н.Гагарина, Ключевская ул. №5, 1901. – 33 с. – С.13.

¹⁸ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенский. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с. – С.226.

¹⁹ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.572 зв.

створені митні пункти. Організацією митних комор опікувався В.Комонєцький – суколектор (помічник збирача податків)²⁰. Вочевидь, що збирання податків на початку проходило мляво. У липні 1645 р. за наказом замкового уряду були заарештовані московські та литовські купці з «московськими» товарами: було затримано 7 возів «добре» навантажені соболиним хутром, куніями, лисами та ін. Затримані були також київські та лоевські купці, що плили Дніпром з товаром – 117 байдаків навантажених пшеницею, житом, пшоном та сіллю. Торговцям висунули вимогу сплатити індукт. Але вже через три дні (20 липня) київський підстолій та любецький і лоевський староста Максиміліан Бжозовський, наказав своєму любецькому наміснику та уряднику К. Котюшинському випустити усіх купців без сплати мита (ймовірно, отримавши за це хабара), чим привів до значних збитків державної казни. За оцінкою митника королівських сіверських митниць шляхетного Яна Задзиковича, сума збитків складала не менш ніж 8 тисяч злотих²¹.

19 травня 1646 р. Я.Задзикович звернувся до Новгород-Сіверського гродського суду із скаргою на самоправні дії старости та не виконання закону про запровадження нових мит. До того ж, Яну Задзиковичу поскаржилися лоевські міщани Степан Голобаяренко та Тихон Войцешенко. Скаржники стверджували, що сплачене ними мито було привласнене М. Бжозовським та К. Котюшинським. Але намісник Любеча стверджував, що він дорого заплатив за оренду замість цих «хлопів» і має отримати з них якійсь зиск. Зважаючи, що Новгород-Сіверський гродський суд не прийняв ніякого рішення по справі, 7 червня 1646 р. Задзикович звернувся до королівського інстигатора²².

Незабаром Бжозовський втрачає контроль над Любецьким староством, можливо поштовхом до цього стала якраз скарга Я. Задзиковича. Любецьке та Лоевське староства знов потрапляють під контроль М.Калиновського. Якщо у документах 1646 р.

²⁰ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.188.

²¹ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.І. 1620-1647 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 586+32 с. – С.407-409.

²² Там само. – С. 407-409.

Мартин Калиновський називається лише чернігівським воєводою²³, то у 1647 р. – знов як любецький та лоевський староста²⁴. Ймовірно, що він займав цей уряд до 1648 р. У 1647 р. Мартин Калиновський надав підтвердження любецькому священику шляхтичу Флорину Борисовичу Ревечинському (Рев'ячичу) на Зміївський, Присторонський та Грабовський острови²⁵. Не виключаємо, що Флорин Рев'ячич був одним із тих небагатьох, хто взяв у конфлікті сторону любецького старости.

У цей період відбувається і зміна державної приналежності Любецького та Лоевського староств. Опісля того, як Московська держава певним чином компенсувала втрату Чернігово-Сіверщини (у 1646 р. Москві були повернуті Трубчевськ з навколишніми землями), постало питання відшкодування Великому князівству Литовському втрачених земель.

Щоб уникнути внутрішнього конфлікту з Литвою, Варшавський сейм у 1646 р. ухвалив інкорпорацію Любецького та Лоевського староств до Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського²⁶. Під час розгляду цього питання на сеймі виникла дискусія між польськими та литовськими послами. Загалом це питання обговорювали кілька днів (23-24 та 26-27 листопада). Представники ВКЛ мотивували свою вимогу передати обидва староства тим, що вони є «власністю Князівства

²³ ЦДІАК України, КМФ.-36, Оп.1, Спр.214, Волинська метрика. Книга RM 26 (1633-1635, 1643, 1645, 1647 рр.), Арк.391-394 зв.

²⁴ Там само. – Арк.424 зв. - 427.

²⁵ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. – М.: Университетская типография, 1871. – 156 с. – С.110-111.

²⁶ Василенко Н.П. Правне положення Чернігівщини за польської доби // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали / Під редакцією М.Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С.290-300. – С.291; Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. – К.: Інститут української археографії АН України, 1993. – 184 с. – С.145; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom V (Kutowa Wola – Malczyce). – Warszawa: nakładem władysława Walewskiego. Druk «WIEKU» Nowy-Świat Nr. 59, 1884. – S.395; Volumina Legum. Prredruk praw staraniem XX. Pyarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydaneqo. T.IV. – Petersburg: nakładem i drukiem Jozatata Onruzki, 1859. – 501s. + XVIII s. – S.44-45.

Литовського». У свою чергу, поляки сподівалися віддати навзаєм Трубецького лише одне Лоевське староство, але зазначали, що передача навіть одного Лоева загрожує безпеці усього краю, – староство могло виставити 600 бояр озброєних «по козацькі»²⁷. Про передачу Любеча мова навіть не йшла. У якості компромісу пропонувалось віддати з Лоевим чималі правобережні любецькі землі. У свою чергу, литовська делегація «слова на тоє не дала». Поляки запропонували навіть віддати обидва староства Литві, але любецьку шляхту разом із боярськими службами залишити в підпорядкуванні Корони. Чи не найбільшими противниками передачі командування над місцевими збройними силами до Великого князівства Литовського були чернігівські та київські депутати. Питання було відкладене, до його розгляду повернулися лише 6-7 грудня 1646 р. Під загрозою литовської делегації зірвати роботу сейму, була прийнята конституція (закон) про інкорпорацію обох староств до Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського. Компромісним стало рішення про збирання податків – побори, чопове та подимне збиралися до скарбу ВКЛ, а кварта – до коронного скарбу. Любецька шляхта за законом була приписана до армії Корони, але у випадку загрози ВКЛ долучалася до литовського війська²⁸. Скориставшись слушною нагодою, чернігівський воєвода та любецький староста М. Калиновський вилучив зі складу Любецького староства с. Яриловичі, що контролювали переправу через Сож (й відповідно давали гарний прибуток – І.К.), та передав їх до Чернігівського повіту²⁹.

²⁷ Як вже зазначалося, навряд чи одне невеличке Лоевське староство могло виставити 600 вершників, вочевидь тут наведена загальна цифра для Любецького та Лоевського староств.

²⁸ Галубовіч В. Спрэчкі пра далучэнне Лоева да Вялікага Княства Літоўскага на сойме 1646 года // Шостыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні (г. Рэчыца, 14–15 лістапада 2005 г.): У 2 ч. – Ч. 2. Рэчыцкая зямля ў часе і прасторы / Рэд. кал. В.М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. – Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны (Навук.-дасл. ін-т гісторыі і культуры усходнеславянскіх народаў), Рэчыцкі раённы выканаўчы камітэт. Гомель: Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны, 2008. – С. 38-44; Volumina Legum. Prtedruk praw staraniem XX. Ryarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydaneqo. T.IV... – S.44-45.

²⁹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.234.

ПОКОЗАЧЕННЯ ЛЮБЕЦЬКОЇ ШЛЯХТИ

Наплив польської шляхти та боротьба з магнатським свавіллям привели любецьку шляхту до «козацького хліба» та зумовили її участь у Національній революції українського народу середини XVII ст. У 1648-1649 рр. перед українською шляхтою постав вибір: залишитися у складі старої еліти і разом з нею пережити усі прикрощі розвалу суспільства чи перейти до козацького стану та зберегти більшість прав та земельних маєтків³⁰.

Значення Любецького замку як прикордонного форпосту та наявність околичної шляхти – професійного війська, пояснюють значний інтерес Б. Хмельницького як до регіону, так і до любецької шляхти (здаємо, що напередодні Хмельниччини, шляхта Любецького та Лоевського староств виставляла 600 вершників озброєних «по козацькі»). У той час, коли на Волині почали зосереджуватись коронні війська, а каральний марш Яреми Вишневецького проліг через Київщину, у липні 1648 р. на Сіверщині з'явився «конфідент» гетьмана Петро Головацький, колишній жовнір Кодацької залоги, який походив з дрібної волинської шляхти. Очевидно, він мав завдання привернути любецьку шляхту на бік повстанців³¹. Цікаво, що коли Вишневецький зі своєю 9 тисячною армією переправлявся через Дніпро поблизу Любеча, князь запропонував шляхті, що перебувала у Любецькому замку, піти з ним. Але та не виявила ентузіазму під приводом того, що тут «за лісами» безпечніше³².

³⁰ Кондратьєв І.В. Національно-визвольний рух в Україні середини XVII століття: політичний вибір української шляхти Полісся // Демократичний вибір як філософська і соціально-політична проблема: Збірник наукових праць. – Чернігів, 1999. – С.95-100.

³¹ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.131; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К.: Генеза, 1997. – 312 с. – С.183-184; Величко С.В. Літопис. Т.1 / Переклад з книжної укр. мови, вступна стаття, коментарі В.О.Шевчука; Відповід. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с. – С.86, 312.

³² Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.36.

Хмельницькому та його соратникам фактично вдалося розколоти шляхетську верству – коли значна частина шляхти встала на бік повсталих. Гетьман неодноразово гарантував «шляхте, якую Бог Всемогущий до войска Запорожского наклонил, маетностей и грунтов власних уживать, як здавна они уживали»³³. У свою чергу, селянська маса намагалась знищити усіх «панів», незважаючи на їх походження та віросповідання. Розуміючи це, гетьманська влада приймала шляхтичів до козацьких лав з гарантією збереження їхніх прав та маєтків³⁴. У травні 1648 р. Б. Хмельницький звернувся до козаків із заборонаю страчувати українську шляхту, в липні видав універсал із заборонаю чинити шкоди маєткам «литовської» шляхти³⁵. Фактично, можна стверджувати, що українська шляхта була взята під особисту протекцію гетьмана, на цьому наголошував ще В. Модзалевський³⁶.

Вже наприкінці травня 1648 р. розпочалась втеча з Чернігівщини польської шляхти та урядників. У червні козаки збиралися походом на Чернігів, Сосницю, Мену, Батурин та Новгород-Сіверський. Надзвичайно хутко повстанці взяли під контроль південь Чернігівського воєводства. Шляхта й окремі підрозділи жовнірів у Чернігові, Острі, Стародубі та ін. містах поспіхом готували їх для оборони. Втім, вже в другій половині червня козаки взяли Новгород-Сіверський, Стародуб, Чернігів (окрім замку), паралельно створюючи нову адміністративну структуру – сотенну та полкову³⁷.

³³ Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная справочная книжка. – Чернигов: Губернская типография, 1896. – Отд. III. – С.1-32. – С.6.

³⁴ Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII ст. – Т. I. – Вып. I. – Прага: Издательство «Ватага и Пламя», 1924. – 288 с. – С.54-55.

³⁵ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 452 с. – С.100.

³⁶ ІР НБУВ, Ф.1, Спр.58260, Модзалевский В. Выписки из архивных материалов для составления исторической записки о дворянском сословии Черниговской губернии (Б.д.), Арк. 4 зв.

³⁷ Смолій В.А., Степанков В.С. Зміст, форми й особливості боротьби селян у період найвищого піднесення національної революції // Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп.ред.). – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1. – С.176-177.

Влітку біля Речиці козаками були розбиті хоругви Воловича, тоді ж козаки оволоділи Гомелем, Лоевим, Брагіним та іншими містами³⁸. З листа шляхтича В. Халецького з-під Речиці датованого 3 липня 1648 р.: «тут скрізь закликають добровольців, посилають універсали, бунтують селянство... що хлоп, то козак, кожного треба боятися»³⁹.

Вочевидь, саме з липня 1648 р. розпочався процес створення Брагінського та Речицького⁴⁰ козацьких полків⁴¹. Лоевим, другим після Любеча містом Любецької околиці, повстанці оволоділи у серпні (щонайменше до 8 числа) 1648 р., незабаром був захоплений і Любеч⁴². Покозачені селяни та міщани Лоева восени

³⁸ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1.: Абаленскі – Кадэццыя. – С. 230.

³⁹ Мицик Ю. Лоїв у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментары: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.30-34. – С.30.

⁴⁰ Речицький полк проіснував з кінця літа 1648 до весни 1649 р. та вочевидь не був самостійним бойовим підрозділом. У серпні – вересні 1648 р. його очільником був полковник Покусин з Чернігова, старшим над повстанцями усієї волості якійсь Кемко, командирований Б.Хмельницьким. У вересні-листопаді полк очолював свояк гетьмана полковник Кизим. Брагінський полк проіснував до серпня 1649 р., коли ймовірно був розпущений після підписання Зборовського договору. Див.: Чаропка С. Спроби стварэння казацкіх фарміраванняў у Рэчыцкім павеце ў 1648-1651 гг. // Шостыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні (г. Рэчыца, 14–15 лістапада 2005 г.): У 2 ч. – Ч. 2. Рэчыцкая зямля ў часе і прасторы / Рэд. кал. В.М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. – Гомельск. дзярж ун-т імя Ф.Скарыны (Навук.-дасл. ін-т гісторыі і культуры усходнеславянскіх народаў), Рэчыцкі раённы выканаўчы камітэт. Гомель: Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны, 2008; Мицик Ю. Лоїв у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.31.

⁴¹ Чаропка С. Спроби стварэння казацкіх фарміраванняў у Рэчыцкім павеце ў 1648-1651 гг... – С.87.

⁴² Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.) / Упоряд. о. Юрій Мицик. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. – 680 с. – С.130, 141, 604; Мицик Ю. З нових документів про національно-

1648 р. «поклиались один одному стояти до останнього»⁴³. У вересні 1648 р. козаки активно «фортифікували Речицю, Чернігів, Мозир та інші замки»⁴⁴. Активна діяльність козаків в цьому регіоні завадила польному гетьману Я. Радзивілу вдарити в тил козацькій армії восени 1648 р. (у вересні Хмельницький переміг польську армію під Пилявою)⁴⁵.

Тоді ж на терені Любецького та Лоевського староств були утворені лоевська, а можливо і любецька, козацькі сотні. Хоча за реєстром 1649 р. любецька сотня у Чернігівському полку не фіксується – у його складі була полкова Чернігівська, Борзнянська, Бахмацька, Батуринська, Конотопська, Сосницька та Івангородська. Влітку 1649 р. існувала Лоевська сотня, але на час складання реєстру її вже не було, бо Лоев відійшов до Великого князівства Литовського⁴⁶. До того ж, Лоевська сотня вочевидь належала не до Чернігівського, а до Брагінського полку (полк існував у 1648-1649 рр., на думку польських дослідників – до 1650 р.)⁴⁷. Цієї

визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2 // Сіверянський літопис. – 1998. – №6. – С. 16-26. – С.17; Смолій В.А., Степанков В.С. Зміст, форми й особливості боротьби селян у період найвищого піднесення національної революції... – С.177. За даними укладачів білоруської історичної енциклопедії «Вялікае княства Літоўскае», селяни відкрили міську браму загонам М.Небаби у травні (Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2.: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С.215).

⁴³ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1. – С. 230.

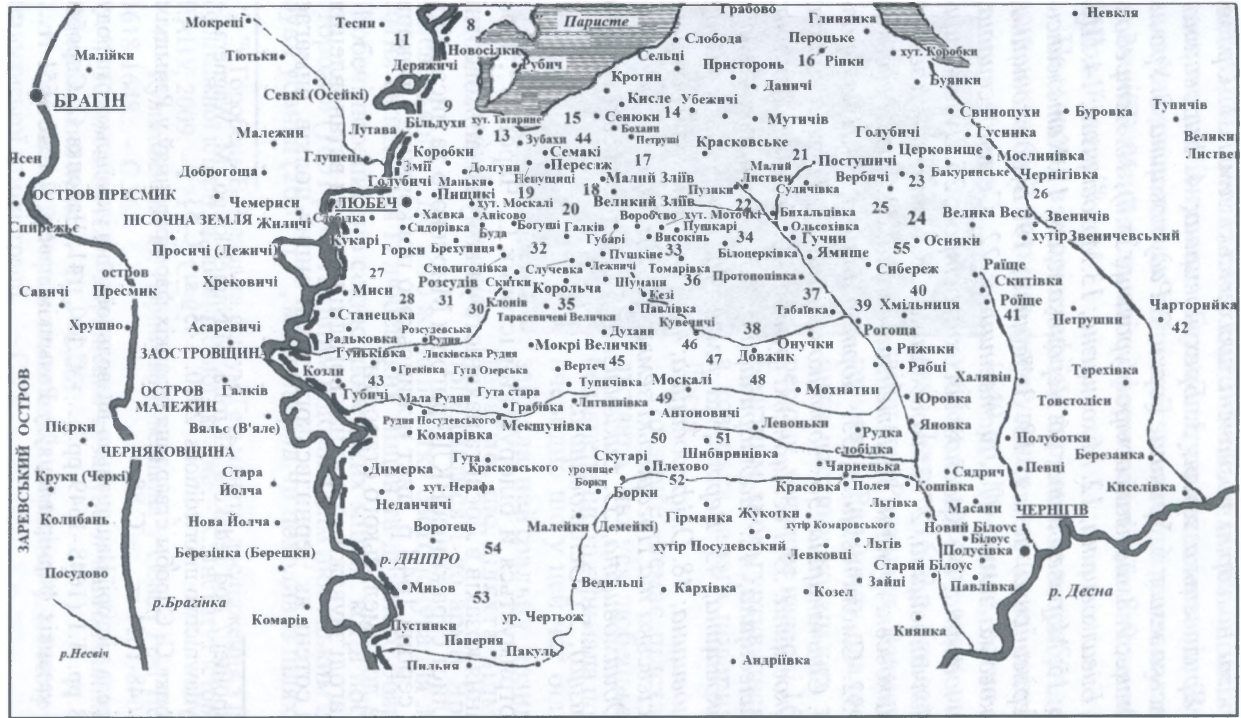
⁴⁴ Мицик Ю. 3 нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.17; Мицик Ю. 3 документів польських архівів до історії Сіверщини XVII – XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2003. – №5-6. – С.10-26. – С.12; Коваленко О. Мартин Небаба: людина з легенди // Сіверянський літопис. – 1998. – №6. – С.3-11.

⁴⁵ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1. – С.109.

⁴⁶ Лоев та Любеч були згадані серед сотенних містечок лише у 1654 р. Див.: Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.113.

⁴⁷ Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. Вид.2-е, доповн., уточнене і виправлене. – К.: Стило, 2005. – 260 с. – С.73; Hetmani zaporoscy w służbie króla i

Любецька округа у середині XVII – XVIII ст. (реконструкція автора).

Номерами на карті позначені шляхетські землі: 1. Орловщина; 2. Яриловецька земля; 3. Брехуновицина; 4. Вировицина; 5. Юшковська земля; 6. Урочище Борки; 7. Радутовицина; 8. Урочище Городище; 9. Зміївський острів (урочище Змії); 10. Ястребовщина; 11. Бивалковицина; 12. Міховицизна; 13. Моховицизна; 14. Щуковицизна; 15. Моравельщина; 16. Пероцька земля; 17. Катержинська (Катержинська) земля; 18. Зліївщина; 19. Бурдюковицина; 20. Мотковська земля; 21. Лиственицина; 22. Семендеевича; 23. Вербичовщина; 24. Красноградський острів; 25. Дулеповицина; 26. Молчановщина; 27. Макововщина; 28. Котченська земля; 29. Гальниковські ґрунти; 30. Голенищовщина; 31. Розсудевський острів; 32. Смолічевщина; 33. Чорторійщина; 34. Пушкарщина; 35. Сільчаницина; 36. Чортиковицизна; 37. Трухановщина; 38. Мишуковицина; 39. Рогощанські ґрунти; 40. Харабурдовщина; 41. Беркилевщина; 42. Чарторійщина; 43. Газеницька земля; 44. Семаковщина; 45. Вертецька земля; 46. Кувечицька земля; 47. Сукачовщина; 48. Оліферовщина; 49. Устимовський острів; 50. Олексієвська та Погариські землі; 51. Шибиринівські ґрунти; 52. Обиймовщина; 53. Биківцизна; 54. Пенезеївські ґрунти (Пенезицизна); 55. Осняковицина.

думки дотримується й білоруський історик С. Чаропко⁴⁸. Про перебування козаків в Лоеві та наявність у ньому козацької сотні свідчать лист стражника ВКЛ Григорія Мирського та писаний в Лоеві 17 серпня 1648 р. лист ніжинського полковника Прокопа Шумейка до гомельського старости⁴⁹.

При нагоді зауважимо, що на сьогодні питання встановлення кількості сотень як Чернігівського, так й інших полків, вимагає

Rzeczypospolitej / Pod redakcją P.Krolla, M.Nagielskiego, M. Wagnera. – Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, 2010. – 456 s. – С.53.

⁴⁸ Чаропка С. Спробы стварэння казацкіх фарміраванняў у Рэчыцкім павеце ў 1648-1651 гг... – С.88.

⁴⁹ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... - С.130, 141; Чаропка С. Спробы стварэння казацкіх фарміраванняў у Рэчыцкім павеце ў 1648-1651 гг... – С.88.

подальших досліджень, адже навіть кількість полків у перші десятиліття існування Гетьманату коливалась від 20 до 35 – включаючи полки як військову та адміністративну одиницю, та як військовий підрозділ, сформований для виконання певної бойової задачі⁵⁰.

На сьогодні в історіографії не вирішене та потребує додаткової аргументації й питання формування любецької сотні у 1648-1649 рр. По-перше, сотня могла не увійти до реєстру тому, що Любеч (як і Лоев) у 1649 р. був захоплений військом Радзивіла. Взимку 1649 р. гетьману Радзивілу вдалося витіснити частину козацьких загонів з регіону, хоча вже навесні 1649 р. під Брагіним знов гуртувалися козаки, а козацька залога повернулася до Лоева.

Герб роду Радзивілів

По-друге, немає підстав стверджувати, що уся любецька шляхта беззаперечно підтримала повсталих, очевидно що у цей час більшість її зайняла нейтральну позицію. Нагадаємо, що шляхта відмовилася приєднатися і до армії Яреми Вишневецького⁵¹. До того ж, на початку свого існування любецька сотня складалася із любецьких міщан та дрібного боярства: «у Любечі переписано сотню любецьких міщан, котрі постійно на сторожі» (1651 р.)⁵². Першим відомим нам любецьким сотником був Рубанка (1651 р.)⁵³, який навряд чи походив із шляхетського

⁵⁰ Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2009. – 271 с. – С.54.

⁵¹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.36.

⁵² Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261.

⁵³ Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації... – С.73.

середовища. Про конфлікт повноправної шляхти з «черню», свідчить універсал Б. Хмельницького 31 березня 1656 р. любецькій шляхті, де зазначалося, що ніхто не мав «кривдити» тамтешніх шляхтичів, а чернігівські полковники «пилно мають постерегати, жебы бунти ниякие не всчиналися, а бунтовников теж без фолги на горле карати»⁵⁴.

Однак, значна частина любецької шляхти покозачилась саме у 1649 р. Чимало представників шляхти Любецького староства потрапило до реєстру Війська Запорозького 1649 р., зокрема, Антоновичі, Барановські, Бровенські, Гутори, Гришковичі, Гравецькі (Ігравецькі), Даницькі (Даничі), Ігнатовичі, Казановські, Каменські, Киселі, Костенецькі, Козловські, Пузики, Романовичі, Савичі, Семеновичі, Селецькі, Счиковські (Щуковські), Ждановичі, Зеньковичі, Харабурди⁵⁵. Козаками Чернігівського полку стали Даничі (Пероцькі), Гутори, Юшкевичі, Ждановичі та ін., Київського полку – Бакуринські, Гутори, Красовські, Савичі, Ніжинського полку – Антоновичі, Пероцькі, Тарасевичі, Величковські, Тупицькі (Тупичі). У середині XVII ст. до козацького стану перейшли любецькі бояри та зем'яни Бивалкевичі, Богуші, Бурдюки, Ворошильські, Голобояриновичі, Жлоби, Жукови, Козлевичі, Орловські, Семаковичі, Сташевські, Стецькі, Селицькі, Щуковські та ін. На боці повсталих виступили родини Мишуків та Пузиків, які напередодні Хмельниччини втратили свої володіння⁵⁶.

До козацьких лав пішли Микола Бакуринський зі своїм молодшим сином Юрієм. Сам Микола Бакуринський, за висловом В. Липинського, «відомий перед повстанням жовнір військ Речі Посполитої», загинув під час війни. Як повстанець загинув і

⁵⁴ Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 / Упорядники І.Крип'якевич, І.Бутич. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1998. – 384 с.; 34 іл. – С.184; Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич... – С.482.

⁵⁵ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.555-566.

⁵⁶ Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии... – С.1-2.

«знатний шляхтич» Йосиф Велецький (Величковський)⁵⁷. Писарем Чернігівського полку за Мартина Небаби став любецький шляхтич Іван Красковський (1649 – 1651 рр.)⁵⁸. Восени 1649 р. козаками стали шляхтичі Кохановські⁵⁹. А от П.Кохановська з сином була ув'язнена стародубськими козаками й визволена чатою Станіслава Оршанського 22 січня 1649 р.⁶⁰. З перших днів Визвольної війни серед повстанців був Костюк Гутор⁶¹, козаками Чернігівського полку – Орефа Зарецький із синами Іваном та Андрієм⁶². На козацькому боці виступив Оникій Силич (?-1627-1663) – можливо був лоевським сотником, товариш полку чернігівського (1657-1663), належав до гербу Корчак⁶³. За чернігівського полковництва Силича полковим сотником був Станіслав Коханенко (?-1613-бл.1686). Чернігівським полковим

⁵⁷ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.155-157; Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII ст... – С.56.

⁵⁸ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.229; Gajecy G. The Cossak Administration of Hetmanate. – Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute, 1978. – Т.1. – Р. 1-395; Т.2. – Р. 396-790. – Р.78.

⁵⁹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.205; Микола Кохановський у 1629 р. був капітаном новгород-сіверського замку (за іншими даними – чернігівського). Беззаперечно, що його родичем (сином?) був Станіслав Кохановський – одружений на доньці чернігівського підсудка (1634 – 1637), а згодом судді (1637.10.01. – 1646) Станіслава Пянчинського. У 1649 р. Станіслав (Стась) Кохановський (Коханенко) став козаком Чернігівського полку у 1649 р. У 1654 – 1662 рр. був полковим сотником, наказним полковником чернігівським (1659.08.; 1662.04. – 1662.11.). Див.: Кривошея В.В., Кривошея О.В. Українська козацька старшина. Станіслав Кохановський // Гілея. – 2008. – Вип. 16. – С.85-91. – С.85; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.400.

⁶⁰ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.185-186.

⁶¹ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.131-132.

⁶² Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.115, 453.

⁶³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.10.

сотником у 1650 р. був Іван Ігровецький, у 1651 р. він брав участь у облозі козаками Любеча, у квітні був «в Любечі на місці Небаби» (наказним полковником – І.К.)⁶⁴. Сосницьким сотником у 1651 р. став Іван Красовський. Дослідник козаччини В.Кривошея називає його сином Юрія Красовського (25 лютого 1633 р. отримав привілей на с. Волинку)⁶⁵. А от за даними П. Кулаковського сина Юрія звали Ян⁶⁶. Хоча наявність родинних зв'язків між Іваном (Яном) та Юрієм Красовським сумнівів не викликає. Вірогідно, що хорунжим Чернігівського полку за полковування Степана Подобайла був Василь Семенович Болдаковський⁶⁷.

Одним з перших любецьких сотників (першим відомим нам сотником був Рубанка (?-1651-?)⁶⁸), став онук колишнього реєстрового гетьмана Війська Запорозького (1637 р.) Сави Кононовича, «шляхетно урожаний» Сава Кононович-Посудевський-Внучко⁶⁹. За деякими даними, він обійняв посаду сотника ще у 1650 р.⁷⁰ та займав її щонайменше до 1669 р (у 1667 р. був чернігівським полковим обозним)⁷¹. У 1653 р. він, вочевидь про всяк випадок, отримав привілей польського короля Яна Казимира, у 1650 та 1656 рр. – універсали гетьмана Б.Хмельницького, 1657 р. – гетьмана І. Виговського, 1660 р. – гетьмана Ю.Хмельницького,

⁶⁴ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.114, 131-132; Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.39.

⁶⁵ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.114, 131-132.

⁶⁶ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.270, 343, 348, 354, 432.

⁶⁷ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.8.

⁶⁸ Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації... – С.73.

⁶⁹ Еволюція цього прізвища – від Посудевських до Кононович-Посудевський-Внучко, представляє собою історію формування найцікавішої багатолексемної антропонімоформули регіону.

⁷⁰ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.7, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.668.

⁷¹ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.4 (П-С). – К.: Типо-Литография С.В.Кульженко, Пушкинская №4, 1914. – 832 с. + 26 с. – С.190-192; Gajdecky G. The Cossak Administration of Hetmanate... – P.75, 96.

1663 р. – гетьмана І. Брюховецького. У 1669 р. брав участь у виборах гетьмана Д. Ігнатовича (Многогрішного), від якого 1670 р. також отримав охоронний універсал⁷².

Представники любецької шляхти були і серед найближчих соратників Б. Хмельницького. Зокрема, з шляхти Любецького староства походив його родич Павло Яненко (Яненко-Хмельницький)⁷³. Один з сподвижників Б. Хмельницького – Мартин Пушкар (Пушкаренко), що ймовірно походив з родини любецьких бояр Пушкарів (був занесений до козацького реєстру 1649 р.), став полтавським полковником⁷⁴. До Чигиринського полку (формально його полковником був сам Б. Хмельницький, реальним очільником був Федір Якубович), входив колишній «генеральний арматний» Васко Томиленко, вочевидь, син реєстрового гетьмана Василя Томиленка (1635–1637)⁷⁵. До найближчого оточення гетьмана належав колишній «старший» реєстрового козацтва Матвій Гладкий. Від початку повстання полковником Війська Запорозького був шляхтич Антон Жданович (у 1649 р. був київським полковником)⁷⁶. Генеральним обозним (1650-1654 рр.) Б.Хмельницького став Федір Коробка (Коробок)⁷⁷, чії предки втратили свою родову маєтність – с. Коробки Любецького ста-

⁷² Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малороссии // ЧИОНЛ. – 1890. – Кн.4. – Отд.III. – С.83-135. – С.95-96; ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.7, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.657-657 зв.; ЧІМ, Ал.-18, Жалованная грамота, выданная польским королем Яном Казимиром Савве Посудевскому на потомственное владение на ленных правах с.Бурки, Красковское, Познаховщину и Суховерщину, оригинал (8 мая 1653 г.), Арк.1; РДІА, Ф.1343, Ф.27, Ч.3, Спр.6069, Дело о дворянстве рода Посудевских (1863-1892 гг.), Арк.31.

⁷³ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.70.

⁷⁴ *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – S.31; Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Львів: Видавництво «Світ», 1990. – 408 с. – С. 16.

⁷⁵ *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – S.52.

⁷⁶ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття... – С.204-207; *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej...* – S.52-53.

⁷⁷ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.70-71; Величко С.В. Літопис. Т.1... – С.214.

роства, ще наприкінці XVI ст. Його родич Григорій Карпович Коробка став Стародубським полковником⁷⁸. Любецькі шляхтичі показували себе не лише як справні воїни, але і як дипломати. У 1654 р. Семен Савич був посланцем Хмельницького до кримського хана⁷⁹. Вищезгаданий Федір Коробка (Коробок), у якості обозного Чернігівського полку в квітні 1657 р. за дорученням гетьмана виїжджав з дипломатичною місією до Москви⁸⁰.

Отже, саме «шляхетська» складова відігравала основну роль у формуванні козацької старшини. За підрахунками В.Кривошеї, питома вага шляхтичів з-поміж козаків Чернігівського полку була однією з найбільших в Україні. Частка родин шляхетського походження у козацькому середовищі становила не менше 12,6% (у Чернігівському полку – 13,5%.)⁸¹. Це дає підстави стверджувати, що чи не головним джерелом формування старшини у регіоні була показана шляхта.

Як вже зазначалося, нові політичні реалії не були сприйняті беззастережно усіма представниками любецької шляхти. Перед ними, як і перед усією українською шляхтою, постала проблема внутрішньої боротьби «етнічного русина – політичного поляка»⁸². Частина української шляхти і надалі дотримувалась пропольської орієнтації. Про це, зокрема, свідчать рішення шляхетських сеймиків Київського, Чернігівського та Волинського воєводств⁸³. Так, в

⁷⁸ Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки / Пер. з староукр. мови Р.Іванченка. – К.: Товариство «Знання» України, 1992. – 192 с. – С.180.

⁷⁹ Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 рр. / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 740 с. – С.341.

⁸⁰ Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657 / Упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 384 с.; 34 іл. – С.222-223.

⁸¹ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... – С.100, 101, 349.

⁸² Див.: Яковенко Н. *Gentre Ruthenus natione Polonus* – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського // Липинський В. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Студії. – Т.1. / Ред. Я.Пеленський. – К., Філадельфія, 1994. – С.97-103; Її ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К.: Критика, 2002. – 244 с.

⁸³ Іванишев Н.Д. Содержание постановлений дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России // АЮЗР. – Ч.II. – Т.I. – К., 1861. – С. LIX, LXI-LXII.

ухвалі сеймової конституції 1648 р. йшлося про те, що шляхтичі, що володіли маєтностями на «Сіверській землі ... з причини повстання козаків, за спустошенням замків, не можуть жити в тамтешніх своїх маєтках»⁸⁴. У 1649 р. любецькі шляхтичі Даничі й Масловичі отримали підтверджувальний привілей Владислава IV на Щуковщизну⁸⁵. У 1653 р. – привілей польського короля Яна Казимира отримав любецький сотник Сава Кононович-Посудевський-Внучко⁸⁶. Чимало любецьких шляхтичів у другій половині XVII – XVIII ст., навіть перебуваючи на козацькій службі, залишили за собою землі на Правобережжі Дніпра.

Цей своєрідний «розкол» поділив на ворожі табори не лише любецьку шляхту в цілому, але й окремі родини. Так, два старші сини Миколи Бакуринського – Ян та Павло виїхали до Польщі⁸⁷. Сини Івана Сулими – Степан та Северин Сулименки були у козацькому війську (вписані до реєстру 1649 р.)⁸⁸, а Федір Сулима пішов на службу до поляків⁸⁹. У «войску полском» загинув 1651 р. Йосиф Велецький⁹⁰. У серпні 1651 р. козаками був вбитий

⁸⁴ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.5. Губернский город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 446 с. – С.147.

⁸⁵ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.572 зв.

⁸⁶ ЧМ, Ал.-18, Жалованная грамота, выданная польским королем Яном Казимиром Савве Посудевскому на потомственное владение на ленных правах с.Бурки, Красковское, Познаховщину и Суховерщину, оригинал (8 мая 1653 г.), Арк.1; ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.7, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.657-657 зв.; РДА, Ф.1343, Ф.27, Ч.3, Спр.6069, Дело о дворянстве рода Посудевских (1863-1892 гг.), Арк.31.

⁸⁷ Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII ст... – С. 56,60-61.

⁸⁸ Северин та Стефан були вбиті під час придушення антивиговського повстання в Переяслові 29 серпня 1659 р. Див.: Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658-1660. – Warszawa: WUW, 2008. – 452 s. – S.278.

⁸⁹ Лазаревский А. Сулимовский архив: Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII-XVIII вв. – Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1884. – XXII с. + 316 с. – С.VII.

⁹⁰ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. (А-Д). –

любецький шляхтич – кур`єр з оточеного Любеча до литовського князя Я. Радзивіла: «товариша пана Тарасовського, котрого лист(а)... до князя при собі мав, вбито на розбої»⁹¹. На боці литовського війська виступив і хтось з родини Злобів («Злоба з Хатанович (с. Антоновичі ? – І.К.), любечанин»), який у жовтні 1653 р. ходив на розвідку до Чернігова⁹².

Відомо, що емігранти сподівались повернути свої володіння і тому не «розчинялась» у загальношляхетській спільноті. Спочатку осередком цієї своєрідної «еміграції» став Житомир (саме там з 1654 по 1659 рр. проводила свої сеймики шляхта Київського воєводства), а з 1659 р. сеймики проводились у Володимирі на Волині, подекуди у приміщенні монастиря домініканців⁹³. Шляхта продовжувала не лише скликати сеймики, але й обирати уряди, судитися у «чернігівських» та «київських» судах⁹⁴.

У Володимирі була створена спеціальна Комісарська комісія, яка розбирала справи прибулих з Лівобережної України шляхтичів. Правда, в більшості випадків, комісія лише «підтверджувала» юридичні права на втрачені лівобережні ґрунти.

Серед втікачів був «уроджений пан» Марко Данич, який у 1668 р. представив уряду Володимирського замку привілеї Сигізмунда II 1571 р. та Стефана Баторія 1581 р., надані любецькій

К.: Типографія тов-ва Г.Л.Фронцкевича и К^о, Крещатик, д.№ 42, 1908. – 519 с. – С. 167.

⁹¹ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1... – С. 167; Мищик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С. 16.

⁹² Мищик Ю. З документів польських архівів до історії Сіверщини XVII – XVIII ст... – С.15.

⁹³ Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu: Egzulanzi w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. – Warszawa: Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo DIG, 1997. – 237 s. – S.22; Василенко Н.П. Правне положення Чернігівщини за польської доби... – С.299.

⁹⁴ Jablonowski A. Historia Rusi południowej. – Krakow: Akademia Umiejetnosci, 1912. – 366 s. – S.284; Стороженко Н. Отношение западно-русских дворян второй половины XVII века к вопросам религиозным и сословным // АЮЗР. – Ч.II. – Т.I. – К., 1888. – С.I-LIV. – С.III-IV.

шляхті на володіння маєтностями⁹⁵. Серед шляхти, що такі домоглися видачі компенсації за втрачені маєтки були шляхтичі Київського воєводства Стецькі⁹⁶. У 1671 р. свої шляхетські права доводив Мартин Олександрович Юшкевич-Красковський⁹⁷. 1671 р. перед Комісарською комісією постали Ісак, Марко і Самійло Шуковські. Комісія затвердила за ними «добра их отчизные»⁹⁸. Серед родин, які виїхали на Правобережну Україну, були і Ждановичі. У 1716 р. до Чернігова прибула Катерина Опоківна Жданович з сином Іваном та зятем Михайлом Романовичем «в певнихъ дѣлахъ своихъ з мозирскаго повѣту». Вочевидь, вони цікавились питанням повернення втрачених під час війни маєтностей⁹⁹. Частина любецької шляхти залишилась у Лоевському старостві. Щонайменше з 1650 р. у м.Брагін мешкали Силичі¹⁰⁰, лоевськими міщанами стали Ігнатовичі¹⁰¹, шляхтичі Красковські (Красовські) продовжували володіти землями не лише у Гетьманщині, але й на правому березі Дніпра у Великому князівстві Литовському¹⁰².

Якась частина любецької шляхти згодом повернулась на

⁹⁵ Каманин И.М. Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668) // ЧИОНЛ. – 1894. – Кн.8. – Отд.ІІІ. – С.3-29. – С.25.

⁹⁶ Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu: Egzultanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego... – S.62.

⁹⁷ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.717.

⁹⁸ ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 286, 288.

⁹⁹ Акты фамилии Полуботок с 1669-1734 г. (Из архива графа Г.Милорадовича). – Чернигов: Типография Губ. правления, 1889. – 62 с.– С.48-49.

¹⁰⁰ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. Вид. друге, доп. – К.: Стило, 2004. – 391 с. – С.71.

¹⁰¹ ІР НБУВ, Ф.1, Спр.62466, Збірка селянських земельних актів XVII – XVIII ст. (одібрано від кріпаків Лопатневських, Сеньковських, Галковських, Красковських та ін.), (XVII – XVIII ст.), Арк.12.

¹⁰² Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.3 (Л-О). – К.: Типо-Литография С.В.Кульженко, Пушкинская №4, 1912. – 824 с. + 24 с. – С.566.

батьківщину. Павло Бакуринський у 1674 р. продав любецькому священику Григорію Прокоповичу «пляц с огородом» у Любечі¹⁰³. А от Ян (Іван) Бакуринський залишився на Волині, де він згадується у 1686 р.¹⁰⁴. Можливо, повернувся і Мартин Юшкевич-Красковський – в усякому разі «випис» 1671 р. з протоколу Володимирської Комісарської комісії зберігався у його нащадків, що мешкали у XVIII ст. в с.Красковське¹⁰⁵.

Не усім шляхтичам Любецького староства вдалося пережити бурхливе козацьке повстання. Деякі дрібношляхетські родини зникли саме у середині XVII ст. – надалі згадки про них відсутні. Це стосується, зокрема, Биялтів, Верцейських (Вертецьких), Герасимовичів, Максименків, Міщенків, Лаврінович-Злобіних, Кистовнів, Казожирських, Ружичів, Погорецьких, Рачинських, Щуровських та ін.

ПЕРША ЛОЄВСЬКА БИТВА

Взимку 1648-1649 рр. розпочався контрнаступ армії ВКЛ на чолі із Я. Радзивілом. У лютому 1649 р. був захоплений Мозир, причому осаджені козаки послали по допомогу до Лоева. З листа Радзивіла від 23 квітня 1649 р. відомо, що чернігівський полковник заборонив давати провіант військам ВКЛ з Любеча та Лоева, а 3 квітня в Гомель на прохання міщан знов вступили війська полковника М. Небаби¹⁰⁶. Щоб унебезпечитись від армії ВКЛ, Хмельницький надіслав до Лоевського староства

¹⁰³ Любецкий архив графа Милорадовича / под редакцией А.Лазаревского. – Вып.1. – К.: Типография имп. университета Св. Владимира Н.Т.Корчак-Новицкого, 1898. – 256 с. – С.237.

¹⁰⁴ Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. ... – С.236-238.

¹⁰⁵ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.717.

¹⁰⁶ Як зазначає Ю.Мищик, Гомель займав особливе місце у планах українського командування і самого Небаби. Див.: Мищик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648—1658 рр. // УІЖ. – 2001. – № 1. – С.134-147. – С.136.

тритисячний корпус на чолі з полковником Іллею Голотою¹⁰⁷.

**Януш Радзивіл
Гравюра 1649 р. А. ван Вестерфельда¹⁰⁸.**

За даними В.Кривошеї, весною 1649 р. корогва, що складалася з 17 сотен Чернігівського полку, на чолі з Подобайлом була розміщена під Лоевим¹⁰⁹. Однак, на початку літа (десь до 10 червня) армія Януша Радзивіла захопила місто. З листа від 10 червня шляхтича А.Довгялло до великого гетьмана литовського Я. Кішки: «...цими днями були ми чатою у тисячу душ у самому Лоеві та у Любечу¹¹⁰... Там же ми з Божої ласки немало побили гультайства, двох взяли живцем, між котрими старшого

¹⁰⁷ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.34-43. – С.34.

¹⁰⁸ Анісавец М.І. Лоеўская бітва // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – №7. – С.3-11. – С.4.

¹⁰⁹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.7.

¹¹⁰ якщо Лоев був захоплений, то Любеч – ні. Про це йдеться далі у цьому ж документі.

сотника лоївського захопило моє товариство. Цей говорить про велику ворожу потугу, що в прикордонних містах, особливо у Гомелі, Любечі, у Чернігові, в Стародубі і в Чорнобилі». При відступі Лоев був спалений козаками¹¹¹, а козацька залога залишилась охороняти Лоевську переправу¹¹². 27 червня (7 липня)¹¹³ 1649 р. рильський воєвода Сонцев повідомляв про взяття Лоева військами гетьмана Я.Радзивіла: «да они ж де взяли город Лоев. А в Лоеве де сидели казаки, и тех казаков и жен и детей порубили всех»¹¹⁴.

В ніч з 16 на 17 червня 1649 р. у битві під Загаллям (територія сучасного Речицького району Гомельської області), козацький корпус зазнав поразки, а його ватажок І. Голота загинув. Рештки корпусу відступили до Чорнобиля і сформували (влилися до складу?) там Брагінський полк. Пізніше він об'єднався із армією київського полковника та кума Хмельницького Михайла (Станіслава) Кричевського¹¹⁵.

За наказом Б. Хмельницького, наприкінці червня козаки Чернігівського полку (6 тис. чоловік) виступили до Білорусі¹¹⁶,

¹¹¹ Ймовірно що місто не було спалене повністю, адже бачимо його на малюнку А.Ван Вестерфельда «Вигляд Лоева влітку 1649 р.».

¹¹² Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.241; Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк. – Гомель: Республиканское унитарное предприятие «Центр научно-технической и деловой информации», 2002. – 244 с. – С.114.

¹¹³ Тут і далі подане датування за старим та новим (у дужках) стилем. На той час різниця між юліанським та григоріанським календарями становила 10 днів.

¹¹⁴ Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Пётруся Броўкі, 2009. – 312 с. – С.195.

¹¹⁵ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... –С.254-256; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.34-43. – С.34.

¹¹⁶ Анисаев М.І. Лоеўская бітва // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – №7. – С.3-11. – С.4.

очевидно, що тоді їм вдалося відбити Лоев. Це дозволило охороняти лоевську переправу з обох сторін. Авангардна задніпровська залога складалася з сотні Малка, що ймовірно походив з роду дрібних любецьких бояр Малковичів. Наприкінці червня 1649 р. у полон потрапив один з козаків цієї сотні – Мехед з села Савичі Любецького староства¹¹⁷.

У цей час армія ВКЛ активно готується до вторгнення на Лівобережжя. З матеріалів допиту полоненого під Загаллям козака Бугая:

« - Чому козаки стоять табором під Лоевом?

- Через [загрозу] переправи ляхів через Дніпро, де собі й шанці насипали біля самої переправи. У цьому шанці має бути п'ять гармат, а до них привезено туди з Києва скільки треба ядер та пороху.

- Чи багато було б їх біля цього шанця?

Сказав, що 13 хоругв, але точної їх кількості (...) [не] знає.

- Як би найкраще підступити до них, що під Лоевом?

- Найкращий приступ з боку Лоева, ніж через Сож; подає таку рацію: якщо з Лоева поставити гармати без насипання блокгаузів, то можна бити з гармат на їхній табір, бо наш [литовський] берег вищий; а якщо Сожем до них наступати, тоді неприступний; тому то козаки й мали спалити Лоевський замок, щоб з нього їх не обстрілювали. Над цими лоевськими старшим є Пободайло.

- Чи захоче здатися Любеч, якщо підступлять війська В. кн. Литовського?

- Не хочуть здаватися, але мають потужно боронитися, бо й на любецькій переправі ці зрадники також поставили залозу, на котрій тепер стоїть п'ять хоругв, над цими старшим є Віюк»¹¹⁸.

У перших числах липня 1649 р. Б. Хмельницький оточив польське військо під Збаражем. Проти армії Я. Радзивіла, яка загрожувала Київщині, був висланий корпус на чолі із київським

¹¹⁷ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.266.

¹¹⁸ Там само. – С.263-266.

полковником та «правою рукою» Хмельницького М. Кричевським. Козацький ватажок розіслав «в околиці Чернігова і Стародуба гінців з універсалами, що закликали тамошнє населення до повстання»¹¹⁹.

Приблизно 8 липня Кричевський підійшов до Чорнобиля, де до нього приєднався Чорнобильський полк під командуванням Михайла Панкевича (7 хоругв – 2 тисячі чоловік), Овруцький полк шляхтича Київського воєводства Івана Бруяки (3,5 тис козаків, з них 3 тисячі кінних) і Брагінський полк Григорія Голоти (1500 вершників та 500 піхотинців)¹²⁰. За даними білоруських дослідників, до цього військового з'єднання також увійшла козацька сотня київського шляхтича Горностая та полковника Ф. Гаркуші¹²¹. Таким чином, чисельність козацького з'єднання становила близько 20 тисяч чоловік, але вона продовжувала зростати за рахунок повсталих селян. У разі успіху козаки мали розвивати наступ на Полоцьк та Вільно. Через брак часу Кричевський рушив не шляхами, а уздовж Дніпра¹²².

У цей час литовська армія просувалась територією Білорусі до лоевської переправи (як зазначають білоруські дослідники, десь до середини 1649 р. основні центри повстання на території білоруського Полісся були ліквідовані¹²³). Занепокоєний Хмельницький надіслав до Білорусі нові козацькі загони. Весною, взявши під свій контроль переправи через Сож, козаки здійснили наступ на Гомель. Біля міста зав'язалися бої із литовськими загонами Паца і Воловича, що тривали кілька місяців¹²⁴.

3 (13) липня до Речиці прибули основні литовські сили. За різними оцінками армія Радзивіла становила від 7301 до 8630 чол., з них 4088 – професійні військові (822 гусарів, 600 рейтарів,

¹¹⁹ Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.391.

¹²⁰ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.35.

¹²¹ Анисаєв М.І. Лоеўская бітва... – С.4.

¹²² Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.35.

¹²³ Анисаєв М.І. Лоеўская бітва... – С.4.

¹²⁴ Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.113-114.

1660 драгунів, 2009 козаків, 1510 німецьких, 700 польських та угорських піхотинців-найманців). Армія мала біля 40 гармат. Досвідчених військових звели у чотири ударні полки, інші увійшли до складу звичайних з'єднань¹²⁵. Як бачимо, козацьке військо мало чисельну перевагу, але воно було гірше озброєно, до того ж не всі козаки мали бойовий досвід.

8 (18) липня Радзивіл виступив з Речиці (у місті залишили залогу під орудою Шварцгофа). Кавалерія, артилерія та обоз стали рухатись вздовж Дніпра до Лоева, піхота під командуванням Вінцента Гансевського плила на байдаках. У цей час частина війська на чолі з ротмістром Белабжецьким¹²⁶ була спрямована до Прип'яті – щоб запобігти переправі козацьких військ на Правобережжя¹²⁷.

***Взяття Лоева військами Радзивіла
(гравюра 1649 р.)¹²⁸.***

¹²⁵ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 (3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2. – С.215; Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.4-5.

¹²⁶ За даними Ю.Мицика – Ложевицьким (Ложецьким). Див.: Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.36.

¹²⁷ Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.4

¹²⁸ Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.8.

13-14 (23-24) липня Кричевський став переправлятися через Прип'ять біля Бабічів. Чи не відразу козаки зіткнулися з роз'їздом Белабжецького та розгромили його, уцілілі жовніри втекли до стану Радзивіла. 15 (25) числа про рух повстанців стало відомо польному гетьману. Наступ на козаків Подобайла був відмінений, до Речиці було скеровано вісімсот вершників на чолі з ротмістром Адамом Павловичем, а під Брагін відправили кінний роз'їзд поручика Самуеля Комаровського з наказом стежити за козаками. У разі відсутності козаків під Речицею Павлович мав долучитись до Комаровського і рушити брагінським шляхом до Лоева¹²⁹.

Як зазначає Ю. Мицик, Кричевський мав вибір – обрати напрям наступу на Речицю, або ж попрямувати до Лоева. У разі наступу на Речицю і взяття міста, він міг би зайти в тил Радзивілу і притиснути його до Дніпра. 17 (27) липня Кричевський був вже у 8 км від Речицького замку¹³⁰.

У свою чергу, очікуючи нападу козаків, Радзивіл приймає рішення повернутися до Речиці разом із піхотою Абрахомовича (1200 чол.), щоб організувати оборону міста (за даними Ю. Мицика, він надіслав до Речиці загони полковників Адама Павловича та гусарського поручика Самуеля Комаровського, разом близько 2 тис вояків¹³¹). Але стався конфуз – Шварцгоф прийняв литовські війська за козацьку армію, підпалив посад міста, а сам сховався у замку. Це примусило Радзивіла забрати Шварцгофа з собою (ним були невдоволені речицькі міщани), залипивши чатувати місто Абрахомовича¹³². Дізнавшись від селян, що Радзивіл буде новий табір біля Лоева, Кричевський приймає рішення змінити напрям руху – від Речиці до основних військ ВКЛ¹³³.

Біля села Ісакевичі армія Радзивіла стала готуватися до контр-наступу (зараз це місце називають Ляховою горою). 20 (30) липня князь Радзивіл виїхав на розвідку, але напорівся на козацький

¹²⁹ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.36; Анисаец М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6.

¹³⁰ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р.... – С.37.

¹³¹ Там само. – С.37.

¹³² Анисаец М.І. Лоеўская бітва... – С.4.

¹³³ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.37.

загін та вимушений був повернутися¹³⁴. У щоденнику Богуслава Маскевича (Мацкевича) зазначена інша дата та місце об'єднання литовських сил – 21 липня біля с. Ізбінь (Ізбим)¹³⁵ – можливо це сучасне село Ветхінь. Однак, основним місцем концентрації литовських сил очевидно були Ісакевичі, що на Дніпрі.

За даними білоруського дослідника М.Анісовця, перший штурм лоевської переправи був здійснений литовською армією 24 липня. Ще 22 липня (1 серпня) Радзивіл вислав піхоту та 1000 аркебузирів на чолі з В.К. Гансевським водою на байдаках, а решту – послав на Лоев суходолом. 23 липня Радзивіл відправляє у розвідку кінну хоругву на чолі з С.Павшею у напрямку до Мозиря. 24 липня була зроблена спроба форсувати Дніпро та оволодіти козацькими укріпленнями, що були розташовані на лівих берегах Сожа та Дніпра і на півострові під самим Лоевим, але військо на байдаках запізнилось і прибуло лише ввечері, відразу вступивши в бій. Піхотинці з байдаків обстріляли козацький табір, зав'язалася перестрілка, що тривала до ночі. Врешті німецька піхота висадилася на лівому березі Дніпра і окопалася біля устя Сожа (закріпитися їй тут вочевидь не вдалося. – І.К.). Опівночі Радзивіл повів війська до Лоева¹³⁶.

Зранку війська ВКЛ стали встановлювати батареї та рити окопи. З обох сторін Лоев обстрілювали гармати. Відмовившись від прямої атаки, князь надіслав піхоту та кілька кінних хоругв переправитися нижче Лоева, щоб закріпитися там і почати переправу основними силами¹³⁷. Керувати висадкою десанту мав полковник німецьких рейтар Райнгольд Тизенгаузен (Тизенгауз). Але від цього наміру йому довелося відмовитись, оскільки 24-го вдарила сильна злива¹³⁸.

25 липня Радзивілу повідомили, що Кричевський із 40 кінними

¹³⁴ Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.4

¹³⁵ Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – №1. – С.12-15. – С.14.

¹³⁶ Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.4; Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст... – С.14.

¹³⁷ Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6.

¹³⁸ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.37.

хоругвами вже повністю переправився через Прип'ять, ще 40 козацьких хоругв йдуть до нього на з'єднання¹³⁹. Ввечері козаки стали укріплювати шанці – «козаки почали з'являтися над своїм берегом проти церкви, прагнучи розбудувати свій шанець і укріплення», але по них був відкритий вогонь й «решта ночі тихо пройшла»¹⁴⁰.

26 липня інформацію про Кричевського підтвердив кінний роз'їзд загону Павши¹⁴¹. Цього ж дня козаки захопили Брагін¹⁴².

27 липня було прийняте рішення пересунути литовський табір у краще місце – «оскільки то і для більшої безпеки війська, яке стояло в тісноті, були й простір поля і інші вигоди були необхідні»¹⁴³. Нове розташування знаходилося за три милі від Лосва біля млина та греблі на р.Вітач (як зазначає М. Анисовець, на плані К.Егірда річка Вітач помилково названа річкою Лоевкою – ця річка проходила прямо через Лоев ще у XVII ст.). Литвини стали облаштовувати новий табір, роботами керував ротмістр польської піхоти Петро Подлецький: були розставлені гармати, насипані вали, по колу між ними розмістили чотири ряди возів. Цікаво, що й зараз можна візуально простежити залишки цього табору. На думку дослідника, цілком вірогідно, що це чи не єдина в Європі польова фортифікаційна споруда XVII ст., що дійшла до нашого часу¹⁴⁴.

28 липня облаштований табір прийняв військо Радзивіла. У цей час Кричевський збирався наступати на Речицю, першими рухалися 10 тис. вершників, позаду йшла козацька піхота з гарматами та обозом. 29 липня козаки захопили м. Холмеч¹⁴⁵,

¹³⁹ Анисовець М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6.

¹⁴⁰ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... –С.305-305.

¹⁴¹ Анисовець М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6; Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.306.

¹⁴² Мищик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.37.

¹⁴³ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... –С.306.

¹⁴⁴ Анисовець М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6.

¹⁴⁵ Зараз це село Речицького району Гомельської області.

де взяли чимало пороху та харчів. Міщанство відкрило ворота міста, а православний священник вдарив у дзвони, подаючи козакам знак. Кілька десятків кіннотників на чолі з ротмістром Соколовським, що обороняли містечко, загинули. Лише кільком вдалося добратися плавнями до стану Радзивіла і попередити польного гетьмана¹⁴⁶. Дізнавшись, що Кричевський рухається до Лоева, Радзивіл віддає наказ послати за С. Коморовським та надсилає проти повстанців загони Смольського та Лукаша Ходорковського¹⁴⁷.

29 липня під Лоевим тривав півторагодинний бій, але козаки встояли. Опісля цього Радзивіл вирішив обійти укріплення повстанців під Лоевим і форсувати Дніпро нижче за течією, а Сож – вище за течією від Лоева¹⁴⁸.

29-30 липня (8-9 серпня) Кричевський на чолі козацької сотні особисто розвідував розташування ворожих військ. Повернувшись вранці 30 числа він скликав старшинську раду. Виявилось, що козацька старшина не хоче миттєвого наступу, вказуючи на втомленість повстанців опісля 600 км маршу та чисельну перевагу військ Радзивіла. Кричевському вдалося впевнити козаків, що вони мають перевагу у швидкості та раптовості. Був прийнятий план – вдарити по Лоеву, не чекаючи підходу основних сил. При цьому наказний гетьман пішов на хитрість – військо вийшло з Холмеча не прямим шляхом на Лоев, а в обхід, щоб вдарити з південно-західної сторони¹⁴⁹.

Того ж таки дня, армія Кричевського здійснила обхідний маневр, й глибоко вночі козаки підійшли до литовського табору зі сторони Брагіна. Дорогу козакам перегородила болотиста річка Вігач. Єдиним місцем, де її можна було форсувати була гребля біля млина¹⁵⁰.

Кричевським було прийнято рішення не очікувати піхоту і

¹⁴⁶ Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.37.

¹⁴⁷ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.37.

¹⁴⁸ Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст... – С.14.

¹⁴⁹ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.37-38.

¹⁵⁰ Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.5-6.

розпочати наступ силами кавалерії (важко сказати, чи узгоджував він свої дії із Подобайлом). Наказний гетьман планував раптовим нападом розділити армію ВКЛ на кілька частин, або ж загнати її в оборону (не маючи запасу харчів, армія довго б не протрималась)¹⁵¹.

Генеральна битва між козацькою та армією ВКЛ відбулась 31 липня 1649 р.¹⁵². Німецький хроніст описує ці події: «Гетьман (Радзивіл)... поспішив до табору під Речицею, зібрав усе військо. Після військової ради щодо того, де краще бути: чи залишатися у захопленому місті (у Речиці), чи йти ближче до Лоева, де полковник Подобайло (Пободайло) з 10000 чоловік війська, переважно піхоти, захищав шлях на Київ... було вирішено йти під Лоев... Козацький генерал Кричевський вагався: чи йти на табір князя Радзивіла, чи на місто Речицю. Вирішив йти на табір. Розпочався штурм, але угорська піхота витримала»¹⁵³.

Атака кінноти Я.Радзивіла (гравюра 1649 р.)¹⁵⁴.

¹⁵¹ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.6-7.

¹⁵² Hetmani zaporoŝcy w służbie króla i Rzeczypospolitej... – S.233; Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст... – С.14.

¹⁵³ Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверській Україні // Сіверянський літопис. – 1999. – №2. – С.25-27.

¹⁵⁴ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.9.

Вранці Радзивіл у супроводі Григорія Мирського та полковника Тизенгауза обходив розташування, коли йому повідомили, що козаки стоять за півтори милі від табору (зараз це місце називається «Гладким полем»). Козаків побачив шляхтич Барчиковський (Бардзиковський), що їздив вранці з фуражирами за житом. Польний гетьман дав наказ Мирському готуватися до атаки, а сам зайнявся обороною греблі. Обороняти греблю було доручено угорській піхоті на чолі з капітаном Яном Юшкевичем та польський хоругві на чолі з Петром Подлецьким¹⁵⁵. Таким чином, зненацька застигти литовську армію козакам не вдалося.

***Бій 31 липня 1649 р.
(фрагмент гравюри Абрахама Ван Вестерфельда)¹⁵⁶.***

О 9-ій ранку Кричевський, не дочекавшись підходу обозу та не об'єднавшись із козаками Чернігівського полку Пободайла (6 тис чернігівських козаків якого стояли табором навпроти Лоева), розпочав битву атакою кавалерії на стан Радзивіла¹⁵⁷. Кавалерія (10 тисяч легких кіннотників) рухалась з криками «Аллах», щоб у литвинів склалося враження присутності тут татарів¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.38; Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.7.

¹⁵⁶ Там само. – С.9.

¹⁵⁷ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216.

¹⁵⁸ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.38; Джерела з історії

Піхота ВКЛ зустріла противника сильним вогнем, козаки спішилися та стали окупуватись. Радзивіл надсилає у бій кавалерію поручика Лукаша Ходорковського (у щоденнику Радзивіла – Коморовського), але козаки швидко розбили цю хоругву, сам поручик був поранений у живіт.

За Ходорковським у бій була кинута гусарська хоругва стольника Вінцентія Гансевського і поручика Павла Неверовського (Невяровського). Задіяні були хоругви Гротуса, Курпського та Меляшка. Зав'язався запеклий бій. Кричевський вирішив зімітувати відступ правого флангу козацького війська до лісу, щоб заманити литвинів у пастку (у лісі знаходились резерви Кричевського). Радзивіл скерував у наступ усю угорську та польську піхоту й сам очолив загін важкоозброєних німецьких рейтарів полковника Тизенгауза і курляндського драгуна майора Нольда¹⁵⁹.

Але у цей час лівий фланг Кричевського перейшов у наступ та вийшов у тил військ Радзивіла, правий козацький фланг зупинився і так само ударив по ворогу. Армія ВКЛ виявилася затиснутою з обох сторін та стала нести значні втрати. Зокрема, загинув поручик Ян Прокульбицький (Прокульський), були вбиті коні під поручиками Неверовським та стольником Гансевським, останній був ще й легкопоранений у ногу. Козаки прорвалися до стану ворога. Удар прийняла на себе німецька хоругва – кілька десятків жовнірів засіли в млині та обстрілювали козаків¹⁶⁰. Ось як описував ці події польський хроніст Самуель Грондський: «...ліве його крило (Кричевського), майже повністю розбите, було змушене тікати в ліс. Однак домчавши до лісу, немов до якоїсь схованки, вони спішилися і зуміли покласти трупом багатьох переслідувачів-литовців, часто і вміло стріляючі з рушниць... Козаки зауважили, що переслідувачів було усього кілька хоругв... тому почали їх потроху звідусіль оточувати»¹⁶¹.

Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.311, 326.

¹⁵⁹ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.38.

¹⁶⁰ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216.

¹⁶¹ Кислюк О. Польський хроніст Самуель Грондський і його опис Лоевської битви 1649 р. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментары:

Литовське військо врятував випадок – саме у цей час з Брагіна повернулися загони Комаровського та Павловича (1200 кіннотників), вони з ходу вдарили у тил наступаючим козакам. Тогочасні мемуаристи розглядали це як чудо, бо Комаровський не встиг далеко відійти від Лоева, а почувши гуркіт битви прийняв рішення повернутися. Ліве крило військ Кричевського було розсіяне кінними хоругвами Гансевського, Гротуса, Курпського, Меляшкі та Нольда. Втрати Кричевського лише під час цього бою становили 12 хоругв (3 тисячі козаків)¹⁶².

Праве крило на чолі з Кричевським з боєм відійшло до лісу та спустилось у долину Дніпра неподалік Брагінського шляху в густий чагарник. Як зазначає Ю. Мицик, Кричевський розділив праве крило на дві частини – одна відступила до лісу, друга стала будувати табір біля Брагінського шляху, щоб не дати прорватися ворожій кінноті¹⁶³.

Гірше склалася ситуація на лівому фланзі козацького війська. Козакам не вдалося тут закріпитися ба навіть перегрупуватися. Кіннота Гансевського відтіснила козаків на болото та чисте поле, де й знищила більшу частину повстанців. Значних втрат зазнала і армія ВКЛ, причому під самим Гансевським (майбутнім гетьманом ВКЛ) був вбитий кінь. Кричевський в цей час перегрупував свої сили і очікував удару у литовський тил козаків Подобайла¹⁶⁴.

Подобайло розділів Чернігівський полк на дві частини. Перша (на чолі з полковником) залишилась у таборі очікувати нападу німецької піхоти Тизенгаузена (що отаборилася на правому березі Сожу). Друга (на чолі із сотником Антоном Марком та київським шляхтичем Горностаєм) почала форсувати Дніпро нижче Лоева, йдучи на допомогу Кричевському¹⁶⁵.

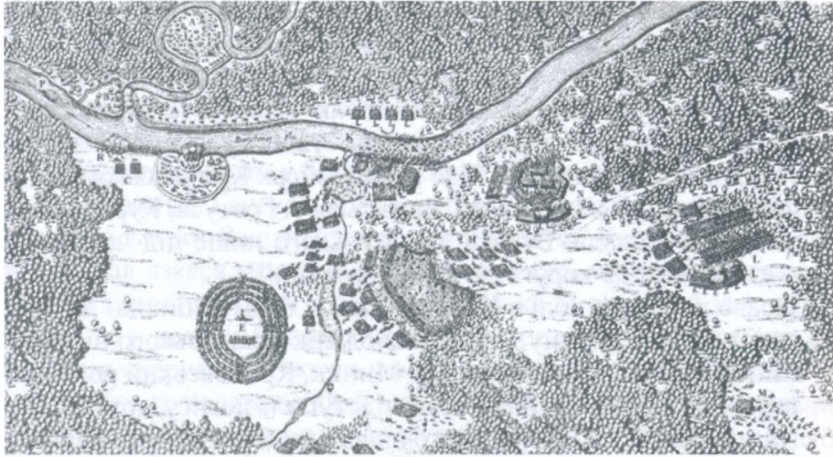
Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.43-48. – С.47.

¹⁶² Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.7; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.39.

¹⁶³ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.39.

¹⁶⁴ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.39.

¹⁶⁵ Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.7.

Лоєвська битва (фрагмент гравюри)¹⁶⁶.

Радзивіл рушив з кіннотою, піхотою та артилерією до Лоєвського броду, де козаки Пободайла якраз намагались переправитись через Дніпро. Із щоденника Радзивіла: «При цьому з шанців, які були поставлені понад Дніпром напроти ворожих окопів, повідомили, що ворог, який стояв за рікою, у великій кількості байдаками і човнами переправляється нижче по Дніпру»¹⁶⁷.

Кричевський спробував перехопити ініціативу наступом легкої кавалерії, що вийшла з лісу на допомогу піхоті. Однак, козацька кіннота не витримала наступу драгун та гусар і відступила. Наказного гетьмана переслідували хоругви на чолі з Мирським, у цей час Радзивіл з драгунами, піхотою та гарматами поспішив до місця козацької переправи. Частина козацьких човнів, що йшли на допомогу, була потоплена вогнем, лише частці козаків вдалося висадитися на берег. Радзивіл кинув у бій піхоту та драгунів майора Ясперса, капітана Пшипковського, Больта, Рапа, Монтгомері та Фібєрга (під загальним керівництвом полковника Гансгофа)¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.

¹⁶⁷ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... –С.312.

¹⁶⁸ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216;

Кавалерія Радзивіла притиснула козацький десант, що не встиг закріпитися на правому березі Дніпра, до води. Козаки запекло оборонялися та відбили дві ворожих атаки. Литовське військо зазнало значних втрат – були поранені капітан німецьких найманців Болът та литовський хорунжий Квінтінг. Хід бою вирішив сам Радзивіл з трьома кінними хоругвами. Польний гетьман підтягнув артилерію, що стала обстрілювати тих козаків, кому вдалося переправитися на правий берег. Німецька хроніка «Театр Європи» відзначала: «у воді сплелися тіла людей по 80, по 40, котрі разом йшли на дно». Переправа провалилася, з трьох тисяч козаків на лівий берег виплило лише 300. Зараз це місце називається «Козацький Пісок»¹⁶⁹. З щоденника Радзивіла: «їх більше трьох тисяч пливло, що води не було видно з-за голів, а піхота, стоячи на березі, густо давала вогню, ледве звідти другий, а щонайбільше третій, на той берег вийшов»¹⁷⁰.

Розбивши десант Подобайла Радзивіл збирався рушити проти Кричевського, однак тут до нього привели перебіжчика – шляхтича з Лідського повіту та групу полонених. Вони повідомили, що Брагінським шляхом рухається козацька піхота та обоз Кричевського з невеличкою артилерією. Загони стражника Мирського, козацькі хоругви Радзивіла, татарські загони Романовського та Карцевіча, драгуни Нольда та Віхмана і полк рейтар Тизенгауза, рушили та перехопили цей обоз. Козацьку піхоту розгромили дуже швидко – особливу роль тут зіграли пікінери капітана Тизенгаузена. Було захоплено 4 гармати та 4 бочки з порохом. На думку білоруського дослідника М.Анісовця, лише години не вистачило, щоб допомога прийшла до повстанців¹⁷¹.

Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7-8; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.39-40.

¹⁶⁹ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7-8; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.39-40.

¹⁷⁰ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.312.

¹⁷¹ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7-8; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.40.

У цей час Кричевський використав той факт, що хоругви Мирського відступили від козацького табору та спробував перехопити ініціативу й виправити ситуацію. Козаки виступили з засік, але Радзивіл наказав піхоті Юшкевича та Подлецького (лівий фланг), драгунам Шкота Данавая та кільком кінним хоругвам, що спішилися (під орудою Криштофа Котовського) – на правому фланзі, наступати далі. Вчасно підійшла й німецька піхота. У центрі наступали гусари. Цієї атаки козаки не витримали¹⁷².

Залишки козацького війська відійшли до табору. Більш ніж дві години війська ВКЛ штурмували козацький стан. Радзивіл ввів у останню атаку усю артилерію, піхоту, рейтарів та драгун. До бою у якості піхотинців були кинуті козацькі та гусарські хоругви, усі слуги та челядь. Козацький стан штурмували тричі, аж доки не настала ніч¹⁷³.

На півдні від Лоева неподалік Дніпра знаходиться урочище з цікавою назвою «Разгром». На думку лоевського історика-краєзнавця М. Анісовця, саме тут відбулась заключна битва 31 липня 1649 р. Ще один цікавий топонім – «Грядки», знаходиться в густих хащах на відстані біля 3 км від Лоева та 200 метрів від Дніпра, майже в центрі урочища Розгром. «Грядки» – це площадка округлої форми площею біля двох гектарів, оточена трьома паралельними валами висотою до 3 метрів. Вочевидь, саме це давнє городище (ймовірно, ще залізного віку), стало останнім бастионом козацького війська. «Інакше (як зазначає М. Анісовець), не можна пояснити, яким чином козаки змогли швидко побудувати майже неприступні укріплення»¹⁷⁴ та дві години захищатися від значно чисельнішого війська ВКЛ¹⁷⁵.

¹⁷² Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7-8; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р.... – С.40.

¹⁷³ Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.7-8; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216.

¹⁷⁴ Польський хроніст Самуель Грондський зазначав, що табір був поспіхом побудований «із зрубаного дерева і трупів посічених людей» (Кислюк О. Польський хроніст Самуель Грондський і його опис Лоевської битви 1649 р... – С.47).

¹⁷⁵ Анісавець М.І. Лоеў – старажытны горад на Дняпры // Беларускі

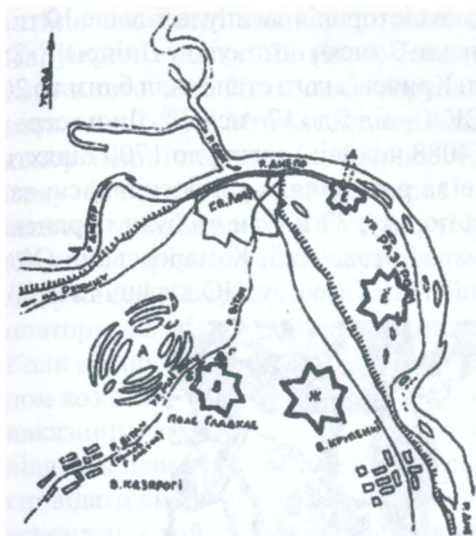

Схема «Лоевская битва 31 июля 1649 года»:

- А – стан військ Я.Радзивілла;
- В – место начала битвы;
- Д – Татарский брод;
- Ё – урочище Разгром. Заключительний етап битви;
- Ж – обоз М. Кричевського.

**Схема Лоевської битви
31 липня 1649 р.
(спроба реконструкції М.Анісовця)**

Василя Пилипенка від 25 серпня 1649 р. наводяться надиво точні цифри козацьких втрат: «загинуло одинадцять тисяч полку Кричевського. Решта недобитків пішла до Чорнобиля. Тих, хто були за Дніпром, загинуло 2700»¹⁷⁸.

Вночі Радзивіл відвів свою армію, залишивши сторожу, яка побоюючись нічної козацької атаки розпалила багаття. Знекровлені залишки козацької армії вночі переправилися через Дніпро. Вранці 1 (11) серпня посланий у розвідку ротмістр Смольський доповів, що в таборі нікого не має¹⁷⁶. На думку Ю. Мицика, боронити табір козаки вже не хотіли, рани Кричевського були смертельними, керувати військами він не міг, тому повстанці покинули табір залишивши кількост важкопоранених у т.ч. й самого Кричевського – «видно йому не могли пробачити тяжкої поразки...»¹⁷⁷.

Козацька армія понесла великі втрати. У конфесаті канівського козака

гістарычны часопіс. – 2005. – №6. – С. 56-63.

¹⁷⁶ Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.8.

¹⁷⁷ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.40.

¹⁷⁸ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... –С.388.

За підрахунками білоруських істориків загинуло більше 10 тис козаків (7-8 тисяч у бою, близько 3 тисяч потонуло у Дніпрі)¹⁷⁹. За оцінками Ю. Мицика, втрати Кричевського становили близько 20 тисяч козаків, втрати армії ВКЛ – від 5 до 17 тисяч¹⁸⁰. Лише серед елітних частин армії ВКЛ (4088 чоловік) загинуло 1700 шляхти та найманців. Армія Радзивіла розстріляла усі боеприпаси, залишилось усього три діжки пороху. Загинули чи були поранені кращі офіцери: Болът, Віхман, Котовський, Комаровський (Ходковський), Пшипковський, Рап, Тизенгауз, Юшкевич та ін.¹⁸¹.

Поранений Михайло Кричевський (фрагмент gobелену¹⁸²).

¹⁷⁹ Чаропка С. Лоеўшчына пад час казацка-сялянскай вайны 1648-1651 гг. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментары: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – 220 с. – С.54-57. – С.55.

¹⁸⁰ Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.41-42.

¹⁸¹ Анисаец М.І. Лоеўская бітва... – С.7-8; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216.

¹⁸² Анисаец М.І. Лоеўская бітва // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – №7. – С.3-11. – С.10.

Близько сотні козаків потрапили у полон, зокрема, писар Овруцького полку Ян (Іван) Невмирицький – шляхтич з-під овруцького села Левковичі, овруцький шляхтич та писар полковницької сотні Микола Бруяка тощо. Потрапив у полон й важкопоранений непритомний Кричевський – одна куля потрапила йому під праве око та вийшла через шию, друга пробила бік трохи нижче серця. За наказом Радзивіла Кричевському послали лікаря (Радзивіл мріяв передати козацького ватажка королеві Яну Казимиру на сеймі). Три дні гетьман був у гарячці, хапався за голову та повторював: «Чи то дрібниця втратити тридцять тисяч війська». Коли він приходив до тями то починав погрожувати новим походом козацько-татарської армії. Незважаючи на надану допомогу наказний гетьман помирав. Радзивіл запропонував йому сповідатись перед попом, але Кричевський відповів, що його може сповідати лише 40 попів, коли йому запропонували сповідатися ксьондзу – той лише попросив відро холодної води. 3 серпня 1649 р. Кричевський помер на руках у полоненого товариша – Івана Невмирицького. Тогочасні мемуаристи стверджували, що гетьман помер не стільки від ран, скільки від розпачу¹⁸³.

По завершенню битви за наказом Радзивіла усіх загиблих схоронили у 16 великих могилах¹⁸⁴ на південній окраїні Лоева. Лише у чотирьох перших було поховано 2700 чоловік. Кричевського похоронили з усіма почестями за старим козацьким звичаєм на високій могилі (вочевидь на якомусь кургані. – І.К.). Голландський живописець Абрахам Ван Вестерфельд зняв з обличчя Кричевського посмертну маску. 5-6 серпня, побоюючись нового удару, гетьман відвів армію за стіни Речицького замку, тоді ж був надісланий загін до Брагіна, щоб вибити звідти козаків. Сам Радзивіл ще кілька днів перебував у Лоеві¹⁸⁵.

¹⁸³ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т.1 (1648–1649 рр.)... – С.314, 328-329; Анисаець М.І. Лоеўская бітва... – С.9; Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.41.

¹⁸⁴ Як зазначає Ю.Мицик, кількість могил в джерелах зазначають різну – 2, 4, 16, 19 й навіть 60.

¹⁸⁵ Анисаець М.І. Лоеўская бітва... – С.8-9; Петровський М.Н. Нариси з історії України. Вип. IV. Визвольна війна українського народу проти

***Пам'ятний знак на місці військового табору армії ВКЛ
Фото люб'язно надане М.Анісовцем.***

У серпні 1997 р., за ініціативою Лоевського громадського об'єднання сприяння збереженню навколишнього середовища та культурно-історичного спадку «Карані», на місці лоевської битви («Гладкому полі») був встановлений меморіальний знак в пам'ять про загиблих. Другий пам'ятний знак – «Татарський брід», був встановлений 2010 р. на валах фортифікаційних споруд на лоевському боці – навпроти українського села Кам'янка.

Перемога у Лоевській битві значно підвищила авторитет Януша Радзивіла. На сеймі у Варшаві, що відбувся наприкінці 1649 р., гетьман кинув під ноги короля Яна Казимира 50 трофейних козацьких хоругв. На честь битви були намальовані батальні сцени, на основі яких радзивілівська мануфактура у Кореличах вже у XVIII ст. випустила серію гобеленів. Лоевська битва мала значний розголос по усій Європі¹⁸⁶.

І все ж козацькому війську під проводом київського полковника Михайла Кричевського та чернігівського Степана Подобайла (у цей час Мартин Небаба брав участь у Збаражській битві), вдалося знекровити армію Радзивіла та тимчасово зупинити її подальше

гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648-1654). – К.: Видавництво АН УРСР, 1940. – 268 с. – С.117-118; Мищик Ю. Битва під Лоевим 1649 р.... – С.41-42.

¹⁸⁶ Анісовець М.І. Лоеўская бітва... – С.10; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.215-216.

просування на Київ¹⁸⁷. Зібравши сили, козацька армія на чолі з Подобайлом розвинула наступ на захопила Гомель. Подобайло поставив тут свого намісника Гришка (можливо, це був брагінський полковник Григорій Голота, брат загиблого раніше Іллі Голоти), був обложений Чечерськ, куди Радзивіл був вимушений поспіхом перекидати війська. реальна загроза нависла над усією центральною Білоруссю¹⁸⁸.

За Зборовським договором від 8 (18) серпня 1649 р. козаки отримали право мешкати на території Чернігівського воєводства та бути під юрисдикцією гетьмана. Хмельницькому вдалося домогтися встановлення своєрідної лінії розмежування між козацьким та польсько-литовським військом. У «Декларації ласки» король обмежив козацьку територію на Лівобережжі (по лінії Остер – Чернігів – Ніжин – Ромни) й далі до кордону з московською державою.

Після відходу армії Радзивіла козаки знову захопили Лоев. В листопаді 1649 р. польський король Ян Казимир вимагав від Хмельницького, щоб козаки покинули Любецький та Лоевський замки: «А так як маємо відомості, що козаки ще до цих пір знаходяться в деяких містах Князівства Литовського, як то Любечі, Лоеві та Стародубі»¹⁸⁹.

Пам'ятний хрест встановлений у 1997 р. на місці лоевської битви («Гладкому полі»).
Фото люб'язно надане М.Анісовцем.

¹⁸⁷ Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К.: Час, 1993. – 656 с. – С.156; Липинський В. Участь шляхти у великому повстанні під проводом гетьмана Б.Хмельницького... – С.385-431.

¹⁸⁸ Мищик Ю. Битва під Лоевим 1649 р... – С.42.

¹⁸⁹ 1649 г. ноябрь 12. Письмо польского короля Яна Казимира Богдану

БИТВА «ПІД РІПКАМИ»

На початку 1651 р. армія Великого князівства Литовського почала підготовку до нового наступу на Лівобережжя. У свою чергу, до литовського кордону поспіхом підтягувались козацькі сили – до району Любеча та Лоева були передислоковані три козацьких полки (під проводом Мартина Небаби, Матвія Гладкого та Прокопа Шумейка), й союзні татарські загони¹⁹⁰. Між іншим, одним із сотників Небаби, вочевидь, був Петро Дорошенко – майбутній гетьман України¹⁹¹. Загальна чисельність цього угруповання (станом на квітень) сягала кількох десятків тисяч козаків (називається навіть цифра до 50 000 чол.) та 12 000 татар. Існують відомості, що для підсилення захисту порубіжжя сюди був направлений Тиміш Хмельницький із кількадесятитисячною армією, однак він не зміг прорватися до наміченого району¹⁹². У свою чергу, армія на чолі з польним гетьманом Я.Радзивілом нараховувала 12800 чол.¹⁹³

1 березня 1651 р. шляхтич С.Павша повідомляв Радзивілу, що до Любеча підійшли три полки на чолі з Небабою, Шумейком та Гладким, і що значні сили розміщені також між Любечем та Лоевим. Цю інформацію підтверджував і посол Радзивіла Мисловський. Він доповідав, що литовському війську протистоять Чернігівський та Ніжинський полки на чолі з Небабою та Подо-

Хмельницкому с требованием распустить отряды украинских повстанцев / Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – Киев: Наукова Думка, 1954 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ukraine/XVII/1640-1660/Vojna1/101-120/115.htm> – Дата звернення: 27.09.2012.

¹⁹⁰ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.) // УІЖ. – 2006. – Вип. 6 (471). – С.35-56. – С.36-37; Білоруська історіографія зазначає, що це навпаки війська Радзивіла готувалися відбити козацьку агресію (Див. наприклад: Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.10).

¹⁹¹ Мицик Ю.А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.138-139.

¹⁹² Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37.

¹⁹³ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.

байлом, а також Київський та Переяславський полки¹⁹⁴. Козацькі гарнізони захищали й інші переправи через Дніпро. 2 березня чернігівський наказний полковник П. Забіла у листі до гомельського підстарости зазначав, що козацькі гарнізони у Боровичах та Яриловичах розташовані немовби для самооборони, адже «недавно з вашої сторони пани ляхи вчинили напад і захопили нашу сторожу». На цьому наголошував і сам Мартин Небаба у листі до підстарости від 21 березня¹⁹⁵.

Вочевидь, загальна кількість козацьких військ не перевищувала 30 тисяч чоловік. Вже згаданий Павша в листі від 7 квітня зазначав, що біля Чернігова та Любеча зібралася чимала кількість рядових козаків, які пильнують Лоевський та Речицький шляхти та збираються в наступ. Немовби вже й призначений час цього наступу – на 3 травня (20 квітня) 1651 р., коли підсохне земля¹⁹⁶.

Станом на травень 1651 р. розташування українських козацьких полків виглядало таким чином: київський полковник А. Жданович стояв біля Чорнобиля, ніжинський полк С. Пободайла – під Лоевом (Пободайло особисто керував спорудженням на Лоевській переправі редути і шанців), війська чернігівського полковника М. Небаби були дислоковані на р. Сож та біля Ріпок¹⁹⁷. Передові козацькі ватаги стерегли переправи через Сож та Дніпро. По Дніпру та на шляхах були виставлені дозори, організована боротьба з литовськими шпигунами¹⁹⁸. Наприклад, був заарештований шляхтич Фацко (Фащ, Хващ). Між іншим, М. Небаба пропонував обміняти на Фаща козаків, що опинились

¹⁹⁴ Мицик Ю. Степан Подобайло // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. – Кн.2. – К., 2004. – С.120–136. – С.129-130.

¹⁹⁵ Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.139.

¹⁹⁶ Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.129-130.

¹⁹⁷ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37, 39-40.

¹⁹⁸ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37, 41; Мицик Ю. З нових документів про національно – визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.23; Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.114-116.

у литовському полоні¹⁹⁹. З півночі війська Небаби прикривав наказний полковник С. Окша, що отаборився у Стародубі²⁰⁰. Стародубська залога згадана у «Распросной речи в Посольском приказе» у записах від 12 квітня 1651 р.: «а другое де войско у Хмельницкого стоит и збираетца от Стародуба к Любечю и к Лоеву за Днепром»²⁰¹.

Як зазначає А. Гурбик, розташування козацького війська було дуже вдалим, Лоевський брід охороняли усього 300 козаків, а основні сили – це 15 тисяч повстанців, були розташовані у двох таборах «під Ріпками», деь неподалік один одного. Однак, розпорошеність козацького війська стала й однією з причин його поразки²⁰².

У травні 1651 р. відбулося перше серйозне зіткнення – козацька сотня була розбита під Яриловичами, а литовський передовий загін зазнав поразки біля Сожу. 9 травня козаки першими здійснили вилазку: «Перед Николиным днем (9 травня) сто человек козаков ходили в загон в литовскую сторону в Гомельской уезд и тех де козаков в селе Ериловичах литовские люди побили всех на голову». Опісля (десь до 15 травня), вже козаки Небаби розгромили біля с. Яриловичів загін литовського війська чисельністю 1 тис чоловік: «литовских людей всех тысячею человек побили на голову»²⁰³. Як бачимо, обидві сторони намагалися перебрати контроль над стратегічною переправою через Сож.

За наказом Хмельницького Небаба надсилає до Гомеля полковників Забілу та Окшу із 7-тисячним козацьким загоном, по дорозі до них приєднуються інші козацькі частини та якась частка місцевого населення. Кількість загону зростає до 17 тисяч. 26 травня розпочалася невдала осада Гомельського замку. Цікаво, що відібрані у гомельської шляхти дорогоцінності козаки відпра-

¹⁹⁹ Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.136, 140.

²⁰⁰ Мицик Ю. З нових документів про національно – визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.23.

²⁰¹ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.ІІІ. 1651-1654 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 646 с. – С. 21-24.

²⁰² Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42, 43.

²⁰³ Там само. – С.37, 39-40.

вили до с. Яриловичі («Ериловичі»), де вочевидь була розміщена козацька тилова база. Другий загін (4 тисячі козаків та 500 татар) під командуванням Шохова був направлений через Брянщину (за домовленістю із брянським воєводою Д. Великогагіним) до Рославля та Кричева. Мета – будь якою ціною зрвати похід Радзивіла в Україну. У разі перемоги планувалося розгорнути наступ до Бихова. 9 червня цей загін повернулися назад, мабуть, зустрівши сильний супротив²⁰⁴.

3 червня (13 червня) до речиського табору Радзивіла приїздить козацьке посольство на чолі з С. Пободайлом²⁰⁵. Існують відомості, що посланці передали польному гетьману лист Хмельницького, у якому той просив його не йти на Лівобережжя, у свою чергу, обіцяючи вивести усі козацькі загони з Правобережжя Дніпра. Радзивіл немов би погодився на цю пропозицію, однак посланці були затримані в таборі якнайдовше (на думку Ю. Мицика, Радзивіл був ображений на неласкавий прийом його гінця Хмельницьким, тому й козацьких послів прийняв лише на другий день і взагалі прагнув не миру, але війни²⁰⁶). До того ж, Радзивіл вдався до дезінформації – надіславши 21 червня (1 липня) загін у 2500-3000 воїнів на чолі із стражником Мирським, немовби під Рославль на допомогу Смоленську. Це повинно було впевнити Небабу у тім, що зіткнення не відбудеться²⁰⁷. Однак відомо, що 30

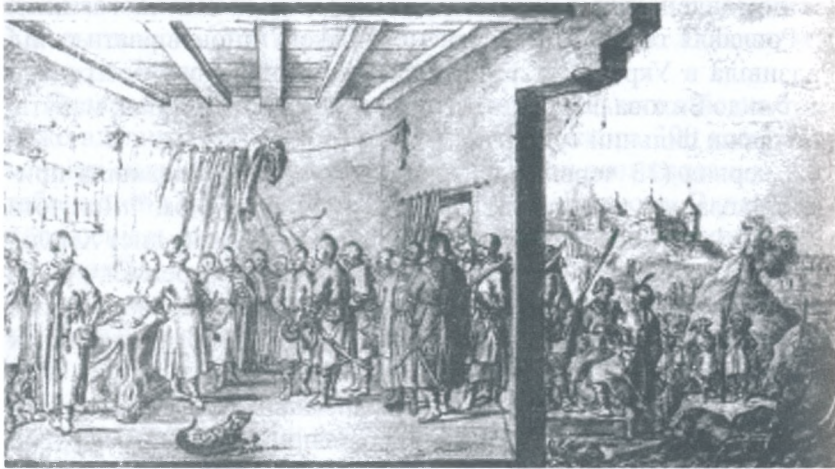
²⁰⁴ Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р. // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. – К.: Видавництво «Генеза», 1998. – С.92-111. – С.94; Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.37; Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.114-116, 206; Мицик Ю. З нових документів про національно – визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.23.

²⁰⁵ Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.130; Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41.

²⁰⁶ Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.130.

²⁰⁷ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.

червня (9 липня) козаки, що знаходились під Гомелем (козацький корпус так і не зміг взяти добре укріплене місто), отримали наказ М. Небаби «днем та вночі повертатися назад»²⁰⁸.

***Прийм козацьких послів Я. Радзивілом
(гравюра А. ван Вестерфельда)²⁰⁹.***

Насправді мета Мирського була інша – захопити переправи через Дніпро і Сож й зайти у тил козацькому війську. Після від'їзду козацьких дипломатів основне військо рушило берегом Дніпра вниз до Лоева (у цей час лоевську переправу у ВКЛ символічно називали «Лоевською брамою» князівства), частина піхоти під командуванням Вінцента Гансевського спускалась Дніпром із гарматами на байдаках. По Дніпру спустили і такі собі «гуляй-городки» – споруди з колод, за якими можна було сховатися від вогню під час штурму Лоева. 26 червня військо Радзивіла було готове до бою, трьома пострілами з гармат був даний сигнал Мирському, який у цей час непомітно наблизився до козаків з тилу²¹⁰.

²⁰⁸ Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.114-116.

²⁰⁹ Анисаев М.І. Лоеўская бітва... – С.10.

²¹⁰ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в

Друга Лоевська битва (малюнок А. ван Вастерфельда)²¹¹.

26 червня (6 липня) розпочалась «Битва під Ріпками» (чи «Друга Лоевська битва»). Побачивши вороже військо козаки зайняли позиції (як вже зазначалось, чисельність козацької залоги дорівнювала 300 чол.²¹²), але тут в їхній тил вдарив загін Мирського. Після запеклого бою супротив козаків був зламаний, більшість залоги загинула, лише якійсь частині вдалося відступити до Любеча. П'ятеро поранених, що вирвалися з оточення, попрямували до Небаби. Розуміючи, що Небаба може вдарити по

Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41; Анісавець М.І. Лоеўская бітва... – С.4, 10; Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.49-53. – С.52.

²¹¹ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэд.кал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2. – С.217.

²¹² Білоруські історики оцінюють кількість охоронців лоевської переправи у 3 тисячі козаків Чернігівського та Ніжинського полку (Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216).

загону Мирського, останньому було наказано зайняти оборону та забезпечити переправу основних сил²¹³.

За відомостями польських хронікерів, ледь не за годину («надзвичайно швидко»), коли ще не встигли переправитися усі хоругви Радзивіла, до Лоевської переправи вже підходило основне п'ятнадцятитисячне козацьке військо. М. Небаба дізнавшись, що «же ляхи прийшли на те місце, де їх залога була, але небагато ляхів», вирішив розбити загін Мирського до того часу, як переправляться основні сили. Поспіхом були зібрані всі наявні ресурси і спішно спрямовані до Лоева. Хоча А. Гурбик схиляється до думки, що основний бій розпочався ополудні²¹⁴, коли й підійшли основні козацькі війська. Вдаривши по загону Мирського Небаба залишив відкритим свої фланги, припускаючи, що основні литовські сили ще на правому березі. Але три литовські хоругви вже знаходились на Лівобережжі за чверть милі від загону Мирського. Несподіваний удар з флангу вирішив долю битви, дезорганізовані козаки зазнавши чималих втрат відступили. У бою загинув і сам Небаба. Здобутком литвинів стали 14 (за іншими даними – 20) козацьких прапорів – хоругв²¹⁵. На честь цієї перемоги Радзивіл віддрукував пам'ятну медаль, а придворний художник Абрахам Ван Вестерфельд намалював серію батальних полотен²¹⁶.

З літопису «Самовидця»: «войско литовское переправується през Дніпр. Старшій казацкій Небаба, полковник черніговский, порвавшись несправне і скочил противко тому войску справному, которого зараз тое войско литовское зломило и много козаков порубало, и того самого Небабу, неуважного полковника, там же стято...»²¹⁷.

²¹³ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.41.

²¹⁴ Цієї думки дотримуються і білоруські дослідники (Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11).

²¹⁵ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42; Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11.

²¹⁶ Анісавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11.

²¹⁷ Літопис Самовидця / Підготував до видання Я.І.Дзира. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с. – С.61.

Мужність козаків та самого Небаби була високо оцінена литовським гетьманом Я. Радзивілом. У листі до дружини 26 червня 1651 р. він порівняв полковника з відомим полководцем Кричевським²¹⁸. З листа якогось литовського воїна відомі й останні хвилини М. Небаби – втративши коня той бився пішим з двома ворогами, отримавши поранення в праву руку, бився лівицею до кінця. На вбитому полковнику був зелений атласний жупан, коштовний панцир, поверх якого була лосина шкіра з золотими гудзиками та шнурком, озброєння також було коштовне – шабля в оправі, з прикрас були каблучка на пальці та золотий хрест. Автор пише: «Товариш, що його вбив, узяв каптан, в якому було 7000 золотих – то йому князь (Радзивіл – І.К.) дарував, а Небабу велів поховати і висипати велику могилу»²¹⁹.

Разом із Небабою загинули ще три полковника – Півторакожух, Капуста та Кравченко. У битві також загинуло щонайменше 4 тисячі кінних козаків, чимало потрапило в полон, серед них й небіж Небаби, полкові сотники, чернігівський полковий писар. У літописі Самовидця в поразці козацького війська були звинувачені козацька чернь, що начебто злегковажила противника: «зоставали безпечне, болшей бавячися пянством, аніжели осорожностію, розуміючи, же юже незвитяжними zostали»²²⁰. Тогочасні мемуаристи ВКЛ відзначали, що дізнавшись про відволікаючий «похід» Мирського під Смоленськ, козаки втратили пильність («загуляли») ²²¹.

Як вже зазначалося, основний табір Небаби знаходився біля Ріпок, від яких до лоевської переправи усього 24 км²²². Постає пи-

²¹⁸ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42.

²¹⁹ Там само. – С.42-43.

²²⁰ Літопис Самовидця / Підготував до видання Я.І.Дзира... – С.61; Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Сіверянський літопис... – С.12-13.

²²¹ Анисаєв М.І. Лоеўская бітва... – С.10.

²²² Милорадович Г. Местечко Любеч (прежде бывший город). – Чернигов; СПб.: Типография губ. правления и Штаба Отд. Корпуса Внутренней стражи, 1853/1859. – 88 с. – С.9; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.

тання де був другий табір козаків? Здається цілком логічним, що загін Мирського став переправлятися зі сходом сонця (на початку липня сонце сходить біля 4 ранку), година пішла на налаштування переправи, бій із козацькою залогою навряд чи тривав більше години. Відповідно не пізніше 6 ранку до Небаби вже скакали п'ятеро вершників з повідомленням про напад. Швидкість коня риссю складає до 12 км/год. (галопом – 22 км/год., але в нормальних умовах галопом коні можуть пересуватися лише 10-15 хвилин (треновані – до 30 хвилин), згодом вершник вимушений переводити коня на рись чи звичайний шаг – 5 км/год.).

Згадаємо повідомлення, що перші козацькі загони з'явилися через годину після початку переправи. Відповідно, не пізніше 7-00 з'явилися перші козаки із ближнього табору. Відповідно, відстань до першого стану військ Небаби складає не більше 6-8 км (півгодини до табору – півгодини звідти). Основне військо підійшло ближче до 12-00 – 13-00 («у полудень»²²³.) й відразу вступило в бій. Відстань від лоевського перевозу до Ріпок складає усього 24 км.

Між іншим, шлях від Лоева до Ріпок міг пройти лише між двома великими болотами – Замглай та Паристе, що самі по собі створюють неприступну природну перепону. Шлях до Любеча міг пролягти лише між Дніпром та болотом Паристе (через с. Каменське). Логічним здається, що ближній табір козаків знаходився десь між болотами Паристе та Замглай – це або с. Пізнопали, що на р. Вир – а це якраз біля 8 км, чи село Вир (близько 12 км). Табір міг бути розташований і ближче до Любеча – у селі Лопатні, Радулі чи Новосілках. На думку істориків-краєзнавців, бій з козаками Небаби відбувся взагалі під Пересажем, що між Любечем та Духовщиною (Малинівкою)²²⁴.

Наступного дня 27 червня, Я. Радзивіл наказав залишити гармати та обоз і рухатись під Ріпки до козацьких таборів Небаби та Литвичонка (Литвиненка). Табори виявилися покинутими, до

²²³ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.42.

²²⁴ Глушак Т.П., Жагловський А.П., Пінчук З.М. та ін. Краю Ріпкинський мій... – К.: Чернігівське земляцтво, 2004. – 149 с. – С.13.

рук литвинів потрапив козацький обоз та чимало худоби. У полон попав й провіантський обоз (200 піших козаків із самопалами, що охороняли борошно), який не знав про поразку та якраз йшов до козацького розташування²²⁵.

Битва під Рінками (реконструкція автора).

Поразка під Лоевим спричинила паніку серед козаків, вони стали відступати до Києва та Чернігова, козацька залога (у Любечі була розміщена одна хоругва на чолі із сотником Рубанкою²²⁶, вочевидь, з «черні») без бою здала й Любецький замок, залишивши відкритими брами міста: «направив (Я. Радзивіл – І.К.) пана Підбереського... щоб місто (Любеч – І.К.) опанували, що і сталося, бо козаків ще там zostали, але як швидко до брами прийшли, так вони іншою вискочили». Здобутком литовського війська стали

²²⁵ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р)... – С.43.

²²⁶ Мицик Ю. А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1658 рр... – С.146.

ще чотири козацьких прапора (хоругви). Залишки козацького війська (близько 10 тисяч) відійшли до Чернігова під проводом ніжинського полковника Сухині, полковників Литвиненка та Шумейка. Тоді ж до міста повернувся і Степан Пободайло. Його нашвидкуруч обрали чернігівським полковником і він відразу організував оборону Чернігова, інші частини козацької армії відступили до Києва²²⁷.

29 червня війська Радзивіла підійшли до Чернігова. Незважаючи на позицію чернігівського міщанства, яке бажало unikнути бою та здатись, оборону чернігівської фортеці взяв до своїх рук новообраний чернігівський полковник Пободайло. Дослідники зазначають, що Пободайло не прагнув цієї посади, але відповідально поставився до нового призначення й очолив оборону Чернігова та усього краю. Радзивіл оцінював кількість оборонців міста до 40 тисяч. Намагаючись unikнути кривавого конфлікту, він вирішив обійти Чернігів («юже там нічого не вскуравши, назад повернул на Любеч»), і піти на з'єднання з польською армією до Києва. Усі спроби керманича литовської армії виманити козаків з укріплення, виявилися марними, тому гетьман відмовляється від осади міста та повертається до Любеча. До Любеча були спрямований й обоз литовського війська²²⁸.

Вже на початку липня 1651 р., розуміючи що у нього замало сил Радзивіл остаточно відмовляється від штурму Чернігова. Проблематичним був і подальший похід на Київ, адже могутня

²²⁷ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.43; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р.... – С.98; Йоган-Христіан Енгель. Історія України та українських козаків // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Випуск 9-10: Patria / За редакції Володимира Кравченка. – Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. – 432 с. – С.157; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.

²²⁸ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.43-44; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р.... – С.92, 96; Мицик Ю. Степан Подобайло... – С.131; Мицик Ю. З нових документів про національно – визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверській Україні... – С.32; Величко С.В. Літопис. Т.1... – С.92, 348-351.

Чернігівська фортеця залишалася у тилу, до того ж, військові залоги треба було лишити і у захоплених Любечі та Лоеві. Лише вдалий наступ військ Великого князівства Литовського на Овруцько-Чернобильському напрямку (біля Чернобиля військо Радзивіла розгромило загін полковника Філона Гаркуши), дозволив Радзивілу рушити до Києва²²⁹. Цікаво, що 14 липня 1651 р. литовський гетьман Я.Радзивіл офірував любецькій церкві Параскеви П'ятниці частину с. Присторонь, а священнику цієї церкви Флорину Ревечинському (Рев'ячичу), що «върнымъ будучи, состоить при войскъ Его Королевской милости въ повиновеніи», надав охоронний лист «в лагере под Любечем»²³⁰. А вже 4 серпня 1651 р. військо Радзивіла увійшло у покинутий козаками Київ²³¹.

Вхід військ Радзивіла в Київ²³².

²²⁹ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.44-46; Анисавец М.І. Лоеўская бітва... – С.11.

²³⁰ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.111-112; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729-1730 гг. / Изд. ред. «Земского сборника Черниговской губернии». – Чернигов: Типография Губернского земства, 1908. – 706 с. – С.62; Гурбик А. Бойові дії на півночі України та битва за Київ влітку 1651 р.... – С.99.

²³¹ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя... – Т.2. – С.216.

²³² Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал.

Незабаром після виступу головних литовських сил до Києва, Любеч осадили козаки на чолі з наказним гетьманом С. Пободайлом, чигиринським наказним (?) полковником В. Литвиненко і ніжинським полковником П. Шумейком: «Любеч зоставал з жолнерами в обложению от козаков»²³³. Знаходячись у захопленому Києві Радзивіл отримує інформацію про активізацію козаків Чернігівського полку. Козацькі сили на чолі з Пободайлом стали здійснювати руйнівні рейди у глиб ВКЛ. З листа шляхтича Силіча написаного у серпні 1651 р.: «до сих пір любецьке військо (якого є 4000 із паном Францкевичем²³⁴ старостою мозирським) в оточенні зостається від козаків». Козаки доходили до Брагіна та Загалля²³⁵.

Був оточений і Лоев: «у Лоеві у двох блокгаузах знаходиться 800 піхотинців, полковником котрих є пан Нольт. Цей стоїть за Дніпром у потужно укріпленому блокгаузі. У Любечі – 5000 різного війська, над котрим є полковником пан Матіаш Фронкевич, мозирський староста». Кілька тисяч козаків «близько підкопалися і щоденно на гердці виходять, стріляють з гармат, нападають на людей, що знаходяться в місті». Тим часом на допомогу осадженому козаками Любечу прийшло 100 литовських кіннотників. 17 вересня до Речиці надійшла нова інформація про Любеч: «вони й так три тижні й кілька днів (як бачимо, бої під Любечем розпочалися раніше 31 серпня як мінімум на тиждень, а 31-го Любеч, вочевидь, був взятий у повну облогу – І.К.) обороняються, не маючи ні в кого допомоги», а «лоєвська піхота не хоче їм допомогти»²³⁶.

Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С.404.

²³³ Енгель Йоган-Христіан. Історія України та українських козаків... – С.157; Мицик Ю. Прокіп Шумейко // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети / Редкол.: В. Смолій відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1998. – Кн. 1. – 400 с.; Милорадович Г. Местечко Любеч (прежде бывший город)... – С.9-10.

²³⁴ Матіаш Фронкевич – І.К.

²³⁵ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.50-52.

²³⁶ Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.25.

Любецька та лоевська залога литовської армії перебувала у скрутному становищі: «Про потугу любечан кажуть, що три тисячі було, або півтори тисячі, всі кінні зсіли з коней, побитих, померлих велика сила. У Лоеві знати з півтори тисячі було вимерло, піхоти немало. Пан Фронкевич полковник в Любечі. Часті листи приходять до місцевих панів ротмістрів з Любеча, з Лоева, заради Бога слізно просять про допомогу»²³⁷. За підрахунками Ю. Мицика, у Лоеві залишилося усього близько 800-1000 вояків. Армію ВКЛ до того ж косила якась хвороба. У серпні 1651 р., коли шляхтич Олександр Яблонівський підвозив провіант з Речиці до Лоева, половина його хоругви лежала хвора у Речиці²³⁸.

Знаючи про осаду Любеча та Лоева та не бажаючи опинитися у повному оточенні, Радзивіл приймає рішення залишити Київ. 1 вересня армія ВКЛ вийшла з Києва, гетьман Хмельницький наказує відкрити їй дорогу: «Хмельницький двоє козаків прислав, наказуючи своїм людям припинити бої. Ці ж два козаки до Лоева й Любеча їхали, оголошуючи про перемир'я, аби козаки від облоги там тих полків литовських відступили»²³⁹.

Загалом, у 1651 р. армію Хмельницького спіткали військові невдачі – був взятий Київ, козаки зазнали поразки під Берестечком, в наслідок – був підписаний невігідний Білоцерківський договір. За договором від 18 (28) вересня 1651 р. Чернігівське воєводство поверталось до складу Речі Посполитої, а польський шляхті поверталися усі землі: «можуть вступати у володіння своїми мастками і одразу брати під свою владу всі доходи». Реєстровому козацтву наказувалось переселитися до Київського воєводства (для цього планувалося створити нові реєстри)²⁴⁰.

²³⁷ Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С. 16, 24-25.

²³⁸ Мицик Ю. Лоїв у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр... – С.33.

²³⁹ Гурбик А. О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.)... – С.52.

²⁴⁰ Ефименко А.Я. История украинского народа. – К.: «Льбидь», 1990. – 512с. – С.244; Хрестоматія з історії Української РСР / За ред. І. О. Гуржія. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1959. – 748 с. – С.276; Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. – К.: Основи, 1996. – 222 с. – С.23.

У вересні козаки Чернігівського полку продовжували облогу Любеча та Лоева. Зняли вони її лише 5 жовтня: «чи їм Господь Бог дав страх, чи з Корони мають щось новини, або якихось хитрощів вжили, але повідомили, що мають універсал від Хмельницького про те, що вже настав мир. Того ж таки дня вони тихо відправили артилерію і вози... Пободайло показав універсал Хмельницького про те, що настав мир і що йому наказав (Хмельницький) відступати з військом». 8 жовтня козаки «у доброму порядку» відступили від Любеча²⁴¹. 9 жовтня шляхтич О. Яблоновський у листі до Я. Кішки повідомляв, що п'ять тижнів облогу Лоева тримали 250 піхотинців та 260 кіннотників (ще 250 було послано в роз'їзд та навряд чи встигли повернутися до початку облоги міста). 20 вересня війська Подобайла намагалися взяти Лоев штурмом, загинуло кілька офіцерів, близько 100 обложених було поранено. На кілька днів було укладене перемир'я, у цей час на допомогу осадженому Лоеву прийшли загони шляхтичів Качинського та Юзефовича з Упитського та Брацлавського повітів. Однак допомога не змогла пробитися до оточених і стала у околиці міста. Облогу припинив лише універсал Хмельницького про укладання Білоцерківського договору. Козаки Подобайла отримали його 5 жовтня, 6-го до Лоева був надісланий трубач-парламентер. На переговорах Подобайло показав лоевському полковнику універсал про мир. Зголоднілий лоевський гарнізон тоді придбав у повстанців продовольство (запасів котрого козаки мали ледь не на рік), жовніри стали радіючи миру пити з повстанцями горілку. 7 жовтня Подобайло провів другий раунд переговорів, а 8-го козацьке військо пішло з-під стін Лоева²⁴².

Хоча Подобайло і виконав гетьманський наказ та зняв облогу міста, рішення Білоцерківського мирного договору його відверто розчарували. На Військовій Раді його, як наказного гетьмана, делегували на поїздку до Чигирин. У столиці його навіть ув'язнили за непокору гетьману, однак незабаром відпустили – з наказом

²⁴¹ Мищик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині. Частина 2... – С.26.

²⁴² Мищик Ю. Лоїв у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.... – С.33.

пустити панських урядників до маєтків, але козаків з цих місць не виводити²⁴³.

Сейм Речі Посполитої не імплементував статті Білоцерківського договору. Це дозволило й Б. Хмельницькому не виконувати його положення²⁴⁴. Відповідно, наказ вивести козацькі частини до Київського воєводства виконувався дуже мляво. Лише взимку 1652 р., коли польське військо рушило на Чернігівщину, Хмельницький наказав чернігівському полковнику С. Пободайлу не чинити опір та вивести козаків на Київщину²⁴⁵. Опісля перемоги козаків 2 липня 1652 р. під Батогом, Чернігівське воєводство знову було зайняте козаками²⁴⁶.

Любеч, що залишився під владою литовського війська, фактично став його головною опорою на Лівобережжі (хоча любецькі козаки-шляхтичі продовжували службу у складі Чернігівського полку). У 1651 р. Януш Радзивіл за привілеєм короля Яна Казимира отримав Любецьке та Лоевське староства. Після смерті Радзивіла у 1655 р. Лоев перейшов до чернігівського воєводи (у цей час це була суто формальна посада – І.К.) Криштофа Тишкевича²⁴⁷.

У 1652 р. Любеч знову перебував у козацькій облозі, але за наказом Б. Хмельницького «войска, по договорам своим, разошлись, польские по назначеным местам, а козаки в свои дома»²⁴⁸.

²⁴³ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.7-8.

²⁴⁴ Дорошенко Д.І. Нарис історії України... – С.31.

²⁴⁵ Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657... – С.125.

²⁴⁶ Дорошенко Д.І. Нарис історії України... – С.32.

²⁴⁷ Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия... – С.194; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom V... – S.395; Пашкевіч У. Да пытання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.57-60. – С.59.

²⁴⁸ Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Наукова думка, 1994. – 767 с. – С.204.

ЛЮБЕЧ – ЦЕНТР КОЗАЦЬКОЇ СОТНІ

Незабаром Любеч та Лоев були відвойовані козаками. Не пізніше квітня 1653 р. Я. Радзивіл вимагав у Хмельницького звільнити місто, однак гетьман відмовився: «Лоева и Любеча ему не уступит, для того что они стали по обе стороны реки Днепра. И только их поступитца, и поляком и литве будет дорога чиста во всю Украину»²⁴⁹.

У жовтні 1653 р. любецька шляхта взяла участь у другій Загальській битві (на сьогодні практично невідомій історикам)²⁵⁰. З донесення шпигуна до Богуслава Радзивіла відомо, що «нібито мало загинути два значних сотника Моругій та Внучек» (останній, це безумовно любецький сотник Сава Кононович-Посудевський-Внучко). Цій звістці влада надавала неабияке значення: «пан стольник литовський наказав шукати по цих могилах (таких було знайдено 22, у кожній було поховано по 10-15 козаків. – І.К.), щоб їх було впізнано»²⁵¹.

В інших шпигунських донесеннях версія про загибель Сави Внучка не підтверджується: «загинуло три тисячі (козаків. – І.К.) разом із двома ватажками, Петриченком та Моругієм», або ж: «кажуть, що (загинули) Моругий з Внучком, але певної думки не можемо дійти... в це важко повірити»²⁵².

У січні 1654 р. Гетьманщина в межах визначених Зборівським договором була приєднана до Московської держави, а мешканці міст та містечок Чернігівського полку склали присягу московському цареві. Цікаво, що московський боярин Несвицький намагався привести до присяги населення Любеча та Лоева, однак обидва міста виявилось знищеними («пустими»): «Полку Черниговского... Любеч – пуст, ... Лоев – пуст»²⁵³.

²⁴⁹ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.ІІІ... – С.262, 266.

²⁵⁰ Мицик Ю. З документів польських архівів до історії Сіверщини XVII – XVIII ст... – С.10.

²⁵¹ Там само. – С.14.

²⁵² Там само. – С.15, 17.

²⁵³ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.ІІІ... – С.517; Яблоновский А.В. Левобережная Украина в XV-

Цікаво, що любецька шляхта неоднозначно сприйняла цю подію. З листа датованого лютим 1654 р. литовського розвідника шляхтича Семена Павші до віленського воєводи Януша Радзивіла відомо, що московські воєводи планували безпосередньо підкорити собі Остер, Кролевець, Любеч та Лоев, для чого в ці міста були введені московські залоги: «Уже... увійшло збройних по сто чоловік для цих полків у Любеч... любечани тікають з цією вісткою до мене, даючи мені про це знати... й у Брагинщині велика тривога. А від цих брагинців не більш як 8 миль до Чернігова, а 6 – до Любеча. Отже, на мою думку, треба через цих любечан та інших, висланих до нас і зичливих (людей) в Україні як Задніпровській, так і іншій її половині бунтувати посольство іменем його королівської мості. Тому тим любечанам я обіцяв милість вашої княжої мості, а при тому й надію на вольності від його королівської мості з допомогою вашої княжої мості... Доповіли мені також петриківські купці, котрі були в Києві: чули вони про те, що Москва має поставити в Києві потужний гарнізон. Другий мають поставити вони в Чернігові, а третій – у Переяславі»²⁵⁴.

У листі від 7 квітня 1654 р. С. Павші до князя Я. Радзивіла, коли до присяги московському цареві вже був приведений Київ, йшлося навіть про те, що частина шляхти Любецького староства готова піти за Річчю Посполитою проти Московської держави: «...І донині, не зупиняючи своєї праці, докладно ретельних зусиль і все ж любечан і лоевців, які мешкають по різних місцях, як от у Чернігові, Ніжині, Острі, Козельці, до того привів, що вони обіцялися бути вірними і щирими підданими вашої князівської мості. Вони бувають у мене і ці універсали від мене розіслали, обіцяючи мені те, що й інших мали б до цього приводити, щоб були зичливими королеві його мості, пану нашому мостивому; також і ці селяни з любецьких сіл, з цього боку Дніпра мешкаючих, такої чесноти обіцяли дотримуватися, що дай Господи Боже, аби захотіли, як обіцяли, повідомляти мене про ворога»²⁵⁵.

XVIII ст. Очерк колонизации // КС. – 1896. – № LIII. – Июнь. – С.369-379. – С.379.

²⁵⁴ Мицик Ю. А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. // УДЖ. – 2003. – № 6. – С. 93-110. – С.103-104.

²⁵⁵ Там само. – С.107-108.

У тому ж 1654 р. розпочалась війна Московської держави з Річчю Посполитою за землі Смоленська, України, Білорусі та Литви (війна тривала до Андрусівської угоди 1667 р.). Погодились із думкою білоруських дослідників, що у планах гетьмана Б. Хмельницького було долучити до Гетьманщини Білоруське Полісся та усе Подніпров'я. У 1654 р. у складі московського війська був сформований окремий козацький корпус на чолі із наказним гетьманом ніжинським полковником Іваном Золотаренком (козацька армія складала 20 тисяч чоловік; литовська армія – до 20 тис, без урахування замкових залог). До складу цього козацького об'єднання увійшли козаки Чернігівського, Стародубського та Ніжинського полку. Вони вели наступ уздовж Дніпра. Козакам та стрільцям вдалось взяти Полоцьк, Смоленськ, Друцьк, Невель, Вітебськ, Мстиславль, Кричев, Могильов. Козаки Золотаренка захопили Гомель²⁵⁶, Речицею, Рогачов, Новий Бихов, Чечерськ та Жлобін. Литовський гетьман Радзивіл був поранений під час наступу на Смеловичі та Менськ. Станом на липень 1655 р. московсько-козацька армія зайняла майже всю Білорусь, окрім Бреста та Слуцька, невдачею завершилася й облога Бихова. Таким чином, перший етап кампанії виявився для московсько-козацького війська дуже вдалим²⁵⁷. Цікаво, що Хмельницький, 1654 р. у листі до кримського хана Іслам-Гірея IV просив його орду піти на Лоев та Любеч та завдати попереджуючого удару армії ВКЛ: «ляхи... з більшою силою готуються до нового бою, а Радзивил наближається з військами до Любеча і Лоева»²⁵⁸.

На правобережних землях (а до них увійшло Лоевське та правобережна частина Любецького староств) почалося відновлення

²⁵⁶ У бою під Гомелем загинув чернігівський полковник Степан Пободайло.

²⁵⁷ Горобець В. Українсько-російські змагання за Білорусь (1654-1659 рр.) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військово мистецтво. – К.: Видавництво «Генеза», 1998. – С.115; Горобець В.М. Іван Нечай та українсько-російські змагання за Білорусь (1654 – 1659) // УІЖ. – 1998. – № 2. – С. 26 – 36; Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк... – С.118-119.

²⁵⁸ Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Гісторыя Лоеўскай зямлі... – С.49.

(фактично – створення) козацької адміністрації. Восени 1655 р. основне козацьке військо знов намагалось захопити Бихов. У грудні 1655 р. від ран помер І. Золотаренко, а на чолі козаків став І. Нечай²⁵⁹. У квітні 1656 р. військові дії фактично припинилися, у травні козакам Ніжинського та Чернігівського полків було наказано повернутися до своїх осель. Вже незабаром розпочався новий етап компанії, коли на початку осені 1656 р., білоруський полковник І. Нечай змусив капітулювати Старий Бихов²⁶⁰, хоча в подальшому козацько-московське військо спіткала ціла низка невдач і воно було вимушено покинути білоруські землі.

У 1666 р. порожній Лоев («впусте») був названий одним із чотирьох полкових міст Чернігівського полку. Цікаво, що до Лоевського староства І. Брюховецьким були віднесені міста «приналежніє лоевськіє»: Речиця, Холмиця, Горбол, Паличі та «особні» містечка Фойники та Брагін²⁶¹.

Опісля 1667 р. Лоев залишився у складі Великого князівства Литовського як центр староства, що увійшло до Речицького повіту Мінського воєводства²⁶². Ще 8 червня 1661 р. Лоевське староство було передано королівським привілеєм до війська ВКЛ. У 1670 р. за рішенням сейму була створена спеціальна комісія з 7 чоловік (2 сенаторів та 5 сеймових депутатів). Комісія повинна була врегулювати питання надходження оплати з Лоева армії ВКЛ. Серед членів комісії був маршалок ВКЛ Олександр Палубинський та речицький хорунжий Михайло Станіслав Юдицький, пізніше обидва комісари заволоділи частками Лоевщини²⁶³.

Як вже зазначалося, під час війни Любеч був зруйнований. Про це, зокрема, свідчить і той факт, що у 1665 р. під час поїздки

²⁵⁹ Горобець В. Українсько-російські змагання за Білорусь (1654-1659 рр.)... – С.115.

²⁶⁰ Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право... – С.37.

²⁶¹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К. : ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.2. – 508 с. – С.446.

²⁶² Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел... – С.145.

²⁶³ Пашкевіч У. Да пытання аб уладальніках Лоева ў XVI – XVIII ст... – С.59.

гетьмана І. Брюховецького до Москви Любеч навіть не згадувався серед міст, у яких мали бути розміщені московські воеводи та «ратні люди»²⁶⁴. За матеріалами «Переписної книги» 1666 р. в Любечі було усього три орних подвір'я, вісім дворич належали торговцям («промышленным и торговым»), три – ремісникам, сім – «убогим людям»²⁶⁵. Хоча місто було зруйноване не повністю. У 1656 р. любецький міщанин Дем'ян Кукара продав Семену Даниловичу свій двір та приналежний до двору «огородъ изъ садовиноу» за «копъ полдвенадцати»²⁶⁶. Того ж року любецький козак Тишко Карасенко продав «огородъ из садомъ» любецькому сотнику Саві Унучку «за копъ двадцать личьбы и монети Литовской»²⁶⁷, а у 1659 р. міщанин Денис Белицький віддав свій ґрунт – «за Лисицою лежачій, зо всемъ, селище и нивы, якъ самъ уживаль», любецькому священику Григорію Рев'ячичу за борг «шесть копъ грошей»²⁶⁸.

Розуміючи значення Любеча та його військовослужбової спільноти, Б. Хмельницький зробив місто ранговою маєтністю чернігівських полковників²⁶⁹, що мали гарантувати любецькій шляхті недоторканість. Ще у листі гетьмана до чернігівського полковника М.Небаби від 27 травня 1650 р. з приводу млявої реакції на скупчення у Любечі «множества своевольных людей... которые и за рубежом свою волю чинят и не хотят моими быт»²⁷⁰, особливо наголошувалось на необхідності захищати від

²⁶⁴ Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі... – С.361.

²⁶⁵ Сапон В. Чернігівці 1666 р. З історії міста // Деснянська правда. – 1995. – 25 листопада. – С.3.

²⁶⁶ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.152-153.

²⁶⁷ Там само. – С.136.

²⁶⁸ Там само. – С.148-149.

²⁶⁹ АЗПІ МЗС РФ, Ф.124, Оп.1, Спр.35, Опись в Черниговском полку сел и деревень с показанием, кто оными владеет (1730 г.), Арк.6 зв – 7.

²⁷⁰ Як вже зазначалося, на початковому етапі повстання полки комплектувалися значною мірою за рахунок покозаченого селянства та міщанства. На думку В.Смоля та В. Степанкова, саме покозачені селяни ймовірно становили більшість у Борзенському, Ічнянському, Прилуцькому, Ніжинському, Чернігівському та Речицькому полках. Див.: Смолій В.А.,

свавільників любецьку шляхту: «если того не учинеш оберегать и с ними заодно случать и шляхту и подданных... и ты и сам и с ними тои же казни достоен будеши». У вересні гетьман ще раз нагадав чернігівському та київському полковникам про необхідність захисту любецької шляхти: «пилю мають постерегати, жебы бунти ниякие не всчиналися, а бунтовников теж без фолги на горле карати»²⁷¹. Чернігівські полковники надсилали до міста своїх дозорців, які мали стежити за порядком. Наприклад, за полковництва Івана Абрамовича (Поповича)²⁷², любецьким дозорцем у 1656 р. був вибельський сотник Діонісій (?) (у тесті – Денисіом; за даними В.Кривошеї його звали Даніелем²⁷³) – «на тоть чась будучимь засланимь оть Его Милости, Пана Полковника Черньговскаго, Пана Івана Поповича, до Любеча, и при немь будучаго Пана Богдана Писара»²⁷⁴.

Представникам любецької шляхти на службі Війська Запорозького, гетьман Б.Хмельницький надавав підтверджувальні універсали. Як правило, в універсалах не зазначались розміри маєтностей, адже при потребі шляхтич мав «покликатися на старі документи та старі границі... відновляв давню спадщинність маєтку з захованням границь по-давньому»²⁷⁵. У свою чергу, від

Степанков В.С. Зміст, форми й особливості боротьби селян у період найвищого піднесення національної революції... – С.177.

²⁷¹ Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657... – С.105-106; Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 pp. / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич... – С.170 (подається скорочений текст документу); Коваленко О. Мартин Небаба: людина з легенди... – С.6.

²⁷² Займав уряд чернігівського полковника у квітні – липні 1651 р. та листопаді 1654 – квітні 1657 р., у квітні 1654 р. – наказний. Див.: Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Частина 1. Урядники гетьманської адміністрації. Вид. 2-е. – К.: «Стилос», 2005. – С.53.

²⁷³ Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Частина 1. Урядники гетьманської адміністрації... – С.65.

²⁷⁴ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.152-153.

²⁷⁵ Грушевський О. Гетьманські земельні універсали. 1660-1670 pp. // УАН, збірник іст.-філ. Відділу, №46. Історико-географічний збірник: Видає комісія для складання історико-географічного словника України. – Т.1. / За ред. дир. комісії проф. О.Грушевського. – К.: Друкарня УАН, 1927. – С.53-92. – С.82-83.

початку війни любецька шляхта почала повертати свої землі, відібрані у 30-40-х рр. XVII ст. представниками польської аристократії. Після їхньої втечі одним з перших це зробив С. Болдаковський, який захопив с. Рогощу, відібрану у нього перед війною чернігівським підвояководою В.Кгорецьким та чернігівським підсудком Я. Войною-Оранським. Можливо, тоді ж повернули свої землі Мишуки і Пузики²⁷⁶. Згодом факт володіння підтверджувався гетьманськими універсалами.

За гетьманування Б.Хмельницького любецька шляхта отримувала як колективні, так і індивідуальні привілеї. За деякими даними, перший колективний охоронний універсал любецькій шляхті був наданий 1650 р. любецькому сотнику (!) Саві Посудевському разом із іншими шляхтичами²⁷⁷. Серед перших отримав універсал гетьмана й Лукаш Носачевич²⁷⁸, якому 1651 р. Б. Хмельницький надав у володіння частину Роїської слободи, за що він «у войску нашом так же повиность належну отдавати маеть»²⁷⁹.

У 1654 р. Б.Хмельницький надав універсал великій групі любецької шляхти. На жаль, відоме прізвище лише Василя Добронизького, який отримав с. Суличівку²⁸⁰.

31 березня 1656 р. універсал отримали любецький сотник Сава Кононович-Посудевський разом з Артемом Красковським та «разом из всею шляхтою тамошнею», яка «от початку войны щире служачи у войску Запорожском, в кождых потребах добре

²⁷⁶ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. (А-Д)... – С.63; Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии... – С. 1-3; Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып.1. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – 390 с. – С.30.

²⁷⁷ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.7, Генеральный опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.668.

²⁷⁸ У 1633 р. козак Чернігівської хоругви Микола Носачевич володів 30 волоками, з яких ніс кінну службу (Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.91).

²⁷⁹ Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малороссии... – С.108-109; Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городничского уезда. Родина преподобного Антония Печерского... – С.106-109.

²⁸⁰ Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии... – С.21.

ставають и за веру православную бьются». Б. Хмельницький підтверджував усі привілеї «от королев здавна даних». Ніхто не міг «кривдити» тамтешніх шляхтичів, щоб вони «якоби найспокойнише добр своих заживали»²⁸¹. Цікаво, що маєтності Сави Кононовича-Посудевського швидко зростали, зокрема, того ж таки 1656 р. він придбав у Секлети Красковської Красковщину²⁸², а у любецького козака Тишка Карасенка город в Любечі²⁸³.

Про підтвердження своїх володінь клопотався Юрій Бакуринський. 26 червня 1656 р. Б. Хмельницький наказав «ему, Юрію Бакуринскому універсал написати, ствержаючи по купле отца его села Великая Весь, Осняки (с.Великі Осняки), Репки, Гусинка, Буявки и слободка²⁸⁴ вновь зачатая садить отцем его Николаем на дуброве Свинопускное, остров Грабовский с займою, на млин згожою, млин верх Вира, прозиваема Пилипча, млин на рице Глинянце, яко оніе села имеют в себе ограниченіе... ему Юрію Бакуринському и жене его в спокойное владеніе»²⁸⁵. Цікаво, що сам Юрій Бакуринський перебрався додому з-під Чигирини лише у 1677 р.²⁸⁶. Родина Бакуринських втратила с. Постовбицу, віддану Б. Хмельницьким 26 червня 1656 р. (того ж таки дня, коли був наданий універсал Ю. Бакуринському) козаку Олифіру Радченку²⁸⁷.

²⁸¹ Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657... – С.184; Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. / Упор. І.Крип'якевич, І.Бутич... – С.482.

²⁸² Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малоросии... – С.103-104.

²⁸³ Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда... – С.136.

²⁸⁴ Слобода (чи слобідка) як і за часів Речі Посполитої, надавала володарю право не сплачувати податки строком до 30 років, саме тому осадництво слобідок фіксується до кінця XVIII ст. В багатьох випадках слободами називали вже існуючі населені пункти.

²⁸⁵ Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657... – С.195; Татищев Ю.В. Черниговские архивы... – С.13-14; Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Т.2. –Ч.3-6. Приложения. – СПб.: С.-Петербургская губернская типография, ул.Глинки 8, 1902. – 406 с. + 316 с. + СІХ с.; 3 л. ил. – Ч. 6. – С.11-12.

²⁸⁶ Татищев Ю.В. Черниговские архивы... – С.11.

²⁸⁷ Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657... – С.194;

Серед родин, що одержали у 1656 р. гетьманські універсали, були Богуші²⁸⁸. Павло Ярмаултовський 1657 р. «за зичливість его у фортецы Быховской» отримав універсал гетьмана на с. Вербичі та «шест волок з млинками» у с. Горбово²⁸⁹ (ймовірно, що ця маєтність належала йому ще як волока чернігівської хоругви). Свої права на с. Смолиголівка (Мілковщизну та Смоличівку) підтвердили любецькі бояри Мілковичі²⁹⁰. 16 червня 1658 р. Мілківщини була віддана гетьманом І. Виговським Івану Стецькому²⁹¹.

Далеко не усім родинам любецької шляхти вдалося зберегти довоєнне землеволодіння. Наприклад, родина Антоновичів втратила Антоновицький ґрунт (с. Антоновичі). Відомо, що у 1671 р. на половині цієї землі посідали шляхтичі Юскевичі-Красковські. Значною частиною цього ґрунту у 1691 р. володів Юско Злоба²⁹². Більдухи втратили Більдуховщину, яка перейшла до Рев`ячичів²⁹³, Пероцькі та Даничі – с. Голубичі²⁹⁴. Родина Пероцьких, крім того, втратила й с. Буянки («маючи правом старовиним... иже право тое презо военно кровое змешаней немоглоса задержати»)²⁹⁵, але за-

Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии... – С.28.

²⁸⁸ Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII ст... – С.62; ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), Арк. 277.

²⁸⁹ Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657... – С.244-225; Лазаревский А.Л. Акты по истории землевладения в Малороссии... – С.104, 109; Татищев Ю.В. Черниговские архивы... – С.14; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729-1730 гг... – С.309-310.

²⁹⁰ ЦДІАК України, Ф.1235, Оп.1, Спр.1241, Грушевський О.С. Статті до історико-географічного словника України по Любецькому повіту Чернігівської губернії (1930-і рр.), Арк. 10.

²⁹¹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.281.

²⁹² Любецький архив графа Милорадовича... – С.250.

²⁹³ ЦДІАК України, Ф.57, Оп.1, Спр.6, Генеральний опис Лівобережної України (1765-1769 рр.), Арк.215.

²⁹⁴ Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии... – С.26-27.

²⁹⁵ Константинович Н. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Дополнения. Вып.IV. Извлечено из №38-40 Неофициальной части ЧГВ

лишила за собою с. Густинку. Незабаром частина Густиковщини була продана значковому товаришу Щуковському, а наступним її власником став його зять козак Прищепа. Іншу частину села Перецькі віддали у заставу полковому писарю Михайлу Свободецькому (Слободецькому)²⁹⁶.

У подальшому практично усі українські гетьмани підтверджували володільчеські та станові права козаків-шляхтичів, адже за часів Гетьманщини тривала боротьба за збереження «довоєнного» соціального та майнового статусу. За нових історичних умов цього можна було досягти лише на козацькій службі, отримавши підтверджувальні універсали гетьманів – як гарантії збереження прав та маєтків. У свою чергу, гетьманська влада була зацікавлена у любецькій шляхті як професійній військовослужбовій спільноті і часто-густо йшла назустріч її прагненням та клопотанням.

Після утворення нової адміністративної системи Любецьке староство виявилось розподіленим між кількома сотнями Чернігівського полку – Любецькою, Чернігівською, Вибельською, Городнянською, Роїською, Новобілоуською. Частина земель, де за межами староства була оселена любецька шляхта, відійшли до Ніжинського полку. Доволі цікавим став принцип формування сусідської до Любецької Роїської (чи Ройської) сотні – її кордони значною мірою збігаються з кордонами польської хоругви ланової шляхти (1625 р.)²⁹⁷, як вже зазначалось, великою мірою ця хоругва комплектувалась із московського боярства та частини любецької шляхти.

Але усе ж таки Любецька сотня залишилась найбільшою з 16 сотень Чернігівського полку. Поділена сотня була на п'ять куренів: Любецький, Красковський, Козлянський, Зубаський та Антоновицький²⁹⁸. Цікаво, що саме у Любецькій сотні була чи не

1884 г. – Чернигов: Губернская типография, 1885. – 58 с. – С.32-33.

²⁹⁶ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729-1730 гг... – С.18-19.

²⁹⁷ Горобець С.М. Ройська сотня: історія утворення і формування назви // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 52 (спецвипуск). – К., 2011. – С.257-266; Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648... – С.36.

²⁹⁸ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.261.

найбільша чисельність посполства (до 30% посполитих полка, або більше 1000 дворів)²⁹⁹. На її території було 185 поселень (за даними 1764 р.), а загальна кількість населення становила 11551 чоловік. Це приблизно четверта частина (24%) від загальної кількості населених пунктів Чернігівського полку (729), та біля 9% від загальної кількості населення (101556 чоловік)³⁰⁰. Цікаво, що у розпорядженнях Генеральної Військової канцелярії серед сотен Чернігівського полку першою, як правило, згадувалась саме Любецька³⁰¹.

* * *

Таким чином, гострий конфлікт з представниками магнатської родини Калиновських, що у 30-40-х рр. XVII ст. обіймали уряди чернігівського воєводи та любецького старости, зумовив активну участь переважної більшості любецької шляхти в Українській національній революції на боці повсталого народу. Любецька шляхта була взята під протекцію Б. Хмельницьким, а сам Любеч став ранговою маєтністю чернігівських полковників. Любецький замок опинився на північно-східному кордоні козацької держави з Великим князівством Литовським. Небажання Б. Хмельницького воювати на два фронти (водночас проти литовської та польської армій) значно підвищувало стратегічне значення Любеча. Однак деяка частина любецьких шляхтичів не сприйняла нових політичних реалій і опинилася на протилежному боці барикад.

Участь любецької шляхти у Національній революції призвела до зростання її соціально-політичної ролі. Значній частині любецької шляхти вдалося зберегти свої маєтності, повернути

²⁹⁹ Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.2. – С.439.

³⁰⁰ Романовский В.А. Хозяйства монастырских крестьян Любецкой сотни в 1767 году // Юбилейный сборник студенческого историко-этнографического кружка при Киевском университете Св. Владимира. – К.: Университетская типография, 1914. – С.83-101. – С.83.

³⁰¹ ДАЧО, Ф.675, Оп.1, Спр.9, Указы Генеральной войсковой канцелярии о выступлении в поход казаков Малороссийских полков: Киевского, Нежинского, Пирятинского, Черниговского и Стародубского (1734 г.), Арк.1-3.

втрачені землі, отримати нові володіння. Вже згодом, із посиленням суто козацького елемента, частина шляхетських сіл регіону опинилася у володінні козацької старшини.

Важливе значення продовжував відігравати і сам Любецький замок, а любецька сотня стала найбільшою серед сотен Чернігівського полку. Саме із представників любецької шляхти значною мірою комплектувалась козацька старшина Чернігівського полку, її представників знаходимо у Ніжинському, Київському та Стародубському полках. Показавшись у середині XVII ст., любецька шляхта протягом усього XVIII ст. продовжувала нести військову службу на кордоні з Великим князівством Литовським.

ПІСЛЯМОВА

Вдале природне розташування Любецького замку зробило його одним із важливих військових, політичних та торгівельних центрів Північного Лівобережжя України. В історії регіону можна простежити кілька етапів розвитку.

Перший – часів Київської Русі. Чимало сіл Любецького староства брали своє походження у домонгольську епоху, що певною мірою відобразилося у топоніміці регіону. Від тих часів мусила зберегтись і якась військовослужбова людність, осаджена на землю князями. Наявність подібних військовослужбових елементів на давньоруських сільських поселеннях підтверджується археологічними даними.

Із приєднанням Чернігово-Сіверщини до Великого князівства Литовського розпочався етап становлення Любецької волості. Держава посилює прикордонні замки-міста, розвиваючи їх як військові фортеці та центри військової організації. До оборони краю були зобов'язані різні категорії місцевого населення, паралельно на землю осаджуються й тюркські елементи. Утворюється низка нових населених пунктів, якими володіла і з яких несла військову службу місцева шляхта. Процес розвитку Любецької волості вочевидь не переривався і за часів московського панування (1500-1508 рр.). Опісля 1508 р., коли Чернігівщина залишилася у складі Московської держави, а Любеч повернувся до складу Великого князівства Литовського, стратегічне значення Любецької волості зростає – фактично вона стала плацдармом, що вклинювався у московські землі. Посилення оборони краю у першій половині – середині XVI ст. активізує процес утворення населених пунктів.

Від середини XVI ст. київські воєводи призначають до Любеча своїх намісників – старост. Люблінська унія 1569 р. привела до зміни державного підпорядкування Любецького староства, що разом із Київським воєводством увійшло до Речі Посполитої. У цей час прискорюється процес юридичного оформлення любецькою шляхтою станових та майнових прав. Як і раніше, любецька шляхта отримує королівські привілеї за умови несення військової

служби. За королювання Сигізмунда II Августа та Стефана Баторія місцева шляхта затвердила свої володільницькі права. Зміна юридичної приналежності прискорила процес диференціації любецької шляхти. Саме із 70-х рр. XVI ст. чимало представників місцевої шляхетської людності рушають до «козацького хліба».

В умовах підготовки війни за повернення Чернігово-Сіверщини наприкінці XVI – на початку XVII ст., роль Любецького староства та його шляхти зростає. Із початком війни любецька шляхта бере активну участь у військових виправах, набуває собі нових володінь на приєднаних землях, до любецької шляхти вписується частина колишнього московського служебного боярства («дітей боярських»). За королювання Владислава IV відбулося остаточне оформлення землеволодінь шляхти Любецького староства.

Конфлікт із магнатами Калиновськими та утиски, що несли місцевій шляхті польські адміністратори у середині XVII ст., привели значну її частку до лав Війська Запорозького. У новій соціальній структурі козацької держави любецька шляхта займала важливе місце, з неї вийшло чимало впливових посадовців Гетьманщини, а Любецька сотня стала найбільшою військовою та адміністративно-територіальною одиницею у складі Чернігівського полку.

Як бачимо, саме любецька шляхта фактично становила соціальне обличчя староства. Близько 350 родів щонайменше упродовж десяти поколінь мешкали у навколишніх селах, третина населених пунктів староства бере своє походження від місцевої шляхти. Загалом, любецька шляхта володіла маєтностями (здебільшого на співвласницьких засадах) у більш ніж 200 населених пунктах як на теренах староства, так і за його межами.

Появу населених пунктів краю можна простежити за основними етапами існування Любецького староства (див. табл. на стор. 284-285).

Повторимось, що любов до Великої Батьківщини йде від любові до Малої – свого села, міста, від знання своєї історії – від історії свого роду до історії своєї країни. Сучасна історична наука ставить на меті дослідити не лише Макроісторію (як то – історію держав, воєн, видатних персоналій, тощо), але й Мікроісторію – адже країни склалися з історичних та адміністративних

Державна та адміністративна приналежність	Орієнтовний час заснування:	Назва населеного пункту ¹ :
У складі Чернігівського князівства	до IX ст.	Любеч
	XI – XIII ст.	Люва Гора, Листвен, Навози, Оргоща, Пакуль, Пересаж
	XI – XIV ст.	Сибереж
	XII ст.	Боловес (Старий Білоус), Дулеби
	Поселення, що виникли до середини XIII ст.	Антоновичі, Асаревичі (Осоричі), Буянки (Боянці), Виблі (?), Даничі, Деряжичі, Жиличі, Ісакевичі, Кликовичі, Ковпиничі, Козел, Колодичі, Кривичі, Кувечичі, Лесичі, Неданчичі, Непушиці, Позноховичі (Пізнопали), Поповичі (?), Просмичі, Сядричі, Турищ, Хрековичі, Чернотичі, Яриловичі
У складі Орди Золотої Орди (Брянського князівства)	XIII – XIV ст.	Бельджичі, Убіжичі
У складі Київського князівства ВКЛ	XIII–XVI ст. (тюркські першопоселенці)	Абакуми, Бахани (Бохани), Татарине, Фаївка, Чемериси
Любецька волость Київського воєводства ВКЛ	XIV ст.	Злїв, Змії, Мохов, Лопатні (Патін)
	XIV – XV ст.	Добрянка (?), Радутувщина, Утовщина, Хрушно (Грушноє)
	XV ст.	Пероцьке, Пищики, Плехов, Усетецький острів

¹ Назва топоніму може бути значно давнішою за появу самого поселення. Наприклад, однозначно давньоруськими є такі топоніми як Радутьє (Радуль) чи Свинопухи, але це були назви, відповідно, озера та невеличкої річки.

	XV – XVI ст.	Бихальцохівка, Биялтовщина, Бірки (Беркилевщина), Борки, Боярове, Будлянщина, Велички, Високий, Галків, Глушеч, Горбів, Гусинка, Дикалівка, Духівщина, Заревщина, Йолча, Кислі (Кисле), Кошони, Кукарі, Лопатні, Мньов, Олексіївщина, Ольсохівка, Петруші, Пієрки, Присторонь, Пушкарі, Роїще, Рудка, Смолиголівка, Снятинщина, Сукачовщина, Сухий Вир, Стоборовщина, Творичовський острів, Хмільниця, Чавлінки, Чертеж, Чорторійка (Томарівка), Шибиринівка
Любецьке староство Київського воєводства Речі Посполитої	XVI ст.	Березки, Бивалкі, Боябузи, Брехуни, В'яле, Ведильці, Велика Весь, Вербичі, Вишельщина (Вишли), Голубичі, Грабів, Губарі, Губичі, Гучин, Довгуни, Довжик, Ждановщина, Жердянщина, Жукотки, Зубахи, Ізбінь, Кам'янка, Кезі, Клонів, Кожухов, Козли, Коробки, Корольча, Коростинка, Корчевьє, Красківське, Кратинь, Круки, Лови, Макововщина (Тупичівка), Малезин, Малиновщина, Миси, Мишуковщина (Боровенщина), Мікренщина, Москалі, Мохнатин, Муравейщина, Новосілки, Обиймовщина, Овдієвка, Озерки, Оленичівщина, Олешня, Олифіровщина, Осейкі, Осняки, Пенезейщина, Петрушин, Погорільці, Полуботки, Постовбиця, Пузики, Пісочинка, Ріпки, Розпаші, Розсудів, Савичі, Селець, Семаки, Сірхове, Скугарі, Товстоліси
	XVI – XVII ст.	Вербівка, Гірманка, Глиненка, Гуньківка, Дорогінка, Кархівка, Киселівка, Комарівка, Левоньки, Лісківка, Орловка, Редьківка, Суличівка, Табаївка
	Перша половина XVII ст.	Борисоглібів, Боромики, Воротець, Коломийці, Мохначі, Новий Білоус, Самойловщина, Свинопухи, Тарасевичеві Велички, Терехівка, Унучки, Церковище, Чисті Лужи, Шумани, Ямище
	XVII ст.	Маньки, Пилипча, Посудевщина, Семендеї, Сенюки, Скитки, Угловщина, Черв'яки
Любецька сотня Чернігівського полку	Друга половина XVII ст.	Вороб'їв, Карпіловщина, Молочки, Петрики
	XVIII ст.	х.Вир, Красне, Пушкіне, Рашкова Слобода

регіонів, ті, у свою чергу, з міст та сіл, війни велися людьми, і навіть вивчення окремої постаті не може бути повним без дослідження її оточення. Чим більші територіальні та хронологічні рамки роботи – тим більше сюжетів (аспектів, напрямків) згадуються побіжно, чи обходиться взагалі. Чим вони менші – тим більша увага до персоналій т.зв. «другого», а то й «третього» плану, історії окремих сіл, топонімів чи персонажів. Погодимось із італійським істориком Дж. Леві, що «Мікроісторія означає не розгляд дрібниць, а розгляд в подробицях». Істина вочевидь в компромісі між цими напрямками єдиного цілого – Історії. Наскільки авторові вдалося здійснити цю спробу – висвітлити «велике» через «мале» (а «мале» через «велике») та «персоніфікувати» історію Любецького старства – вирішувати Вам.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЛЮБЕЦЬКОЇ ОКОЛИЦІ (матеріали до історії)

До переліку населених пунктів Любецької околиці (у історико-географічному визначенні цього поняття) увійшли села, землі та «острови»¹, володільцями та засновниками яких була любецька шляхта. Окрім території Любецького староства, подається інформація про села, що знаходились на території Чернігівського воєводства, де також знайшла своє оселення шляхта Любецького староства, або ж проживало московське боярство, що перейшло на службу до любецьких старост у першій половині XVII ст. Перелік сіл поданий в алфавітному порядку. Орієнтовна структура опису кожного поселення: сучасна адміністративна приналежність, локалізація (при потребі), час появи, інформація про перших поселенців та писемну згадку. Наводиться коло основних володільців (шляхти, козаків, міщан та селян) та дата першої писемної згадки про маєтності. Для найбільших міст староства – Любеча, Лоева і Брагіна, подається хронологічна таблиця основних подій. Як вже зазначалося, правопис окремих населених пунктів не завжди збігається із сучасним – сучасна традиція інколи не враховує патронімічний характер топонімів регіону.

ЛЮБЕЧ

(селище міського типу Ріпкинського району
Чернігівської області)

882 р. – перша писемна згадка про місто.

907 р. – згаданий серед давньоруських міст, яким Візантія зобов'язувалась сплачувати данину.

1097 р. – Перший Любецький з'їзд князів.

1147 р. – Любеч зруйнований смоленським князем Ростиславом.

¹ Під «островом» розуміється земельна ділянка, як правило, із поселенням. Можливо, що ця традиція пішла від давньоруських часів чи ранніх часів литовського володарювання.

1157 р. – місто спустошили половці, у 1159 р. місто назване «пустим».

1180 р. – Другий Любецький з'їзд князів.

1239 р. – місто спустошила монгольська орда.

XIII ст. – в залежності від Орди; від першої половини XIV ст. – під володарюванням брянських князів.

50-60-і рр. XIV ст. – приєднання Любеча до ВКЛ.

1387 р. – Владислав Ягелон пожалував місто у володіння Скиргайлу Ольгердовичу.

1394 р. – Любечем керують великокнязівські намісники.

1424 р. – у володінні боярина Альберта Монивида (Войцеха) Кайлікіновича.

1424 – 1458 рр. – у володінні Яна (Івана) Монивидовича.

1458 – 1475 рр. – у володінні Войтеха (?) Моновидовича.

1471 р. – центр волості Київського воєводства.

1477 – 1483 рр. – великокнязівським намісником в Любечі був Василь Любич.

1483 р., 2 жовтня – наданий у вотчину князю Василю Михайловичу Верейському.

1488 р. – перша згадка про любецьку митницю.

1499 р. – В. Верейський отримав підтвердження на Любецький замок від Олександра Ягелона.

1500 р. – містом володіє Марія Верейська (Палеолог).

1500 р., серпень – місто відібране князем Семеном Можайським, який приєднав його до Московської держави.

1503 р., 28 березня – за міждержавним договором Любеч визнаний за Московською державою.

1505 та 1506 рр. – король Олександр підтвердив за Софією Верейською та її чоловіком Ольбрихтом Гаштольдом право збирати податки з Любеча (формальне пожалування).

1508 р. – повернення Любеча до ВКЛ.

1516 р. – наданий О. Гаштольду та С. Верейській «у вічність».

1522 р. – Любеч визнаний Московською державою за ВКЛ.

1526-1527 рр. – Московська держава зобов'язувалася Любеч з волостями «не воювати».

1536 р., липень – московський воєвода князь Іван Горенський спалив Любеч («острог взяли и посад пожгли»).

1539 р. – О. Гаштольд заповів усі свої маєтки дружині.

- 1542 р. – помер О. Гаштольд.
- 1542-1549 рр. – містом володіє Софія Гаштольд-Верейська, померла 1549 р.
- 1549 (1550 р.?) – проведений опис Любецького замку.
- 1549 р. – місто перейшло до великого князя як виморочний маєток, київські воєводи призначають до Любеча своїх намісників.
- 1551–1552 рр. – місто захоплене московським військом.
- 1553 р. – привілей Сигізмунда II Августа міщанам Любеча.
- 1560 (1559?) – 1580 рр. – любецьким старостою був Павло Сапега.
- 1560 р. – делегація любецького міщанства до Сигізмунда II Августа.
- 1562 р. – Сигізмунд II Август звільнив бояр та міщан Любецького замку від митних поборів.
- 1566-1567 рр. – Любеч розорений московським військом
- 1567 р. – друга делегація любецьких міщан до Сигізмунда II Августа.
- 1569 р. – Любеч стає центром староства Київського воєводства Речі Посполитої.
- 1570 р. – любецьким міщанам наданий королівський привілей на звільнення від «мыт и поборов».
- 1571 р. – проведена королівська ревізія Любецького староства.
- 1580 – 1583 рр. – любецьким старостою був Андрій Іванович Вишневецький.
- 1583 – 1585 рр. – уряд любецького старости займав київський каштелян Михайло Вишневецький.
- 1585 – 1594 рр. – любецьким та лоевським старостою був Олександр Вишневецький, у 1578 – 1581 рр. – «старший» (гетьман) козацького реєстру.
- 1594 – 1611 рр. – старостування Войтеха Хотимерського (Хотимирського).
- 1606 р. – проведений опис («інвентар») Любеча.
- 1609 – 1611 рр. – Любеч став базою армії Речі Посполитої у війні з Московською державою.
- 1612 – 1627 рр. – любецьким та лоевським старостою був Микола Струсь.
- 1612 – 1613 рр. – Любеч постраждав від нападів московського війська.

1616 р. – у Любечі була побудована нова потужна фортеця (згоріла до 1654 р.).

1617 р. – московські війська випалили посади Любеча.

1622 р. – проведена королівська ревізія Любецького староства.

1629 – 1633 рр. – любецьким стольником був польський шляхтич Станіслав Рей.

1633 – 1638 рр. – старостування Адама Калиновського.

1635 р. – Адам Калиновський передав права на Любеч своїй дружині Христині Струсь (1605-1647 рр.)

1638 – 1648 рр. – любецьким та лоевським старостою був чернігівський воєвода Мартин Калиновський.

1643-1645 (?) р. – Любецьке та Лоевське староства знаходилися в оренді у київського підстоля Максиміліана Бжозовського.

1644 р. – відновлення у Любечі митниці.

1646 р. – інкорпорація Любецького та Лоевського староств до Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського.

1648 (?) – 1649 (?) рр. – любецьким та лоевським старостою був чернігівський воєвода Самуель-Юрій Калиновський.

1648 р. – покозачення населення Любецького староства, утворення любецької сотні.

1649 р. – ультиматум Б. Хмельницького, за яким Любеч мав перейти під юрисдикцію Війська Запорозького.

1649 р., 31 липня – перша Лоевська битва.

1650 р. – Б. Хмельницький взяв під свою протекцію любецьку шляхту та зробив Любеч ранговою маєтністю чернігівських полковників.

1651 р., 26 червня (6 липня) – Друга Лоевська битва («Битва під Ріпками»).

1651 р. – володарем Любеча став Януш Радзивіл.

1651 та 1653 рр. – Любеч як опорна база армії ВКЛ на Лівобережжі знаходився у козацькій облозі та був відвойований козаками.

1654 р. – Любеч названий «пустим», до міста була введена московська залога.

1662 р. – чернігівський полковник О.Силич отримав грамоту царя Олексія Михайловича із затвердженням прав на Любеч.

1663 р. – універсал гетьмана І.Брюховецького любецьким

міщанам.

1688 р. (?) – Любеч відібраний у чернігівських полковників і перейшов до гетьмана Івана Мазепи.

1693 р. – чернігівський архієпископ Лазар Баранович надав дозвіл ієродиякону Іоні та монаху Інокентію Щирському відновити Любецький монастир Св. Антонія.

1694 р. – Любецький монастир отримав універсал І. Мазепи.

1708 р. – після розправи над мазепинцями Петро I пожалував Любеч Павлу Полуботку.

1712 р. – московське військо у Любечі чатувало прихід з Правобережжя повсталих запорожців.

1764 р. – Любеч перейшов до родини Милорадовичів.

1781 р. – ліквідована любецька сотня.

1802 р. – Любеч став містечком Городнянського повіту.

ЛОЄВ (ЛОЄВА ГОРА)²

(районний центр Гомельської області Республіки Білорусь)

XI-XIII ст. – існування давньоруського поселення на території Лоевої Гори.

² Хронологічна таблиця створена на основі: Bobiński W. Województwo kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2000. – 599 s.; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom V (Kutowa Wola — Malczyce). – Warszawa: nakładem władysława Walewskiego. Druk «WIEKU» Nowy-Świat Nr. 59, 1884. – S.395-396; Анісавец М.І. Лоеў – старажытны горад на Дняпры // Беларускі гістарычны часопіс. – 2005. – №6. – С. 56-63; Анісавец М.І. Юдзіцкія-ураднікі рэчыцкія, «графы лоеўскія» // Беларускі гістарычны часопіс. – 2011. – №2. – С.49-56; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 792 с.; іл. – Т.2.: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С.215-217; Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навук.-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэдкал. С.А.Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006; Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 312 с. – С.194-195 та ін.

- 1506 р. – через Лоеву Гору пройшла кримська орда.
- 1538 р. – Лоев згаданий як містечко Любецького староства.
- 1569 р. – разом із Любецьким староством поселення Лоева Гора увійшло до складу Речі Посполитої.
- 1571 р. – Лоев мав три «дими» (будинки), до 1579 р. любецьким старостою Павлом Сапегою була побудована Лоевська фортеця, містечко складалось із 20 «димів».
- 1581 р. – білгородські татари рушили на Велике князівство Литовське через лоевський брід.
- 1582 р. – привілей на вйтівство в Лоевій Горі отримав Федір Васильович Вовк, не пізніше 1587 р. Ф. Вовк став вйтом Києва.
- 1585 р. – Лоевогорське староство формально виокремилось із Любецького. 11 лютого 1585 р. любецьким та лоевогорським старостою був призначений «до живота» князь Олександр Вишневецький.
- 1594 р. – вперше згаданий топонім Лоев, до кінця XVIII ст. існує два топоніми – Лоев та Лоева Гора (поділ та замок).
- 1596 р. – інстигатор справ поборових Філон Котельницький та любецький і лоевський староста В. Хотимерський розглядали справу про несплату податків з міст Любеча та Лоева.
- 1606 р. – в Лоеві нараховувалось 186 «димів», з них третина належала боярам, до замку «тяжіли» 8 сіл (12 служб).
- 1612 – 1613 рр. – Лоев постраждав від нападу московського війська.
- 1629 р. – під час проведення люстрації Київського воєводства Лоевське староство згадане як окрема територіально-адміністративна одиниця.
- 1635 р. – любецький та лоевський староста А. Калиновський королівським привілеєм затвердив своє право збирати податки з Лоева.
- 1646 р. – Любецьке та Лоевське староства інкорпоровані до Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського.
- 1648 р., серпень – козаки оволоділи Лоевим, розпочалося формування лоевської козацької сотні Брагінського полку.
- 1649 р., 31 липня – Перша Лоевська битва.

1649 р. – голландський живописець Абрахам Ван Вестерфельд намалював картину «Вигляд Лоева влітку 1649 р.».

1649 р. – згадка про знищення лоевського замку козаками, хоча ймовірно сильніше постраждав поділ.

1651 р., 26 червня (6 липня) – Друга Лоевська (Ріпкинська) битва.

1651 р. – Лоевське староство за привілеєм Яна Казимира передано в управління литовському гетьману Я. Радзивілу, від якого староство перейшло до Криштофа Тишкевича.

1651 р., серпень - жовтень – Лоев знаходився у козацькій облозі.

1654-1667 рр. – під час війни Лоев спалений (1654 р.?) козаками І. Золотаренка, певний час існувала Лоевська сотня Чернігівського полку.

1656 р. – Лоев був включений до Речицького повіту Мінського воєводства Речі Посполитої (до 1783 р.).

1660 р. – по смерті К. Тишкевича утворена спеціальна комісія, яка передала обидва староства (любецьке – формально) до Корони, місцева шляхта як і раніше була зобов'язана нести кінну військову службу.

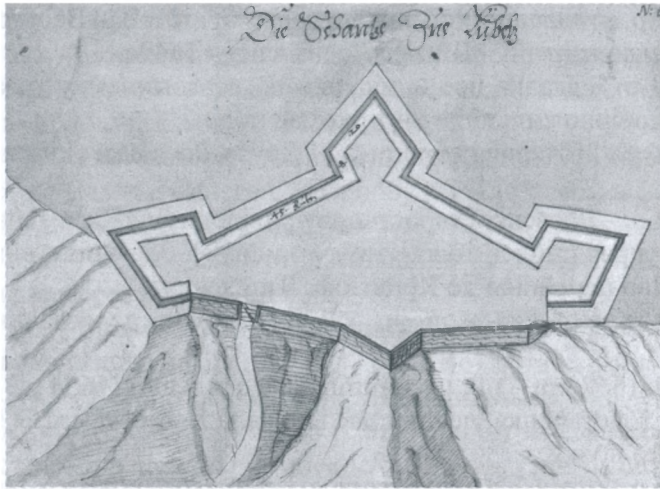
8 червня 1661 р. – Лоевське староство передано королівським привілеєм до війська ВКЛ.

1666 р. – Лоев названий пустим містом («впусте») Чернігівського полку.

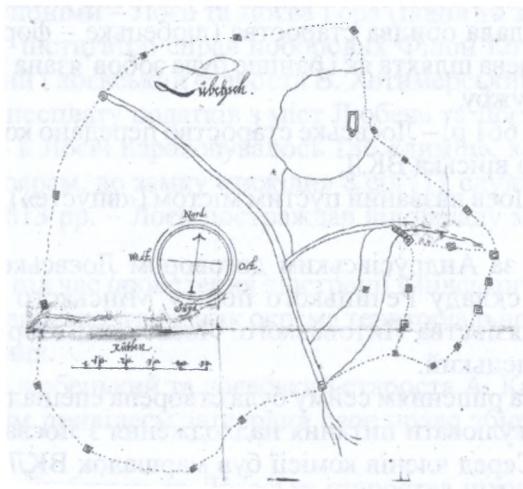
1667 р. – за Андрусівським договором Лоевське староство увійшло до складу Речицького повіту Мінського воєводства Великого князівства Литовського. Лоевським старостою став Казимир Халецький.

1670 р. – за рішенням сейму була створена спеціальна комісія, що мала врегулювати питання надходження з Лоева грошей до армії ВКЛ. Серед членів комісії був маршалок ВКЛ Олександр Палубинський та речицький хорунжий Михайло Станіслав Юдицький, пізніше обидва комісара заволоділи частками Ловщини.

1676 р. – Лоев (разом з Верхнім чи Старим Лоевим – Лоевою Горою) відданий в спадкове володіння речицькому війту Михайлу Юдицькому.

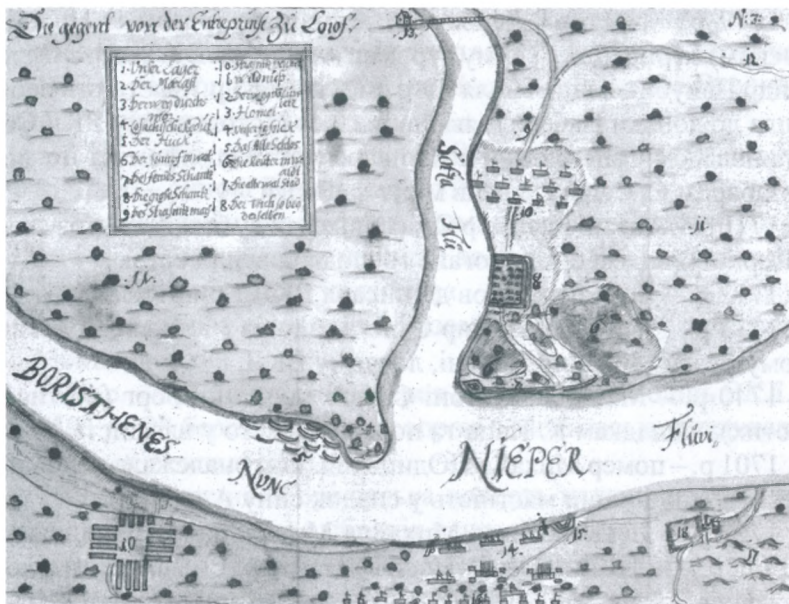
Укріплення Любецького замку 1651 р.³

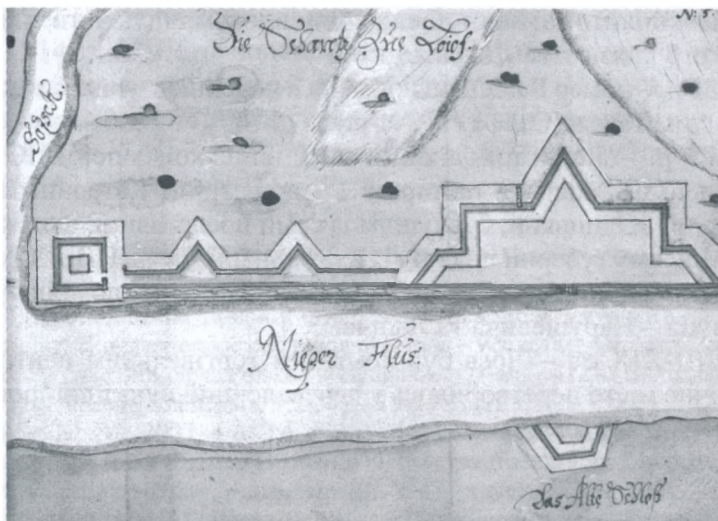
План м. Любеча 1651 р.⁴

³ За матеріалами фондів: Bibliotheca Regiae Canonicae Strahoviensis in Monte Sion Pragaе (Česká republika). Strahov. – D.B.V.68.

⁴ Опубліковано: Мищик Ю., Березенко Б. Унікальний портрет полковника Мартина Небаби // Сіверянський літопис. – 2013. – № 4-6. – С.3-4. – С.4.

План м. Лосва 1651 р.

Лосєвські укріплення середини XVII ст.

1677 р. – частину Лоєвського староства (разом із Нижнім Лоєвим) за рішенням сейму отримав маршалок ВКЛ князь Олександр Палубинський. Після його смерті (1685 р.) маєтність перейшла до доньки Ізабелли, яка побралася із стольником ВКЛ Єжі Станіславом Сапегою – у подальшому став «графом на Лоєві». Незабаром Є. Сапега заклав місто за борги.

1711 р. – Антоні Казимир Сапега відсудив у батька маєток своєї матері, приводом стало погане господарювання батька.

1712 р. – Лоєв перейшов до писаря ВКЛ Криштофа Паца.

1739 р. – Антоні Казимир Сапега заповів місто своєму старшому брату Михайлу Антоні, ловчому ВКЛ.

1740 р. – Михайло Антоні Сапега виплатив борг (40 тисяч злотих), нащадкам К. Паца та повернув місто у власність.

1701 р. – помер Михайло Юдицький (йому належала половина Лоєва), залишивши маєтність у спадок сину Антонію.

1729 р. – Лоєв належав Михайла Михайловичу Юдицькому (†1758 р.). Його син Юзеф (Йосиф) став користуватися титулом «граф на Лоєві». У 1782 р. став генерал-лейтенантом та командиром 1-ої дивізії війська ВКЛ, а напередодні другого розподілу Речі Посполитої зайняв посаду головнокомандуючого військ Великого князівства Литовського.

1787 р. – помер Ю. Юдицький, Лоєв перейшов до його молодшого сина також Юзефа (†1841 р.).

1793 р. – Лоєв приєднаний до Російської імперії. Юзеф Юдицький присягнув на вірність імператриці Катерині II. У 1797 р. Ю.Юдицький, був одним із семи представників дворянства Мінської губернії присутніх на коронації Павла I. Від Юзефа місто перейшло до доньок Ідалії та Софії, а від них по шлюбу до чоловіків – Нарушевича та Лащча.

XVIII-XIX ст. – Лоєв був помітним торгівельним центром, фактично місто перетворилось у перевалочний пункт дніпровської транзитної торгівлі.

БРАГІН⁵

(районний центр Гомельської області Республіки Білорусь)

1147 р. – вперше згаданий у Іпатіївському літописі. Входив до складу Київського князівства.

1187 р. – київський князь Рюрик Ростиславич подарував місто подружжю – синові Ростиславу та його дружині.

1241 р. – Брагін постраждав від монгольської навали.

60-і рр. XIV ст. – місто увійшло до складу ВКЛ та стало центром волості Київського князівства.

1458 р. – Брагін згаданий разом із Любечем у тестаменті Я. Монивидовича.

1500 р. – Брагін згаданий серед державних володінь ВКЛ.

1503 р., 28 березня – за договором з Московською державою залишився у складі ВКЛ.

1506 р., 8 липня – Брагінська волость надана в утримання Данилу Дедковичу «до вибранія пенязей».

1506 р. – через Брагін пройшли кримські татари.

1509 р. – місто було пожиттєво пожалувано князю М. Збаражському.

1511 р. – королівський привілей брагінським міщанам.

1514 р. – місто подаровано М. Збаражському «з местам, корчмами, мытам и замкам на вечныя часы». У тому ж році від Збаражських Брагін був успадкований Вишневецькими.

1514 р. – довічно пожалуваний князеві Михайлу Васильовичу Вишневецькому, незабаром Брагінська волость увійшла до складу Любецьких земель.

1535 р. – Брагін спалений московським військом.

⁵ Хронологічна таблиця створена на основі: Kuczyński S.M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa: Drukiem Zakładów Graficznych «Biblioteka Polska» w Bydgoszczy, 1936. – 412 s.; Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.; іл. – Т.1.: Абаленскі – Кадэнцыя. – С.340; Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 312 с. – С.78; Зимницька С.П. Родові володіння Вишневецьких на території Волині, Брацлавщини і Київщини в рецепції українських і польських істориків // Гуманітарний журнал. – 2005. – №1-2. – С. 127-133. – С.128 та ін.

1564 р. – місто відійшло від Любецького староства до Мозирського повіту.

1569 р. – повернутий до складу Любецького староства Київського воєводства. Між іншим, одні з двох замкових воріт Любеча носили назву Брагінських.

1574 р. – проведений опис Брагінського замку, побудованого князем Михайлом Вишневецьким на місці давнього городища. Замок мав розміри 90 на 70 м, був оточений валом висотою 5-6 м, шириною в підосві більш ніж 10 м. За інвентарем 1574 р. замок мав стіни-городні з бійницями, зі сторони р.Брагінка була розташована двоярусна дерев'яна башта-брама. До замкових воріт вів місток, остання секція якого була підйомною. На території замку знаходилась дерев'яна церква Святої Трійці.

1581 р. – половина Брагіна згадувалась як приватне володіння князя Михайла Вишневецького, друга половина належала до Любецького староства.

1581 р. – у Брагіні налічувались 32 дими, 13 ремісників, 1 священник та 21 осада «загородової» (убогої чи «лезної») шляхти. Загальна кількість населення у місті становила 402 чоловіки.

1603 р. – при дворі князя Вишневецького в Брагіні знаходився Лжедмитрій I.

1648 р. – жителі міста відкрили ворота перед козацьким військом чернігівського полковника М. Небаби. Формується Брагінський козацький полк.

середина XVII ст. – під час Української національної революції замок був зруйнований та більше не відновлювався, згодом на його місці був побудований господарчий двір Вишневецьких. Місто залишилося в складі ВКЛ.

1744 р. – від Вишневецьких Брагін відійшов у спадок до Огинських, а від них – до князів Замойських.

1754 р. – Брагін придбаний у княгині Єлизавети Замойської Францом-Антоні Рокицьким. У власності родини Рокицьких до кінця XIX ст.

1793 р. – увійшов до складу Російської імперії.

* * *

Абакуми. Село Лоевського району Гомельської області Республіки Білорусь. Під час проведення королівських ревізій Любецького староства 1616, 1622, 1629 та 1636 рр. було приналежним до Любецького замку. Відігравало роль спостережного форпосту на річках Дніпрі та Сожі. Можливо, що назва села має тюркське походження, що дозволяє віднести час його появи до XIII-XVI ст.

Антоновичі. Село Чернігівського району Чернігівської області. Судячи з назви, поселення з'явилося до середини XIII ст. Родова маєтність любецьких бояр Антоновичів. У 1571 р. Федько Антонович привілеєм Сигізмунда II Августа закріпив права на володіння Погорільським та Олексівським ґрунтами. У 1616, 1622 та 1629 та 1636 рр. зем'яне Антоновичі підтверджували права на маєтності перед ревізорами. У 1633 р. отримали на маєтність королівський привілей.

Володільці: Тарасевичі (1636 р.), Злоби (1653 р.), Юскевичі-Красковські (1671 р.), козак Молявка (1690 р.), Клименкі (1700 р.), Жлоби-Кудренки (1703 р.), Лизогуби (1703 р.), Пузики (1705 р.), Посудевські (1756 р.), Закреські (1779 р.), Богуші, Тупиці (кінець XVIII ст.).

У 1792 р. у с. Миси та с. Антоновичі мешкало 113 осіб на прізвище Антоновичі. Наприкінці XVIII ст. у селі мешкали й Богуші (23 особи), що переселились сюди з с. Миси.

Асаревичі (Осоричі). Село Брагінського району Гомельської області Білорусі. Судячи з назви, поселення виникло до середини XIII ст. Було центром Заостровського (Захоловського чи Заоловського) «острова». Можливо, що своєю появою село Асаревичі зобов'язане брянським боярам Асиревим, або ж поява топоніму пов'язана із словом Ясир (Ясировичі (1571 р.) – Осоричі – Озаревичі – Асаревичі). Частина села приналежала до Любецького замку (1571, 1616, 1622, 1629, 1636 рр.).

Володільці: шляхтичі Болотовичі (перша половина XVI ст.), Березицькі (1577 р.), Зарецькі (опісля 1590 р.), Стецькі (1597 р.), Рисичі (Рижичі) – 1616 р., Зенковичі-Зарецькі (1633 р.), козаки Лизогуби (кінець XVII ст.).

Бахани (Бохани, Бухани). Село Бохани (Бохановщина) «при болоте Мите». На сьогодні зникла назва, поселення знаходилося північніше сіл Семаки та Зубахи, на території Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність бояр Боханів, ймовірно, родина мала тюркські корені. Назва Бахани (ойконім на *-ани (-яни)*) вочевидь пішла від власної назви особи, що вірогідно була засновником (володарем) поселення, у якому жив первісно споріднений колектив. Діалектичне слово «бах» означало «випуклість, складка»⁶. Час появи села слід віднести до XIII-XVI ст.

⁶ Царалунга І. Українські ойконіми на *-ани (-яни)*, утворені від слов'янських відапелятивних імен // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія. Збірник наукових праць. – Вип. 354-355. – Чернівці: Рута, 2007. – С.70-73. – С.70

Володільці: С. Соколовський (1621 р.), козаки Хави (Хавенкі), Кидлачі, Шаповаленкі (початок XVIII ст.), Полуботки (1708 р.); козаки та шляхтичі Бивалкевичі (XVIII ст.) – у 1792 р. права на дворянство доводив козак с. Бохани Козьма Бивалкевич, а разом із ним ще 41 родич, віком від 6 до 80 років; Лизогуби (1719 р.), Милорадовичі (1779 р.), Атроховичі, Леоненкі (XIX ст.).

Бельджичі (Більдухи, Більдюги). Бельдянський «остров» знаходився неподалік урочища Змії під Любечем Ріпкинського району Чернігівської області. На сьогодні села Більдухи не існує. Можливо, назва була привнесена племенем чорних клобуків і походить від особового імені «Бендюга»⁷. Час появи топоніму слід віднести до XIII – XIV ст. Родова маєтність бояр Більдюг (Більдух, Більдуховичів, Бельдюг, Бельдюжек, Бельджичів, Більдух-Мушенок), до середини XVII ст. родина зубожила, а більшість її представників стали міщанами та селянами. Перша писемна згадка про Бельдянський «остров» припадає на 1526 р., коли бояри Більдухи отримали від О. Гаштольда половину Зміївського «острова». У 1616, 1622, 1629 та 1636 рр. село було приналежне до Любецького замку.

Володільці: бояри Більдюги (1528 р.), шляхтичі Рев'ячичі (1576 р.), Занько Семенович Нахиба (остання третина XVI – початок XVII ст.), Зенковичі-Зарецькі (1635 р.), Більдюхи-Мушенки (1671 р.).

Березки. Село Брагінського району Гомельської області Білорусі, знаходиться на Правобережжі Дніпра, на відстані п'яти кілометрів на захід від с. Неданчичі. Можливо, це родова маєтність шляхтичів Березицьких (1577 р.). Перша писемна згадка – 7 жовтня 1596 р.

Володільці: І. Лобов (1596 р.), на його маєтність претендував В. Сосницький; князь С. Лико та К. Каменська (1614 р.), Силичі та Пушкарівські (1616 р.), любецькі старости та підстарости (1616 р.), Луція Миткевич (1621 р.), Микола Яніцький (1624 р.), Ярема Нечайов (1659 р.), Федір Сулима (1661 р.), Сулимирські-Розсудевські – володіли частиною села за пожалуванням короля Михайла (1669-1673 рр.).

Бивалкі (сучасні Бивалькі). Село Лоевського району Гомельської області Білорусі. Родова маєтність шляхтичів Бивалкевичів (1571 р.). З середини XVII ст. родина Бивалкевичів покозачилась. У 1616 р. частина села належала Любецькому замку.

Бихальцохівка (Вихальцохівка⁸). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Давня назва поселення – Биковщизна. Назва трансфор-

⁷ Тищенко К. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 240 с. – С.101.

⁸ В.Кривошея помилково ототожнює с.Восахівка (Вихальцохівка) із селом Красківське (Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.316).

мувалась: Биховщина – Биховець – Бихальцовка – Бихальцохівка. Появу у сучасній назві суфіксу *-ка* слід віднести до кінця XVII ст. Цікаво, що у першій половині XX ст. село носило назву Вихальцохівка і лише у середині століття знов було перейменоване у Бихальцохівку. Перша писемна згадка – 13 березня 1571 р.

Володільці: бояри Захличі (1571 р.), Богуші (1571 р.), Богушевичі-Захличі (1636 р.), Стецькі (Корчакі-Котовичі) – 1636 р., козаки Худолії (кінець XVIII ст.).

Биялтовщина. Зникла назва. Наявність суфіксу *-щина* свідчить про патронімічний характер назви поселення. Час появи села слід віднести до XV-XVI ст. Родова маєтність бояр Биялтів. Знаходилось на Перецькійщині неподалік Ріпок. Перша писемна згадка – 13 березня 1571 р. У 1609 р. маєтність перейшла до Миколи Бакуринського. У другій половині XVII ст. родина Биялтів зuboжіла.

Бірки. Зникла назва. Беркилевщина (Бірки) входила до складу Роїщенського ґрунту (с. Роїще Чернігівського району). Час появи села слід віднести до XV-XVI ст. Можливо назва пішла від урочища з назвою Борки, у 1624 р. ці землі були пожалувані Чернігову.

Володільці: чернігівський магістрат (1624 р.), Хома Ращенко (1659 р.).

Борисоглібів (сучасне с. Незаможне). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Щонайменше з другої половини XVII ст. належало Борисоглібській єпископській кафедрі.

Борки (сучасне с. Снов'янка). На території Любецького староства існувало кілька поселень з такою назвою. Шляхтичі Тарасевичі-Величковські володіли с. Борки та Сільчанською землею (с. Тарасевичеві Величкі – сучасне с. Тараса Шевченка) за пожалуванням О. Гаштольда (1516-1542 рр.). Ще одні Борки⁹ були на р. Пакулька.

Володільці: зем'яни Ріпчичі та Даничі (1571 р.), Пантелій Демидок та Федір Лиховидович (1634 р.), Дем'ян Унучко-Посудевський – за універсалом гетьмана І. Скоропадського (1708-1722 рр.), Юскевичі-Красковські (1729 р.).

Боромики. Село Чернігівського району. Засноване у першій половині XVII ст. **Володільці:** чернігівський воєвода М. Калиновський (1636 р.), козаки Лизогуби (друга половина XVII ст.). Чернігівський полковник Яків Лизогуб (1687-1699 рр.) називав ці землі «отчизними» і «дідизними».

Боябузи. Зникла назва. Село знаходилось біля с. Неданчичі Ріпкинського району. Час появи поселення слід віднести до XVI ст. Родова маєтність любецьких бояр Боябузів. Втратили маєтність до 40-х рр. XVII ст.

⁹ в окремих копіях документу згадується як село Борки, або як урочище Уборок. У XVIII ст. неподалік Любеча існувало і село Лиси Борки.

Володільці: нащадки Зенька Нахиби шляхтичі Зеньковичі (1616 та 1622 рр.). Можливо, що з цього села походять корені роду черкаських бояр Боябуз (Байбуз).

Боярове. Зникла назва. Знаходилося під самим Любечем, згадане у 1622 р. Появу поселення можна віднести до кінця XV ст., адже любецькі бояри спочатку осідали під самим Любечем.

Брехуни (сучасне с. Березівка¹⁰). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність любецьких бояр Брехунів, до XVII ст. родина зубожіла.

Володільці: шляхтичі Мілковичі – за привілеєм Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.), Антоновичі та Величковські (друга половина XVII ст.), козаки Бовди, Сердюки, Міщенки, Сарапарі (1715 р.), Павло Подуботок (опісля 1715 р.), Брагінці, Каменецькі (XIX ст.). Вочевидь, що ~~пов'язана~~ села із назвою Брехунівка (сучасне с. Друга Олександрівка), так само пов'язана з родиною Брехунів.

Будлянщина. Зникла назва, знаходилась десь неподалік с. Кувечичі Чернігівського району. Родова маєтність бояр Будлянських.

Володільці: шляхтичі Бивалкевичі, Тарасевичі, Карповичі (1571 р.), Пероцькі, Даничі та Ріпчичі (1616 р.).

Бурдюки (Бурдуки¹¹). Родова маєтність дрібнобоярської родини Любецького староства Бурдюків. На сьогодні хутора із такою назвою не існує. Знаходився неподалік села Мокрі Велички.

Буянки. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Виникло до середини XIII ст. Перша писемна згадка – 1527 р. Наприкінці XV ст. затверджено Мартином Гапшгольдом за любецькими боярами Даничами (Пероцьким). Під час проведення королівських ревізій 1616, 1622, 1629 та 1636 рр. згадувалось як приналежне до Любецького замку. Опісля 1625 р. частина маєтності була виділена під осадження ланової волюки – для жовнірів козацької хоругви що охороняла Чернігівський замок.

Володільці: Ріпчичі, Даничі, Мисько Протченко, Ян-Візгерд Яцькевич – «осадчий» села, Микола Бакуринський, Михайло Пероцький (перша половина XVII ст.), Сташевські (XVII ст.), Криштоф Колчицький (1646 р.), Олександр Колчицький (1667 р.), козак Пантелеймон Радич – за грамотою царя Івана V 1687 р., Петро Григорович (друга половина XVIII ст.), Зінченки, Кульгейкі, Лежинські, Райпольські, Свислоцькі, Тодоровські, Чернігівський Єлецький монастир (XVIII ст. – за заповітом О. Колчицького), Григоровичі-Фурсановичі (опісля 1787 р.), Райпольські-Радичі.

¹⁰ В.Кривошея ототожнює Брехуни з с. Олександрівка Друга (Див. Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк. У 2 т. – К. : ДЦ «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Т.1. - 516 с. – С.295).

¹¹ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. – 600 с. – С.176.

Ведильці. Село Чернігівського району. Час появи слід віднести до XVI ст. Згадане у грамотах Сигізмунда III 1619 р. та Владислава IV 1633 р. Назва походить чи від давньоруського слова «ведати» (знати), чи від сукновальні, де «выдельвали» вовняну тканину – сукно. Наявність у назві суфіксу *-ль* свідчить про появу топоніма у XV – XVI ст.

Володільці: козак Іван Молявка (друга половина XVII ст.) за купівлею у «любецьких мешчан и бояр», Києво-Печерська Лавра (друга половина XVII ст.).

Великій Зліїв. Село Ріпкинського району Чернігівської області, відоме з другої половини XVII ст. Можливо, що засновниками села була родина Зліїв. На початку XVIII ст. великим землевласником у селі був Троїцько-Іллінський монастир Чернігова, серед інших володільців згадаємо Копичів, Купрієвичів, Стецьких та Пінчуків.

Велика Вісь (Велика Вєсь). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Поруч знаходилось село із назвою Мала Вісь. З 1496 р. фіксується споріднений топонім *Заболовєсьє*. Велика Вісь відома з початку XVII ст., було засноване не пізніше XVI ст. на землях любецьких бояр Ріпчичів (Репчичів, Рибчиців). У 1609 р. придбане Миколою Бакуринським. За привілеєм 1625 р. у селі була осаджена козацька хоругва ланової шляхти.

Володільці: чернігівський замок (1625 р.), Калиновські (1633 р.), Микола Носачевич, Кришгоф Криницький, Валент Біргелевич, Андрій Римушенський, Степан Дунаєвський, Ян Козакевич, Самійло Калинський, Беняш Стецкевич (1633 р.), Пузики (до 1637 р.), Мартин Калиновський (1637 р.), Юрій Бакуринський (1656 р.), Гнат Байдак (80-і рр. XVII ст.), Соколовські, Устимовичі, Янушкевичі (друга половина XVII ст.), Павло Ворошило (1701 р.), Семен Наумович (1710 р.), Іван Семенович (1714 р.), Павло Полуботок (1714 р.), Іван Бутенко (1716 р.) – у 1724 р. чернігівський полковий писар І. Янушевич-Бутенко був ув'язнений в Петропавлівський фортеці разом з П. Полуботком, Яків Красовський (1765-1769 рр.), Байдаки, Борковські, Ворошили, Демченкі, Заборовські, Здори, Коробки, Левицькі, Лєські, Мішури (Мішуренки), Полуботки, Рашевські, Соколовські, Тишевські-Даничі, Ханенкі, Чепіги, Яхимовичі.

Вербівка. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Наявність у назві суфіксів *(-ів)-ка* свідчить що село засновано у XVI – XVII ст. Перша писемна згадка відноситься до 1638 р.

Володільці: шляхтичі К. Сіножацький та Теофіла Розсудевська (1638 р.), О. Пісочинський (1638 р.), козак Іван Лощина (1726 р.), Герман Кононович (1726 р.), Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир (кінець XVIII ст.), Савичі (1818 р.).

Вербичі. Село Ріпкинського району Чернігівської області. У середині XX ст. до складу с. Вербичі було включене село Поставбиця. Час його появи слід віднести до XVI ст., вочевидь село було родовою маєтністю

шляхтичів Вербицьких, на початку XVII ст. змінило власників.

Володільці: Сіножацькі, Пісочинські (перша половина XVII ст.), Ярмултовські (1657 р.), Ворошили (Ворошильські) – 1688 р., Бакуринські, Богуші-Маноловичі, Жлоби (кінець XVII ст.), Жлоби-Кудренки (1703 р.), Павло Полуботок (1710 р.), Лизогуби (1717 р.), Савичі (1748 р.). У XVIII ст. якійсь землі у Вербичах були ранговими маєтностями любецьких сотників.

Виблі. Село Куликівського району Чернігівської області. Як зазначав історик та церковний діяч Філарет (Гумілевський), назва Виблі пов'язана з давнім словом «вибля» – приманка, село дуже давнє – «по названню своєму есть древнее, дотатарское». Перша писемна згадка – 1626 р. У XVI ст. було у володінні московських служилих бояр Солтанів.

Володільці: Василь та Павло Солтани (1626 р.), Калиновські (1633 р.), Чернігівський Єлеський монастир (1635 р.), Іван Абрамович (за універсалом гетьмана Юрія Хмельницького 7 січня 1659 р.), Стефан Шуба (1660 р.), Василь Устимович (1699 р.), Павло Полуботок (1708 р.), Федір Татарин (1710 р.), Міхнови (1776 р.), Близнюки, Борковські, Веремієнки, Зубрицькі, Калинки, Кудиновичі-Піроцькі, Лобки, Новики, Паляниці, Покасовські, Прищепи, Сташевські, Титовичі, Ужченкі (Узькі), Федорченки, Шрамченки. У середині XVIII ст. село назване «приселком» Любеча – вочевидь, було ранговою маєтністю любецьких сотників.

Вир. Село Ріпкинського району Чернігівської області. На території Любецького староства було ще поселення з назвою Сухий Вир (у XX ст. було приєднане до с. Олешня). Село Вир виникло у першій половині XVII ст. як млин на однойменній річці, а вже наприкінці XVIII ст. стало хутором. Своєю появою зобов'язане господарчій діяльності шляхтичів Бакуринських. За привілеєм 1609 р. Микола Бакуринський отримав маєтності, у т.ч. й «займу» для млина на р. Вир.

Володільці: Юрій Бакуринський (1656 р.), Феодора Бакуринська (1693 р.), Яків та Клим Бакуринські (1710 р.), Захар Леговець (1730 р.), Яків Бакуринський (1742 р.), Леонтій Якович Бакуринський (у 1754 р. Вир вперше згаданий як хутір), Семен Бакуринський (1782 р.).

Високінь. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Час появи – щонайменше XV-XVI ст. Перша писемна згадка – 1622 р.

Володільці: бояри та зем'яни Гальникови, Фаї та Юшкевичі (1622 р.), Гальникови (1636 р.), Зайови (очевидно – Файови) – XVII ст., Яків Лизогуб (кінець XVII ст.), Репчицькі (1749 р.), Василь Комаровський (1765 р.), Савенкі (XVIII ст.), Іван Красковський (1782 р.).

Вишельщина (с. Вишлі). Топонім не локалізується, цілком можливо, що село змінило назву на Виблі (село Куликівського району), однак беззаперечних доказів цьому не маємо. Наявність у назві суфіксу – *щина* свідчить про патронімічний характер назви поселення. Перша писемна згадка – 1616 р. **Володільці:** бояри Мироненки, Жуки та Людченки (1615,

1622 рр.), Красковські (1753 р.).

Внучки (Унучки). Село Чернігівського району. Поява цього поселення пов'язана із діяльністю онука колишнього реєстрового гетьмана Війська Запорозького (1637 р.) Сави Кононовича, «шляхетно уроженого» Сави Кононовича-Посудевського-Внучко. Ймовіріше, село було засноване у другій половині XVII ст. **Володільці:** Кононовичі-Посудевські (XVII ст.), Полуботки (перша половина XVIII ст.), Стороженки (1779 р.).

Вороб'їв. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Засноване не пізніше другої половини XVII ст. **Володільці:** Павло Полуботок (початок XVIII ст.), Савичі, Милорадовичі (1779 р.).

Воротець (сучасне с. Храпате). Село Чернігівського району. Топонім «Воротець» відомий з 1571 р. – однойменне урочище. Село було засноване значно пізніше, ймовіріше – у XVII ст. **Володільці:** шляхтичі Бивалкевичі (1571 р.).

В'яле (Вяльє). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Приналежне до Любецького замку (1615-1616, 1622, 1629, 1636 рр.), виконувало функції спостережного форпосту.

Галкі. Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь, розташоване між сс. Асаревичі та В'яле. Появу цього села, так само як і села Галків на Позноховській землі неподалік Любеча, слід пов'язати з діяльністю дрібнобоярської родини Любецького староства Гальникових. Виникло у XV-XVI ст.

Галків (Голків, Гальники). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Наявність у назві суфікса *-ів* вказує, що це назва утворена від прізвища або імені, поселення такі дуже давні (щонайменше XV-XVI ст.). Родова маєтність дрібнобоярської родини Гальникових (Гольників), втратили свій маєток ще у XVI ст. Було приналежне до Позноховського ґрунту (с. Пізнопали).

Володільці: зем'яни Богуші (13 березня 1571 р.), Гольники (20 лютого 1581 р.), Захличі (Богушевичі-Захличі) – за привілеєм Сигізмунда III (1587-1632 рр.), бояри Гальникови, Захличі, Петрунковичі (1616, 1622 рр.), Богуші та Захличі (1636 р.), Павло Полуботок (1708 р.), Пушкаревські (Пушкарі-Ресинські) – перша половина XVIII ст., Іван Маркович (1757 р.), Бурдюки, Лизогуби (XVIII ст.), Григорій Милорадович (1779 р.), Козаринкі-Юшкевичі (1785 р.).

Гірманка. Село Чернігівського району. Час заснування села слід віднести до XVI – XVII ст. Родова маєтність любецьких бояр Гірманів (Гірмановських), центр землі Гірманщина. Серед представників цього роду можемо згадати стародубського полковника Якова Германевича (1686 р.).

Володільці: Гладкі, Жлоби, Пузики, Грембицькі, Силичі, Лизогуби, Красковські, Шинкаренки, Павло Полуботок (початок XVIII ст.), Молявки, Кудренкі (1715 р.), у 1730 р. Гірмановським хутором володіли Посудевські.

Глиненка (Глинянка). Село Ріпкинського району Чернігівської області, засноване у XVI – XVII ст. Назва походить від назви річки Глиненка, але не виключаємо, що першопоселеннями села були бояри Глинські.

Володільці: Бакуринські (1656 р.), військовий товариш Фасовець (1779 р.), Коробки.

Глушеч (Глушень). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь, знаходиться на притоці Дніпра річці Пісочинці. Час появи – XV-XVI ст. У 1571, 1615-1616, 1622, 1629, 1636 рр. було приналежне до Любецького замку, виконувало функції спостережного форпосту. Своєю назвою вочевидь зобов'язане однойменному озеру Глушеч. На відміну від села озеро належало не замку, а шляхтичам Зарецьким.

Голубичі. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Виникло щонайменше XVI ст., належало до складу Пероцької землі. Ймовірно, родова маєтність дрібношляхетської родини Любецького староства Голубовських.

Володільці: бояри та зем'яни Даничі (кінець XVI ст.), Семен Ширшановський (1617 р.), Пероцькі (1617 р.), Криштоф Колчицький – «осадчий» села, Селицькі (середина XVII ст.), Сташевські (1667 р.), Стефановичі (друга половина XVII ст.), Михайло Лежинський, Василь Стецький, Іван Уласович (1688 р.), Шершановичі-Даничі (1728 р.), Мокеєви (XVIII ст.), Красковські (1736 р.), Савичі (1744 р.), Скугарські (1746 р.), Іван Маркович (1748 р.), Семен Захарієв (1749 р.), Іван Бакуринський (1782 р.), Гламазди, Кульгейкі, Максимовичі, Мокієви-Даничі (Мокієнки), Ригульські, Чечелі, Яцкевичі.

Горбове (Горбів). Село Куликівського району Чернігівської області, знаходилось в урочище Овдіївщина, що тяжило до с.Виблі. Час заснування – XV-XVI ст.

Володільці: Чернігівська уніатська архімандрія (1626 р.), Криштоф Сіножацький (1626 р.), Мартин Калиновський (1633 р.), Павло Ярмултовський (1657 р.), Чернігівський Єлецький монастир – за універсалом гетьмана Д. Ігнатовича (1668-1672 рр.), Бакуринські (1710 р.), Дьяченки, Одраники, Фаї, Чергівський Борисоглібський монастир.

Грабів. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Перша писемна згадка відноситься до 1616 р., засноване не пізніше кінця XVI ст. Родова маєтність бояр Грабовських, у XVIII ст. – священників у с. Пакуль.

Володільці: шляхтичі Рев'ячичі (1616 р.), Флорін Ревечинський (1647 р.), Юрій Бакуринський (1656 р.), Стефан Шуба (1660 р.), Яків Григоревич (1672 р.), Григорій Пронкевич (1672 р.), Лизогуби (XVIII ст.), Юркевичі (1786 р.), Троїцько-Іллінський монастир (XVIII ст.).

Губарі. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність бояр Губарів, родина зубожіла ще у XVII ст. і перейшла до селянського стану.

Володільці: Савичі (1744 р.), Милорадовичі (1779 р.), Бовди (XVIII ст.), Полоницькі (XIX ст.).

Губичі. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність любецьких бояр Губичів. Перша писемна згадка припадає на 1616 р., входило до Газеницької землі, яка включала до себе Козли та Губичі. Не виключено, що назва Газениччина має тюркське походження.

Володільці: бояри Козлови (1616 рр.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа, С. Соколовський (1621 р.), шляхтичі Тарасевичі (1636 р.), бояри Козлевичі (1642 р.), Леонтій Полуботок (1681 р.), Києво-Печерська Лавра (друга половина XVII ст.), Євдокія Утіна (1679 р.), Бараненкі (Барановські), Полуботки (друга половина XVII – XVIII ст.), Андрій Скугарський (1746 р.), Жлоби-Погорільські (1792 р.), Лизогуби (кінець XVIII – XIX ст.), М. Стороженко, І. Тищенко, Милорадовичі (XIX ст.).

Гуницька. Село Ріпкинського району Чернігівської області, появу цього населеного пункту слід віднести до XVI – XVII ст. У другій половині XVII ст. Гуницька Рудня – «на куплених шляхетских землях», у володінні Лизогубів.

Густинка (Гусинка). До першої половини XVII ст. село називалося Густинка, з другої половини XVII ст. – й як Гусинка. Виникло у XV-XVI ст., з початку XVII ст. відомий Густиковський¹² острів, що входив до складу Перецької землі. У середині XX ст. село Гусинка було включене до складу с. Голубичі Ріпкинського району Чернігівської області.

Володільці: Перецькі, Ріпчичі, Даничі (1607 р.), Микола Бакуринський (1607 р.), Богуші (1619 р.), Юркевичі (1622 р.), частина земель опісля 1625 р. передана лановій шляхті чернігівської козацької хоругви, Юскевичі-Красковські (1633 р.), козаки Миткевичі, Михайловичі, Прищепи, Слесарі, Слободешкі, Шуковські, Янушкевичі (друга половина XVII ст.), Сава Посудевській (1656 р.), Павло Полуботок (1698 р.), Яків Лизогуб (до 1699 рр.), Гамальї та Шершановичі (1742 р.), Красковські (1841 р.).

Гучин. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Назва села ймовірно походить від прізвиська першопоселення. Виникло не раніше XVI ст. Приналежало шляхтичам та козакам Кохановським.

Володільці: Станіслав Кохановський (до середини XVII ст.), Карпо Мокрієвич (1660 р.), Доки (Дуки), Столинці, Янчевські.

Даничі. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність любецьких бояр Даничів. Перша писемна згадка – 1571 р., поява поселення – XIII-XIV ст.

¹² На території Ріпкинського району є також село з назвою Гучин, а Чернігівського – Гушин. Не виключаємо, що своєю етимологією ці населенні пункти зобов'язані з існуванням Густиковського (Гущиківського) острова.

Володільці: Даничі, Перощькі, Ріпчичі (1571 р.), Микола Бакуринський (1609 р.), Зенон Гришич-Неданчицький, Лаврінови-Злобіни (1634 р.), Адам Вишневський (1635 р.), Джешковські, Заржецькі (1636 р.), Шуковські (1644 р.), С. Сташевський (опісля 1650 р.), Яциничі (1661 р.), Мелех Олексійович (1694 р.), Кіндрат Шарпаковський (початок XVIII ст.), Лизогуби, Прокіп Якубович (1709 р.), Іван Савич (1719 р.), Василь Добронизький (1765 р.), Григорій Савицький (30-і рр. XVIII ст.). За ревізією 1795 р. у с. Даничі жило більш ніж півсотні Даничів, усі вони були козаками.

Деряжичі (сучасні Деражичі). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Замкове село Любеча, перша писемна згадка – 1571 р. Судячи з назви, виникло за часів України-Русі. Серед володільців згадаємо Києво-Печерський монастир (щонайменше з кінця XVI ст.).

Дикалівка (Дьяхлічі, Дьяхаліха). Село Гомельського району Гомельської області Республіки Білорусь. Знаходиться на лівій притоці Сожу річці Немильня. Вперше згадане у привілеї короля Сигізмунда III (1587-1632 рр.) боярам Мишуковичам – володарям Боровенщизни та села Дьяхлічі (Дьяхаліха). Можливо, що село родова маєтність шляхтичів Дьяховських.

Добрянка. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Можливо, поява цього села відноситься до XIV ст. і пов'язана із підлеглистю регіону брянським («дєбрянским») князям. З кінця XVII ст. заселялось російськими старообрядцями. У 1754 р. тут знаходилась митниця, карантинний двір та укріплений прикордонний редут.

Володільці: Бакуринські, Троїцько-Іллінський монастир (XVIII ст.).

Довгуни. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність любецьких бояр Довгунів, родина зубожіла ще до XVII ст.

Володільці: Іван Мазепа (до 1708 р.), Павло Полуботок (1708 р.), Красковські (1741 р.), Милорадовичі (XIX ст.).

Довжик. Село Чернігівського району. Перша писемна згадка – 1616 р., виникло поселення не раніше XVI ст. Родова маєтність шляхтичів Мишуковичів.

Володільці: бояри Мишуковичі (1616 рр.) – за пожалуванням любецьких старост Павла Сапегі (1560 – 1580 рр.), Андрія Вишневецького (1580-1583 рр.) та Войтеха Хотимерського (1594 – 1611 рр.); Посудевські-Унучки (до другої половини XVII ст.), Полуботки (друга половина XVII ст.), Сваричевські (перша половина XVIII ст.), Білецькі, Стороженки (XVIII ст.).

Дорогінка. Знаходилось на території Ріпкинського району Чернігівської області. По річці Дороган (Дорогінка біля с.Даничі) проходив східний кордон Любецької волості. **Володільці:** Криштоф Колчинський (1645 р.).

Дулєби (Дулєпи). Зникла назва (не фіксується вже у XIX ст.). Дулебовщина знаходилась на Лиственському «острові», десь неподалік с. Вербичі Ріпкинського району Чернігівської області. Можливо, сільце знаходилось

на річці Дулепи (зникла у XIX ст.)¹³. Маєтність любецьких бояр Пушкарів (Пушкарів-Ресинських, Ресинських, Резинських, Пушок, Пушкарєнків). Перша писемна згадка – 1586 р.

Володільці: Іван Лощина, Герман Кононович (1726 р.).

Духівщина (сучасна Малинівка). Село Ріпкинського району Чернігівської області¹⁴. Вочевидь було приналежне Любецькому монастирю Св. Антонія. Виникло у XV-XVI ст.

Володільці: Тарасевичі (1636 р.), Іван Савич (1776 р.), Полуботки (XVIII ст.), Милорадовичі (з кінця XVIII ст.).

Ждановищина. Зникла назва. Земля Ждановищина знаходилась неподалік села Кувечичі Чернігівського району. Родова маєтність любецьких шляхтичів Ждановичів (Ждановичів-Масловичів).

Володільці: Ждановичі (1634 р.), Ян Страйловський (до 1648 р.), священник Себирський (XVIII ст.).

Жердянищина. Зникла назва. Точній локалізації не підлягає, знаходилось на території Ріпкинського району Чернігівської області.

Володільці: шляхтичі Филімоновичі (1616 р.), Ничипір Калиніченко (1636 р.), Солоховичі (перша половина XVII ст.).

Жилічи. Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Назва давня, вочевидь ще з часів України-Русі. З 1571 р. – приналежне до Любецького замку, виконувало функції спостережного форпосту. Не згадане у матеріалах ревізії 1615-1616 рр., можливо, як зруйноване московським військом.

Жукотки. Село Чернігівського району. Родова маєтність любецьких шляхтичів Жукових (Жуків), за наданням Сигізмунда II Августа.

Володільці: князі Ружицькі (друга половина XVI – початок XVII ст.), Ян Угровецький (1606 р.), Семен Ялинський (1694 р.), Павло Полуботок (кінець XVII ст.), від нього село стало ранговим володінням чернігівських полковників; Сенчуки, Ялинські (1694 р.), чернігівський протопоп Микола Синдаревський (опісля 1710 р.), Козлевичі (1728 р.), Лизогуби (1754 р.), Гладкі, Жлоби, Жлоби-Кудренки, Манджуленки, Каневські, Красиловці, Крачковські, Савичі, Силичі, Шинкаренки (XVIII ст.), Лашкевичі (1791 р.), Дурново (XIX ст.).

Замглай (урочище). Урочище Замглай знаходиться на території Ріпкинського району Чернігівської області. Назва походить від польського слова замглай (zamglaj) – туман, мряка. Перша писемна згадка про урочище – 1496 р. Сучасне село із назвою Замглай з'явилося лише у 1952 р. на місці

¹³ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. – 600 с. – С. 164.

¹⁴ У Ріпкинському районі є також село з назвою Духанки, поява цього поселення так само пов'язана із церковним землеволодінням.

хугіра Коробки (Коробков¹⁵).

Володільці: Коробки, Петро Коптенко (1691 р.).

Заревський (Зарецький) «остров». Територія Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Заревщина (Заревський «остров») знаходилась навпроти лівобережного с. Радуль (Радутовського «острова»). Сама назва вказує, що земля знаходиться за річкою (Дніпром). Родова маєтність любецьких шляхтичів Заревських (Зарецьких), Зарецьких-Зеньковичів. Ще одна Заревщина відома з 1636 р., вона також знаходилась на Правобережжі за річкою Брагінка, Заревська земля також була і біля самого Радуля.

Змії. Територія Ріпкинського району Чернігівської області. Хуторець Змії знаходився неподалік Любеча на Зміївському «острові». Час появи – щонайменше XIV ст. На сьогодні ця назва збереглася за однойменним урочищем. Перша писемна – 12 січня 1526 р.

Володільці: Любецька церква Св. Євстафія (1526 р.), Іван Тарасевич (1547 р.), Іван Рев'ячич (1576 р.), Флорін Ревечинський (1647 р.), Григорій Пронкевич (1667 р.), Євдокія Дубровіха (1691 р.), священник Горбін (1732 р.), Білодіди (XVII ст.), Бохани-Бельдюги (XVII – XVIII ст.), Милорадовичі (XVIII ст.). У другій половині XVII – XVIII ст. на Зміївщині був розташований один із спостережних прикордонних форпостів – Зміївський.

Зубахи. Село Ріпкинського району, появу села слід віднести до XVI ст. Родова маєтність родини Зубах.

Володільці: Зубахи, Лизогуби (з останньої чверті XVII ст.), Даничі (1748 р.), Ренчицькі (1749 р.), Бивалкевичі (XVIII – XX ст.).

Ізбінь. Зникла назва. Знаходилося на території Лоевського району Гомельської області Білорусі західніше Лоева. Перша писемна згадка – 1616 р., як села приналежного до Любецького замку. Цікаво, що на Лівобережжі є однойменне озеро неподалік урочища Змії під Любечем.

Ісакевичі (Ісаковичі). Село Лоевського району Гомельської області Республіки Білорусь. Своє назвою село вочевидь зобов'язане якомусь першопоселенцю Ісаку, діти якого стали називати себе Ісакевичами. Назва давня, вочевидь – ще часів України-Русі. Перша писемна згадка про село відноситься до 1560 р. Описувалося королівськими люстраторами у 1571 р. як замкове село Любеча. Ймовірно, село виконувало функції прикордонного форпосту.

Йолча (Левча). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Час появи поселення – XV-XVI ст. Перша писемна згадка – 1571 р., коли воно описувалося як замкове село Любеча.

Володільці: Іван Лобов (1596 р.), князь Семен Лико та Катар-

¹⁵ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини... – С. 160.

жина Каменська (1614 р.), К. Каменська (1616 р.), Луція Миткевич (1621 р.), Микола Яніський (1624 р.), Ян Яніський (1636 р.), Ярема Нечайов (1659 р.), Федір Сулима (1661 р.), Сулимирські-Розсудевські – отримали Йолчу в довічну оренду від короля Михайла (1669-1673 рр.).

Кам'янка. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Перша писемна згадка – 1616 р., але виникло село щонайменше у XVI ст. Родова маєтність шляхтичів Каменецьких (Каменських).

Володільці: приналежне до замку (1616 р.), Мишко Ігнатенко та Устим Пуховиченко (друга половина XVII ст.), Василь Щуровський (1674 р.), священник Ісакович (1703 р.), Якім Репчицький (XVIII ст.), Затиркевичі, Лизогуби, Рашевські. У XVIII ст. у селі знаходився один із спостережних пунктів на кордоні з Великим князівством Литовським.

Карпіловщина. Територія Чернігівського району, село знаходилась неподалік с.Кувечичі. Час появи слід віднести до XVII ст. Своєю назву земля отримала від особового імені – Корпіло.

Володільці: Катерина Циганкова-Селецька (до 1711 р.), Павло Полуботок (1711 р.).

Кархівка. Село Чернігівського району. Назва села утворилася від прізвища чи імені власника. Перша писемна згадка – 1712 р., хоча час заснування села слід віднести до XVI – XVII ст.

Володільці: Унучко-Посудевські (XVII ст.), Києво-Печерський монастир (1732 р.).

Кезі. Село Чернігівського району. У XVII ст. входило до складу Скугаревського ґрунту (с. Скугарі) – родової маєтності шляхтичів Скугарів.

Володільці: Скугар-Скварські, Посудевські (1693 р.), Микита Скугар (1703 р.), Полуботки (опісля 1703 р.), Любецький монастир Св. Антонія (1708 р.), священник Себирський (1779 р.), Силичі (початок XIX ст.).

Киселівка. Село Ріпкинського району, ще одна Киселівка знаходиться в Чернігівському районі. Родова маєтність любецьких бояр Кислих (Киселів, Кисловських). Появу села слід віднести до XVI ст. У першій половині XVII ст. належало Адаму Киселю.

Володільці: Киселі, Стаховичі (XVII ст.), козаки Авакумовичі, Брегинці, Біди, Бруяцькі, Клонівці, Малюти, Пирогоїди (1739 р.), Домороки, Затиркевичі, міщани Каневські, Ярошевичі (1747 р.), Окуленки (друга половина XVII – XVIII ст.).

Киселівка. Село Чернігівського району, своєю появою зобов'язане діяльністю родини бояр Кислих (Киселів), хоча існує версія, що воно бере свою назву від урядовця Речі Посполитої Адама Кисіля.

Кислі (Кисле). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Назва поселення свідчить, що першопоселенцями була велика родина (кілька родин) з одним прізвищем. Своїй появі зобов'язане боярській родині Кислих. Ймовірний час виникнення – XV-XVI ст. Приналежало до Щуковської землі разом із селом Карольчиці (сучасне с. Корольна).

Володільці: бояри Кислі (XVI ст.), Вертики (Вертейкі), Масловичі (перша половина XVII ст.), Коптенкі (1691 р.), Савичі (1741 р.), Кулаковські, Максимовичі, Мокрієвичі, Полубоки, Рашкі, Сташевські, Щуковські (XVIII ст.). Слобідкою Кисле у XVII – XVIII ст. володіли Ращенкі.

Кликовичі («остров» Кликов). Зникла назва, знаходилось на території сучасного Брагінського району Гомельської області, неподалік села Асаревичі. Назва давня – часів України-Русі. У 1622 та 1629 рр. – приналежне до Любецького замку. Основним обов'язком населення цього села була сторожева кликовщина – тобто попередження про просування ворога.

Клонів. Село Ріпкинського району Чернігівської області. Село було засноване щонайменше XVI ст., наявність у назві суфіксу *-ів* свідчить, що в основі назви ім'я чи прізвище власника. **Володільці:** Чернігівська єпископська кафедра (XVIII ст.).

Ковпиничі (сучасне с. Колпень). Село Лоевського району Гомельської області. Назва давня – від часів України-Русі.

Володільці: Григорій Силич та Пушкаровські (1615 р.), у 1636 р. – «без поселення»; за королювання Михайла (1669-1673 рр.) селом володіли шляхетні Григорій і Томіла Силичі.

Кожухов. Точній локалізації топонім не підлягає, знаходився десь неподалік білоруського села Просмичі (сучасне с. Пресмич). Вочевидь, це родова маєтність шляхтичів Кожуховських. Перша писемна згадка – 1636 р., час появи села – XVI ст.

Володільці: Казанські-Чемериси (1634 р.).

Козел (з 1935 р. – Михайло-Коцюбинське). Сьогодні це селище міського типу Чернігівського району. Назву отримало від боярського роду Козлів (цікаво, що це прізвище було погордливим, адже козлячі рога прикрашали чимало родових гербів в усій Європі). Вочевидь, село Козел відіграло схожу роль із Сновськом, де у давньоруські часи були осаджені княжі дружинники. Ймовірно, що десь у XIV-XV ст., якась гілка роду давніх чернігівських бояр Козлів оселилась і у Любецькій окрузі, де згодом виникло с. Козли на р. Ворзні.

Володільці: Козли (Козлевичі, Козлови, Козли-Козлевичі, Козлевичі-Федькі), Юшкевичі-Красковські, Чернігівська Борисоглібська кафедра¹⁶ (перша половина XVII ст.), Полуботки (1669 р.). Барановичі, Булаші-Даничі, Жлоби, Києво-Печерська лавра, Поклади, Строкачі, Теплії, Троїцько-Іллінський монастир (XVIII ст.). У 1792 р. у Козлах проживали 17 Козлів-Козлевичів та ще 14 Козлових віком від 1 до 100 років.

Козли. Село було центром Газеницької землі (можливо, ця назва має тюркське походження), знаходилося поруч із с. Губичі Ріпкинського району

¹⁶ У першій половині XVII ст. приналежала Ордену домініканців.

та вочевидь увійшло до складу цього села. Першопоселенці – бояри Козли (за писемними джерелами відомі з XVI ст.). Із діяльністю цієї родини також пов'язана поява поселення Козел (Михайло-Коцюбинське). Ще один населений пункт засновником якого були представники цього роду – с. Козляничі на р. Убеді, знаходиться на території сучасного Сосницького району.

Володільці: Жлоби-Погорільські, Кривописі, Полуботки, Розсудевські, Милорадовичі (з кінця XVIII ст.), Козловські, Троїцько-Ллінський монастир (XVIII ст.), Константиновичі, І. Тищенко (XIX ст.).

Колодчичі (Колодовиці, Колодковичі). Топонім не локалізується, вірогідно, що це село Колочин Лоевського району Гомельської області Республіки Білорусь. Ще один схожий топонім – с. Білий Колодець, знаходиться в 25 км західніше білоруського села Мохов. Перша писемна згадка – 1527 р. (спільне любецьке та речичьке володіння).

Володільці: шляхтич Григорій Силич, селяни (?) Ковпиничі (1595 р.). У королівській консервації зазначалось, що у с. Колодовиці «проживали люди прозываемые Ковпыничи». А от с. Ковпиничі (сучасний Колпень) існує і зараз неподалік від Дніпра поруч з Пустою Грядюю, Моховим та Козерогами. Зважаючи на те, що під час проведення королівських люстрацій 1615-1616 та 1622 рр. посесором с. Ковпиничі залишався Григорій Силич з «малжонкою» Томілою (Томіною?), не можна виключати те, що село Колодовиці опісля 1595 р. просто змінило назву на Ковпиничі.

Коломийці. Слобідка під самим Любечем, належала Любечькому чоловічому монастирю Св. Антонія (1716 р.).

Комарівка (сучасна Чижівка). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Появу села слід віднести до XVI – XVII ст. Ймовірно, засновниками села були шляхтичі Комаровські.

Коробки (Коробковщина). Село Ріпкинського району Чернігівської області. Родова маєтність любецьких бояр Коробків, у XVII ст. відома під назвою Коробковщина.

Володільці: Костянтин Хребтович-Богуринський (1628 р.), козак Григорій Ветош (середина XVII ст.), Степан Коробок (1697 р.) – на його маєтності претендував любецький міщанин Гудзик (Гузій), Гаврило Онисовець (до 1699 р.), Григорій Пронкевич (1699 р.), Зарецькі (друга половина XVII ст.), Іван Мазепа (до 1708 р.), Полуботки (1708 р.), Іван Коробок та Кузьма Коробковський (1726 р.), Дуніни-Борковські, Зарецькі-Зеньковичі, Красковські, Лизогуби (XVII – XVIII ст.), Більдюги, Борковські, Красковські, Милорадовичі, Пузани (XVIII ст.).

Корольча. Село Ріпкинського району. Родова маєтність любецьких шляхтичів Корольків за пожалуванням О.Гашгольда (1516-1542 рр.). Знаходилось на Щуковській землі (1571 р.) разом із селом Кисле. Перша писемна згадка – 1616 р.

Володільці: Королькі-Масловичі (1616 р.), Юшкевичі (1619 р.),

Юскевичі-Красковські (1633 р.), Королькі, Даничі (1642 р.), Любецький монастир Св. Антонія (1720 р.), Полуботки (1729 р.), Рашевські, Стороженки (XVIII – XIX ст.).

Коростинка. Точній локалізації не підлягає, знаходилась десь неподалік села Просмичі Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь). Перша писемна згадка – 1634 р.

Володільці: Казанські-Чемериси (1634 р.) – за привілеєм Владислава IV.

Корчевьє (Корчєв'я). Село Ріпкинського району. Можливо належало родині любецьких шляхтичів Котовичів (Корчаків-Котовичів). Перший відомий представник цієї родини любецький зем'янин Іван Стецький Корчак-Котович (1658 р.).

Кошівка (Кошони, сучасна Редьківка). Село Чернігівського району, знаходиться неподалік с.Новий Білоус. Перша писемна згадка – 1571 р., як с.Кошони. Час появи поселення – XV-XVI ст.

Володільці: приналежне до любецького замку (1571 р.), Чернігівський П'ятницький монастир (1660 р.), шляхтичі Болдаковські (до 1670 р.), козаки Томари (1742 р.). Свою нову назву – Редьківка, село отримало на початку 90-х рр. XX ст., коли сюди були переселені 174 родини із постраждалого від аварії на ЧАЕС села Редьківка Ріпкинського району.

Красковське (сучасне с. Красківське). Село Ріпкинського району. Ще у XIX ст. село фактично складалося з кількох населених пунктів (куточків села?): Посохівка, Красковське, Брилевщина, Гальники та якоїсь слобідки. Родова маєтність шляхтичів Красковських (Красовських, Юскевичів-Красковських, Юскевичів, Юшевичів-Красковських, Юшкевичів, Юсковичів, Юшковичів). Назва Посохівка вочевидь пішла від якогось церковного володіння, хоча в регіоні фіксується й прізвище шляхтича Посоховського (1643 р.). Село знаходилось на Голенищовській землі та Красноградському «острові».

Володільці: Юшкевичі, Богуші (1571 р.), Юшкевичі-Красковські (1630 р.), Богуші, Щирські, Юскевичі-Красковські (1633 р.), Юскевичі (1636 р.), Посудевські (1653 р.), Красковські (1656 р.), Яжборовський (з 1694 р.), Биківці, М'ясоїди, Рашевські (друга половина XVII ст.), Полуботки (1730 р.), Бокевичі, Борковські, Красковські, Лутченки, Посудевські, Пушкаренкі, Рашевські, Савичі, Силичі, Соколовські, Сохоцькі, Фещенкі, Юшкевичі-Гордєєви, Юшкевичі-Козарини, Юшкевичі-Хоруженки, Ярошевичі, Яценки (XVIII ст.). У 1792 р. у с.Красківське мешкало 84 Юскевичів-Красковських (віком від 2 до 72 років) та 81 Юшкевич (віком від 2 до 65 років). Землями у селі володів і Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський монастир (що у с. Рихли сучасного Коропського району Чернігівської області).

Вочевидь, саме Посохівка була найбільшим куточком села, адже серед її володільців були такі роди: Устимовичі (друга половина XVII –

XVIII ст.), Красковські, Мокрієвичі, Полуботки, Посудевські, Рашевські, Соколовські (XVIII ст.).

Красне. Село Чернігівського району. Виникло не раніше XVIII ст., як маєтність родини Красновських, однієї з гілок роду Красковських.

Кратинь (Кротин). Село Ріпкинського району. Виникло не пізніше XVI ст. Перша писемна згадка – 12 травня 1617 р. (знищено московсько-татарським військом).

Володільці: Богуші, Пронкевичі, Чеботаренкі, Яцковичі (XVII ст.), Бушинські, Савичі, Хави (Хавенкі) (друга половина XVII – XVIII ст.), Полуботки (1708 р.), Красковські (1742 р.), «разного владенія» (1779 р.), Бокевичі-Щуковські, Широкаські (XVIII ст.), Посудевські (XIX ст.).

Кривичі (Кривиці). Зникла назва, знаходилось поруч із с.Неданчичі Ріпкинського району, можливо увійшло до його складу. Родова маєтність бояр Кривописів (Кривковичів, Кривописів-Неданчицьких). Перша писемна згадка – 1571 р. Судячи з назви виникло за часів України-Русі.

Володільці: Кривописі, Перицькі (1571 р.), Кривописі-Неданчичі (1581 р.), Болотовичі (1595 р.), Станіслав Кгородецький (1598 р.), Страйловські (1616 р.).

Круки (Крюки). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Приналежне до Любецького замку (1616 р.), виконувало функції спостережного форпосту. Цікаво, що це був найзахідніший форпост Любецького старства.

Кувечичі. Село Чернігівського району. Родова маєтність шляхтичів Кувечинських (Кувечичів, Болотовичів-Кувечичів, Болотовичів). Перша писемна згадка – 1571 р., однак назва топоніму більш давня.

Володільці: шляхтичі Сибірські-Мілковичі (за привілеєм Сигізмунда II Августа 1571 р. (?)), Кривичі, Болотовичі (1590 р.), Рев'ячичі (XVI ст.), Мілковичі (Мілковичі-Зененкі) – за пожалуванням старости В. Хотимерського (1594 – 1611 рр.), Болотовичі-Кувечинські, Морашки, Страйловські (1610 р.), Васильєвичі, Ждановичі, Кузнєцови (1616 р.), Вовки, Вертецькі (1634 р.), Злобичі, Фаї (1636 р.), Бивалкевичі, Тарасевичі, Карповичі, Кушніри, Міклашевські, Морашки (перша половина XVII ст.), Полуботки (друга половина XVII ст.), Юшкевичі-Павленки (XVIII ст.), Циганкова-Селецька (1711 р.), Василь Корсак Римський (1779 р.), Адруги, Брехуни, Дзвонкевичі, Константиновичі, Маньки, Міклашевські (XIX ст.).

Кукарі. Село Ріпкинського району. Родова маєтність бояр Кукарів (Кухарів). Виникло на Мотковській (Маліковській) землі, щонайменше наприкінці XV – XVI ст.

Володільці: Скугори (XVI – XVIII ст.), Татарини (Татаринські-Міхнови), Кукарі (1632 р.), Кукарі (1645 р.) – за пожалуванням Сигізмунда II

Августа, Отроховичі (1716 р.), Іван Євтихович (1780 р.), Видубицький монастир, Любецький монастир Св. Антонія (XVIII ст.), Павло Полуботок (1708 р.), Петро Любецький, Іван Савич (1741 р.), Богуші (1765 р.), Маньки (озеро біля села по сьогодні називають Маньківською криницею¹⁷). У XVIII ст. біля села знаходився один із спостережних пунктів на кордоні з Великим князівством Литовським – Кукарський. У 2013 р. під час ратифікації міждержавного кордону білоруської сторони були передані Кукарські острови на Дніпрі¹⁸.

Левоньки. Село Чернігівського району. Час заснування – щонайменше кінець XVI – перша половина XVII ст. Родова маєтність бояр Левоновичів.

Володільці: Чернігівський магістрат (1624 р.), бояри Левоновичі (1638 р.), Олександр Яхимович (1693 р.), бояри Брехуни (до 1693 р.), Павло Полуботок (1711 р.), Молявки, Чернігівська єпископська кафедра (XVIII ст.).

Лесичі (Лисичі, Лежичі, Лежнічі). Зникла назва, земля знаходилась неподалік села Хрековичі (суч. Старі Храковичі) Брагінського району Гомельщини Республіки Білорусь. Можливо, що назва походить від слова «лежень». Цікаво, що ту частину шляхти, що втрачала гідність у пиятках та «костирстві», зараховували до людей «лежних» («лезних»), лежнів, голтяїв – голоти, волочаших, коланих).

Володільці: бояри Демитровичі (Демидовичі) та Горчиновичі, вочевидь це гілки роду бояр Чемерисів. Володіли за пожалуванням любецького старости старости В. Хотимерського (1594 – 1611 рр.).

Ще один топонім із такою назвою – хутір Лежничі, ще наприкінці XIX ст. знаходився північніше сіл Корольча та Шумани.

Лісківка. Село Ріпкинського району. Появу поселення слід віднести до XVI – XVII ст. Ймовірно, село виникло на місці млина Ліски.

Володілець: генеральний військовий писар Семен Савич (друга половина XVII – початок XVIII ст.).

Ловинь (Ловня). Село Ріпкинського району. Назва поселення походить від староукраїнського слова «лови» (полювання). Час появи – не пізніше XVI ст. **Володільці:** Бакуринські, Лизогуби (XVIII ст.).

Лопатні (Лопатин). Село Ріпкинського району. Щонайменше з 1571 р. – приналежне до Любецького замку. Родова маєтність бояр та міщан Лопатневців (1693 р.). Час появи села – XV-XVI ст.

Володільці: М. Калиновський – «осадчий» села (1638 р.), Мишко Ігнатович (1680 р.), Ісаак Слободецький (1693 р.), Силичі (друга половина

¹⁷ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини... – С. 161.

¹⁸ Україна віддала Білорусі кілька островів / Новини // [Ел. ресурс] // Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_ukrajina-viddala-bilorusi-kilka-ostroviv/508979 – Дата звернення: 29.07.2013.

XVII ст.), Безбоженкови (1687 р.), Сичі (Сиченкі, Сичковичі) – XVII-XVIII ст., Карповичі (1699 р.), Павло Полуботок (1708 р.), Зарешькі (1711 р.), 1713 р. – до Чернігівського замку, Савичі (1716 р.), Савенки (1737 р.), Татарини (1740 р.), Шуби (середина XVIII ст.), Милорадовичі (з кінця XVIII ст.), Бондарі (XIX ст.). У XVIII ст. у селі був один із спостережних пунктів (форпостів), розміщених на кордоні з Великим князівством Литовським.

Ще одне село Лопатні (Патні) існувало до середини XX ст., коли воно було приєднане до с. Терехівка Чернігівського району. «Чернігівський» топонім відомий з початку XVI ст. як с. Патін – «черниговское городовое». У XVIII ст. маєтність приналежала «на ранг сотника белоускаго».

Макововщина (село Тупичівка). Родова маєтність любецьких бояр Тупичів (Тупицьких, Тупичових, Тупиць) – за пожалуванням Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.). Знаходилось майже посередині між селами Мокрі Велички (Ріпкинський район) та Антоновичі (Чернігівського). Село Тупичівка існувало до кінця XIX ст. Появу цього населеного пункту слід віднести до початку XVI ст., коли у складі Московщини залишилося поселення Тупичів (село Городнянського району Чернігівської області). Вочевидь, частина давнього боярства не сприйняла цієї політичної реалії та переселилася до Любецької округи. Схожі процеси спостерігалися і у с. Козел (сучасне Михайло-Коцюбинське), переселенці з якого заснувало с. Козли.

Володільці: Савичі та Тарасевичі – за привілеєм короля Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Тупичови (1616 р.), Тупиці (1641 р.), Соколовські (XVIII ст.).

Малежин (сучасний Маложин). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Перша писемна згадка – 1595 р.

Володільці: Бивалкевичі (1595 р.), Потій Сурінов (1595 р.) – «данина» на с. Малежин, що на Бивалкевщині; Джевошевські (до 1615 р.), Розсудевські (1615 р.), 1616 р. – половина села приналежна до Любецького замку, Ядвіга Сулимирська-Розсудевська (1636 р.). Вочевидь, що із назвою села топонімічно пов'язане і урочище Малож, що у 2013 р. відійшло до України під час ратифікації міждержавного кордону України та Білорусі¹⁹.

Малий Зліїв (Зліїв, Старий Зліїв). Село Ріпкинського району. У любецькій округі є два Злієва – Великий та Малий. Спочатку з'явилося село з назвою Зліїв, а вже пізніше, коли частина мешканців Злієва переселилась до нового села – виник Великий Зліїв, тоді як старий Зліїв спочатку так і став називатися Старим, а згодом – Малим Злієвим (відстань між цими селами й зараз незначна – менша кілометра). Хоча за даними істориків-

¹⁹ Україна віддала Білорусі кілька островів / Новини // [Ел. ресурс] // Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_ukrajina-viddala-bilorusi-kilka-ostroviv/508979 – Дата звернення: 29.07.2013.

красзнавців, саме с.Зліїв зараз називають Великим Злієвим.

Назва Зліїв пов'язана із особовим прізвищем, ймовірно, поселення було родовою маєтністю бояр Зліїв (з 1645 р. відомий шляхтич Андрій Злій). Можливо, що наприкінці XVI ст. від цього роду відколослася гілка на прізвище Злинські (1598 р.). Ймовірно, з роду Зліїв пішов «старший» Війська Запорозького Іван Злій (1636 р.).

Володільці: Рисичі (за пожалуванням Сигізмунда II Августа (?)), Пронкевичі (1607 – перша половина XVIII ст.), Качановські (XVII – XVIII ст.), Бобровники (XVII – XXI ст.), Полуботки (1708 р.), Савичі (1716 р.), Василь Силич (XVIII ст.), Кононовичі (1727 р.), Троїцько-Іллінський монастир (1730 р.), Шумани (1763 р.), Копті, Пархоменкі-Посудевські (XVIII ст.).

Малий Листвен. Село Ріпкинського району. Перша писемна згадка – 1024 р. Згадане у Реєстрі любецько-чернігівського кордону 1527 р., як володіння «владики брянского».

Володільці: бояри Пушкарі (16 липня 1605 р., 1616 р.) – за листами від «перших старост... та підстарост» та привілеєм Сигізмунда II Августа, Решинські-Пушкарі та Пузики (1615 р.) – за пожалуванням Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.), Михайло Ясликовський (1623 р.), Решинські та Пузики (1633 р.), Решинські-Пушкарі та Пузики (1636 р.), Вавринець Горецький (1636 р.), М.Калиновський (заволодів до 1639 р.), Федір Пузик та Решинські-Пушкарі (1645 р.), Кохановські (друга половина XVII ст.), Мокрієвичі (кінець XVII ст.), Лизогуби (опісля 1719 р.), Лопати (до 1719 р.), Соколовські (кінець XVIII ст.), князь Петро Кейкуатов (з 1781 р.).

Малиновщина (Мотковщина). Знаходилася неподалік Любеча. Своєрідною згадкою про цей топонім стало перейменування села Духовщина, що знаходилось на Малиновщині на село Малинівка Ріпкинського району. Родова маєтність шляхтичів тюркського походження Міхновичів (Міхневичів, Міхнових, Татаренків-Міхнових) – рід відомий з 1598 р. Десь у цей час на Малиновщині (Мотківщині) виникло й с. Татарине (на сьогодні зникла назва). Можливо, що назва хутіра Моточки²⁰ (зник ще на зламі XIX – XX ст.) так само пов'язана із Мотковщиною.

Володільці: бояри Міхновичі (1598 р.) – за привілеєм Сигізмунда III, шляхтичі Сапегі (1598 р.), Антоновичі (1616 р.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа; Тарасевичі (перша половина XVII ст.).

Маньки (Манки). Село Ріпкинського району, виникло не пізніше XVII ст. Ймовірно саме з нього походив шляхтич Каленік Манько, який у 1658 р. придбав у «міщанина і зем'янина любецького» Івана Стецького ґрунт.

Володільці: Стецькі (1658 р.), Павло Полуботок (1708 р.), Солошенкі

²⁰ знаходився між селами Викокин та Пушкарі.

(1714 р.), Маньки (1752 р.), Милорадовичі (з кінця XVIII ст.), Скугари (XIX ст.).

Миси (Голеношовщина). Село Ріпкинського району, відоме з першої половини XVII ст., але засноване воно значно раніше. Перша писемна згадка – 1582 р.

Володільці: Розсудевські (1628 р.), Юскевичі-Красковські та Богуші (1633 р.), Посудевські (1656 р.), Синяковські, Сердюченкі, Теремецькі (друга половина XVII ст.), Полуботки (з кінця XVII ст.), Юхимовичі (1704 р.), Красковські (1728 р.), Сохоцькі (1733 р.), Богуші, Кукари (1739 р.), Пархоменки, Савичі (1747 р.), Герасименкі, Полуботки, Сердюки, Тихоновичі, Хоменки, Любецький монастир Св. Антонія (XVIII ст.), Константиновичі (1790 р.), Бакуринські (кінець XVIII ст.), Антоновичі (1792 р.), Лашкевичі та Тищенко (XIX ст.). У другій половині XVII – XVIII ст. у селі знаходився один із прикордонних форпостів з Великим князівством Литовським.

Мишуковщина (Бровенщизна, Бравенщизна, Боровенщизна). Перша назва Мишуковщини – Бровенщизна (чи Боровенщизна). Земля знаходилась між с. Неданчичі та Малим Лиственом, де ще наприкінці XVIII ст. існував Мишуковський хутір. Родова маєтність бояр Мишуків (Мишукових, Мишкових), по назві володільців земля змінює й свою назву. Водночас, частину Мишуковщини й надалі продовжували називати Бровенщиною, вочевидь, це було володіння бояр Бровенських. Неподалік с. Довжик Чернігівського району знаходиться урочище із схожою назвою – Бронеvecь.

Володільці: Мишуки (1616 р.) – за пожалуванням Павла Сапегі (1560 – 1580 рр.), Мишки-Гришичі (1638 р.), Болдаковські, Якуб Война-Оранський, Варвинець Кгорецький, Пузики (до 1648 р.), Короткі (1680 р.), Безбоженкі, Татаренкі (кінець XVII ст.), Леонтій Полуботок (1680 р.), Посудевські (1681 р.).

Мікренщина. Мікренський острів знаходився неподалік Любеча та належав родині шляхтичів Болотовичів. Першим відомим володільцем був Манойло Болотович – любецький вїйт у 1561-1590 (1589?) рр. У 1561 р. за М. Болотовичем була закріплена частина Мікренського «острова» та частина доходів господарського скарбу: «на десять бочок ото всих платов и подачок господарских вольних». 10 липня 1570 р. у Варшаві «боярин замку...любецкого» Мануїл Олександрович Болотович затвердив за собою право на володіння «войтовою землею». З 1571 р. відома «Войтова нива», яка знаходилась поблизу володінь любецького священика Івана Рев'ячича. У 1580 р. король Стефан Баторій залишив М. Болотовича на посаді вїйта. 10 серпня 1590 р. любецький староста О. Вишневецкий надав любецькому зем'янину Лукашу Мануїловичу Болотовичу право на володіння маєтностями батька.

У Любецькому старостві була ще одна маєтність під назвою Мікренський острів, що знаходилась неподалік с. Левоньки. **Володільці:** бояри

Левоничі (1638 р.) – за пожалуванням Владислава IV. Хоча село Левоньки знаходиться майже під Черніговом, навряд чи подібний збіг назв є звичайною випадковістю.

Мньов. Село Чернігівського району. У XV ст. село входило до складу Любецької, а з XVI ст. – Чернігівської волості Київського воєводства. За ревізією 1552 р. у Мньові (Мниво) мешкало 6 чоловік. Володільцем була Києво-Печерська Лавра (XVI ст.).

Мокрі Велички, Сухі Велички, Велички. Село Мокрі Велички приналежне до Ріпкинського району. Поява цих сіл (див. також про с. Тарасевичеві Велички) пов'язана з діяльністю родини любецьких бояр Величек (Велецьких, Величковських, Савичів-Величковських, Тарасевичів-Величковських, Зарецьких-Величковських). Появу населеного пункту слід віднести до XV-XVI ст.

Перша писемна згадка про с. Велички відноситься до 1685 р. До кінця XVII ст. відноситься перша писемна згадка про село Мокрі Велички, а до 1749 р. про Сухі Велички – своєрідний топонімічний антипод Мокрих Величок. На сьогодні на карті Ріпкинщини фіксується лише с. Мокрі Велички, а от села Велички та Сухі Велички ймовірно зникли шляхом злиття з більшими населеними пунктами. Припускаємо, що назва Мокрі Велички увійшла до широкого вжитку лише з появою села Сухі Велички. Цікаво, що у документах назви сіл «Велички» та «Мокрі Велички» часто зустрічаються поряд, ніколи не поєднуючись з «Сухими Величками».

Володільці Величек та Величковщини: Рисичі, Нестеровичі (1633 р.), Самійло Посудевський, Василій та Петро Товстоліси (опісля 1633 р.), Станіслав Фреда (1635 р.), Козловські (1666 р.), Дем'ян Посудевський-Унучко (1676 р.), Пуля Юрїївна Жлоба, Давид Тупиця (1685 р.), Лизогуби (1695 р.) – «отчина зас у Величках стоячая: дедовская; а до дедовской еще две части куплених за гроши...»; Козловські (1666 р.), Бивалкевичі, Козли (1696 р.), Жлоби (початок XVIII ст.), Бовди, Грищенкі, Кривопальці, Кривописі, Кулаєнки, Михайловичі, Отрошенкі, Полуботки, Степаненки, Тарасевичі, Угровченкі (Угравецькі) (кінець XVII ст.); гетьман І. Мазепа (початок XVIII ст.), Лизогуби, Малковичі та Мілковичі (1707 р.), Троїцько-Іллінський монастир (1720 р.), Юскевичі-Красковські (XVIII ст.).

У селі Мокрі Велички ґрунтами володіли: Лизогуби (з кінця XVII ст.), Посудевські (кінець XVII – XVIII ст.), Рігельман (1781 р.), Бовди (XVIII – XX ст.).

Молочки. Село Ріпкинського району. Виникло у другій половині XVII ст. Приналежало Іллінському (з 1695 р. – Троїцько-Іллінському) монастирю, Павлу Полуботку (опісля 1708 р.), Рашевським та Молочкам (XVIII ст.).

Москалі²¹. Село Чернігівського району. Назва села, вочевидь, пішла

²¹ За даними В.Кривошеї село також носило назву Гаврилівка. Див.:

від військовослужбовців-поселенців з Московщини, які після повернення Любецької волості до складу Великого князівства Литовського у 1508 р. залишилися на її території. Топонім згаданий 1624 р. у грамоті Сигізмунда III Чернігову, як «москальська гать» (за публікацією О.Ханенка). На думку чернігівського дослідника С. Павленка, назва села має тюркське походження²². Ще один топонім з такою ж назвою знаходився неподалік Любеча – це хутір Москалі між селами Богущі та Пищики.

Володільці: Ковтуновичі, Мілковичі-Зененкі (1661 р.), Радичі (XVII – XVIII ст.), Красковські (1710 р.), Величковські (1711 р.), Петровські (XVIII ст.).

Мохнатин. Село Чернігівського району. Місцеві жителі виводять назву села від моховиння, що вкривало береги річки Бичалки (Бечалки). Засновано не пізніше першої половини XVII ст. У матеріалах королівської канцелярії 1620-1621 рр. селище Мохнатин згадане як приналежне до Чернігова.

Володільці: Григорій Піотровський (1621 р. – «пусте селище»), Чернігівський Єлецький монастир (1660 р.) – «как древняя собственность его», Полуботки (1729 р.) – володіли слобідкою Мохнатинською, Лизогуби (середина XVIII ст.), Милорадовичі (1779 р. – володіли слобідкою), Кричевські, Молявки, Приймаки, Степановські (XVIII ст.).

Мохначі. Село Ріпкинського району. У документах згадується на початку XVII ст., як слобідка Мохнатинська біля с. Довжик, волокою на Чернігівський замок тут заволодів шляхтич Григорій Петровський (8 березня 1621 р.).

Володільці: Петровські (1621 р.), Пищики (1714 р.), Полуботки (XVIII ст.), від Полуботків село перейшло до Милорадовичів.

Мохов. Село Лоевського району. За часів Київської Русі було містом-супутником Лоева. Перша писемна згадка – 1505 р., коли село зруйнували татари. У 1616 р. частина села була приналежна до Любецького замку.

Володільці: бояри Чемериси (1616 р.) – за пожалуванням короля Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Казанські-Чемериси та Яніченки (1634 р.), Казанські-Чемериси (1636 р.).

Муравейщина (Мурашковщина). Назва Муравейщина походила від назви річки Муравлі (неподалік с. Семаки Ріпкинського району), що впадає до озера Болгач неподалік Любеча. На сучасних картах Ріпкинщини жодної Муравейщини немає. Володільцями були любецькі бояри Пашки (1635 р.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.).

Володільці: Семаки (30-і рр. XVII ст.), Кирил Ставровецький (1626 р.), Мартин Калиновський (1632 р.), Якуб Келчовський (1645 р.).

Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк... – Т.1. – С.420.

²² Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини... – С.556.

В окрузі Чернігова є ще одна Муравейщина, на якій зараз знаходяться села Бакланова Муравійка та Вершинова Муравійка (територія Куликівського району Чернігівської області). Володільці Бакланової Муравійки: Юрій Терпицький (перша половина XVII ст.), Якуб Колчевський (1645 р.), Шуби (1661 р.), Басанці, Борковські, Ковалі, Миненкі, Михайловські, Мухойди, Пустоти, Шашевські, Терпицькі. Вершиновою Муравійкою володіли козаки Шуби.

Навози (з 1962 р. – Дніпровське). Село Чернігівського району. Згадане серед київських міст кінця XIV ст.: «А се Киевскыи гроди:… Любечь, Навозь…» До XVI ст. село входило до Любецької округи, з утворенням Чорнобильської волості увійшло до її складу (1593 р.). У першій половині XVII ст. селом володіла Києво-Печерська Лавра. У середині XVIII ст. біля села знаходився один із спостережних «форпостів» Чернігівського полку.

Неданчичі. Село Ріпкинського району. Появу села слід віднести до XIII-XIV ст. Родова маєтність любецьких бояр Неданчичів (у подальшому ця родина розгладжується на гілки – Неданчичьких, Кривопиш-Неданчичів, Неданчичів-Кривопиш, Кривопиш, Гришичів-Неданчичьких, Гришичів, Мишків-Гришичів, Мишковичів, Мишків).

Володільці: Кривопиші, Розсудевські (1559 р.), Рев'ячичі (1571 р.), Кривопиші-Неданчичі (1581 р.), Мишки-Гришичі – за пожалуванням Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Гришичі (1616 р.), Неданчицькі (1636 р.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа 1571 р., Полуботки (1665 р.), Козловичі (до 1669 р.), Комасенкі (1707 р.), Тарасевичі (1717 р.), Троїцько-Лллінський монастир (1724 р.), Кривопиші (1741 р.), Дедовці, Купрієнки, Набоки (середина XVIII ст.), Посудевські, Константиновичі (1779 р.), «разного владения» (1779 р.), Козлевичі (початок XIX ст.), Мишки (1821 р.), Тищенко (XIX ст.). У селі до кінця XVIII ст. був розміщений один із форпостів на кордоні із Великим князівством Литовським.

Новий Білоус (Ляхів Білоус, Євтухів Білоус, Хомин Білоус). Село Чернігівського району. Перша писемна згадка про село відноситься до 1648 р.

Володільці: Мошезинські (1648 р.), Редькі (1690 р.), Борковські, Заріцькі, Кохановські, Кгрембицькі, Красковські, Охріменки, Товстоліси, Стаховичі, Скугар-Скварські (XVII – XVIII ст.), Красовські (опісля 1710 р.), Гладкі, Волевахи (1731 р.), Мокрієвичі (друга половина XVII ст.), Рашевські, Рознатовські (друга половина XVIII ст.), Дзвонкевичі (XVIII ст.).

Новосілки. Село Ріпкинського району²³. Перша писемна згадка – 26 червня 1570 р. Було ранговою маєтністю київських підстарост.

Володільці: Гринкевичі (до 1570 р.), Розсудевські (1570 р.) – за пожалуванням Сигізмунда II Августа, Калиновські (1635 р.), Коптенкі, Коно-

²³ Одноименне село було і під Черніговом.

новичі (1691 р.), Іван Мазепа (до 1708 р.), Полуботки (1708 р.), Ланченкі, Зарецькі (до 1711 р.), Савичі (друга половина XVII – XVIII ст.), Левоненкі, Леонтовичі, Репчицькі (XVIII ст.), Милорадовичі (з кінця XVIII ст.). У селі був розташований один із спостережних форпостів на кордоні з Великим князівством Литовським.

Обиймовщина. Обиймецька земля знаходилась неподалік с. Плехов (Пльохів) Чернігівського району.

Володільці: Кононовичі, Логвіновичі, Демидовичі, Богушевичі (1571 р.), Кононовичі (1616 р.) – за привілеями Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III, Кононовичі-Посудевські (1633 р.), Богуші, Глинські, Петруші (1633 р.), Кучвиновичі (1635 р.), Ничипір Глинський (за привілеєм Владислава IV 14 березня 1635 р.), Богуші, Кувечичі, Кононовичі, Логвиновичі, Онисовичі, Петруші (1636 р.).

Овдійвка. Село Сосницького району Чернігівської області. Родова маєтність бояр Овдійовичів. **Володільці:** Овдійовичі (1616 р.) – за привілеями Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III, Кирил Ставровецький (1626 р.).

Озерки (Ржерки). Точній локалізації не підлягають, знаходились неподалік с. Даничі Ріпкинського району.

Володільці: Даничі, Ріпчичі, Перицькі, Джешковські, Заржецькі (Зарецькі) – 1636 р., Репчицькі та Лизогуби (1749 р.).

Олексієвщина. Точній локалізації не підлягає, знаходилась неподалік с. Антоновичі Чернігівського району. Час появи поселення – XV-XVI ст.

Володільці: Антоновичі (1571, 1616, 1622, 1629, 1633 рр.).

Оленичівщина (Оленішовщина). Зникла назва. Знаходилась між селами Ріпкинського району – Кувечичами та Красківське. Перша писемна згадка – 1571 р.

Володільці: Юскевичі (1636 р.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа 1571 р., Теремецькі (1633 р.).

Олифіровщина. Земля входила до складу Кувечичького ґрунту (с. Кувечичі Чернігівського району). Перша писемна згадка – 1 серпня 1595 р.

Володільці: Лукаш Болотович (1595 р.), Олександр Страйловський (1610 р.), Циганкови-Селецькі (до 1711 р.), Полуботки (опісля 1711 р.).

Олешня. Село Ріпкинського району. Перша писемна згадка – 1705 р.

Володільці: шляхтичі Олешковичі.

Ольсохівка (Ольсох, Ольсовка). Село зникло ще наприкінці XIX ст., знаходилось на території сучасного Ріпкинського району неподалік сіл Бихальцохівка та Малий Листвен на р. Холхолі (Олхолі). Перша писемна згадка – 1527 р.

Володільці: Пузики, Климовичі, Спичинські (XVII ст.), Мокрієвичі, Климовичі, Силичі (XVIII ст.).

Орловка. Село Куликівського району Чернігівської області. Перша писемна згадка – 1660 р. Родова маєтність шляхтичів Орловських.

Володільці: Якім Сомко (1660 р.), Стефан Шуба (опісля 1660 р.), Борковські (1672 р.).

Осейкі (сучасні Севкі). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Писемна згадка – 1615 р.

Володільці: Джевошевські, Розсудевські (29 березня 1615 р.), приналежне Розсудевським та Любецькому замку (1616 р.), 1622 р. – знищено московським військом, у 1628 р. вже мало два городи, у 1636 р. було приналежне Ядвізі Сулимирській (Розсудевській).

Осняки (сучасні Великі Осняки). Село Ріпкинського району. У Любецькій окрузі було два села із схожею назвою – Малі та Великі Осняки. Село Великі Осняки з'явилися вочевидь пізніше та зобов'язане своєю появою переселенцям із Малих Осняків. Перша писемна згадка про с.Осняки – 1609 р.

Володільці: Перецькі (XVI ст.), Микола Бакуринський (1609 р.), Криштоф Криницький (1638 р.), Ієронім Кіроховський (у 1646 р. М.Бакуринський захищався від його претензій на село), Богуші, Яненкі (1649 р.), Юрій Бакуринський (1656 р.), Рашевські (1686 р.), Зеленські (1686 р.), Дем'ян Унучко-Посудевський (1691 р.), Любецький монастир Св. Антонія (1704 р.), Білецькі, Богуші, Ілленки, Красковські, Кривопиші, Теремецькі, Фасовці (Фасовські), Яненкі, Приходькі. Землями у селі також володів Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир.

Пакуль. Село Чернігівського району. Виникло у XI –XIII ст., у XV – XVI ст. село входило до складу Любецької волості. Серед найбільших володільців села згадаємо Києво-Печерську Лавру та родину Зкопниця-Гравовських (XVIII ст.).

Пенезейщина (Піновщина). Знаходилась неподалік с. Неданчичі Ріпкинського району. Назва маєтності походить від польського слова «гроши» («pienięży»).

Володільці: Розсудевські (1559 р.), Кривопиші, Рев'ячичі (1571 р.), Семеновичі, Неданчицькі (1571 р.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа, Семаковичі (1616 р.), Семеновичі та Неданчицькі (1636 р.), Міхнови (XIX ст.).

Пересажа. Село Ріпкинського району, зникло у другій половині XX ст. Назва топоніму дуже давня, вочевидь давньоруська. Цілком очевидно, що поява цього поселення пов'язана з існуванням водного шляху від Любеча до Чернігова, адже саме тут «пересаджували» по суходолу човни із річки Муравлі у річку Білоус. У писемних джерелах фігурує з XVI ст.

Володільці: Іван та Логвін Лозки (у 1586 р. подарували село братові Василю), Лизогуби (1695 р.), Савичі, Бурдюки (1746 р.), Репчицькі (1749 р.), Случевські (XIX ст.).

Петряки. Село Ріпкинського району. У останній чверті XVII ст. селом володів Яків Лизогуб. Серед інших власників села згадаємо козаків-шляхтичів Репчицьких (1749 р.). У 1779 р. – «разного владения».

Петрушин (Петрушине). Село Чернігівського району. Вперше згадується у писемних джерелах 1623 р. Назва села утворена від одноіменного прізвища – Петруша. Засноване любецькими боярами Петрушами (Петрашевичами, Петрушенками, Петрашенками, Петрушевськими, Петрушинськими, Петрушенковими). Завдяки діяльності цієї родини на мапі Чернігівщини з'явилося два населених пункти. Перший, це родова маєтність любецьких бояр Петрушів – с.Петруші сучасного Ріпкинського району, другий – село Петрушин Чернігівського.

Володільці: Чернігівський магістрат (1623 р.), Мартин Калиновський (1634 р.), Богдановичі (опісля 1661 р.), Величковські, Жемери, Калениченкі, Кононовичі-Левоненкі, Лобаси, Мушинські, Пархоменкі, Посудевські, Савичі, Шихуцькі, Янчевські та ін.

Петруші. Село Ріпкинського району. Родова маєтність любецьких бояр Петрушів, відоме з кінця XVI ст. Відносилось до Катержинської (Котченської) землі, на яку Петруші отримали пожалування короля Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.).

Володільці: Петруші (1571 р.?), Петрункевичі (1616 р.), Петруші (1636 р.), Омелян Стефанович (1642 р.), Сава Унучко-Посудевський (1656 р.), Богдановичі, Силичі (1661 р.), Троїцько-Лллінський монастир (1702 р.), Петрушичі (1703 р.), Адамовичі, Герасименки, Стефановичі, Васковичі (1714 р.), Полуботки (опісля 1714 р.), Комаровські, Калиновські, Медлітенські (1733 р.), Савичі, Красковські (1748 р.), Пушкаревські (1753 р.), Леонтовичі (друга половина XVIII ст.).

Пилипча. Село Ріпкинського району. Перша писемна згадка – 1656 р.

Володільці: Бакуринські (1656 р.), Яциничі (1661 р.), Лизогуби (XVIII ст.), Герасименкі, Прокопенкі, Хоменкі (XIX ст.).

Пієрки (сучасні Пірки). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь (у 1986 р. село увійшло до зони відчуження Чорнобильської АЕС). Перша писемна згадка – 1571 р. З 1571 р. до середини XVII ст. – замкове село Любеча.

Пізнопали (Позноховичі). Село Ріпкинського району. Відоме з 1571 р., судячи з назви, виникло за часів України-Русі. Згадані у матеріалах королівських люстрацій Любецького староства – 1571 р. (як Позняковичі), 1616 р. (Позноховичі), 1622 р. (Пізнопали), 1629 р. (Пізнопали), 1636 р. (Позноховичі). Мешканці села несли «служби» на замкову адміністрацію.

Володільці: бояри Гальникови – за пожалуванням Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Юшковичі, Гальникови, Фаєви (1622 р.), Адам Калиновський, Христина Струсь (1633 р.), Адам Корсак (1633 р.), Ревечинські (1647 р.), Сава Кононович-Посудевський (1653 р.), Лизогуби, Чернігівський Троїцько-Лллінський монастир (XVIII ст.), Копичі (XIX ст.).

Піщики (Пищики). Село Ріпкинського району. Родова маєтність

любецьких бояр Піщиків. Пишаківський ґрунт знаходився поруч з Черв'яковським та Мохначівським, під самим Любечем. Ймовірно поселення виникло у XV ст.

Володільці: Іван Савич (друга половина XVII ст.), приналежне до гетьманського двору І. Мазепи (до 1708 р.), Павло Полуботок (1708 р.), Пішки (1714 р.), Милорадовичі (кінець XVIII ст.).

Плехов (Пльохів). Село Чернігівського району. Перша писемна згадка про село відноситься до 1527 р. Можливо з цього села пішов рід бояр Плоховських.

Володільці: Кононовичі (1622 р.), Петрушенкови (1622 р.), Ничипір Глинський (за привілеєм Владислава IV 14 березня 1635 р.), Кононовичі, Кучвіновичі, Петруші, Скугори (Логвіновичі) – 1636 р., Красковські (1675 р.), Лизогуби (1695 р.), Шульженки (1730 р.), Богуші, Кононовичі-Посудевські, Кононовичі, Любецький монастир Св. Антонія, Милорадовичі, Пархоменкі, Пігулевські, Соколовські (XVIII ст.).

Погорільщина (Погорілець, Погарище, Погорілки). Перша писемна згадка – 1571 р. На сьогодні цей топонім зниклий. Земля Погорільщина знаходилась неподалік с. Антоновичі Чернігівського району. Родова маєність любецьких зем'ян Погорільських (Погариських, Жлобів-Погорільських, Бубликів-Погорільських).

Володільці: Репчичі, Ждановичі, Злоби (1571 р.), міщани Митковичі – за пожалуванням любецького старости В. Хотимерського (1594-1611 рр.), Антоновичі (1616 р.), з 1665 р. – рангова маєність чернігівських війтів, згодом – чернігівських бурмістрів.

Полуботки. Село Чернігівського району, своєю появою зобов'язане діяльності роду Полуботків. Ймовірно, що село виникло у XVI ст. під назвою хутора Голомозівка (?).

Володільці: Ярема (Веремія) Полуботок (на зламі XVI - XVII ст., отримав від Сигізмунда III привілей на слобідку Полуботківську з правом не сплачувати податки 20 років), осадчі М. Калиновського (1638 р.), Левон Полуботок (1669 р.), Савичі (друга половина XVII – XVIII ст.), Янишевські (середина XVIII ст.).

Поповичі (сучасний Первомайськ). Село Лоєвського району Гомельської області Республіки Білорусь. Перша писемна згадка – 1616 р., у першій половині XVII ст. приналежне до Любецького замку. Виконувало функції спостережного форпосту, між іншим це був самий північний форпост староства.

Постовбиця (сучасні Вербичі). На сьогодні села з назвою Постовбиця не існує, у середині XX ст. воно було приєднане до с. Вербичі Ріпкинського району. Перша писемна згадка – 1625 р.

Володільці: Бакуринські (початок XVII ст.), ланова шляхта чернігівської хоругви (1625 р.), Стефан Речинський (до 1648 р.), Павло Келчовський

(1649 р.), Олифір Радченко (1656 р.), Ярмултовські (1664 р.) – отримали привілей короля Яна Казимира, що однак вже не мав юридичної сили, Ян Спаковський (кінець XVII ст.), Даничі, Олексійовичі (1691 р.), Бакуринські (1765 р.), Пашковські, Мелешенкі (Олексієнки), Рашевські, Тишевські-Даничі, Чирви, Шершановські. Вербицькою слобідкою володіли родини Вербичів, Ворошил та Ярмултовських.

Посудевщина. Родова маєтність шляхтичів Посудевських. На території Любецької округи існувало декілька Посудевщин, адже маєтності цієї родини були доволі значними. Одна з Посудевщин знаходилась в декількох кілометрах у південно-західному напрямку від села Жукотки Чернігівського району, ще у XIX ст. тут був хутір Посудевський. Село Посудевська Рудня (сучасна Пролетарська Рудня) відоме з XIX ст., його володарем був Сава Іванович Посудевський. Ще одна Посудевщина – село Посудово, зараз знаходиться на території Брагінського району Республіки Білорусь. Нарешті, с. Посудич на Новгород-Сіверщині, відоме з першої половини XVII ст., ймовірно, було засноване переселенцями із Любецького староства Посудевськими.

Родоначалником родини Посудевських (Пархоменок-Посудевських, Пархоменків, Посудевських-Кононовичів, Кононовичів, Онучок-Посудевських, Онучок), був шляхтич Конон Посудевський, який жив на зламі XVI-XVII ст.

Пресмич (сучасні Просмичі). Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Назва поселення давньоруська, у XVI – XVII ст. це село належало до Хрековицьких земель.

Володільці: бояри Чемериси (Чемериси-Казанські) – за привілеями Сигізмунда II Августа, Сигізмунда III, Владислава IV. Перша писемна згадка – 1616 р.

Присторонь. Село Ріпкинського району. Маєтність родини шляхтичів та священників Рев'ячичів (1559 р.) – володіли до XVII ст. У XVIII ст. перейшло до Чернігівської єпископської кафедри, у 1779 р. поселенням володіла Любецька П'ятницька церква.

Пузики. Село Ріпкинського району, у середині XX ст. було приєднане до с. Малий Листвен. Родова маєтність любецьких бояр та зем'ян Пузиків (відомі з XVI ст.).

Володільці: Пузики (1615 р.) – за пожалуванням Сигізмунда II Августа 1571 р., Решинські (1636 р.), Варвінець Кгорецький (до 1648 р.), Лизогуби (1687 р.), Полуботки (1708 р.), Пушкаренкі (1744 р.), Брегінці, Пилиповичі, Савичі (XVIII ст.). У 1792 р. у селі проживав 21 представник родини Решинських-Пушкарів віком від 11 до 85 років.

Пушкарі. Село Ріпкинського району. Родова маєтність любецьких бояр Пушкарів – за пожалуванням Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.). У подальшому ця родина розгалужується на гілки з прізвищами: Пушки,

Пушкаррови, Пушкарровські, Пушкаренкі, Пушкарі-Ресинські, Пушкарі-Решинські, Решинські, Резинські, Ресинські, Брагінці, Філіповичі та ін. Ймовірний час виникнення цього села – XV-XVI ст.

Володільці: Ковалі, Якубовичі, Копичі (1586 р.), Силичі (1595 р.), 1635 р. – відібране А. Калиновським до любецького замку, Пузики (1636 р.), Кохановські (опісля 1636 р.), Зарецькі, Кгорецькі (до 1648 р.), Полуботки (початок XVIII ст.), Силичі (Савичі) – перша чверть XVIII ст., Посудевські, Красковські (1744 р.), Грачі, Зарецькі-Зеньковичі, Пушкаренкі, Стефановичі (XVIII ст.), Милорадовичі (кінець XVIII ст.).

1792 р. у с. Пушкарі нараховувалось 86 мешканців на прізвище Решинські-Пушкарі (5 великих родин), віком від 3 до 90 років. Найстарішим представником цієї родини був Мойсей Захарович Решинський-Пушкарь.

Пушкіне (Пушкін). Село Ріпкинського району. Поява цього населеного пункту, так само як і села Пушкарі, пов'язана з діяльністю родини козаків-шляхтичів Пушкарів (Пушкарів-Решинських). Ймовірним першопоселенцем можемо назвати козака Пушку (XVIII ст.). За даними С. Павленка, село виникло на основі об'єднання хуторів Лесунова та Кондрашевського²⁴.

Пісочинка (Пісочна земля). Територія Брагінського району. Зникла назва, знаходилась в басейні правобережної притоки Дніпра річки Пісочинка (Пісочинка). Маєтність любецьких бояр Чемерисів – за привілеями Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III.

Володільці: Чемериси (1616 р.), Казанські-Чемериси (1636 р.).

Радуль (Радутовщина, Раділовщина). Село Ріпкинського району. Маєтність любецьких бояр Зарецьких (Зарецьких-Зеньковичів). Перша писемна згадка – 1568 р., появу села слід віднести до XIV – XV ст. (про це зокрема свідчать археологічні матеріали). Село виникло на Юшковській (Юрковській?) землі, яка включала до себе Радутовський та Зарецький «острови». Останній знаходився на Правобережжі Дніпра, навпроти Радуля.

Володільці: Зарецькі (1568 р.), Зенько Семенович Нахиба (1616 р.), Тобіаш Руцький (1621 р.), Зеньковичі-Зарецькі (1636 р.), Полуботки (XVIII ст.), Милорадовичі (кінець XVIII ст.), Доманови, Скугарі. З кінця XVII ст. у Радулі стали селитися старообрядці, саме тому історики помилково пов'язують появу поселення виключно із оселеннями цих втікачів з Росії. Хоча беззаперечно, що з XVIII ст. саме вони формують соціальне «обличчя» села. У другій половині XVII – XVIII ст. у Радулі був один із козацьких спостережних пунктів, який охороняв міждержавний кордон з Великим князівством Литовським.

Рашкова Слобода (Рашківка). Село Ріпкинського району. Ймовірно засноване на початку XVIII ст. козаками – нащадками любецьких шляхтичів Величковських (Величек), володільцями також були родини Радченків та Силичів.

²⁴ Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини... – С. 163.

Редьківка (Радьківка). Село Ріпкинського району, засноване у XVI – XVII ст. У 1991 р. фактично перестало існувати (станом на 2011 р. в Редьківці ще проживало 12 чоловік), після аварії на ЧАЕС воно опинилось у другій зоні посиленого радіаційного контролю. З Редьківки до села Кошівка Чернігівського району були переселені мешканці. Нове село було збудоване у 1992 році, а заселення новозбудованих осель було проведено у 1992 – 1993 рр. Незабаром село Кошівка змінило назву на нову «стару» – й стало Редьківкою.

Володільці: Полуботки (початок XVIII ст.), Розсудевські, Богуші (XVIII ст.), Милорадовичі (кінець XVIII – XIX ст.), Лашкевичі (XIX ст.).

Ріпки (Пероцьке). Районний центр Чернігівської області. До початку XVII ст. сучасне смт. Ріпки фактично складалося з двох населених пунктів – с. Пероцьке на лівому березі Глинянки (річка впадала у болото Замглай), приналежне шляхтичам Пероцьким, та правобережних Ріпок – приналежних шляхтичам Ріпчичам. Родова маєтність любецьких бояр Ріпчичів, Пероцьких та Даничів. Перша писемна згадка – Пероцьке (1571 р.), Ріпки (1585 р.).

Володільці: Пероцькі (1571 р.), Пероцькі, Биялти, Ріпки, Бакуринські (1607 р.), Рибчичі, Даничі (1616 р.), Злоби (1634 р.), Пероцькі-Ріпчичі (1636 р.), Борковські – за полковництва у Чернігові Василя Дуніна-Борковського (1672-1685 рр.), рангова маєтність чернігівських полковників (1708 р.), Корницькі, Масловичі, Пасевичі, Стефановичі (XVIII ст.).

Рогоща. Село Чернігівського району. Перша писемна згадка – 1159 р. (Оргоць). З села походив «старший» Війська Запорозького Іван Михайлович Сулима (1633-1635 рр.).

Володільці: віленський підкочний Богдан Павлович (1496 р.), Котурницькі (XVI ст.), Болдаковські (1587 р.), Мишуки, Сулими (кінець XVI ст.), Скидані (1616 р.), Гарабурди, Сулими (1620 р.), 1620 р. – до Чернігівського замку, Павловські (1638 р.), Якуб Война-Оранський (до 1648 р.), у середині XVII ст. село було повернуте Болдаковськими, Томари (1729 р.), Комаровські (XVIII – початок XX ст.).

Розпаші (Розпаси). Топонім не локалізується, земля знаходилась на Сірховщині (с. Сірхове), десь неподалік сучасного села Березівка Ріпкинського району. У 1616 р. Розпашами володіли родини любецьких шляхтичів Сірховських та Захличів (Богушевичів-Захличів) – за привілеями Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III.

Розсудів. Село Ріпкинського району. Родова маєтність шляхтичів Розсудевських (рід відомий з середини XVI ст.). У 1561 р. любецький староста (1560-1580 рр.) П. Сапега надав шляхтичу Василю Климовичу-Розсудевському лист на Розсудевську землю.

Володільці: київський підстароста Василь Розсудевський (1570 р.), Васко Климович (1571 р.), Василь Кривопиша (до 1571 р.), Якім Висоць-

кий (1589 р.), Розсудевські, Климовичі-Розсудевські (1616 р.), Левон Полуботок (з 60-х рр. XVII ст.), Воедило-Шкури, Леонтовичі (друга половина XVII – XVIII ст.), Гришковичі, Козловичі (1669 р.), Лизогуби (XVIII ст.), Сваричевські (перша половина XVIII ст.), Шкури (середина XVIII ст.), Чернігівська єпископська кафедра (XVIII ст.), Стороженки (1779 р.), Милорадовичі, Подольські (XIX ст.).

Роїще. Село Чернігівського району. Перша писемна згадка – 1571 р., село засноване у XV-XVI ст., входило до складу Лиственського «острова».

Володільці: Юшкевичі-Красковські (1630 р.) – за пожалуванням Сигізмунда II Августа, Коханенкі, Пузики, Пушкаренкі, Носачевичі (1633 р.), М. Калиновський (1634 р.), Болдаковські, Кохановські (1669 р.), Карпо Мокрієвич (1651 р. – володів слобідкою за універсалом Б. Хмельницького), московський воевода Андрій Толстой (1657-1659 рр.), Ращенкі, Ярмултовські (1659 р.), рангова маєтність чернігівських воевод (від 1668-1672 рр.), Домонтовичі, Грембицькі, Грибовичі, Коробки (друга половина XVII ст.), Красовські (початок XVIII ст.), Антоновичі, Бакуринські, Вечерські, Грембицькі, Дереньковські, Дейнекі, Долинські, Заболотні, Затиркевичі, Зеньковичі, Коробки, Красовські, Кункевичі, Нагорні, Неговські, Рашевські, Рашкі, Сердюченки, Соколовські, Терейковські-Терехни, Тетері, Товстоліси, Тишевські-Даничі, Федосови, Філоненки, Шихуцькі, Шупики (XVIII ст.).

Рудка. Село Чернігівського району. Перша писемна згадка – 1527 р. (Грядя). Цікаво, що назва села ніяк не пов'язана з рудним промислом, місцеве населення називало «рудками» яри та потоки в них («рудка» в давньоукраїнській та білоруській мовах означає також грязюку чи невисихаюче болото).

Володільці: чернігівський магістрат (XVII ст.), Стефан Речинський (до 1648 р.), Молявки (друга половина XVII ст.), Чернігівський П'ятницький жіночий монастир (друга половина XVII – XVIII ст.), Диневські, Левченки, Савичі (XVIII ст.).

Савичі. Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Родова маєтність любецьких шляхтичів Савичів (1618 р.) – за листами Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III.

Володільці: 1571 р. – частина села приналежна до любецького замку, Станіслав Клопоцький (1578 р.), Мехеди (перша половина XVII ст.), Людвіг Рокицький (кінець XVIII ст.), Брюзори (XIX ст.).

Самойловщина. Назва цієї землі походить або від особового імені «Самойло» («Самійло»), або ж від прізвища власників – Самойловичів. Земля Самойловщина знаходилась на Суховирському ґрунті, згаданому у «Реєстрі» чернігово-любецьких кордонів 20-х рр. XV ст. (1527 р.). Писемна згадка про Самойловщину припадає на 1616 р.

Володільці: Фаї (1616 р.) – за пожалуванням любецького старости

М. Струся (1612-1619 рр.) та привілеєм короля Сигізмунда III (1587-1632 рр.).

Свинопухи (з 1961 р. – Вишневе). Село Ріпкинського району. Перша писемна згадка – 1656 р.

Володільці: Бакуринські (1656 р.), Затиркевичі (кінець XVII ст.), Дмитровичі (1707 р.), Бакуринські, Рашевські (1779 р.), Герасимовичі.

Селець (Сельці). Село виникло неподалік однойменного озера, знаходилось на півночі від сіл Петрушин та Убіжичі Ріпкинського району. Насьогодні зникле. Сільчанський ґрунт згаданий у привілеї 1636 р. Владислава IV шляхтичам Тарасевичам.

Ще одне поселення з такою ж назвою знаходилось на Правобережжі Дніпра в басейні р. Брагінка (територія Брагінського району Гомельської області). Згадане в матеріалах ревізії Любецького староства 1629 р., як замкове. Обидва поселення були родовою маєтністю бояр та мішан Любецького староства Селецьких (Селицьких) – родина відома з 1561 р.

Семаки. Село Ріпкинського району. Родова маєтність любецьких бояр та шляхтичів Семаків (Семаковичів, Семаковичів-Злобицьких, Злобицьких) – за пожалуванням Софії Гаштольд-Верейські (1542-1549 рр.). Село було центром Семаковської (Моравельської) землі.

Володільці: бояри Семаковичі (XVI ст.), шляхтичі Масловичі та Семаковичі (1616 р.) – за привілеєм Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.), Семаковичі-Злобицькі, Злобичі (1635 р.), Щуровські (XVII ст.), Полуботки (1693 р.), Онищенко-Семакови (1694 р.), Посудевські, Лизогуби (1695 р.), Репчичи (1749 р.), Савичі (кінець XVIII ст.).

Семендеї (Семендяєво). Знаходилось на території сучасного Ріпкинського району, появу цього населеного пункту слід віднести щонайменше до XVII ст. Родова маєтність Семендеїв – можливо, втікачів з Московської держави.

Володільці: Семендеї (XVII ст.), Полуботки (початок XVII ст.), Красковські, Семендеєви (1736 р.).

Сенюки. Село Ріпкинського району. Виникло щонайменше у першій половині XVII ст.

Володільці: до гетьманського двору (до 1708 р.), Полуботки (1708 р.), Філоненки (Сеники), Кудлачі (друга половина XVII – XVIII ст.), Милорадовичі (кінець XVIII ст.).

Сибереж. Село Ріпкинського району. Перша писемна згадка – 1148 р.

Володільці: віленський підключий Богдан Павлович (1496 р.), чернігівський магістрат (1624 р.), М. Бакуринський, А. Калиновський (1633 р.), Юшкевичі, Богуші, Щирські, Юскевичі (1633 р.), Станіслав Піончинський (1645 р.), Ієронім Кгроховський (у 1646 р. був зобов'язаний повернути село Бакуринському), Грембицькі, Кононовичі-Посудевські, Кохановські, Юскевичі-Красковські (середина XVII ст.), Карпо Мокрієвич (1651 р.), Самойловичі

(1686 р.), Пузики (1705 р.), Лизогуби (опісля 1705 р.), Вегери, Гречкі, Капусти, Коржі, Кричевські, Кункевичі (Кунки), Лещенкі, Сопиги, Тетері, Щербаки (XVIII ст.), Милорадовичі (опісля 1766 р.).

Сірхове (Шерхово, Серхово, Серкі). Село Сірхове (Шерхово) зникло ще у XIX ст., знаходилось неподалік села Брехуни (с. Березівка Ріпкинського району). Родова маєтність бояр Сірховських (Шерховецьких, Серховецьких, Сірковських). Територія Сірховщини включала до себе Гавриловщину, село Розпаші та село Татарине (зниклі назви).

Володільці: Сірховські, Масловичі, Кисловичі – за пожалуванням Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.), Бивалкевичі, Богуші (1571 р.), Татарини-Міхнови (1598 р.), Києво-Печерський монастир – кінець XVI ст., Мілковичі та Сірховські (1616 р.), Шерховецькі (1622 р.), Бивалкевичі, Тарасевичі, Карповичі (1636 р.), Будлянські, Захличі (Богушевичі-Захличі) – XVII ст.

Скитки. Село Ріпкинського району. Час появи поселення можна віднести до XVII ст., вочевидь це була церковна чи монастирська маєтність.

Володільці: Полуботки (1708 р.), Стороженки (1779 р.).

Поселення із схожою назвою (с. Скиток) існувало і на території сучасного Чернігівського району, у середині XX ст. село було приєднане до с. Роїще.

Скугарі. Село Чернігівського району. Перша писемна згадка – 1571 р., засноване у XVI ст., приналежало до Обиймецької землі. Родова маєтність любецьких бояр Скугарів (Логвиновичів).

Володільці: Логвіновичі (1616 р.) – за привілеями Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III, Кононовичі (1616 р.), Кононовичі-Посудевські (1633 р.), Богуші, Глинські, Кувечичі, Кучвиновичі, Логвіновичі, Петруші (1636 р.), Скугар-Скварські (1693 р.), Любецький монастир Св. Антонія (1704 р.), Полуботки (до 1708 р.), Видубицький монастир (друга половина XVIII ст.), Булоховські (1719 р.), Скугори, Посудевські (1712 р.), Ждановичі, Скугарі-Шуманови (1715 р.), Кононенки (1724 р.), Юскевичі-Красковські (1730 р.), Любецькі (1741 р.), Пархоменкі (1755 р.), Лизогуби, Посудевські (1779 р.).

Смолигівка (Смолиголівка). Село Ріпкинського району, утворилося не пізніше XVI ст. Налезало до Смоліголовського «острова», вочевидь, назва походить від назви річки Смоліголова. Перша писемна згадка – 1571 р.

Володільці: Бивалкевичі, Мілковичі (1571 р.), Мілковичі, Фаї (1616 р.), Отроховичі (XVII ст.), Максимовичі (кінець XVII – XVIII ст.), Репчицькі (1765 р.), Зеневичі, Климовичі, Сохоцькі (XVIII ст.), Ренчицький (Богданович-Репчич-Пероцький) – кінець XVIII ст.

Снятинщина. Снятинська земля знаходилась на Суховирському ґрунті, згаданому у Реєстрі Чернігівських границь 1527 р.

Володільці: Фаї (1616 р.) – за пожалуванням любецького старости М. Струся (1612-1619 рр.) та короля Сигізмунда III (1587-1632 рр.).

Станецьке. У середині XX ст. Станецьке було приєднане до с. Миси

Ріпкинського району. Село утворилось не пізніше другої половини XVII ст. на місці козацького форпосту (станіці). Належало Полуботкам, з останньої третини XVIII ст. – у володінні Милорадовичів.

Старий Білоус. Село Чернігівського району. Відоме з XII ст., тодішня назва поселення – Боловось.

Володільці: Савинкови, Мощезинські (1648 р.), Чернігівський Іллінський монастир (XVII ст.), Силичі (щонайменше з 1654 р.), Туренкі (до 1669 р.), Лизогиби, Антоновичі (XVII-XVIII ст.), Жадненкі, Отрохови (Отроховичі) (1689 р.), Титовичі, Лопатіни, Константиновичі (перша половина XVIII ст.).

Стоборовщина (Стоборовщина). Зникла назва, земля Стоборовщина знаходилась неподалік села Неданчичі, що на Ріпкинщині. Перша писемна згадка – 1616 р., виникло поселення у XV – XVI ст.

Володільці: Гришичі (Гришичі-Неданчицькі) – 1616 р., – за привілеями Сигізмунда II Августа та Сигізмунда III, Гришичі (1636 р.).

Сукачовщина. Земля Сукачовщина входила до складу Кувечичької землі (с. Кувечичі Чернігівського району). Появу поселення слід віднести до XV-XVI ст., перша писемна згадка – 1610 р.

Володільці: Страйловські, Болотовичі (1610 р.), Страйловські (1616, 1622 рр.), Зброжки (1618 р.), Циганкови-Селецькі (1711 р.), Полуботки (XVIII ст.).

Суличівка. Село Ріпкинського району. Появу села слід віднести до XVI – XVII ст., було приналежне до Ріпкинського ґрунту (Пероцківщини).

Володільці: Яциничі (до початку XVII ст.), Грязні (1610 р.), Добронизьські (1654 р.), Товстоліси – до 1682 р., Яциничі (опісля 1682 р.), Скоропадські (опісля 1708 р.), Яциничі (1729 р.), Якубенки (1730 р.), Климовичі (1749 р.), Добронизькі (1765 р.), Чернігівський магістрат (XVII-XVIII ст.), Бакуринські (XIX ст.).

Сухий Вир. Вперше згаданий у Реєстрі Чернігівських границь 1527 р. На сьогодні села Сухий Вир не існує, село Суховирщина було приєднане до с. Олешня. «Суховирське болото», що зберігає водний баланс р. Сухий Вир, на сьогодні є заказником місцевого значення Ріпкинського району. До Суховирського «острова» приналежала Снятинська земля.

Володільці: Фаї (1616 р.) – за привілеєм Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Слободецькі (1637 р.), Унучко-Посудевські, Малченкі, Голобояриновичі, Каменські, Лопатневці, Мишковичі (1693 р.).

Сядричі (сучасна Деснянка). З 1500 до початку XVII ст. знаходилось в складі Московської держави, належало «детям боярским» Артюховим та Берсиним. Ймовірний час появи топоніму – до середини XIII ст.

Володарі: Матвій Артюхов, Василь Берсин (до 1632 р.) – продали острова Сядринський (с. Сядричі) та Убідський (на р. Убідь) Яну Сіножацькому; шляхтич Ясликовський (1634 р.); Мартин Калиновський (1638 р.) – його

осадчими було «осаджене» село Сябричі (Сядричі); Болдаковські (друга половина XVII ст.); Веремієнки, Савичі (друга половина XVII – XVIII ст.), Томари (XVIII ст.), Ткаченкі, Селецькі (XIX ст.).

Табаївка (Табалівка, Тобалівка, Тобаївка). Село Чернігівського району. Засноване у XVI – XVII ст. Ймовірно, першопоселенцями села були тюркські елементи. У XV – XVI ст. виступало під назвою Трухановщина, у XVI ст. входило до складу Кувечиської землі

Володільці: Болотовичі (1595 р.), Страйловський (1610 р.), Ножовники (друга половина XVII ст.), Катерина Циганкова-Селецька (1711 р.), Полуботки (опісля 1711 р.), Ждановичі (1716 р.), Стороженки (кінець XVIII ст.).

Томарівка (Чорторійка). Село Ріпкинського району. Давня назва цієї маєстності – Чорторійка (Чарторійка, Чортовщина, Чарторійщина, Чортиковщина). Назва виникла щонайменше у XV-XVI ст. На території сучасного Чернігівського району біля сіл Унучки та Табаївка існує лісовий масив «Чорторій». Назву Томарівка село отримало у XVIII ст. від володільців – родини Томар. Між іншим, село Малинівка Чернігівського району колись також називалося Чорторійкою.

Володільці: Жечинські, Піотровські (1625 р.), Ясликовські (опісля 1625 р.), М. Калиновський (1634 р.), О. Пісочинський (1638 р.), Силичі (1710 р.), Лизогуби (XVIII ст.), Болдаковські (початок XVIII ст.), Томари (1729 р.), Комаровські (друга половина XVIII ст.).

«Чернігівською» Чарторійкою *володіли:* Товстоліси, Затиркевичі, Стаховичі (друга половина XVII – XVIII ст.), Лизогуби (кінець XVII – XVIII ст.), Силичі (опісля 1700 р.), бунчуковий товариш Степан Лазаревич (XVIII ст.), Маленські, Малиновські (середина XVIII – XIX ст.).

Тарасевичеві Велички (з 1925 р. – Тараса Шевченка). Село Ріпкинського району. Родова маєстність любецьких шляхтичів Тарасевичів-Величковських, засноване у першій половині XVII ст., вочевидь із появою подвійного родового прізвища (у XVI ст. ця родина виступала під прізвищем Тарасевичів).

Володільці: Тарасевичі-Величковські (перша половина XVII ст.), Тарасовичі (1715 р.), Красиловці, Лизогуби, Савичі, Шумани, Чернігівський кафедральний монастир (XVIII ст.), Іван Ярофійович, Рашевські (кінець XVIII ст.), Антоненкі, Каленіки, Кибальчі, Пилипенкі, Хорошкевичі (XIX ст.). Наприкінці XVIII ст. у селі Тарасевичеві Велички мешкало 13 родин Тарасевичів-Величковських, загалом 88 чоловік.

Татарине (Мотковщина). Родова маєстність родин любецьких бояр Міхневичів та Татаренків. Різні гілки цього роду називали себе Татаренками-Міхневичами, Міхно, Міхновими, Міхненками, Міхновичами. Знаходилося на Мотковській землі неподалік сіл Сірхове (Шерхове) та Брежуни (с. Березівка Ріпкинського району). Але якщо село Сірхове зникло ще у XIX ст., то село Татарине – у другій половині XVII–XVIII ст. А от хутір

Татарине знаходився ще наприкінці XIX ст. південніше болота Паристе.

Володільці: Міхно Татарин (жив на зламі XV – XVI ст.), Міхнови (1598 р.) – за привілеєм Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Татаренкі та Міхнови (1616, 1622 та 1636 рр.), Маліковичі (1622 р.).

Творичовський острів (хутір Сваричовка). Творичовщина знаходилась на території Ріпкинського району, десь між Ріпками та Даничами. Перша писемна згадка – 1571 р.

Володільці: Перецькі, Даничі, Репчичі (1571 р.), Милорадовичі (XVIII ст.) – володіли хутором Сваричовка.

Терехівка. Село Чернігівського району, виникло у першій половині XVII ст.

Володільці: Адам Кисіль (?) – перша половина XVII ст., Павло Товстоліс (XVII ст.), Андрій Стахович (кінець XVII ст.), Яків Лизогуб, Іван Силич (XVIII ст.).

Товстоліси. Село Чернігівського району. Родова маєтність московських «дітей боярських» Товстолісів (1591 р.), частина роду несла службу й Речі Посполитій. Час заснування села – XVI ст.

Володільці: Товстоліси (XVI-XVII ст.), Синдаревські (кінець XVII ст.), Богданенкі, Розсохи (друга половина XVII – XVIII ст.), рангова маєтність білоуських сотників (XVIII ст.), Лящинські-Лещенки, Оболонські, Сороки (XVIII ст.), Єнкі, Курилови (XVIII-XIX ст.).

Хутором Товстоліси **володіли:** М. Калиновський (1632-1634 рр.), Лизогуби (XVII ст.), Стефановичі (1699 р.), Синдаровські (кінець XVII – XVIII ст.), Каневські-Оболонські (XVIII ст.), Єнькі, Курилови (кінець XVIII – XIX ст.).

Турищ (Скурищ). Цілком можливо, що це сучасне с. Тулія Ріпкинського району, що знаходиться неподалік с. Смолиголівки. «Острів» Турич (Скурищі) відомий з 1571 р., коли любецькі зем'яне Данило Глібович Перецький, разом із родиною Даничів, отримав привілей польського короля Сигізмунда II Августа. Земля входила до складу Перецьківщини.

Володільці: Канчуков-Турищов (кінець XVI ст.), Перецькі (до 1609 р.), Бакуринські (перша половина XVII ст.), Дуніни-Борковські (1779 р.).

Убжиці. Село Ріпкинського району. Входило до Щуковського ґрунту. Появу цього села можна віднести до XIII – XIV ст., адже північні болота Чернігівщини ставали надійною «схованкою» від татаро-монгольської навали.

Володільці: Репчичі (Даничі) – 1644 р., Королькі (Королькі-Масловичі) – за привілеєм Владислава IV 1642 р., Щуковські (Бокевичі-Щуковські) – 1644 р., Юскевичі-Красковські (середина XVII ст.), Букевичі (Бокевичі) – 1781 р., Більдюги (Більдухи) – 1671 р., Бельдюги-Мухи, Іван Мазепа (до 1708 р.), Полуботки (опісля 1708 р.), Красковські (1733 р.), Посудевські (середина XVIII ст.), Троїцько-Іллінський монастир (1779 р.), Савичі,

Силичі, Бакуринські (1785 р.), Каменецькі (1791 р.).

Уборок (Уборки). Село Куликівського району Чернігівської області. На території Любецької округи було кілька поселень з такою назвою. Сама назва безумовно означає територію біля бора («у бора»). Перше поселення знаходиться біля витоків р. Брагінка, воно тяжіло до Брагіна. Друге – село Уборок (Уборки) на території сучасного Куликівського району Чернігівської області. Село Лисі Борки були десь неподалік Любеча ще у 1714 р. Окрім того, існували урочища з такою назвою. Урочище Уборок було неподалік с. Неданчичі. Відомо, що поблизу с. Неданчичі існували три «городка» в урочищах Уборок, Темнолуг і Висока Гряда, де були розташовані «кордонные дома, окруженные глубокими рвами». З них козаки «высатривали заднепровских выходцев», щоб «хтось не зайшов з Польши». Урочище Уборок (Борки) було і на р. Пакулька. 1 серпня 1595 р. королівський привілей на ур. Борки, Кувечицьку землю та Будлянщину отримали нащадки шляхтича Мілка Бивалкевича зем'яни Богдан та Гаврило. Родина Перецьких наприкінці XVI ст. володіла Творичовським борком. З 1616 р. відомий Красковський борок над р. Пакулькою. Власниками маєностей тут була і родина Богущів.

Углова Рудня (Угловщина). Село Ріпкинського району. Виникло у XVIII ст., а от топонім Угловка відомий з XVII ст. Ще одна Угловщина (с. Угли) знаходилась на правому березі Дніпра за річкою Брагінкою, на захід від с. Селець.

Володільці: Лизогуби (остання чверть XVII ст.), Бакуринські (XVIII ст.) – володільці хутора Угловського. Із появою біля хутора рудні назва змінилась на Углову Рудню.

Усетецький (Устимовський?) острів. Земля знаходилась неподалік с. Антоновичі Чернігівського району. **Володільці:** Богусевичі (1605 р.) – за привілеєм короля Сигізмунда III, Юшкевичі-Красковські (XVII ст.).

Утовщина (Уткрівщина, Учківщина). Земля Утовщина (Уткрівщина чи Учківщина) знаходилась в басейні р. Уть, лівобічний притоці Сожа. Саме по цій річці проходив північний кордон Любецької волості. Топонім Утовщина згаданий як Ігоровщина (Угорівщина) в реєстрі 1527 р.

Володільці: бояри Гальникови – за привілеями королів Стефана Баторія, Сигізмунда III та Владислава IV.

Фаївка (Фаївщина). Ще наприкінці XIX ст. під самим Любечем було село Хасвка (Хваевка). Поява цього населеного пункту пов'язана із діяльністю родини шляхтичів Фаїв, вочевидь, тюркського походження. Ймовірно, що родина Фаїв осіла в Любецькій волості за часів О. Гаштольда (1516-1542 рр.). У 1666 р. любецький священник Григорій П'ятницький придбав ґрунт у Григорія Фає. 1687 р. Фаї отримали універсал гетьмана І. Самойловича (1672-1697 рр.). У 1775 р. в Любецькій сотенній канцелярії зберігалось «ограничение ґрунту Фаевского».

Хмільниця (Хмельниччина). Село Чернігівського району. Перша писемна згадка припадає на 1616 р. Своїй назві зобов'язане ручаю Хмільниця. Польські ревізори перекручували назву на Хименчизну. У джерелах згадується і як Харабурдовщина (Голобурди).

Володільці: Кисловичі та Масловичі (1616, 1622 та 1636 рр.) – за пожалуванням О.Гаштольда (1516-1542 рр.), Чернігівський магістрат (1624 р.), М. Калиновський (1634 р.), Тарасевичі (1636 р.) – за привілеями Сигізмунда II Августа та Владислава IV; полковий обозний А. Тризна, бунчуковий товариш Григорович, Отрошенки, Рудобілки (друга половина XVII – XVIII ст.), Биховці (XVIII ст.). Володарями села Голобурди були бояри Голобурди, Полуботки та Лизогуби.

Хрековичі. Зараз село Хрековичі має назву Старі Храковичі і знаходиться у складі Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Назва топоніму дуже давня. Перша писемна згадка – 1571 р. Частина маєтності була приналежна до Любецького замку (1571, 1616, 1622, 1629 та 1636 рр.).

Володільці: бояри Демитровичі – за привілеєм Сигізмунда II Августа (1548-1572 рр.), Станіслав Клопоцький (1578 р.), Демитровичі (1616 р.), Демитровичі та Горчиновичі (1622 р.).

Хрушно (сучасне Грушноє). Сучасна назва – Грушноє, село адміністративно приналежить Брагінському району Гомельської області Республіки Білорусь. Село Хрушно описувалося під час проведення королівських люстрацій Любецького та Лоевського староств 1571, 1615-1616, 1622, 1629 та 1636 рр., як «служебне» село Любецького замку.

Церковище (з 1961 р. – Новоукраїнське). Село Ріпкинського району. Утворилося не пізніше XVII ст. Назва свідчить про приналежність маєтності до церковних володінь.

Володільці: Кривковичі (XVI – перша половина XVII ст.), шляхтич Циганський (1638 р.), Ян Кавецький (1648 р.), Бакуринські (друга половина XVII – XVIII ст.), Кринкевичі (1667 р.), Прищепи, Холодовичі (1734 р.), Вернадські, Даничі, Гуляницькі, Кривковичі, Опацькі, Чечелі.

Чавлінки. На сьогодні цього поселення не існує, земля Чавлінки знаходилась біля села Бельджичі (Більдухи), що неподалік урочища Змії під Любечем Ріпкинського району Чернігівської області.

Володільці: Зенько Семенович Нахиба – за пожалуванням Сигізмунда III (1587-1632 рр.), Зенковичі-Зарецькі – підтвердили права привілеєм Владислава IV від 21 квітня 1635 р.

Чарнецька Слобода. 13 березня 1571 р. любецькі зем'яни Пероцькі отримали привілей Сигізмунда II Августа на «добра Пероцькие», до яких входила діброва «Чарничин». Серед придбаних у 1609 р. Миколою Бакуринським маєтностей був Чарничин ліс. Ймовірно, що діброва знаходилась неподалік с. Левоньки Чернігівського району, де у другій половині

XVII ст. утворилась Чарнецька слобода.

Чемериси. Село Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. Розташоване на однойменній річці Чемериси, правобережній притоці Дніпра. Родова маєтність любецьких бояр Чемерисів (Казанських, Казанських-Чемерисів), родини тюркського походження.

Володільці: Чемериси (Казанські) – за привілеями королів Сигізмунда II Августа, Сигізмунда III та Владислава IV.

Черв'яки. На сьогодні цього села не існує. Родова маєтність бояр Любецького староства Черв'яків. Знаходилося неподалік Любеча (біля с. Лисі Борки – так само зникла назва).

Володільці: Черв'які (1714 р.), Павло Полуботок (1714 р.), Голобурди. Вочевидь, що це поселення зникло ще у XIX ст.

Черніковський Лужок. Черніковський лужок знаходився на Заревському (Зарецькому) «острові», що навпроти лівобережного Радуля. Маєтність шляхтичів Зарецьких (Зарецьких-Зенковичів) – за привілеєм Сигізмунда III.

Володільці: Зарецькі, Черніковичі (1616, 1622, 1636 рр.).

Чернотичі. Сучасна назва – Чернів, відноситься до Брагінського району Гомельської області Республіки Білорусь. З 1986 р. село увійшло до зони відчуження Чорнобильської АЕС. Назва села дуже давня – можливо й давньоруська.

Володільці: Красковські – за привілеями короля Яна Казимира на с. Волинку та с. Чернотичі (1659, 1661 рр.) та короля Михайла (1673 р.).

Чертеж. Зникла назва, селище знаходилося неподалік Пакуля. Маєтність любецьких бояр Богушів. Цікаво, що «чертежем» називали намічену до вирубки ділянку лісу. Перша писемна згадка – 1571 р., коли любецький зем'янин Богуш Жоглін (Жоглич), затвердив права на володіння Гавриловщиною, дібровою Сірховською та Биковщиною «из тертежем за Песчею». Песча – це ліс неподалік Любеча. З матеріалів Генерального (або Румянцевського) опису Лівобережної України 1765-1769 рр.: «лесу годнаго дровяного, називаемого Пыща, в длину на версту, а в ширину на полверсту».

Володільці: Богуш Жоглін (1571 р.), Захличі (Богушевичі-Захличі) – 1616, 1622, 1636 рр. Хутір Чертьож із 5 будинками існував у Пакульській волості ще на початку XX ст.

Чисті Луки. Село виникло щонайменше у першій половині XVII ст., хоча перша писемна згадка припадає на 1697 р. На сьогодні зникле, знаходилося неподалік Любеча.

Володільці: Котовичі (Корчакі-Котовичі, Стецькі) – у другій половині XVII ст., Гаврило Єрофійович (1697 р.); «футор попа Любецького церкви Рождества богородици Гаврила (?) Єрофеева» – 1732 р.; піп Самойлов (1779 р.).

Шибиринівка. Село Чернігівського району. Засноване щонайменше у XVI ст. Вочевидь, оселене любецькими шляхтичами, адже протягом

другої половини XVII – XIX ст. тут мешкали представники шляхетських родин Грембицьких, Жлобів (Жлобів-Кудренків та Жлобів-Погорільських), Клименків, Красовських, Лизогубів, Пархоменків-Посудевських, Пузиків, Силичів, Посудевських та ін. Ймовірно, що частина вищезгаданих володільців оселилася тут на початку XVII ст., на відвоєваних у Московської державі землях. Але не виключаємо, що частина володінь існувала й до того. У другій половині XVI ст. влада Московщини над Чернігівщиною була скоріше номінальною, тому мова могла йти і про «легалізацію» наявних маєтностей. У першій половині XVII ст. Шибининівськими грунтами володіла і родина Товстолісів.

З середини XVII ст. село стає ранговим володінням любецьких сотників Чернігівського полку, згодом було відібране у них чернігівським полковником Яковом Лизогубом (1687-1699 рр.). У своєму тестаменті Я. Лизогуб називав цю маєтність «отчизною» і «дідизною». У XVII-XVIII ст. Шибининівськими землями *володіли*: Сава Унучко, Вербицькі, Жлоби, Молявки (з 1691 р.), Лизогуби, Посудевські, Пузики, Чернігівська єпископська кафедра, Водовозенки (XVIII ст.), Бовди (XVIII – XX ст.), у XIX ст. в селі був маєток дворян Комаровських.

Шумани. Село Ріпкинського району. Засноване не пізніше XVII ст. Вочевидь, було родовою маєтністю дрібнобоярської родини Шуманів, тісно спорідненою з родиною Скугарів. Землями у селі володіли й козаки Полунецькі (1732 р.). До середини XVIII ст. відноситься письмова згадка про село Старі Шумани (Шумани?). 1746 р. козак-шляхтич Федір Романович Посудевський придбав у козаків Стаховичів та Грибовичів грунт біля с. Старі Шумани. По смерті чоловіка новою власницею маєтностей маєтності стала Марфа Посудевська. Наприкінці XVII ст.: «Деревня Шуманы разного владения». У XVIII ст. землями володіли Красножони-Шуманські.

Ямище. Село Ріпкинського району. Засноване щонайменше у XVII ст.

Володільці: Карпо Мокрієвич (1651 р.), Болдаковські (друга половина XVII ст.), Репчицькі (1749 р.), Затиркевичі, Марковичі, Лизогуби, Лисенкі, Рашевські, Томари.

Яриловичі (Старі Яриловичі). Село Ріпкинського району. Перша писемна згадка про село відноситься до 1527 р., хоча село більш давнє. Ймовірно, що назва Яриловичі походить від імені бога Ярила, тому й появу цього топоніму (аж ніяк не поселення) можна віднести до дохристиянських часів. Є на території сучасного Ріпкинського району і село Нові Яриловичі, відоме з XVIII ст., коли воно було засноване монахами Трійсько-Іллінського монастиря Чернігова (на місці Яриловицького скитка).

Володільці Яриловичів: Богуш Жоглін – за привілеєм Сигізмунда II Августа від 13 березня 1571 р., Стефан Олехнович (Стецький) – 1579 р., королівський писар В. Олешко (4 червня 1593 р.). 1 березня 1595 р. перед королем із позовом на нового власника з'явилися шляхтичі Стецькі

та звинуватили Олешка у захопленні земель. 3 березня 1597 р. позивачі Михайло та Микола Стефановичі Стецькі здобули королівське підтвердження на «имения Ериловичи». Зазначалось, що вони отримали маєтність від старости П. Сапєги (1560-1580 рр.) та затвердили це надання привілеєм Сигізмунда II Августа. У 1636 р. посесором Іруловщини (Яриловщини) названий шляхетний Павло Стецький «з синами своїми». У 1658 р. «мещанин и землянин» Іван Стецький продав пану Каленику Маньку свої землі.

Через Яриловичі проходив стратегічний шлях з Чернігова до Гомеля, тут був перевіз через р.Сож. Після передачі Любецького та Лоевського староств у 1646 році до ВКЛ, стараннями чернігівського воєводи М. Калиновського Яриловичі відійшли до Чернігівського повіту. У березні 1651 р. в Яриловичах була осаджена постійна козацька залога. Десь до середини травня 1651 р. загони чернігівського полковника М.Небаби біля с. Яриловичі розгромили загін литовського війська чисельністю до 1 тис чоловік. Під час осади Гомеля козацьким військом влітку 1651 р., в Яриловичах («Ериловичі») була розміщена тилова база. У 1685 р. Яриловичі були окуповані армією ВКЛ, гетьман І. Самойлович вимагав, аби литовські жовніри покинули спірну територію.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЗПРІ МЗС РФ – Архів зовнішньої політики Російської імперії при МЗС РФ

АЮЗР – «Архив Юго-Западной России»

ВКЛ – Велике князівство Литовське.

ДАЧО – Державний архів Чернігівської області.

ЖМНП – «Журнал Министерства народного просвещения».

ЖМЮ – «Журнал Министерства юстиции».

ІПЕД НАНУ – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень Національної Академії наук України.

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.

ІУА НАНУ – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної Академії наук України.

КС – «Киевская старина».

РДАДА – Російський державний архів давніх актів у м. Москві.

РДА – Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі.

РИБ – Русская историческая библиотека.

СЕДІ – Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.Липинського.

УІЖ – Український історичний журнал.

ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України у м. Києві.

ЧГВ – «Черниговские губернские ведомости».

ЧГСК – Черниговский губернский статистический комитет.

ЧИОНЛ – «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца».

ЧІМ – Чернігівський історичний музей ім. В.Тарновського.

ЧОИДР – «Чтения в Обществе истории и древностей Российских».

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамович (Попович) Іван – 275, 304.
Абрахомович – 238.
Авакумовичі – 311.
Адамовичі – 325.
Адруги – 315.
Александрович Мануйло – див.
Бологовичі.
Алфьоров О. – 82, 84, 102, 103, 118, 119, 148, 159, 168, 169.
Андрейцев В. – 201.
Андрієнки: Отрох – 182; Іван – 182.
Андрійовичі – 185.
Анісавець М.І. – 112, 113, 117, 233, 234, 235-245, 247-254, 258-261, 265, 291.
Анісовець М. – див. *Анісавець М.І.*
Антавичус Д. – 54.
Антоненкі – 334.
Антоній Печерський – 16.
Антонович В.Б. – 8, 84, 86, 87, 90.
Антоновичі – 104, 107, 110, 160, 180, 185, 211, 224, 278, 299, 302, 318, 319, 323, 326, 330, 333: Федько – 101, 299.
Антощук М. – 172.
Антохович Зенько – 64.
Анужите Л. – див. *Anuzyte L.*
Аркас М. – 193, 195.
Артюхови – 143, 333: Матвій – 333.
Асирєви – 299.
Атаманенко В. – 172.
Атроховичі – 300.
Ахмат, хан – 47.
Байдаки – 148, 303: Гнат – 303.
Бакуринські – 141, 150, 161, 178, 212, 224, 277, 304, 306, 308, 319, 325, 326, 327, 329-331, 333, 335-337: Микола (Николай) – 150, 151, 175, 177, 224, 229, 277, 301-304, 307, 308, 316, 324, 331, 337; Юрій – 224, 277, 303, 304, 306, 324; Ян (Іван) – 229, 232; Павло – 189, 229, 232; Семен – 304; Клим – 304; Яків – 189, 304; Леонтій Якович – 304; Феодора – 304; Іван – 306.
Балакін С.А. – 25.
Балика Сазон – 148.
Балицлис Я. – 54, 82.
Бантыш-Каменский Д.Н. – 253.
Барабаш І. – 193.
Бараненкі – див. Барановські.
Баранович Лазар – 291.
Барановичі – 312.
Барановські – 224, 307.
Барчиковський (Бардзиковський) – 243.
Басанці – 322.
Батий – 24.
Баябуза (Боябуза чи Байбуза) Тихін – 108. Див. також Боябузи.
Безбоженкі – 319.
Безбоженкови – 317.
Белажецький – 237, 238.
Белицький Денис – 274.
Белокуров С.А. – 129.
Бельджичі – див. Більдухи.
Бельдюги – див. Більдухи.
Бельдюжки – див. Більдухи.
Бендога, *особове ім'я* – 300.
Березенко Б. – 294.
Березицькі – 124, 299, 300; Мартин – 124.
Берсини – 143, 333; Василь – 333.
Бельський Федір – 45; Семен – 53.
Бжозовський Максиміліан – 170, 213, 290.
Бивалкевичі – 121, 161, 185, 224, 300, 302, 305, 310, 315, 317, 320, 332: Мілко – 101, 136, 336; Богдан – 136, 336; Гаврило – 136, 336; Козьма – 300.
Биківці – 314.
Биковський Левон – 186.
Биховці – 337.
Бнялти – 150, 232, 301, 329.
Біатовський Микола – 209.
Біди – 311.
Білецькі – 308, 324.
Білодіди – 310.
Білоус Н. – 58, 59, 116, 152.
Більдухи – 62, 108, 278, 300, 313, 335: Агафід – 62.
Більдуховичі – див. Більдухи.
Більдюги – див. Більдухи.
Більдюхи-Мухи – див. Більдюхи-Мушенки.
Більдюхи-Мушенки – 300, 335.
Біргелевич Валент – 178, 303.
Блануца А.В. – 9.
Близнюки – 304.
Бобинський В. – див. *Vobiński W.*
Бобровники – 318.

Бовди – 302, 307, 320, 339.
Богдан Павлович
Богдан, писар – 275.
Богданенкі – 335.
Богдановичі – 325.
Богданович-Репчич-Пероцький – 332.
Богуринські – 150.
Богусевичі – 182: Яско – 187; Сава – 187; Іван – 187; Фома – 187.
Богуш Жоглін – 101, 102, 103, 338, 339. Див. також Богущі.
Богушевич-Жоглич Іван – див. Богущ Іван.
Богушевичі – 138, 323, 336.
Богушевичі-Захличі – 301, 305, 329, 332, 338.
Богущі – 107, 156, 181, 185, 209, 224, 278, 299, 301, 305, 307, 314-316, 319, 323, 324, 326, 329, 331, 332, 336, 338; Юрко – 154; Микола – 154; Клим – 154; Дем'ян – 154; Михайло – 154; Омелян – 156; Яско – 156; Петро – 171; Данило – 171, 189; Стефан – 171, 189; Іван – 188, 189; Сава – 189; Павло – 189; Ничипір – 189.
Богущі-Маноловичі – 304.
Бойко В.М. – 28, 149.
Бойко І.Д. – 8, 12, 172, 185, 191.
Бокаї – 36.
Бокевичі – 56, 314.
Бокевичі-Щуковські – 27, 36, 56, 187, 312, 315, 335.
Бокеев Василь Іванович – 56; Юхим – 56.
Бокєї – 56.
Бокєї-Щуковські – 56.
Болгновський Северін – 158.
Болдаковські – 161, 176, 314, 319, 329, 330, 334, 339: Семен – 126, 276; Василь Семенович – 226.
Болдирев Р.В. – 39.
Болото Антін – 43.
Болотовичі – 41, 43, 161, 299, 315, 319, 333, 334: Манойло (Мануїл Олександрович) – 88, 94, 101, 120, 319; Лукаш Мануїлович – 126, 136, 319, 323; Регіна – 126.
Болотовичі-Кувечинські – 106, 161, 315.
Болотовичі-Кувечичі – 43, 315.
Больш – 246, 247, 250.
Бона, *королева* – 61.
Бондар О. – 132.
Бондарі – 317.
Борковські – 303, 304, 313, 314, 322, 324, 329. Див. також Дуніні-Борковські.
Борятинський І. – 146.
Бохани – 299.
Бохани-Бельдюги – 310.
Боябузи – 209, 301, 302.
Брага – 21.
Брагінці – 302, 328.
Брегінці – 311, 327.
Брехуни – 302, 315, 316.
Бровенські – 209, 224, 319.
Бруяка Іван – 236; Микола – 251.
Бруяцькі – 311.
Брюзори – 330.
Брюховецький Іван – 227, 273, 274, 290.
Бубликі-Погорільські – 326.
Бугай – 235.
Будлянські – 104, 302, 332.
Букевичі (Бокевичі) – 335.
Булаші-Даничі – 312.
Булоховські – 332.
Бурдюки – 36, 224, 302, 305, 324.
Бутенко Іван – 303.
Бутич І. – 224, 229, 275, 277.
Бутович Семен – 195.
Бушинські – 315.
Бялова Т.У. – 33, 54, 59,
Вайтович М.А. – 60.
Валиконите И. – 53.
Варварич Левко – 64.
Василенко Н.П. – 214, 230, 265, 278, 279.
Василій III – 54, 55, 58, 67,
Васильевичі – 56, 104, 159, 162, 176, 315.
Васковичі – 325.
Вегери – 332.
Веденецький Василь – 81; Богдан – 81.
Велецькі – 320: Йосиф – 225, 229.
Великогагін Д. – 257.
Велички – 320, 328.
Величко Самійло – 193, 216, 227, 264.
Величкович Парфен – 64.
Величковські – 190, 208, 209, 211, 224, 225, 302, 320, 321, 325, 328.

Венцеслав IV – 33.
 Вербицькі – 304, 339.
 Вербічі – 327.
 Верейська (Палеолог) Марія – див. Верейська Марія.
 Верейська Марія.
 Верейські – 47: Василь Михайлович – 40, 47, 49, 51, 61, 288; Софія Гаштольд-Верейська – 40, 49, 53, 58, 59, 61, 69, 70, 130, 138, 289, 331; Марія Андріївна – 47, 288; Мануїл – 186.
Веремейчик Е.М. – див. *Веремейчик О.М.*
Веремейчик О.М. – 21, 22, 24, 26, 34.
 Веремієнкі – 304, 334.
 Веркیزی – 209.
 Вернадські – 337.
 Вертецькі – 182, 232, 315.
 Вертики (Вергейкі) – 185, 312.
 Верцейські – 232.
 Вестерфельд Ван Абрахам – 112, 113, 233, 234, 243, 251, 258-260, 293.
Вечерський В. – 17.
 Вечерські – 330: Клім – 211; Матіаш – 211.
 Ветош Григорій – 313.
 Виговський Іван – 196, 226, 278.
 Видницький-Любецький Дмитро – 79.
Виноградський Ю. – 50, 61, 78, 127, 142.
 Висоцькі – 135, 152: Якім – 135, 329-330.
 Вишневецькі – 109, 123-125, 139, 171, 297, 298: Костянтин – 27; Олександр – 60; Андрій Іванович – 118, 119, 123, 139, 289, 308; Михайло Васильович – 123, 124, 139, 196, 289, 298; Олександр Михайлович – 124-128, 137, 139, 289, 290, 319; Христіна – 124; Костянтин – 124, 125; Федір – 124; Ярема – 216, 223.
 Вишневецький Адам – 178, 308.
 Вітовт – 30, 32, 35.
 Вікман – 247, 250.
 Віок – 235.
 Владислав IV – 66, 108, 119, 142, 149, 156, 166, 178, 180, 181, 183, 184, 186, 189, 212, 229, 283, 303, 314, 320, 323, 326, 327, 331, 335-338.
 Владислав Ягелон – 30, 34, 288.
 Внучек – див. Унучко Сава.
 Внучко Сава – див. Унучко Сава.
 Вовки – 117, 315: Федір Васильович – 116, 292; Костянтин Максимович – 117; Ян (Іван) – 178, 209; Олізар – 178.
 Водовозенки – 339.
 Воейков Прокофій – 146.
 Воєдило-Шкури – 330.
 Война-Оранський Якуб – 176, 276, 319, 329.
 Войнилович Хома – 64.
Войтович Л. – 29.
 Войцешенко Тихон – 213.
 Волевахи – 322.
Волков В. – 45, 48, 52-54, 58, 69, 141, 167.
 Воловичі – 88, 218, 236.
 Володимир Мономах – 17.
 Володимир Ольгердович – 30.
 Володимир, князь – 16.
 Воронич – 170.
Ворончук І. – 98.
 Ворошили – 303, 304, 327: Павло – 303.
 Ворошило-Ярмултовська – 189.
 Ворошильські – 107, 224, 304.
 Галабурди – 337, 338: Гринь – 111; Пантельї – 111.
Галубовіч В. – 204, 215.
 Гальникови (Гольникови, Гольники) – 153, 154, 157, 162, 180, 185, 186, 304, 305, 325, 336.
 Гамальї – 307.
 Гансгоф – 246.
 Гансевський В.К. – див. Гансевський Вінцент.
 Гансевський Вінцент – 237, 239, 244, 245, 258.
 Гарабурди – див. Харабурди.
 Гаркуша Філон – 236, 265.
 Гаштовт – див. Гаштольд Мартин.
 Гаштольд-Верейська Софія – див. Гаштольди та Верейські.
 Гаштольди – 37, 42, 44, 58, 80, 159: Мартин – 37, 39, 41, 44, 45, 61, 302; Марія – 37; Ольбрихт – 39, 40, 41, 49, 54, 58-62, 67, 69, 70, 80, 106, 288, 289, 300, 301, 313, 336, 337; Софія Гаштольд-Верейська – див. Софія Верейська; Станіслав – 69.

- Гван'їні О. – 60.
 Гедеміновичі – 29, 124.
 Герасименки – 319, 325.
 Герасимовичі – 232, 331.
 Герасімовіч З.Э. – 33, 54, 59.
 Германевич Яків – 305.
 Гірмани – 305.
 Гірмановські – 305.
 Гладкі – 305, 309, 322: Матвій – 227, 254.
 Гламазди – 306.
 Глинські – 56, 182, 306, 323, 326, 332:
 Ничипор – 187, 323.
 Глібовичі (Глібовичі-Пероцькі) – 55.
 Глушак Т.П. – 6, 19, 23, 157, 262.
 Голники – див. Гальники.
 Голобояренко Степан – 213.
 Голобояриновичі – 224, 333.
 Голобурди – див. Галабурди.
 Головацький Петро – 216.
 Головиць Васко – 125.
 Голота Григорій – 253; Ілля – 233, 234, 236, 253.
 Голубовський П. – 29.
 Голубовські – 306.
 Гольники – 305: Пархом – 121; Лукаш – 181; Василь – 181; Тимох – 181;
 Прокіп – 181. Див. також Гальники.
 Голшанські: Юрій Олександрович – 58, 84; Олена (Олександра) Юріївна – 84.
 Горбін, священик – 310.
 Горенський Іван Васильович – 54, 69, 288.
 Горностаї – 235, 145: Гаврило – 116; Самуель – 143, 206.
 Горобець В. – 51, 223, 272, 273.
 Горобець С.М. – 11, 73, 279.
 Горчиновичі – 164, 316, 337.
 Грабовські – 306.
 Граб'яно Григорій – 228.
 Гравецькі – 224. Див. також Ігравецькі та Угровецькі.
 Грачі – 328.
 Грембицькі (Кгрембицькі) – 305, 322, 330, 331, 339.
 Гречкі – 332.
 Грибовичі – 330, 339.
 Григоровичі – 337: Петро – 302.
 Григоровичі-Фурсановичі – 302.
 Григор'євич Яків – 306.
 Гринкевичі – 322: Семен – 100.
 Гришичі – 105, 153, 160, 165, 181, 209, 322, 333.
 Гришичі-Неданчицькі – 181, 322, 333: Зенон – 181.
 Гришкевич Семен – 100.
 Гришко – 253.
 Гришкови – 181, 308.
 Гришковичі – 224, 330.
 Грищенкі – 320.
 Грондський Самуель – 244, 248.
 Гротус – 244, 245.
 Груша А.І. – 60.
 Грушевський А.С. – див. Грушевський О.С.
 Грушевський М.С. – див. Грушевський М.С.
 Грушевський М.С. – 8, 12, 37, 41, 43, 45, 46, 50, 57, 87, 88, 127, 142, 172, 177, 181, 214.
 Грушевський О.С. – 11, 43, 44, 66, 86-90, 98, 99, 128, 142, 152, 181, 184, 187, 192, 275, 278.
 Грыневичь Грыцко – 94.
 Грязні – 143, 333.
 Губарі – 306.
 Губичі – 307.
 Гук І. – 42.
 Гуляницькі – 337.
 Гумецька Л.Л. – 38.
 Гумилевський (Филарет) – 11, 55, 56, 62, 67, 86, 101-103, 107, 110, 126, 179, 187, 212, 229, 232, 304.
 Гумілевський – див. Гумилевський (Филарет).
 Гурбик А. О. – 254-258, 260-267.
 Гуржій І.О. – 267.
 Гуржій О. – 267, 273.
 Гутари – див. Гутори.
 Гутори – 138, 161, 175, 224: Костюк – 225.
 Горецький Варвинець (Вавринець) – 173, 176, 318.
 Гудзик (Гузій) – 313.
 Данавай Шкот – 248.
 Данилович Семен – 274.
 Даницькі – 224.
 Данич Богуш – 27.
 Даничі – 27, 62, 101, 102, 125, 136, 159, 164, 178, 184, 185, 187, 190, 212, 224, 229, 278, 301, 302, 306-308, 310, 314,

323, 327, 329, 335, 337: Леско – 101;
Кіндрат – 101; Дешко (Данило) – 101;
Кіндрат – 102, 182, 211; Данило – 102;
Сгор – 182; Василь – 182; Михайло
– 182; Мануїло Кіндратович – 211;
Ганна Кіндратівна – 211; Іона – 211;
Марко – 230.
Дедкович Данило – 297.
Дедовці – 322.
Дейнекі – 330.
Демидовичі – 104, 153, 160, 162,
164, 185, 316, 323, 337: Курило – 94;
Данило – 107; Григорій – 107.
Демидок Пантелій – 182, 301.
Демитровичі – 160, 162, 316: Опанас
– 129.
Демченкі – 303.
Дереньковичі – 330.
Джевошевські (Джешковські) – 152,
187, 308, 317, 323, 324.
Джешковські – див. Джевошевські.
Дзвонкевичі – 315, 322.
Дзира Я.І. – 260, 261.
Диневські – 330.
Дівочка Михайло – 95.
Діонісій (Денисіом, Даніель) – 275.
Дмитро (Козлович?) – 65.
Дмитровичі – 331.
Добриня – 16.
Добровольський М.П. – 19-21, 49.
Добронизські – 333: Василь – 276,
308.
Довгуни – 308.
Довгялло А. – 233.
Довнар-Запольський М.В. – 10, 29, 37,
38, 40, 44, 73, 78, 86, 91, 110.
Доки (Дуки) – 307.
Долинські – 330.
Даманова Г.С. – 11, 202.
Доманови – 328.
Домароцький – 166.
Домонтовичі – 330.
Домороки – 311.
Дорошенко Д.І. – 269.
Дорошенко Дмитро – 142; Петро 254.
Доунар А. – 117.
Дроздовські – 56.
Друцький Павло – 168.
Дубонис А. – 65.
Дуброва-Дубровські – 66: Андрій –
66.

Дубровицький-Гольшанський Іван
(Януш) Юрійович – 84.
Дубровіха Євдокія – 310.
Дунаєвський Степан – 178, 303.
Дуніни-Борковські – 313, 335: Василь
– 329.
Дурново – 309.
Дьяховські – 157, 178, 308: Нестор
– 209.
Дьяченкі – 306.
Егірд К. – 240.
Енгель Йоган-Христіан – 264, 266.
Ерофеев Гаврило – див. Єрофійович
Гаврило.
Ефименко А. Я. – 23, 267.
Євтихович Іван – 316.
Єнкі – 335.
Єрофійович Гаврило – 338.
Жагловський А.П. – 6, 19, 23, 157, 262.
Жадненкі – 333.
Жакевич Э.Э. – 31.
Жданович А. – 255.
Ждановичі – 102, 188, 224, 231, 309,
315, 326, 332, 334: Антон – 227; Іван
– 231; Катерина Опоківна – 231.
Ждановичі-Масловичі – 309.
Жемери – 325.
Жечинські – 334.
Жиховидовичі – 107.
Жлоби – 175, 224, 304, 305, 309, 312,
320, 339: Пуля Юріївна – 320.
Жлоби-Кудренки – 299, 304, 309, 339.
Жлоби-Погорільські – 208, 307, 313,
326, 339: Ждан – 212.
Жоглін (Жоглич) Богуш – див. Богуш
Жоглін.
Жолкевський Лукаш – 194.
Жуки – 160, 162, 164, 185, 191, 304,
309.
Жукови – 56, 224, 309.
Забіла П. – 255, 256; Ганна – 189.
Заболотні – 330.
Заборовські – 303.
Задзикович Ян – 170, 213.
Задорожна О. – 103.
Зажецькі (Зажевські) – 157.
Зайови – 154, 304. Див. також
Файови.
Закон (Законов) Зенько – див.
Законови.
Законови – 111, 120; Зенько – 111,

145, 149.
 Закревські – 299.
 Замоївські – 298: Єлизавета – 298.
 Занковичь Пронько – 87.
 Заньковиевы – див. Зеньковичі.
 Заревські – 180, 310.
 Зарецькі – 65, 185, 190, 209, 299, 306, 310, 313, 317, 322, 323, 328, 338:
 Микола – 65, 170; Орефа – 126, 183, 225; Олексій Маркович – 157; Йозеф Маркович – 157; Марк – 160, 165; Лукаш – 211; Іван – 225; Андрій – 225.
 Зарецькі-Величковські – 186.
 Зарецькі-Зеньковичі – 65, 100, 155, 183, 208, 212, 299, 300, 310, 313, 321, 328, 337, 338: Микола – 175.
 Заржецькі – 187, 308, 323.
 Зарицькі – див. Зарецькі.
 Заровські – 208, 211.
 Затиркевичі – 311, 330, 331, 334, 339.
 Захарієв Семен – 306.
 Захличі – 104, 156, 160, 185, 301, 305, 329, 332, 338.
 Збаражський М. – 297.
 Зброжки – 154, 333.
 Здори – 303.
 Зеленські – 324.
 Зеневичі – 332.
 Зенон Гришков – див. Гришичі-Неданчицькі.
 Зенько Семенович – див. Зенько Семенович Нахиба.
 Зеньковичі – 100, 224, 302, 330.
 Зеньковичі-Зарецькі – див. Зарецькі-Зеньковичі.
Зимницька С.П. – 60, 124, 125, 196, 297.
 Зінченкі – 302.
 Зкопниця-Грабовські – 324.
 Злинські – 318.
 Злії – 193, 303, 318: Іван – 193, 194, 318; Андрій – 318.
 Злоби – 107, 185, 209, 230, 299, 326, 329: Юско – 278.
 Злоби-Антоновичі – 185; Іван – 182; Тимох – 182.
 Злобицькі – 331.
 Злобичі – 185, 315, 331: Олексій – 182.
 Злочевський Андрій – 148, 149.
 Золотаренко Іван – 272, 273, 293.
 Зрегіда Яків – 169.
 Зубахи – 310.
 Зубрицькі – 304.
Іваницhev Н.Д. – 228.
 Іван III – 45, 47, 48, 51, 52.
 Іван V – 302.
 Іванов Якімко – див. Якімко Іванов.
 Івановичі: Юшко – 187; Юрко – 187; Василь – 187.
Іванченко Р. – 228.
 Ігнатенко Мишко – 311.
 Ігнатович (Многогрішний) Дем'ян – 227, 306.
 Ігнатовичі – 224, 231: Першко – 64; Андрій – 64; Мишко – 316.
 Ігровецький Іван – 226. Див. також Гравецькі та Угровецькі.
 Ізяслав Давидович – 19.
 Ілленкі – 324.
 Іона – 291.
 Ісак, *першопоселенець* – 310.
 Ісакевичі – 310.
 Ісакович, священник – 311.
 Іслам-Гірей IV – 272.
 Кавецький Ян – 337.
Казаков А.Л. – 24.
 Казановський М. – 172.
 Казановські – 224.
 Казанські – 44, 338.
 Казанські-Чемериси – 36, 182, 312, 314, 321, 327, 328, 338.
 Казимир Ягелон – 37, 38, 43, 47, 50, 85.
 Казимир Ян – див. Ян Казимир.
 Казожирські – 211, 232.
 Калениченкі – 182, 185, 325: Ничипір – 309.
 Каленіки – 334: Манько – 318, 340.
 Калининкі – 304.
 Калиновські – 168, 171-173, 175, 185, 207, 208, 280, 283, 303, 304, 322, 325: Адам – 168, 173, 290, 292, 325, 328, 331; Мартин – 144, 170, 171, 173, 175, 202, 208, 209, 211, 213-215, 290, 301, 303, 306, 316, 318, 321, 325, 326, 330, 333, 334, 337, 340; Самуель-Юрій – 171, 290.
 Калинський Самійло – 178, 303.
Каманин И.М. – 102, 103, 106, 108, 121, 122, 231.
 Каменецькі – 125, 302, 311, 336:

Костюк – 125.
Каменські – 161, 224, 311, 333:
Катаржина – 151, 152, 300, 310-311.
Каневські – 309, 311.
Канівець В.І. – 15.
Канчукови-Турищови – 335: Іван – 125.
Капусти – 261, 332.
Капустін К. – 22-24, 26, 29.
Карабін Б. – 193.
Карасенко Тишко – 274, 277.
Карнович Е.П. – 110.
Картов Г.О. – 53, 67, 68.
Карповичі (Карпови) – 56, 104, 159, 160, 185, 302, 315, 317, 332: Демид – 56, 101.
Карцевіч – 247.
Катерина II – 296.
Качановські – 318.
Качинський – 268.
Кашин-Оболенський М.Ф. – 128.
Кашич Андрій – 65.
Кашкарович Давід – 125.
Квінтінг – 247.
Квіткови – 108.
Кгорецький Варвінець – 276, 319, 327, 328. Див. також Горецькі.
Кгородецький Станіслав – 122, 315.
Кгрембицькі – див. Грембицькі.
Кгروهський Ієронім – 175, 324, 331.
Кейкуатов Петро – 318.
Кемко – 218.
Кемта Томаш – 92, 111, 120.
Керницька І.М. – 39.
Келчовський Якуб – 321; Павло – 326.
Кибальничі – 334.
Кидлячі – 300.
Київський Мартин – 174.
Кизим – 218.
Кириченко Клим – 111.
Кириченко Кондрат – 111.
Киселі – 224, 311.
Кисіль Адам – 166, 176, 194, 195, 311, 335.
Кисіль Олександр – 175.
Кислі – 186, 208, 209, 211, 311, 312:
Сава – 186.
Кисловичі – 41, 42, 104, 160, 185, 186, 332, 337.
Кисловські – 42, 211, 311.
Кислюк О. – 244, 248.
Кистовні – 208, 232.
Кішка Януш – 233, 268.
Клепатский П.Г. – 10, 47, 61, 63, 64, 69-72, 83, 99, 102, 131.
Клименкі – 299, 339.
Климовичі – 160, 162, 323, 332, 333:
Васко – 105, 161, 329.
Климовичі-Розсудевські – 330.
Клонівці – 311.
Клопоцький Станіслав – 121, 330, 337.
Кмити – 83; Матвій – 81; Григорій Матвійович – 83, 153; Філон Семенович – 81, 82, 92.
Кмит-Чернобильський Філон Семенович – див. Кмити.
Кобизевичи – 142.
Коваленко В.П. – 15, 16, 19, 24, 202.
Коваленко О.Б. – 15, 16, 19, 219, 275.
Ковалі – 222, 328.
Коваль А.П. – 28.
Ковпаничі – 75, 313.
Ковпаничі – див. Ковпаничі.
Ковтуновичі – 321.
Кожуховські – 209, 312.
Козакевич Ян – 178, 303.
Козаринкі-Юшкевичі – див. Юшкевичі-Козарини.
Козлевичі – 108, 183, 184, 224, 307, 309, 312, 322, 330.
Козлевичі-Федькі – 312.
Козли – 66, 105, 108, 160, 185, 312, 313, 320. Див. також Козлови, Козлевичі та Козлевичі-Федьки та ін.
Козли-Козлевичі – 312.
Козлови – 66, 153, 307, 312: Григорій Дорохович – 66; Ілько Лишкович – 66; Микита Тарасович – 66; Федір Стефанович – 66.
Козлович Левко – 65. Див. також Козлевичі.
Козловский К. – 90.
Козловські – 108, 224, 313, 320.
Кокович Дешко – 64.
Колодичи – 79.
Колчевський Якуб – 322.
Колчинський (Колчицький) Криштоф – 178, 179, 302, 306, 308.
Колчицький Олександр – 302.
Комаровські – 313, 325, 329, 339, 344:

Василь – 304; Ян (Іван) – 127.
Комасенкі – 322.
Комонецький В. – 213.
Коморовський (Ходорковський?)
Лукаш – 241, 244, 250.
Коморовський Самуель – 238, 241,
245, 250.
Конашевич-Сагайдачний П. – 191.
Кондратьєв І.В. – 11, 33, 34, 41, 71,
133, 142, 143, 150, 200-202, 211, 216.
Конешпольські – 171, 195.
Кононенки – 332.
Кононовичі – 105, 153, 159, 165, 182,
185, 190, 192, 318, 322-323, 323, 326,
327, 332; Марко – 187; Філон – 187;
Сава – 195, 226; Герман – 303, 309 .
Кононовичі (Посудевські): Василь –
155; Андрій – 155.
Кононовичі-Левоненкі – 325.
Кононовичі-Посудевські – 305,
323, 326, 331, 332; Сава – див.
Кононовичі-Посудевські-Внучко:
Сава.
Кононовичі-Посудевські-Внучко:
Сава – 192, 226, 229, 270, 271, 274,
276, 277, 305, 307, 325.
Константинович Н. – 28, 62, 278.
Константиновичі – 313, 315, 319, 322,
333.
Копичі – 125, 303, 325, 328.
Коптенкі – 312, 322; Петро – 310.
Копті – 318.
Кордуба М. – 21, 73.
Коржі – 332.
Корибут – 34.
Корницькі – 329.
Коробки – 228, 303, 306, 310, 313,
330; Федір – 227; Григорій Карпович
– 228; Іван – 313; Степан – 313.
Коробковський Кузьма – 313.
Королесіуси – 192, 209.
Королькі – 192, 209, 313, 314, 335.
Королькі-Масловичі – 42, 154, 162,
164, 185, 192, 313, 335.
Корольковичі – 192.
Короткі – 319.
Корпіло, *першопоселенець* – 311.
Корсак Адам – 178, 325.
Корсак Римський Василь – 315.
Корчакі-Котовичі – 120, 301, 338;
Іван Стецький – 314. Див. також

Стецькі та Олехновичі.
Костенецькі – 224.
Костовські – 209.
Костомаха Максим – 145.
Котельницький Філон – 130, 292.
Котовичі – 314, 338.
Котовський Криштоф – 248, 250.
Котурницькі – 329.
Котюшинський К. – 170, 213.
Коханенкі – 330; Станіслав – 225.
Див. також Кохановські.
Кохановська П. – 225.
Кохановські – 211, 225, 307, 318, 322,
328, 330, 331; Юрій – 211; Микола –
225; Станіслав (Стась) – 225, 307.
Кравченко – 261.
Кравченко В. – 264.
Красилівці – 309, 334.
Красковські – 7, 156, 231, 305, 306,
308, 314, 315, 319, 321, 322, 324, 325,
326, 328, 331, 335, 338, 339; Павло
– 106; Богдан – 156; Данило – 156;
Микола – 156; Пархом – 156; Артем –
276; Ганна Кіндратівна – 211; Секлета
– 277; Іван – 304.
Красновські – 315.
Красножони-Шумани – 339.
Красовські – 224, 231, 307, 313, 314,
322, 330; Іван – 225, 226; Юрій – 226;
Ян – 226; Яків – 303.
Крачковські – 309.
Кривелева-Міхнова Ганна – 149. Див.
також Міхнови.
Кривичі – 315.
Кривковичі – 108, 315, 337.
Кривоपालці – 320.
Кривопащини – 142.
Кривопащині – 108, 142, 209, 313, 315,
320, 322, 324; Василь – 105, 110, 329.
Кривопащині-Неданчицькі – див.
Кривопащині-Неданчичі.
Кривопащині-Неданчичі – 315, 322;
Василь – 121; Семен – 212.
Кривошея В.В. – 11, 12, 27, 43, 106,
117, 120, 121, 124, 126, 138, 142, 145,
148, 150, 154, 155, 166, 169-171, 173-
179, 181, 186, 188-192, 211, 217, 219,
223, 225-228, 231, 233, 269, 273, 275,
278-280, 300, 302, 320-321.
Кривошея О.В. – 225.
Крикун М. – 8, 41, 177, 214, 273.

Криницький Криштоф – 178, 303, 324.
Кринкевичі – 337.
Крин'якевич І.П. – 224, 227, 228, 275, 277.
Кричевський Михайло (Станіслав) – 234, 236, 238-252, 261.
Кричевські – 321, 332.
Кром М.М. – 9, 47, 49, 51, 54-57, 68, 69.
Кувечичі – 41, 43, 62, 106, 176, 185, 315, 323, 332.
Кудиновичі-Піроцькі – 304.
Кудлачі – 331.
Кудренкі – 305.
Кудрицький А.В. – 26.
Куза А.В. – 19.
Кузнєцови – 56, 104, 159, 162, 176, 315.
Кукари – 108, 184, 315, 319: Дем'ян – 274.
Кулаєнки – 320.
Кулаковський П. – 7, 10, 141, 143, 144, 149, 150, 152, 156, 168-171, 173-179, 202, 208, 213, 215, 223, 225, 226, 276, 279.
Кулаковські – 312.
Кульгейкі – 302, 306.
Кункевичі (Кунки) – 330, 332.
Купрієвичі – 303.
Купрієнки – 322.
Купріянович Яцко – 64.
Курданов А. – 101, 180, 194.
Курилови – 335.
Курпський – 244, 245.
Курьло Дмитрович – 94. Див. також Курилови.
Кухари – див. Кукари.
Кухаричі – 181.
Кухарі – 109, 315. Див. також Кукари.
Кучвиновичі – 182, 323, 326, 332:
Іван – 187.
Кучера М.П. – 24, 25.
Кучинський С. – див. *Kuczynski S.M.*
Кучковський Іоанн (Ян) – 169.
Кушнар'ови – 56, 164.
Кушніри – 315.
Лаврінови-Злобіни – 232, 308:
Масюта – 182.
Лазаревський А. – 11, 12, 55, 62, 70, 86, 110, 111, 122, 125-127, 137, 142, 150, 154-156, 167, 174, 176, 181, 184, 189, 191, 192, 197, 201, 217, 224, 227, 229, 232, 276, 277, 278.
Лазаревський О. – див. Лазаревский А.
Лазарович Андрій – 148; Степан – 334.
Лазутка С. – 53.
Лазько Р.Р. – 72.
Ланченкі – 323.
Лашкевичі – 309, 319, 329.
Лащч – 296.
Лебедзева В.М. – 117, 204, 215, 218.
Левицькі – 303.
Леві Дж. – 286.
Левоненкі – 323.
Левоневичі – 142, 184, 316, 320.
Левченкі – 330.
Легеба Ян – 209.
Леговець Захар – 304.
Лежинські – 302: Михайло – 306.
Лейзор – 170, 171.
Леоненкі – 300.
Леонтович Ф.И. – 30, 32, 34, 40, 46, 49.
Леонтовичі – 323, 325, 330.
Лепявко С.А. – 11, 28, 92, 108, 116, 149, 200.
Лесько – 303.
Лешенкі – 332.
Лжедмитрій I – 128, 140, 298.
Лжедмитрій II – 140, 141.
Лизогиби – 151, 162, 299-301, 304-311, 313, 316, 318, 320, 321, 323-327, 330-334, 336, 337, 339: Яків – 142, 301, 304, 307, 324, 331-335, 339;
Петро – 197.
Лико Семен – 151, 152, 300, 310.
Лин Д.Г. – 30.
Литинський В. – 211, 216, 224, 225, 228, 236, 253.
Лисенкі – 339.
Литвиненко – див. Литвичонок.
Литвичонок (Литвиненко) – 262, 264, 266.
Лиховидовичі – 105, 157, 159, 160, 185: Федір – 182, 301.
Лінкери – 178: Олександр – 209.
Лобаси – 325.
Лобки – 304.
Лобов – 137; Іван – 151, 300, 310.
Логвиновичі – 104, 107, 159, 185, 323,

332: Іван – 145. Див. також Скугарі.
 Ложевицький (Ложецький) – 237.
 Ложка Степан – 118.
 Лозка Іван – 324; Логвін – 324;
 Василь – 324.
 Лопати – 318, 333.
 Лопатневці – 316, 333.
 Лощина Іван – 303, 309.
 Лутченкі – 314.
Луцикий И.В. – 28, 56, 141, 150, 153,
 181, 183, 184, 189.
Любавский М.К. – 34, 35, 40, 49, 58.
Любая А.А. – 92.
 Любець, *особове ім'я* – 16.
 Любецькі – 332: Петро – 316:
 Любечани – 108.
 Любечанин Малк – 16.
 Любич Васко (Василець) – 39, 46,
 288.
 Любович (Глібович) Данило – 122.
 Див. також Глібовичі (Пероцькі).
 Людченки – 160, 162, 164, 185, 304.
 Ляшинські-Лешенкі – 335.
 Мазепа Іван, *гетьман* – 142, 291, 308,
 313, 320, 323, 326, 335.
Майборода Р. – 97, 99.
 Максименкі – 232: Іван – 182.
 Максимовичі – 306, 312, 332.
Макушиников О.А. – 22, 35, 48, 57, 62,
 234, 236, 255, 257, 258, 272.
 Малашовичі – 165.
 Маленські – 334.
 Малиновські – 334.
 Маліковичі – 335, 320.
 Малісовичі (Масловичі?) – 105, 160.
 Малк – 235.
 Малковичі – 235.
 Малуша – 16.
 Малченкі – 333.
 Малюти – 311.
Мальченко О. – 9, 63, 81, 83, 93, 124,
 146.
 Манджуленкі – 309.
 Маньки (Манки) – 315, 316, 319:
 Каленік – 318.
 Марко Антон – 245.
 Марковичі – 165, 339: Іван – 305, 306.
 Маскевич (Мацкевич) Богуслав – 239.
 Маслов Гаврило – 64.
 Масловичі – 41, 42, 104, 106, 160,
 162, 184, 185, 187, 211, 229, 312, 329,
 331, 332, 337: Іван – 111.
 Масловичі-Щуковські – 42, 187.
 Медлітенські – 325.
 Мелешкович Мартин – 64, 65.
 Мелешенкі (Олексієнки) – 327.
 Меляшко – 244, 245.
Мельничук О.С. – 39.
Мельничук Я. – 193.
 Менглі Гіресей – 45, 46, 48.
 Менгу, *хан* – 24.
 Мехеди – 235, 330.
Миллер Д.П. – 107, 108, 155, 183, 184.
Милорадович Г.А. – 11, 12, 54, 62, 66,
 67, 70, 82, 86, 90, 95, 101, 110, 111, 120,
 122, 123, 129-131, 135, 137, 145, 149,
 155, 156, 169, 177, 187, 214, 231, 232,
 261, 265, 266, 274-278.
 Милорадовичі – 291, 300, 305, 307-
 310, 313, 317, 319, 321, 323, 326, 328-
 333, 335: Григорій – 305.
 Миненкі – 322.
 Мироненки – 160, 162, 164, 185, 304:
 Федір – 160.
 Мирський Григорій – 222, 243, 247,
 248, 257-262.
 Мисловський – 254.
 Миткевичі – 307: Федір – 152; Луція
 (Люція) – 152, 300, 311.
 Митковичі – 130, 145, 326.
 Михайло, *король* – 300, 311, 312, 338.
 Михайловичі – 307, 320.
 Михайловські – 322.
Мицик Ю. – 60, 131, 165, 166, 189, 218,
 219, 230, 232-234, 236-245, 247-257,
 263, 264, 266-268, 270, 271, 294.
Мишанич О.В. – 193, 216.
 Мишецький – 82.
 Мишки – 322.
 Мишки-Гришичі – 57, 157, 183, 319,
 322: Лукаш – 183; Мелех – 183; Пров
 – 183; Тімох – 183.
 Мишкови – 319.
 Мишковичі – 56, 322, 333.
 Мишуки – 126, 176, 208, 209, 224,
 276, 319, 329.
 Мишукови – 111, 129, 185, 209, 319.
 Мишуковичі – 111, 157, 161, 308.
 Міклашевські – 315.
 Мілковичі – 104, 105, 130, 159, 176,
 185, 278, 302, 315, 320: Григорій – 145,
 154; Ганна Семенівна – 149; Лаврін –

188; Микола – 208.
 Мілковичі-Зененкі – 315, 321.
 Міхневичі – 318.
 Міхненки – 334.
 Міхно – 334.
 Міхнови – 111, 129, 159, 304, 318, 324, 334, 335: Михайло – 137.
 Міхновичі – 158, 193, 318, 334:
 Михайло – 123; Павло – 193.
 Мішури (Мішуренки) – 303.
 Міщенкі – 232, 302.
 Млукевичова – див. Мілкевич Ганна Семенівна.
 Многогрішний – див. Ігнатович Дем'ян.
Модзалевский В.Л. – 12, 150, 155, 188, 195, 217, 226, 229-231, 276.
 Можайські – 47, 73: Семен Іванович – 35, 50-53, 288; Іван Андрійович – 49, 59.
 Мокєєви – 306.
 Мокієви-Даничі (Мокієнки) – 306.
 Мокрієвичі – 312, 315, 318, 322, 323:
 Карпо – 307, 330, 331, 339.
 Молочки – 320.
 Молявки – 299, 305, 316, 321, 330, 339: Іван – 303.
 Монивиди – 32; Альберт (Войцех, Войтех) Кайлікінович – 32, 288; Іван (Ян, Івашко) – 32, 288, 297; Войтех – 32, 33, 288; Ян (Іван) – 32; Єжи (Юрій) – 58.
 Моновидовичі – див. Монивиди.
 Монтгомери – 246.
 Монтовтовичі – див. Монивиди.
 Морашки – 104, 159, 176, 315.
 Моругій – 270.
Моця О.П. – 25.
 Мощезинські – 322, 333.
 Мухойди – 322.
 Мушинські – 325.
Мякотин В.А. – 150, 217, 225, 229, 278.
 Мяснікови (М'ясникови) – 157, 180.
 М'ясоїди – 314.
 Набоки – 322.
 Нагорні – 330.
 Наливайко Северин – 108.
 Нарушевич – 88, 296; Микола – 96.
Насевич В.Л. – 32.
 Наумович Семен – 303.
 Нахиба Зенько Семенович – 100, 137, 155, 157, 160, 300, 328, 337.
 Небаба Мартин – 219, 225, 226, 232, 252, 254-262, 274, 298, 340.
 Неверовський (Невуровський) Павло – 244.
 Невмирицький Ян (Іван) – 251.
 Неговські – 330.
 Неданчицькі – 324: Семен – 104;
 Василь Семенович – 101.
 Неданчичі – 28, 185, 209, 322.
 Неданчичі-Кривописі – 322.
 Некрашевич Сенько – 64.
 Немирич Андрій – 60.
 Немировичі – 68: Андрій Якубович – 59.
 Несвицький – 270.
 Нестеровичі – 320: Дмитро – 125;
 Пелагея Яківна – 188.
 Нечай І. – 273.
 Нечайов Ярема – 300, 311.
 Новики – 304.
 Ножовники – 334.
 Нольт – 244, 245, 247, 266.
 Носачевичі – 330: Микола – 177, 276, 303; Лукаш – 276.
 Оболонські – 335.
 Овдійовичі – 153, 160, 323.
 Огинські – 298.
Однороженко О. – 82, 84, 102, 103, 118, 148, 159, 168, 169.
 Одраники – 306.
 Окуленкі – 311.
 Окша С. – 256.
 Олег, князь – 16.
 Олександр Казимирович Ягелон – 35, 39, 48-50, 53, 58, 60, 288.
 Олексевич Івань – 87.
 Олексій Михайлович, цар – 290.
 Олексійовичі – 327: Мелех – 308.
 Омельковичі – 37; Омелько (Олександр) – 37; Семен-Василь – 37;
 Михайло – 45.
 Олехнович (Стецький) – 107; Стефан (Стецько) – 120, 339.
 Олешко В. – 135, 339, 340.
 Олешковичі – 323.
 Ольга, княгиня – 16.
 Ольгерд Гедимінович – 29-31.
 Ольговичі, князі – 24.
 Ольшанський І. – 45.

- Онисимовичі – 182; Юшко – 187.
 Онисовець Гаврило – 313.
 Онисовичі – 323.
 Онищенко-Семакови – 331.
Оногда О.В. – 25.
 Онучки – див. Унучки.
 Онучко-Посудевські – див. Унучко-Посудевські.
 Онушкевич Сава (Федір) – 195.
 Опацькі – 337.
 Оранський – див. Война-Оранський Якуб.
Орел В.М. – 12, 189.
 Ореховський Андрій – 170.
 Орловські – 224, 323.
 Оршанський Станіслав – 225.
 Оссолинський Є. – 170-172.
 Острозький Костянтин – 60; Василь-Костянтин Костянтинович – 84, 85, 93-96, 111, 120.
 Остринин Яків – 196.
 Осьмаки – 209.
 Отрохови – 333.
 Отроховичі – 316, 332, 333.
 Отрошенкі – 320.
 Отрощенкі – 337.
 Охрименкі – 322.
Павленко С.О. – 20, 21, 24, 36, 45, 302, 309, 310, 316, 321, 328.
 Павло I – 296.
 Павлович Адам – 238, 245; Богдан – 49, 329, 331.
 Павловські – 329.
 Павлюк Павло – 193-195.
 Павша Семен – 239, 240, 254, 255, 271.
Падалінські У.А. – 90, 120.
Пазднякоў В. – 31, 39, 40, 61.
 Палеолог Марія Андріївна – див. Верейська Марія.
 Палеолог Софія – 47.
 Палубинські: Олександр – 273, 293, 296; Ізабелла – 296.
 Паляниці – 304.
Панащенко В.В. – 46, 48, 67.
 Панкевич Михайло – 236.
 Пантелєевич Ярош – 208.
Патков А.И. – 9, 127, 140, 146.
 Пархоменкі – 319, 325-327, 332.
 Пархоменкі-Посудевські – 318, 327, 339.
 Пасевичі – 329.
 Паці – 236; Криштоф – 296; Павло – 119.
Пашкевич В. – див. Пашкевич У.
Пашкевич У. – 83, 84, 118, 119, 124, 129, 269, 273.
 Пашки – 182, 186, 321.
 Пашковські – 327.
Пашкоў Г.П. – 31, 32, 38, 40, 45, 47, 50, 51, 58, 59, 61, 63, 68, 69, 82, 83, 91, 94, 100, 119, 141, 167, 218, 219, 259, 266, 291, 297.
Пащенко Д. – 197.
Пеленський Я. – 228.
 Пєроцькі – 55, 136, 141, 150, 159, 173, 178, 185, 187, 212, 224, 278, 279, 302, 306-308, 315, 323, 324, 329, 335-337; Данило Глібович – 101, 335; Ждан – 150; Іван – 150; Михайло – 150; Микола – 150; Ганна – 189; Михайло – 302.
 Пєроцькі-Ріпчичі – 329.
 Петрашевичі – 325; Богдан – 63, 65.
 Петрашенкі – 156, 325.
 Петриченко – 270.
 Петро I – 291.
Петровський М.Н. – 251.
 Петровські – див. Піотровські.
 Петрошевичі – див. Петрашевичі.
 Петрункевичі – 160, 165, 305, 325.
 Петруша – 324.
 Петрушевські – 105, 325.
 Петрушенкі – 182, 188, 325.
 Петрушенкови – 325, 326; Данило – 155.
 Петрушинські – 325.
 Петрушичі – 325.
 Петруші – 182, 185, 209, 323, 325, 326, 332; Данило – 187, 188.
 Пилипенкі – 334; Василь – 249.
 Пилиповичі – 327.
 Пирогоїди – 311.
 Півторакожух – 261.
 Пігулевські – 326.
Пінчук З.М. – 6, 19, 23, 157, 262.
 Пінчуки – 303.
 Піончинський Олександр – 175; Станіслав – 331.
 Піотровські – 321, 334; Григорій – 321.
 Пісочинські – 207, 304; Олександр –

172, 174, 175, 303, 334.
Піщики – 321, 326.
Плоховські – 209, 326.
Пободайло Степан – див. Подобайло.
Погариські – 209, 326.
Погорецькі – 209, 322.
Погорільські – 326.
Поддобень Марко – 86.
Подлецький Петро – 240, 243, 248.
Подобайло (Пободайло) – 226, 233, 235, 238, 242, 243, 245-247, 252-255, 257, 264, 266, 268, 269, 272.
Подольські – 330.
Покальчук Юрко – 4.
Покасовські – 304.
Поклади – 312.
Покусин – 218.
Полозовна Феона Семенівна – 79.
Полоницькі – 307.
Полуботки – 143, 300, 303, 305, 307-309, 311-315, 318-323, 325-329, 331-335, 337: Ярема Корнійович – 174, 326; Левон – 326, 330; Леонтій – 307, 319; Павло – 291, 302-305, 307-309, 311, 316-318, 320, 326, 338.
Полунецькі – 339. Див. також Полоницькі.
Посоховські – 314: Самуель – 179, 209.
Посудевські – 188, 209, 226, 299, 305, 311, 314, 315, 319, 320, 322, 325, 327, 328, 331, 332, 335, 339: Самійло – 188, 321; Конон – 327; Сава Іванович – 327; Марфа – 339; Федір Романович – 339. Див. також Кононовичі-Посудевські-Внучко, Посудевські-Кононовичі та інші гілки роду.
Посудевські-Кононовичі – 327.
Посудевські-Унучки – див. Унучко-Посудевські.
Посудичі – 192.
Потапович Андрій – 187.
Потоцькі – 171: Микола – 158.
Прежевські – 178: Микола – 209.
Приймаки – 321.
Присяжнюк Микола – 5.
Присяжнюк Николай – див.
Присяжнюк Микола.
Приходькі – 324.
Прищепи – 279, 304, 307, 337.
Прокопенкі – 325.
Прокопович Григорій – 232.
Прокульбицький (Прокульський) Ян – 244.
Пронкевичі – 315, 318: Григорій – 306, 310, 313.
Пронський Семен (Фрідріх) – 81.
Протченко Мисько – 302.
Прудниченко Васко – 148.
Пташицький С.Л. – 70.
Пузани – 313.
Пузики – 73, 153, 161, 173, 175, 176, 180, 181, 186, 224, 276, 299, 303, 305, 318, 319, 323, 327, 328, 330, 332, 339: Федір – 189, 318.
Пустоти – 322.
Пуховиченко Устим – 311.
Пушка, *козак* – 328.
Пушкаревські – 161, 300, 305, 312, 325, 328.
Пушкаренки – 138, 181, 309, 314, 327, 328.
Пушкарі – 44, 173, 175, 190, 309, 318, 330: Мартин – 227.
Пушкарі-Ресинські – 44, 45, 190, 305, 309, 328.
Пушкарі-Решинські – див. Пушкарі-Ресинські.
Пушкарови – 328.
Пушкаровичі: Іван – 138; Ждан – 138.
Пушкаровські – див. Пушкаревські.
Пушки – 309, 327.
Пшипковський – 246, 250.
П'янчинський Станіслав (Стась) – 225.
П'ятницький Григорій – 336.
Радзивіли – 223: Микола – 60, 83; Юрій Миколайович – 59, 62, 67, 78; Януш – 219, 223, 230, 232-244, 246-252, 254, 257, 258, 260-266, 269-272, 290, 293; Богуслав – 270.
Радзиховські – 178: Казимир – 209.
Радичі – 321: Пантелеймон – 302.
Радченки – 328: Олифір – 277, 327.
Разновські – 178: Петро – 209.
Райпольські – 302.
Райпольські-Радичі – 302.
Рап – 146, 250.
Рачинські – 208, 232.
Рашевські – 303, 311, 314, 315, 320, 322, 324, 327, 330, 331, 334, 339.
Рашкі – 312, 330.

Ращенкі – 312, 330; Хома – 301.
Ревечинські – 325; Флорин Борисович (Рев'ячич Флорин) – 214, 265, 306, 310; Іван – 310.
Рев'ячечі (Рев'ячичі) – 278, 300, 324;
Іван Михайлович – 101, 110, 306, 315, 319, 322, 327; Григорій – 274.
Рев'ячичі – див. Рев'ячечі,
Ревечинські.
Редькі – 322.
Резинські – 309, 328.
Рей Станіслав – 168, 290.
Ренчицькі – 304, 310, 323, 324, 332, 339. Див. також: Ренчицький – Богданович-Репчич-Пероцький Репчицький Якiм – 311.
Репчичі – див. Ріпчичі.
Ресинські – див. Решинські.
Речинський Стефан – 175, 326, 330.
Решинські – 175, 180, 309, 318, 327, 328.
Решинські-Пушкарі – 153, 161, 186, 189, 190, 318, 327, 328; Омелян – 189;
Петро – 189; Мойсей Захарович – 328.
Рыбаков Б. – див. *Рыбаков Б.А.*
Рибичі (Рибичі) – див. Ріпчичі.
Ригульські – 306.
Рижичі – див. Ружичі.
Римушенський Андрій – 178, 303.
Рисичі – 157, 160, 165, 182, 185, 318, 320; Пархом – 188.
Рігельман – 320.
Рігельман О.І. – 269, 274.
Ріпки, люди – 329. Див. також Ріпчичі.
Ріпчичі – 102, 159, 182, 187, 212, 301, 302, 303, 307, 308, 323, 326, 329, 331, 335; Богдан – 101; Лашко – 101.
Рознатовські – 322.
Розсохи – 335.
Розсудевські – 109, 135, 161, 162, 164, 185, 209, 313, 317, 319, 322, 324, 329, 330; Василь – 100, 135; Василь Климович – 109, 135, 329; Богдан – 135; Якiв – 135; Микола – 153, 174, 191; Клим – 160; Олександр – 168; Теофіла – 174, 303.
Розсудовські – див. Розсудевські.
Рокицькі – 298; Франц-Антоні – 298; Людвіг – 330.

Романовичі – 224; Михайло – 231.
Романовский В.А. – 280.
Романовський – 247.
Ростислав Рюрикович (1173 р. – описла 1218 р.), князь – 24.
Ростислав, *смоленський князь* – 287.
Рубанка – 223, 226, 263.
Ружицькі – 309.
Ружичі – 105, 107, 211, 232, 299. Див. також Рисичі.
Рукобілки – 337.
Русина О. – 28, 29, 31, 32, 39, 45-47, 49-52, 55, 71, 73-75, 78, 85, 180, 202.
Руцький Тобіаш – 155, 328.
Рыбаков Б.А. – 16-19, 23, 24, 27, 33, 133, 134.
Рюрик Ростиславич, князь (до 1170 – 1214 рр.) – 297.
Савенкі – 304, 317.
Савинкови – 333.
Савицький Григорій – 308.
Савичі – 66, 104, 157, 160, 165, 208, 224, 303-307, 309, 312, 314, 315, 317-319, 323-328, 330, 331, 334, 335; Іван – 56, 308, 309, 316, 326; Семен – 56, 228, 316.
Савичі-Величковські – 190, 320.
Савінкі-Величковські – 208.
Самовидець – 260, 261.
Самойло, *першопоселенець* – 330.
Самойлов, *священник* – 338.
Самойлович Іван, *гетьман* – 336, 340.
Самойловичі – 330, 331.
Сапегі – 137, 138; Павло Іванович – 83-85, 87, 93-97, 100, 103, 109-112, 117, 118, 135-138, 289, 292, 308, 319, 329, 340; Антоні Казимир – 296; Єжі Станіслав – 296; Михайл Антоні – 296.
Сапон В. – 274.
Сарапари – 302.
Сваричевські – 308, 330.
Сварник І. – 29.
Свидригайло Ольгердович – 32, 34.
Свиридович Яковь – 94.
Свислоцькі – 302.
Свободецький (Слободецький) Михайло – 279.
Святослав Ольгович – 16, 19.
Себирський, *священик* – 309, 311.
Селецькі (Селицькі) – 224, 306, 331, 334.

Семакі – 321, 331.
 Семакова-Злобицька Лідія – 157. Див. також Семаковичі-Злобицькі.
 Семаковичі – 42, 70, 106, 155, 158, 160, 185, 191, 224, 324, 331: Сидір – 191.
 Семаковичі-Злобицькі – 41, 182, 190, 331.
 Семендееви (Семендія) – 331.
 Семеновичі – 104, 160, 185, 224, 324: Іван – 303. Див. також Недачицькі.
 Сенський Іван Григорович – 62, 75, 79.
 Сенчуки – 309.
 Сердюки – 302, 319.
 Сердюченкі – 319, 330.
 Серховецькі (Сірховські, Сірховецькі, Сірховичі, Сірховські, Шерховецькі) – 103, 104, 159, 160, 329, 332: Микола – 159, 164.
 Сибірські-Мілковичі – 315.
 Сигізмунд I – 54, 58, 59, 61, 63, 65-67, 69, 100.
 Сигізмунд II Август – 28, 36, 63, 65, 82, 83, 87, 89, 90, 93-96, 98, 100, 102-108, 120, 122, 129, 136, 137, 147, 153, 159-161, 166, 180, 186, 283, 289, 299, 302, 307, 309, 315-318, 321-325, 327-333, 335, 337, 339, 340.
 Сигізмунд III – 36, 65, 99, 108, 116, 123, 128 134, 135, 144, 145, 147, 149, 150, 154-157, 159, 174, 177. 180, 181, 191, 200, 206, 212, 230, 303, 305, 308, 317, 318, 321-323, 325-333, 335-337, 339.
 Силич – 266.
 Силичі – 107, 161, 162, 185, 209, 225, 231, 300, 305, 309, 311, 314, 316, 323, 325, 328, 333-336, 339: Григорій – 73, 126, 137, 312, 313; Онікій (Анікій) – 225, 290; Томіла (Томіна) – 312, 313; Василь – 318; Іван – 335.
 Синдаревські – 335: Микола – 309.
 Сняковські – 319.
Ситий I. – 11, 200.
Ситий Ю.М. – 25, 27, 33, 61, 64, 132, 133.
 Сичі (Сиченкі, Сичковичі) – 317.
 Сіножацькі – 304: Криштоф – 174, 303, 306; Ян – 174, 175, 333.
 Сірховські – див. Серховецькі.
 Сірховичі (Сірховські) – див. Сірховецькі.
 Сірховецькі.
 Сірховські – див. Серховецькі.
 Скидани – 329: Карпо – 195.
 Скиджовичі (Скидани) – 153.
 Скиргайло (Skirgailo) Ольгердович Іван-Казимир – 31, 32, 288.
 Скиргайло Іоанн – див. Скиргайло Ольгердович Іван-Казимир.
 Скінвери – 178: Ян – 209.
 Скіндери – 178.
 Скоропадський Іван, *гетьман* – 301.
 Скоропадські – 333.
 Скугари – 311, 315, 319, 326, 328, 332, 339: Скугар Логвинович – 101, 103; Микита – 311. Див. також Логвиновичі.
 Скугари-Шуманови – 332.
 Скугар-Скварські – 311, 322, 332.
 Скугарські – 306: Андрій – 307. Див. також Скугари.
 Скутори – див. Скугари.
 Слесарі – 307.
 Слободецькі – 307, 333: Ісаак – 316.
 Служка Іван – 82, 83.
 Случевські – 324.
 Слюсар Лаврін – 127.
Смолий В.А. – 88, 98, 123, 173, 217, 219, 274.
 Смольський – 241, 249.
 Снітко Андрій – 169.
Собчак Я. – див. *Sobczak J.*
 Соколовські – 303, 314, 315, 317, 318, 330: Станіслав – 177, 241, 300, 307, 326.
 Солоховичі – 309.
 Солошенкі – 318.
 Солтани – 304: Василь – 304; Павло – 304.
 Сомко Якім – 324.
 Сонцев – 234.
 Сопиги – 332. Див. також Сапегі.
 Сорочки – 335.
 Сосницький Войцех – 137, 300.
Сохань П.С. – 37, 45, 201.
 Сохоцькі – 314, 319, 332.
 Спаковський Ян – 327.
 Спичинські – 323.
Спирьодонау М.Ф. – 60.
 Ставровецький Кирил – 321, 323.
 Стародубський С. – 53.

Стаховичі – 311, 322, 334, 339;
 Андрій – 335.
 Стахурський М. – 175.
 Сташевські – 224, 302, 304, 306, 308,
 312, 322: Сташевський С. – 308.
 Степаненки – 320.
Степанков В. С. – 217, 219, 274, 275.
 Степановські – 321.
 Стефан Баторій – 103, 107, 117-122,
 154, 230, 283, 319, 336.
 Стефан Стецько – див. Олехнович
 (Стецький).
 Стефановичі – 306, 325, 328, 329, 335:
 Омелян – 178, 325.
 Стецкевич Бєняш – 178, 303.
Стецюк К. І. – 8, 12, 172.
 Стецькі – 107, 186, 224, 231, 299,
 301, 303, 338, 339: Павло – 116, 340;
 Стефан Олехнович – 120; Михайло
 Стефанович – 135, 340; Микола
 Стефанович – 135, 340; Федір – 135;
 Криштоф Стефанович – 135; Павло
 Стефанович – 135; Іван – 278, 318,
 340; Василь – 306, 318. Див. також
 Корчак-Котовичі.
 Стоконські (Страйлівські) – 161, 315.
 Столинці – 307.
 Стороженки – 305, 308, 314, 330, 332,
 334: Михайло – 307.
Стороженко Н. – 230.
 Страйлівські – 136, 315, 333, 334:
 Олександр – 136, 145, 154, 323; Ян –
 176, 309. Див. також Стоконські.
 Строкачі – 312.
 Стружицький (Strużycki) Василь –
 127.
 Струсі – 129: Микола – 111, 120, 129,
 143-145, 154, 159, 169, 289, 331, 332;
 Христина – 124, 169, 170, 290, 325.
Студьонова Л. – 194.
 Сулименкі – див. Сулими.
 Сулими – 176, 191, 192, 229,
 329: Федір – 176, 192, 229, 300,
 311; Стефан (Северин) – 176,
 229; Михайло – 191, 192; Іван
 Михайлович – 191, 193, 229, 329.
 Сулимирська (Розсудевська) Ядвіга –
 див. Сулимирські.
 Сулимирські – див. Сулимирські-
 Розсудевські.
 Сулимирські-Розсудевські – 185,
 191, 192, 300, 311: Андрій – 148, 191;
 Ядвіга – 185, 191, 317, 324.
 Суринов Потій – 136, 317.
Сухені-Грабовська Г. – див. *Sucheni-Grabowska A.*
 Сухиня – 264.
 Суховерський Андрій – 179.
 Сухоровські – 178: Ян – 209.
 Счиковські – 105, 224. Див. також
 Шуковські.
Сытый Ю. Н. – див. *Ситий Ю. М.*
 Тарасевичі – 70, 104, 130, 157, 160,
 165, 182, 185, 186, 208, 224, 299,
 302, 307, 309, 315, 317, 318, 320, 322,
 331, 332, 334, 337: Іван – 70, 130,
 310; Назар – 101, 102; Лукаш – 186;
 Манойло – 211.
 Тарасевичі-Величковські – 44, 301,
 321, 334.
Тарасенко І. – 239, 240, 242, 259, 261,
 272.
 Тарасовський – 230.
 Татаренкі – 36, 111, 129, 129, 156,
 159, 185, 319, 334, 335.
 Татаренкі-Міхнови – див. Татарини-
 Міхнови.
 Татарини – 315, 317: Федір – 304;
 Міхно – 335.
 Татарини-Міхнови – 36, 156, 315,
 318, 332, 334.
 Татаринкі-Міхневичі – див.
 Татарини-Міхнови.
 Татаринські – 109, 181.
 Татаринські-Міхнови – див.
 Татарини-Міхнови.
Татищев Ю. В. – 125, 150, 189, 197,
 212, 277, 278.
Темущев В. Н. – 53, 55, 57, 62, 68, 71-
 73, 75, 77-79.
Тенговський Я. – 31.
 Теплії – 312.
 Терейковські-Терехни – 330.
 Теремецькі – 158, 161, 165, 180, 319,
 323, 324.
 Теремичі – 105, 186.
 Терешкович Лука – 48.
 Терпицькі – 322: Юрій – 322.
 Тетері – 330, 332.
 Тетеря Павло – 196.
 Тизенгауз Райнгольд – 239, 243-245,
 247, 250.

Тизенгаузен – див. Тизенгауз.
Тимофеенко А. – 21.
Титовичі – 304, 333.
Тихоновичі – 319.
Тиша-Биковські – 209.
Тишевські-Даничі – 303, 327, 330.
Тишкевич Криштоф – 269, 293.
Тишкевич М. – див. *Tyszkiewicz M.*
Тищенко К. – 20, 21, 36, 300.
Тищенков І. – 307, 313; Тищенкови – 319, 322.
Ткаченкі – 334.
Товстоліси – 143, 322, 330, 332-335:
Павло – 127, 320, 335; Василь – 188, 320; Петро – 188.
Тодоровські – 302.
Толочко О. – 39.
Толстой Андрій – 330.
Томари – 314, 329, 334, 339.
Томаш Кемпа – див. *Кемпа Томаш.*
Томашевський А.П. – 25.
Томашевський Яків – 148.
Томіленко (Томилевич) Василь (Васко) – 193-195, 227.
Тризна А. – 337.
Тронько П. – 5.
Тупиці – 109, 153, 160, 161, 165, 185, 190, 208, 209, 224, 299; Давид – 320.
Тупицькі – 224.
Тупичі – 317; Васко – 227.
Тупичови – 317.
Туренкі – 333.
Тхомільські – 209.
Тяпкин Микита – 146.
Угровецькі (Угровченкі) – 320:
Ян – 309. Див. також Гравецькі та Ігравецькі.
Ужченкі (Узькі) – 304.
Уласович Іван – 306.
Ульяновский В.И. – 128, 141.
Унучки (Внучки) – 327; Сава – 339.
Див. також інші гілки цього роду.
Унучко-Посудевські – 308, 311, 327, 333; Дем'ян – 301, 320, 324; Сава – 325. Див. також інші гілки цього роду.
Устимовичі – 303, 314; Василь – 304.
Утіна Євдокія – 307.
Фасви – 325.
Фаї – 36, 44, 158, 160, 162, 180, 185, 304, 306, 315, 330, 332, 333, 336:
Григорій – 336.
Фасовці (Фасовські) – 306, 324.
Фаці: Василь – 181; Григорій – 181; Іван – 181; Кирил – 181; Хома – 181.
Фашко (Фащ, Хваш) – 255.
Федір, князь – 30.
Федорченкі – 304.
Федосови – 330.
Феремечі – 36, 44, 107.
Фещенкі – 314.
Филарет – див. *Гумилевський.*
Филимоновичі – 105, 153, 160, 165, 185, 309; Агафон – 65; Тимофій – 65.
Фирковичус Р. – 54.
Фіберг – 246.
Філіповичі – 328.
Філоненкі – 330.
Філоненкі (Сеніки) – 331.
Францкевич – див. Фронкевич
Матіаш.
Фреда Станіслав – 178, 320.
Фронкевич Матіаш – 266, 267.
Хави (Хавенкі) – 300, 315.
Халецький В. – 218; Казимир – 293.
Ханенкі – 303, 308.
Ханенко А. – 166, 187, 321.
Харабурди (Гарабурди) – 224, 329.
Хілков Андрій – 127.
Хмельницькі: Зиновій-Богдан, *гетьман* – 193, 216-219, 224, 226-228, 232, 234-236, 253, 254, 256, 257, 267-269, 271, 272, 274-277, 280, 290, 330; Тимош – 254; Юрій, *гетьман* – 226, 304.
Хмельовська О. – 5.
Ходкевич Ганна – 84, 118, 119; Іван – 46; Ян Кароль – 143.
Ходорковський Лукаш – див.
Коморовський Лукаш.
Ходоровичь Алексей – 94.
Холодовичі – 337.
Холуневський (Холоневський) Мишко Богданович – 64.
Хоменкі – 319, 325.
Хорошкевичі – 334.
Хотимерський (Хотимирський)
Войтех – 128-130, 134, 145, 154, 289, 292, 308, 315, 316, 326.
Хребтович-Богуринський Костянтин – 313.
Худолії – 301: Андрій Богданович –

149.
Царалунга І. – 299.
 Пєбровський (Cebrowski) Томаш – 128.
 Циганкови-Селецькі – 323, 333:
 Катерина – 311, 315, 334.
 Циганський – 178, 337.
Чаронка С.А. – 21, 30, 83, 218, 222, 233, 234, 245, 250, 269, 291.
Чаронко С. – див. *Чаронка С.А.*
 Чеботаренкі – 315.
 Чемериси – 44, 105, 157, 160, 165, 316, 321, 327, 328, 338.
 Чемериси-Казанські – див. Казанські-Чемериси.
 Чепіги – 303.
 Червечошко Клим – 111.
 Черв'які – 338.
 Черенчинський Іван – 175.
Черкас Б. – 67.
 Черніковичі, люди – 338.
 Чечелі – 306, 337.
 Чирви – 327.
Чухліб Т. – 51.
 Чюдин Петр – 146.
 Шаповаленкі – 300.
 Шарпаковський Кіндрат – 308.
 Шварцгоф – 237, 238.
Шевчук В.О. – 193, 216.
 Шеїн М. – 167.
 Шейх Ахмет – 52.
Шекун А.В. – 21-23, 25.
 Шемячич Василь – 50, 53; Іван Дмитрович – 50, 51.
 Шепелев Тимофєй – 146.
 Шерховецькі – див. Серховецькі.
 Шершановичі – 307.
 Шершановичі-Даничі – 306.
 Шершановські – 327.
 Шимкович Ян – 70.
 Шинкаренки – 305, 309.
 Широкаські – 315.
 Ширшановський Семен – 306. Див. також Шершановичі.
 Шихуцькі – 325, 330.
 Шкури – 330.
 Шмуель Аронович – 148.
 Шохов – 257.
 Шрамченки – 304.
 Шуби – 317, 322: Стефан – 304, 306, 324.
Шульгач В.П. – 16.
 Шульженки – 326.
 Шумани – 318, 334, 339.
 Шумани – див. Шумани.
 Шумейко – 222, 264, 266: Прокіп – 254.
 Шупіки – 330.
Щербак В. – 123, 190-193, 195, 196.
 Щербаци – 332.
 Щиковські – 159, 165, 208. Див. також Щуковські.
 Щирські – 314, 331: Інокентій – 291.
 Щуковські – 42, 45, 159, 165, 209, 211, 224, 232, 279, 307, 308, 312, 335:
 Ісак – 231; Марко – 231; Самійло – 231.
Щуркова Н.Е. – 26.
 Щуровські – 331: Василь – 311.
 Юдицькі: Михайло Станіслав – 293; Антоній – 296; Ідалія – 296; Михайло – 296; Михайло Михайлович – 296; Софія – 296; Юзеф – 296; Юзеф – 296.
 Юзефович – 268.
 Юркевичі – 306, 307.
 Юскевичі – 156, 314, 323, 331.
 Юскевичі-Красковські – 106, 278, 299, 307, 314, 319, 320, 331, 332, 335. Див. також Юшкевичі-Красковські.
 Юсковичі – 160, 162.
Юхименко П. – 88.
 Юхимовичі – 319.
 Юцовичі – 107.
 Юшкевич Ян – 243, 248, 250.
 Юшкевичі – 154, 156, 162, 313, 314, 331: Григорій – 154, 155; Данило – 154, 155; Пархом – 154; Данило Ярошевич – 187; Григорій Ярошевич – 187; Григорій Гаврилович – 187; Іван Ярошевич – 187; Марко Ярошевич – 187; Пархом – 187; Остап – 187.
 Юшкевичі-Гордєєви – 314.
 Юшкевичі-Козарини – 305, 314.
 Юшкевичі-Красковські – 106, 107, 156, 181, 301, 312, 314, 330, 336:
 Данило – 156; Пархом – 156; Мартин Олександрович – 231, 232. Див. також Юшкевичі.
 Юшкевичі-Павленкі – 315.
 Юшкевичі-Хоруженки – 314.
 Юшковичі – 104, 156, 185, 186, 224,

304, 314, 325: Остап – 101. Див.
також Юшкевичі.
Яблоновський А.В. – див. *Jablonowski A.*
Яблоновський О. – див. *Jablonowski A.*
Яблоновський Олександр, шляхтич
– 267, 268.
Яблонскис К.И. – 41, 86.
Ягайло Ольгердович – 31.
Ягелон Владислав – див. Владислав
Ягелон.
Ягелон Казимир – див. Казимир
Ягелон.
Ягелон Олександр Казимирович –
див. Олександр Казимирович Ягелон.
Яжборовський – 314.
Якімко Іванов – 69.
Яковенко Н.М. – 7, 11, 23, 29, 37, 42,
45, 46, 48, 49, 52, 56, 59, 70, 78, 81, 84,
118, 125, 127, 144, 161, 162, 168-169,
171, 188, 190, 191, 193, 195, 216, 225,
227, 228.
Якубенки – 333.
Якубовичі – 328: Федір – 227; Прокіп
– 308.
Ялинські – 309: Семен – 309.
Ян Казимир – 192, 226, 229, 252, 253,
269, 293, 327, 338.
Яненкі – 324: Явдоха Філонівна –
188-189; Данило – 189; Філон – 189.
Яненко (Яненко-Хмельницький)
Павло – 227. Див. також Яненкі.
Янишевські – 326.
Яніські: Микола – 311; Ян – 311.
Яніцький Микола – 152, 300.
Яніченки – 182, 321.
Янтшинські – 178: Ян – 209.
Янушевич-Бутенко І. – 303.
Янушкевичі – 303, 307.
Янушкевіч А.М. – 121.
Янчевські – 307, 325.
Янченки – 182.
Ярило – 339.
Ярмошик І. – 93, 111.
Ярмултовські – 304, 327, 330: Павло
– 278, 306.
Ярофійович Іван – 334. Див. також
Єрофійовичі.
Ярошевичі – 311, 314.
Ясликовські – 333, 334: Михайло –
175, 318.
Ясперс – 246.

Яхимовичі – 303: Олександр – 316.
Яценки – 314.
Яциничі – 308, 325, 333.
Яцкевич Ян-Візгерд – 178, 302.
Яцкевичі – 306.
Яцковичі – 110, 315: Гапон – 63.
Aruzyte L. – 48, 85, 96.
Baliulis A. – 96.
Bielerzewski P. – 70.
Bobiński W. – 10, 12, 21, 22, 30, 38, 49,
57, 81, 84, 88, 94, 99, 112, 118, 124,
127-129, 134, 140, 143-145, 147, 148,
151-152, 159, 168, 169, 192, 206, 291.
Bogycki A. – 34.
Borawski P. – 35.
Cebrowski – див. Цебровський
Томаш.
Gajecky G. – 225, 226.
Grabski A. – 54, 63, 78, 84, 110, 167.
Jablonowski A. – 9, 10, 12, 28, 35, 36,
38-40, 42-47, 56, 58, 62, 63, 70, 71, 79,
82, 94, 97-99, 102, 105-109, 112, 122,
130, 131, 133, 140, 143, 147, 152, 155-
157, 159, 161, 164, 179, 180, 196-198,
200, 203, 204, 206, 230, 270.
Kroll P. – 90, 192, 222, 229.
Kuczyński S.M. – 9, 31, 32, 49, 297.
Kulecki M. – 125, 230, 231.
Łozka Jurowice Stepfan – див. Ложка
Степан.
Moniwidowich Jan – див. Монивиди.
Nadolski A. – 54, 63, 78, 84, 110, 167.
Nagielskiy M. – 90, 222.
Nowak T. – 54, 63, 78, 84, 110, 167.
Sobczak J. – 35, 44.
Strużycki – див. Стружицький.
Sucheni-Grabowska A. – 71, 159.
Tyszkiewicz M. – 171.
Wagner M. – 90, 222.
Zły – див. Злії.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абакуми – 36, 197, 199, 284, 299.
Антоновицький ґрунт – 278.
Антоновицький курінь – 279.
Антоновицький хутір – 176, 190.
Антоновицькі добра – 175.
Антоновичі – 106, 176, 230, 278, 284, 299, 317, 323, 326, 336.
Антоновський хутор – див.
Антоновицький хутір.
Асаревичі (Осоричі, Осоровичі) – 36, 43, 126, 183, 185, 198, 284, 299, 305, 312.
Бабічі – 238.
Бакланова Муравійка – 322.
Бар – 195.
Барське староство – 8.
Батог – 269.
Батурин – 167, 172, 217.
Батуринська сотня – 219.
Бахани (Бохани, Бухани) – 36, 177, 284, 299, 300.
Бахановщина – 299.
Бахмацька сотня – 219.
Бахчисарай – 60.
Бельджичі (Більдухи, Більдюги, Більдюги, Бельдюжки) – 20, 95, 110, 138, 155, 197, 198, 284, 300, 337.
Більдюги – див. Бельджичі.
Бельдюжки – див. Бельджичі.
Бельдянський «остров» – 300.
Бельдянщина – 109, 121, 197.
Березівка – див. Брехуни.
Березки – 137, 150, 161, 162, 172, 192, 285, 300.
Берестечко – 267.
Беркилевщина – 116, 222, 285, 301.
Див. також Бірки.
Бечалка (Бичалка), річка – 201, 321.
Бивалкевщина (Бивалковщина) – 116, 136, 197, 222, 317.
Бивалькі (Бивалкі, Бивалькі) – 199, 285, 300.
Биковщина (Биківщина) – 104, 116, 160, 222, 300, 338.
Бихальцовка (Бихальцохівка, Вихальцохівка) – 73, 285, 300, 301, 323.
Бихальцохівка – див. Бихальцовка.
Бихов – 257, 272, 273, 278.
Биховець – див. Бихальцохівка.
Биховщина – 301.
Биялтовщина – 101, 285, 301.
Біла Церква – 172.
Білий Колодець – 313.
Білорусь – 40, 59, 64, 81, 234, 236, 253, 272, 316, 317.
Білоус, річка – 16, 29, 49, 72, 73, 173, 201, 324.
Більдухи – див. Бельджичі.
Більдуховщина – 278.
Більдюги – див. Бельджичі.
Більдянський «остров» – 108, 300.
Бірки – 285, 301. Див. також Беркилевщина.
Бобруйськ – 67.
Богущі – 321.
Богущовщина – 189.
Болгач (Болгачівка), озеро – 20, 130, 321.
Боловес (Боловось) – 333. Див. також Старий Білоус.
Борзенський полк – 274.
Борзна – 167.
Борзнянська сотня – 219.
Борисоглібів (сучасне Незаможне) – 285, 301.
Борки (сучасна Снов'янка) – 44, 285, 301.
Борки, урочище – 116, 136, 222, 301, 336.
Боровенщина – див. Бровенщина.
Боровичі – 255.
Борок, селище – 182.
Боромики – 285, 301.
Бохани – див. Бахани.
Бохановщина – 299.
Боябузи, земля – 157.
Боябузи, село – 108, 157, 285, 301.
Боянці (Буянки) – 73.
Боярове – 41, 162, 285, 302.
Бравенщина – див. Бровенщина.
Брагін – 20, 32, 53, 69, 78, 79, 123, 130, 196, 197, 218, 223, 231, 238, 240, 241, 245, 251, 266, 273, 287, 297, 298, 336.
Брагінка, річка – 16, 78, 79, 123, 130, 298, 310, 331, 336.
Брагінська волость – 32, 38, 62, 196, 197, 297.

Брагінський полк – 218, 219, 234, 236, 292, 298.
Брагінський район Гомельської області Республіки Білорусь – 299, 300, 305, 306, 308-310, 312, 314-317, 324, 325, 327, 328, 330, 331, 337, 338.
Брагінщина – 271.
Бражинка, річка – див. Брагінка, річка.
Брацлавське воєводство – 99, 170.
Брацлавський повіт – 268.
Брест – 272.
Брехуни (Березівка) – 105, 285, 302, 329, 332, 334.
Брехунівка (Друга Олександрівка) – 302.
Брехуновщина – 116, 222.
Брилевщина – 314.
Бровенщина (Боровенщина, Бравенщина) – 111, 126, 157, 161, 176, 285, 308, 319. Див. також Мишуковщина.
Броневець, урочище – 319.
Брянськ – 28, 29, 48, 50, 53-55, 58.
Брянське князівство – 284.
Брянський повіт – 56.
Брянцєви лози – 29, 72.
Брянщина – 29, 257.
Будлянська ріка – 169.
Будлянський «остров» – 105, 159.
Будлянщина – 136, 185, 285, 302, 336.
Бурдюки (Бурдуки), хутір – 36, 302.
Бурдюковщина – 116, 222.
Бурковський ґрунт – 173.
Бухани – див. Бахани.
Буявки – див. Буянки.
Буянки (Буявки) – 62, 151, 177, 178, 277, 278, 284, 302.
Быхов – 278.
Варежка, річка – 111.
Варшава – 13, 101, 102, 105, 106, 137, 154, 182, 195, 208, 252, 319.
Ведильці – 285, 303.
Велика Вісь (Велика Вєсь) – 150, 174, 177, 277, 285, 303.
Велика Орда – 35, 47, 52.
Велике князівство Литовське – 6, 7, 9, 13, 29-32, 34-36, 38, 40, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 53-55, 58, 60, 62, 67, 69, 78-80, 90, 94, 116, 117, 121, 166, 214, 215, 219, 231, 232, 235, 238, 239, 242, 244, 245, 248, 250, 252, 254, 261, 265-267, 272, 273, 281, 282, 284, 288, 290, 292, 293, 296-298, 311, 316, 317, 319, 321-323, 328, 340.
Велике князівство Московське – 9, 45-46, 50-51, 53-55, 57, 62, 66, 69, 72, 67, 78, 80, 111, 122, 123, 127, 128, 138-140, 142, 143, 144, 149, 166, 190, 193, 206, 214, 228, 270-272, 274, 282, 288, 289, 297, 331, 333, 339.
Великий Зліїв – 194, 303, 317, 318.
Великий Листвен – 78.
Великі Осняки – див. Осняки.
Велитець – 159, 185.
Велички – 142, 178, 285, 320.
Величковський ґрунт – 188.
Величковщина – 320.
Вєрба – 174.
Вєрбицька слобідка – 327.
Вєрбичі – 189, 278, 285, 303, 304, 308, 326. Див. також Поставбиця.
Вєрбичовщина – 116, 174, 222.
Вєрбівка – 285, 303.
Вєрбщина – 174.
Вєрєтець (Вєрєб), річка – див. Вєртець, річка.
Вєртецька земля – 116, 222.
Вєртець, річка – 16, 201.
Вєршній Лосєв – див. Лосєва Гора.
Вєршинова Муравійка – 322.
Вєршки, урочище – 86.
Вєтхінь – 239.
Вибельська сотня – 279.
Виблі – 173, 284, 304, 306.
Вир, річка – 16, 262, 277, 304.
Вир, село – 262, 304.
Вир, хутір – 285.
Вировщина – 116, 222.
Висока Гряда, урочище – 336.
Високе Поле, поселення – 26.
Високінь – 162, 285, 304, 318.
Вихальцохівка – див. Бихальцохівка.
Вишгород – 48.
Вишельська земля – 160, 162, 164.
Вишельщина – 160, 185, 285, 304.
Вишлі – 160, 285, 304.
Вишневе – див. Свинопухи.
Візантія – 16, 287.
Вільно – 118, 236.
Вітач, річка – 240, 241.
Вітебськ – 272.
ВКЛ – див. Велике князівство Литовське.

Внучки – див. Унучки.
Войтова земля – 101, 319.
Войтова нива – 101, 319.
Войтовка – 101.
Волинка – 226.
Волинське воєводство – 99, 228.
Волинь – 8, 67, 97, 150, 191, 216, 232.
Володимир на Волині – 122, 230.
Волосківський ґрунт – 173.
Ворздна, річка – див. Ворзна, річка.
Ворзна, річка – 16, 312.
Вороб'їв – 285, 305.
Воротець (сучасне Храпате), село – 285, 305.
Воротець, урочище – 101, 305.
Восахівка (Вихальцохівка) – 300.
Див. також Бихальцовка.
Вялье – див. В'яле.
В'яле (Вялье) – 198, 285, 305.
Гаврилівка – 320.
Гавриловщина – 104, 159, 160, 332, 338.
Газеницька земля – 66, 116, 160, 184, 222, 307, 312.
Газениччина – 307.
Галицька земля – 105, 144.
Галкі – 305.
Галків (Голків, Гальково, Гальники) – 101, 107, 156, 160, 285, 305.
Гальково – див. Галків.
Гальники – 157.
Гальники, *куточок села* – 314.
Гальниковські ґрунти – 116, 222.
Гарабурдовщина – див. Харабурдовщина.
Гетьманат – див. Гетьманщина.
Гетьманщина – 223, 231, 270, 272, 279, 283.
Гірманка – 285, 305.
Гірмановський хутір – 305.
Гірманщина – 179, 305.
Гладке поле – 243, 252, 253.
Глибоке, озеро – 70, 130.
Глиненка (Глинянка), річка – 277, 306, 329.
Глиненка (Глинянка), село – 285, 306.
Глуцьк – 48.
Глушеч (Глушец), село – 199, 285, 306.
Глушеч, озеро – 306.
Голенищовська земля – 107, 154, 181, 314.

Голенищовський (Голеничовський) ґрунт – 108, 154, 156.
Голенищовський «остров» – 156.
Голенищовщина – 101, 104, 105, 107, 116, 153, 159, 185, 222, 319.
Голків – див. Галків.
Голобурди – 337.
Голомозівка – 326.
Голубичі – 21, 179, 278, 285, 306, 307.
Гомей – див. Гомель.
Гомейська волость – див. Гомельська волость.
Гомель – 50, 51, 53-55, 57, 58, 62, 73, 78, 167, 218, 232, 234, 236, 253, 256, 258, 272, 340.
Гомельской уезд – 256.
Гомельська волость – 53, 62, 73, 75, 78.
Гомельська область Республіки Білорусь – 6, 198, 291, 297.
Гомельський район Гомельської області Республіки Білорусь – 157.
Гомельські землі – 78, 308.
Гомельщина – 29, 73, 78, 79, 316.
Горбове (Горбово, Горбів) – 173, 175, 278, 285, 306.
Горбол – 273.
Горволь – 32.
Горвольська волость – 32, 53.
Городечна, річка – 197.
Городище, село – 23, 177.
Городище, урочище – 116, 222.
Городнянська сотня – 197, 279.
Городнянський повіт – 291.
Городнянський район Чернігівської області – 166, 317.
Горськ – 55.
Гостятин, хутір – 21.
Грабів – 197, 198, 285, 306.
Грабовський «остров» – 214, 277.
Грезск – 48.
Грилове (Гниле?) озеро – 171.
Грушне (Грушное, Хрушно) – 198, 284, 337.
Гряда – 72. Див. також Рудка, село.
Грядки – 248.
Губарі – 285, 306.
Губичі – 21, 36, 177, 197, 198, 285, 307, 312.
Гуньківка – 285, 307.
Гуньківська Рудня – 307.
Гусейковщина – 179.

Гусинка – див. Густинка.
Густиковська земля – 181.
Густиковський (Гуциковський)
«остров» – 154, 307.
Густиковщина – 162, 279.
Густинка (Гусинка) – 150, 151, 154,
177, 277, 279, 285, 307.
Гучин – 285, 307.
Гушин – 173, 307.
Даничі – 21, 28, 178, 187, 284, 307,
308, 323, 335.
Деражичі (Деражичі) – 180, 199, 284,
308.
Десна, річка – 14, 16, 21-23, 156, 173.
Дикалівка (Дьяхлічі, Дьяхаліха) –
157, 161, 285, 308.
Дніпро, річка – 14-16, 19, 21-23, 43,
53, 55, 57, 67, 69, 73, 75, 78, 79, 96, 97,
100, 110, 112, 113, 123, 130, 131, 135,
137, 197, 198, 213, 216, 231, 235-240,
245-250, 255, 256, 258, 260, 262, 270-
272, 299, 306, 310, 313, 316, 328, 336,
338.
Добрянка – 29, 284, 308.
Довгуни – 285.
Довжик – 285, 308, 319, 321.
Долга, річка – 73.
Долге болото – 73, 197.
Дон, річка – 35.
Дороган (Дороданка, Дорогінка),
річка – 73, 308.
Дороганка, урочище – 73.
Дороге болото – 197.
Дорогінка, село – 179, 285, 308.
Дороданка, село – див. Дорогінка.
Дроків – 53.
Друцьк – 272.
Дулеби (Дулепи) – 45, 161, 284, 308.
Дулебовщина – 116, 222, 308.
Дулепи, річка – 45, 309.
Духанки – 309.
Духівщина (Духовщина, сучасна
Малинівка) – 262, 285, 309, 318.
Дьяхлічі (Дьяхаліха?) – див.
Дикалівка.
Ериловичі – див. Яриловичі.
Європа – 20, 117, 240, 252, 312.
Євсейський ґрунт – 188.
Єдуч (Єзуч), річка – 130.
Єриловичі – див. Яриловичі.
Єськовський ґрунт – 138, 155.
Ждановська земля – 158.
Ждановщина (Ждановщина) – 105,
160, 285, 309.
Жердинська земля – 185.
Жердянина – 105, 160, 285, 309.
Жилічі – 199, 284, 309.
Житомир – 48, 67, 230.
Житомирський повіт – 38.
Жлобін – 272.
Жукотки – 285, 309, 327.
Заболки, урочище – 175.
Заболовесьє – 49.
Загалля – 234, 235, 266.
Задніпров'я – 271.
Законовський ґрунт – 111.
Замглай, болото – 16, 27, 49, 73, 262,
329.
Замглай, річка – 16, 201.
Замглай, смт – 309.
Замглай, урочище – 309.
Замстайловище – 49.
Заоловщина (Захоловщина) – 160.
Див. також Заостровський «остров».
Заостровська земля – 126, 197. Див.
також Заостровський «остров».
Заостровське, озеро – 183.
Заостровський (Захоловський чи
Заоловський) «остров» – 135, 157,
299.
Заостровщина – 43, 157. Див. також
Заостровський «остров».
Запесок, озеро – 135.
Заревська земля – 310.
Заревський «остров» – див.
Зарецький «остров».
Заревщина – 285, 310.
Зарецький (Заревський, Заровський)
«остров» – 65, 155, 160, 310, 328, 338.
Захоловська (Заостровська) земля –
105, 182. Див. також Заостровський
«остров».
Захоловський «остров» – див.
Заостровський «остров».
Захоловщина (Заостровщина) – див.
Заостровщина.
Збараж – 235.
Збуковщина – 186.
Звенигород – 37.
Звеничів, горощище – 23.
Зичинський «остров» – 182.
Злів – 194, 284, 317, 318.
Злівський ґрунт – 126, 194.
Злівщина – 116, 222.

Зметнів – 175.
Змії, озеро – 70, 110, 130.
Змії, урочище – 116, 222, 300, 310, 337.
Змії, хутір – 41, 62, 284, 310.
Зміївське озеро – див. Змії, озеро.
Зміївський «остров» – 62, 110, 116, 214, 222, 300, 310.
Зміївщина – 310.
Золота Орда – 284.
Зубаський курінь – 279.
Зубахи – 285, 299, 310.
Івангородська сотня – 219.
Ігоровщина (Угорівщина) – див. Утовщина.
Ізбінь (Ізбим) – 199, 239, 285, 310.
Ізбінь, озеро – див. Ізбінське озеро.
Ізбінське озеро – 110, 310.
Іруловщина – див. Яриловщина.
Ісакевичі (Ісаковичі, Ісаковичі, Сакевичі) – 78, 197, 199, 238, 239, 284, 310.
Ічнянський полк – 274.
Йолча (Левча, Юльче) – 137, 151, 152, 172, 192, 198, 285, 310, 311.
Казанське ханство – 35.
Казань – 47.
Камбар (Kambar) – м. Камбрі графства Генегау, Англія – 92.
Каменка – див. Кам'янка.
Каменське – див. Кам'янка.
Кам'янка – 197, 199, 252, 262, 285, 311.
Канів – 37, 70.
Канівський повіт – 38.
Карачов – 50.
Карачовська волость – 51.
Карольчиці – див. Корольча.
Карпіловщина – 285, 311.
Кархівка – 285, 311.
Катержинська (Катержинська, Котченська) земля – 105, 116, 156, 222, 325.
Катержинщина – 160.
Кезі – 285, 311.
Київ – 13, 16, 30-31, 37, 45, 48, 53, 57, 67, 83, 93, 95-97, 100, 116, 127, 141, 235, 242, 253, 263-267, 271, 322.
Київська земля – 23, 29-31.
Київська Русь – 22, 23, 26, 282, 321.
Київське воєводство – 6, 8, 10, 13, 37-40, 45, 70, 80, 96, 97, 99, 103, 122, 148, 150, 158, 161, 170, 172, 179, 188, 195, 198, 200, 202, 207, 209, 228, 230, 231, 236, 267, 269, 282, 284, 285, 288, 289, 292, 298, 320.
Київське князівство – 30, 37, 284, 297.
Київський повіт – 38.
Київський полк – 224, 255, 281.
Київщина – 8, 23, 30, 35, 40, 43, 46, 52, 67, 97, 216, 235, 269.
Киселівка, село Ріпкинського району – 194, 285, 311.
Киселівка, село Чернігівського району – 311.
Кисле – див. Кислі.
Кисле, *слобідка* – 312.
Кислі (Кисле), *село* – 42, 285, 311, 313.
Кликов «остров» – 312.
Кликовичі – 199, 284, 312.
Клонів – 28, 285, 312.
Ковпиничі (Колпень) – 75, 137, 161, 162, 169, 185, 284, 312, 313.
Кодак – 193, 216.
Кожухов – 182, 285, 312.
Козарки – 179.
Козацький Пісок – 247.
Козел (Михайло-Коцюбинське) – 34, 284, 312, 313, 317.
Козел, річка – 201.
Козелець – 166, 271.
Козероги – 75, 313.
Козленичовщина – 175.
Козли – 285, 307, 312, 317.
Козляничі – 173.
Козлянський курінь – 279.
Колибань – 78.
Колодовиці (Колоджовичі) – 62, 73, 75, 79, 137, 201, 284, 313.
Колодичі – див. Колодовиці.
Колодяжне (Колодязьки) – див. Колодовиці.
Коломийці – 285.
Колочин – 75, 313.
Колпень – див. Ковпиничі.
Комарівка (сучасна Чижівка) – 285.
Коморов – 144.
Кондрашевського хутір – 328.
Конотоп – 57, 172.
Конотопська сотня – 219.
Константинополь – 144.
Кораблище, озеро – 19.
Кореличі – 252.

Корен, діброва – 135.
Корленичі (Козленичі) – 173, 313.
Див. також Козляничі.
Коробки (Коробков) – 227, 285, 310, 313.
Коробковщина – 313.
Королецька (Кролевська) пасіка – 154, 162, 181.
Королецька земля – 154.
Королецька оранка – 156.
Корольча (Карольчиці) – 42, 45, 285, 311, 313, 316.
Коропський район Чернігівської області – 314.
Коростинка – 182, 285, 314.
Корчев'є (Корчев'я) – 285, 314.
Котченська земля – 107, 116, 197, 222.
Кочержинська земля – 182.
Кошівка (Кошони, сучасна Редьківка) – 199, 285, 314, 329.
Кошони – див. Кошівка.
Красківське (Красковське) – 6, 107, 232, 285, 300, 314, 323.
Красковське – див. Красківське.
Красковський «остров» – 154, 156.
Красковський борок – 162, 336.
Красковський курінь – 279.
Красковщина – 45, 156, 277.
Красна Гряда – 107, 154, 162, 173.
Красная Гряда, «остров» – див.
Красна Гряда
Красне – 285, 315.
Красноградський «остров» – 116, 156, 222, 314.
Красовка – 179.
Кратинь (Кротин) – 285, 315.
Кременецька волость – 191.
Кривиці – див. Кривичі.
Кривицька оранка – 136.
Кривичі (Кривиці) – 101, 161, 284, 315.
Кривичі, урочище – 136.
Крим – 67, 192.
Кримська Орда – 60, 69.
Кричев – 257, 272.
Кролевець – 271.
Круки (Крюки) – 198, 285, 315.
Кувечицька земля – 101, 104, 116, 121, 129-130, 136, 145, 154, 157, 159, 162, 164, 182, 188, 222, 333, 334, 336.
Кувечицький «остров» – 109.
Кувечицький ґрунт – 43, 105, 154, 159, 176, 323.
Кувечичі – 43, 44, 62, 105, 176, 284, 302, 309, 311, 315, 323, 333.
Кувечиччина – 136, 178, 185.
Кукарі – 36, 41, 109, 285, 315.
Кукарські острови – 316.
Куликівський район Чернігівської області – 166, 304, 306, 322, 323, 336.
Лебедине болото – 201.
Левковичі – 251.
Левоновщина – 179.
Левоньки – 142, 179, 184, 285, 316, 319, 320, 337.
Левча – див. Йолча.
Лежничі, хутір – 316.
Лесичі (Лежичі, Лежничі, Лисичі) – 104, 129, 160, 162, 164, 185, 284, 316.
Лесунова хутір – 328.
Лисица – 274.
Ліси Борки – 301, 336, 338.
Листвен (Малий Листвен) – 21, 26, 29, 73, 78, 111, 138, 173, 175, 284, 318, 319, 323, 327.
Листвен, городище – див.
Лиственське городище.
Лиственська земля – 180, 189.
Лиственське городище – 23, 73, 173.
Лиственський «остров» – 45, 138, 153, 173, 175, 189, 308, 330.
Лиственський ґрунт – 153, 181.
Лиственщина – 116, 161, 173, 186, 222.
Литва – 29, 48, 51, 53-57, 67, 75, 78, 214, 272.
Литвиновщина (Лиственщина?) – 173.
Литовская земля – 146.
Литовська держава – 52, 66.
Лівобережжя – див. Лівобережжя Дніпра.
Лівобережжя Дніпра – 16, 79, 97, 191, 197, 198.
Лівобережна Україна – 4, 26, 27, 57, 101, 172, 230, 235, 253, 254, 257, 260, 290.
Лідський повіт – 247.
Ліски, млин – 316.
Лісківка – 285, 316.
Лісостеп – 25.
Лови – 285.
Ловинь (Ловня) – 316.
Лоев – 21, 36, 63, 112, 113, 116-118,

126, 128, 130, 133, 134, 137, 144, 147, 164, 165, 169, 170, 197, 198, 199, 212, 215, 218, 219, 222, 223, 231-235, 237-243, 245, 248, 251-256, 258, 260, 262, 263, 265-273, 287, 291-293, 295, 296, 310, 321.

Лоева Гора (Верхній Лоев, Старий Лоев) – 54, 69, 112, 113, 116, 117, 165, 199, 284, 291-293.

Лоевка, річка – 113, 240.

Лоевська волость – 196, 197.

Лоевська сотня – 219, 293.

Лоевське староство – 6, 128, 138, 140, 144, 146, 158, 162, 165, 170, 171, 197-200, 203-206, 213-216, 219, 231, 232, 269, 272, 273, 290, 292, 293, 296, 337, 340.

Лоевський район Гомельської області Республіки Білорусь – 299, 300, 310, 312, 313, 321, 326.

Лоевщина – 30, 273, 293.

Лоегорське староство – див. Лоевське староство.

Лондон – 92.

Лопатні (Лопатин) – 197, 198, 262, 285, 316

Лопатні (Патін, Патні) – 78, 174, 284, 317.

Лосинівка – 175.

Луб'яний «остров» – 166, 201.

Любетькой уезд – 146.

Любець – 16.

Любецька волость – 6, 21, 30, 32, 34, 37-41, 44, 55-57, 62, 63, 68, 69, 71-73, 75, 77-80, 85, 96, 180, 184, 196, 282, 284, 288, 308, 320, 321, 324, 336.

Любецька околиця – 6, 16, 27, 33, 36, 45, 56, 65, 156, 179, 187, 197, 219, 287.

Любецька округа – 14, 24, 29, 36, 56, 92, 221, 312, 317, 322, 324, 327, 336.

Любецька сотня – 6, 223, 279, 280, 283, 285.

Любецьке староство – 4, 6-9, 11-13, 20, 81-83, 97, 99, 103, 108, 110, 115, 116, 123, 128, 134-136, 138-140, 142, 144, 146, 147, 158, 162, 163, 165-167, 170-174, 177-180, 184, 188, 190-194, 196-200, 202-208, 213-216, 219, 224, 227, 235, 269, 271, 272, 278, 282, 283, 285, 287, 289, 290, 292, 298, 299, 301, 302, 304-306, 315, 319, 325, 327, 331, 337, 338, 340.

Любецький «остров» – 166.

Любецький курінь – 279.

Любецький обвод – 38.

Любецький повіт – 38.

Любецькі землі – 55.

Любеч – 6, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 17, 19-21, 23-27, 29-33, 35-41, 46-59, 61-64, 66, 67, 69, 70, 75, 80-101, 105, 107, 111, 112, 117, 118, 121, 127, 128, 130, 131, 133-135, 137, 138, 140, 141, 143-148, 160, 162, 164, 168-170, 172, 173, 175, 181, 189, 190, 196-198, 204, 206, 207, 212, 215, 216, 218, 219, 223, 226, 230, 232-234, 253-256, 259, 262-275, 277, 280-282, 284, 287-291, 294, 297-302, 304-306, 308-310, 312, 314-319, 321, 322, 324-326, 328, 330, 336-338.

Любча, смт., Новогрудського району Гродненської області Республіки – 40.

Ляхова Гора – 238.

Мажугівка – 201.

Макововська земля – 109.

Макововщина – 116, 157, 161, 222, 285, 317. Див. також Тупичівка.

Макошин – 26.

Мала Весь – 177.

Малежин (Маложин, Малезін) – 135, 152, 161, 162, 185, 199, 285, 317.

Малезін – див. Малежин.

Малижын – див. Малежин.

Малий Зліїв – 19, 194, 317.

Малий Листвен – див. Листвен.

Малинівка, село Ріпкинського району – 262, 318.

Малинівка, село Чернігівського району – 334.

Малиновська (Малковська) земля – див. Мотковська земля.

Малиновщина (Мотковщина, Мотківщина) – 137, 285, 318.

Малі Осняки – 324.

Маліковська земля – див. Мотковська земля.

Малковська земля – 108, 109, 184.

Малковська земля – див. Мотковська земля.

Малож, урочище – 317.

Маложин – див. Малежин.

Маньки (Манки) – 285, 318.

Маньківська криниця, озеро – 316.

Марковичі – 75.

Матіїв Ріг – 125.

Мацківський лог – 201.
Мглин – 53.
Мена – 57, 167, 217.
Менськ – 272.
Меховщина – 197.
Мечалоский «остров» – 169.
Миси – 41, 285, 299, 319, 332. Див. також Голеношовщина.
Мито, болото – 299.
Мишуковський ґрунт – 176.
Мишуковський хутір – 319.
Мишуковщина – 116, 222, 285, 319.
Див. також Бровенщина.
Мікренський «остров» – 89, 120, 319.
Мікренський ґрунт – 101, 184.
Мікренщина – 285, 319.
Мілкфвщина – 278.
Мінська губернія – 296.
Мінське воєводство Речі Посполитої – 293.
Мінський повіт – 116.
Міховщина – 116, 222.
Мньов (Мниво) – 180, 285, 320.
Могильов – 272.
Мозир – 48, 219, 232, 239.
Мозирський повіт – 38, 231, 298.
Мокрі Велички – 302, 317, 320.
Молотін – 78.
Молочки – 285, 320.
Молчановщина – 116, 222.
Моравельська земля – 42, 43, 155.
Див. також Семаковська земля.
Моравельщина – 70, 106, 116, 160, 185, 222.
Моравінська (Моравельська?) земля – 105, 160.
Москалі – 36, 285, 320.
Москалі, хутір – 321.
Москальська гать – 321.
Москва – 13, 45, 50, 53, 57, 60, 67, 69, 78, 82, 108,
Московська держава – див. Велике князівство Московське.
Московське князівство – див. Велике князівство Московське.
Московщина – 54, 83, 91, 97, 128, 141, 142, 153, 180, 317, 321, 339.
Мотковська (Малиновська, Маліковська, Малковська) земля – 36, 107, 110, 116, 137, 156, 159, 181, 222, 315, 334.
Мотковщина – 318.

Моточки, хутір – 318.
Мохнатин – 179, 201, 285, 321.
Мохнатинська слобідка – 201, 321.
Мохначі – 21, 285, 321.
Мохначівський ґрунт – 326.
Мохов – 21, 44, 75, 158, 197, 199, 284, 313, 321.
Моховщина – 44, 116, 157, 160, 182, 222.
Мстиславль – 272.
Муравейка – 173.
Муравейська земля – 186.
Муравейщина (Мурашковщина) – 285, 321, 324.
Муравля, річка – 321, 324.
Мутичів – 179.
Навози (Дніпровське) – 31, 32, 48, 180, 284, 322.
Навозь – див. Навози.
Нагаловичі – 168.
Назерич – 157.
Невель – 272.
Неводове, озеро – 160.
Неданчицька земля – 105, 160.
Неданчичі – 21, 28, 86, 105, 110, 121, 156, 183, 284, 300, 301, 315, 319, 322, 324, 333, 336.
Немильня, річка – 57, 107, 308.
Непушиці – 23, 284.
Нерадзичі (Нерадча) – 157.
Нерадча, урочище – 157.
Нестеровський ґрунт – 188.
Нижній Лоев – 117, 296.
Ніжин – 166, 253, 271.
Ніжинський полк – 224, 254, 272, 273, 274, 279, 281.
Новгородок Северский – див.
Новгород-Сіверський.
Новгород – 16, 47.
Новгород-Сіверське князівство – 202.
Новгород-Сіверський – 50, 53, 58, 146, 168, 212, 217, 225.
Новгород-Сіверщина – 327.
Новий Бихов – 272.
Новий Білоус (Ляхів Білоус, Євтухів Білоус, Хомин Білоус) – 285, 314, 322.
Нові Яриловичі – 339.
Новобілоуська сотня – 279.
Новогрудок – 60.
Новогрудський повіт – 59.
Новоз – див. Навози.
Новосілки (Новоселки, Новоселиця)

– 100, 157, 197, 199, 262, 285, 322.
 Обиймецька земля – 101, 104, 187, 188, 332.
 Обиймовщина – 105, 107, 116, 159, 185, 222, 285, 322.
 Овдієвка – 285, 323.
 Овдіївщина, урочище – 306.
 Овруцьке староство – 191.
 Овруцький повіт – 38.
 Овруцький полк – 236, 251.
 Овруч (Овручье) – 48, 67, 172, 196, 265.
 Овручье – див. Овруч.
 Озаревич (Озаревичі) – див. Асаревичі.
 Асаревичі.
 Озерки (Ржерки) – 187, 285, 323.
 Олександрівка Друга – 302. Див. також Брехунівка.
 Олексівський ґрунт – 299.
 Олексівщина – 102, 285, 323.
 Олексіївська земля – 116, 160, 222.
 Оленичівщина – 156, 187, 285, 323.
 Оленичовщина (Оленішовщина) – див. Оленичівщина.
 Оленічевська земля – 104, 186.
 Олешня – 285, 304, 323, 333.
 Олифіровщина – 116, 136, 161, 222, 285, 323.
 Ольсохівка (Ольсох, Ольсовка) – 73, 285, 323.
 Ольсоховський ґрунт – 73.
 Онопрійковський ґрунт – 111.
 Оргоща (Оргощ, Рґощ) – див. Рогоща.
 Орда – 30, 288.
 Орлине гніздо – 73.
 Орловка – 285, 323.
 Орловщина – 116, 222.
 Орша – 60.
 Осейкі (Севкі, Осека, Осетик) – 153, 161, 162, 173, 185, 285, 324.
 Осека – див. Осейкі.
 Осетик – див. Осейкі.
 Османська імперія – 194.
 Осняки (Великі Осняки) – 150, 171, 175, 178, 277, 285, 324.
 Осняковщина – 116, 189, 222.
 Осоричі – див. Асаревичі.
 Осоровичі – див. Асаревичі.
 Остер – 35, 37, 57, 61, 70, 92, 127, 166, 172, 217, 253, 271.
 Остерське староство – 191, 200.
 Остерський повіт – 38.
 Пакуль – 143, 180, 284, 306, 324, 338.
 Пакулька, річка – 16, 72, 105, 136, 162, 197, 301, 336.
 Пакульська волость – 101, 338.
 Паличі – 273.
 Паристе, болото – 16, 24, 27, 262, 335.
 Патін (Патні) – див. Лопатні.
 Пекаров – 175.
 Пеневщизна – див. Пенезеївщина.
 Пенезеївщина (Пеневщизна, Піновщина) – 101, 104, 110, 116, 160, 185, 222, 324.
 Пенезеївська земля (Пенезеївщина) – 110, 116, 222, 285.
 Пересаж – 21, 142, 262, 284, 324.
 Переяслав – 128, 195, 229, 271.
 Переяславський полк – 255.
 Переяславщина – 29, 152.
 Пероцьке добра – 337.
 Пероцьківщина – 101, 102, 150, 159, 164, 181, 301, 333, 335.
 Пероцьк (Пероцьке) – 55, 150, 284, 329.
 Пероцька земля – 101, 116, 136, 150, 173, 181, 189, 222, 306, 307.
 Пероцькі ґрунти – 178.
 Пероччина – 178.
 Песча, ліс – 101, 135, 338.
 Песча, річка – 101.
 Песча, село – 135.
 Петрики – 285, 324.
 Петрушин (Петрушине) – 167, 173, 201, 285, 325, 331.
 Петруші – 27, 285, 325.
 Петрушівський ґрунт – 178.
 Петрушкино – 167.
 Пилипча – 285.
 Пилипча, млин – 277.
 Пилява – 219.
 Пирятин – 78.
 Пищаківський ґрунт – 326.
 Пищики (Піщики) – 284, 325.
 Північне Лівобережжя – 11, 140, 282.
 Пієрка (Пієрки, Пірки) – 78, 198, 285, 325.
 Пізнопали – див. Позноховичі.
 Пінськ – 67, 92.
 Пінський повіт – 106.
 Пірочизна – 178.
 Пісочинка, земля – 285, 328.
 Пісочинка (Пісочинка), річка – 16,

306, 328.
Пісочна (Пісчана, Пісочинська) земля – 44, 105, 157, 160, 182, 197, 328.
Пісчана земля – див. Пісочна земля.
Піщаківський ґрунт – 326.
Пішки (Пишки) – 41, 321.
Плехов (Пльохів, Плехово, Плохів, Плехів) – 29, 72, 142, 155, 187, 201, 202, 284, 323, 326.
Плоский ліс – 55.
Пльохівський ліс – 201.
Погариська земля – 102, 104, 107, 116, 160, 222.
Погарище – див. Погорільці.
Погорілець – див. Погорільці.
Погорільський (Погариський) ґрунт – 107, 130, 145, 175, 182, 299.
Погорільці (Погарище, Погорілець) – 107, 182, 285.
Погорільщина – 102, 326.
Погост – 48.
Подніпров'я – 19, 58, 191, 272.
Познаполь – 174.
Познаховщина – 181.
Позноховичі (Позняковичі, Пізнопали) – 75, 121, 162, 173, 178, 197, 199, 262, 284, 305, 325.
Позноховська земля – 157, 305.
Позноховський ґрунт – 154, 305.
Позняковичі – див. Позноховичі.
Полісся – 15, 25, 67, 236, 272.
Половецький хутір – 25.
Полоцьк – 60, 236, 272.
Полтава – 127.
Полуботки – 143, 174, 285, 326.
Полуботки, слобідка – 174, 326.
Польша – 34, 63, 67, 96, 229, 336.
Поповичі (сучасний Первомайськ) – 199, 284, 326.
Поруб, городище – 23.
Посохівка – 314.
Постовбиця (сучасні Вербичі) – 277, 285, 303, 326.
Постовбиця, урочище – 177.
Посудевська Рудня (сучасна Пролетарська Рудня) – 327.
Посудевський хутір – 327.
Посудевщина – 45, 285, 327.
Посудич (Посудовщина) – 327.
Посудово – 327.
Почеп – 53, 111, 120.
Правобережжя – див. Правобережжя
Дніпра.
Правобережжя Дніпра – 16, 75, 192, 197, 198, 229, 231, 237, 257, 272, 291, 300, 328, 331, 336, 338.
Пресмик (Пресмич), «остров» – 44, 157, 160, 327.
Придніпровська низина – 15.
Прилуцький полк – 274.
Прип'ять, річка – 32, 60, 237, 238, 240.
Присторонський «остров» – 214.
Присторонь – 265, 286, 327.
Просмичі – 314.
Просмичі (Пресмич, Пресмик) – 160, 182, 284, 312.
Пузики – 285, 327.
Пузиковська оранка – 174.
Пузиковщина – 176.
Пуста Гряда – 75, 313.
Путивль – 48, 53, 55, 57, 58, 67, 152.
Путивльський повіт – 38.
Пушкарі – 45, 65, 285, 318, 327, 328.
Пушкарівський ґрунт – 126.
Пушкаровський плац – 137.
Пушкаровщина – 116, 222.
Пушкіне (Пушкін) – 285, 328.
Раділовщина – див. Радульщина.
Радогощ, місто – 53, 55, 111, 120.
Радуль – 26, 65, 155, 262, 284, 310, 328, 338.
Радуль, озеро – 284.
Радульщина (Раділовщина, Радутовщина) – 116, 157, 222, 284, 328.
Радутовський «остров» – 65, 116, 155, 310, 328.
Радутовщина – див. Радульщина.
Радутъє – 284.
Разгром, урочище – 248.
Рашківка – 328.
Рашкова Слобода – 285, 328.
Ргошъ – див. Рогоша.
Редьківка (Радьківка), село Ріпкинського району – 285, 314, 329.
Редьківка, село Чернігівського району – 314, 329. Див. також Кошівка.
Репки – див. Ріпки.
Речиця – 53, 67, 117, 218, 219, 236-238, 240, 242, 251, 266, 272, 273.
Речицька волость – 53, 79.
Речицький повіт – 79, 293.

Речницький повіт Мінського воєводства Великого князівства Литовського – 273.
 Речницький полк – 218, 274.
 Речницький район Гомельської області Республіки Білорусь – 234, 240.
 Ржавиця, річка – 201.
 Рильськ – 50, 53.
 Рихли – 314.
 Ріпки – 150, 178, 254-256, 259, 261, 262, 277, 285, 301, 329, 335. Див. також Переще.
 Ріпкинський ґрунт (Пероцківщина) – 333.
 Ріпкинський район Чернігівської області – 6, 287, 299-329, 331-337, 339.
 Ріпкинщина – 320, 321, 333.
 Річ Посполита – 6, 7, 9, 10, 13, 32, 57, 79, 87, 93, 94, 97, 127, 128, 139-144, 149, 165, 170, 171, 189, 194, 206, 207, 224, 267, 269, 271, 272, 277, 282, 285, 289, 292, 293, 296, 335.
 Роголовщина – 153.
 Рогачов – 272.
 Рогозькі землі – 126.
 Рогоща (Ргощъ, Рогощъ, Оргоща) – 19, 21, 26, 49, 126, 176, 179, 192, 276, 284, 329.
 Рогощанський ґрунт – 116, 176, 222.
 Розпаші (Розпаси) – 159, 160, 285, 329, 332.
 Розсудевська земля – 100, 105, 109, 161, 222, 329.
 Розсудевщина – 45, 135, 160, 162, 185.
 Розсудів – 100, 285, 329.
 Роїська (Ройська) сотня – 279.
 Роїська слобода – 276, 330.
 Роїще – 173, 285, 301, 330, 332.
 Роїщенський ґрунт – 156, 301.
 Ромни – 167, 253.
 Російська держава – 13.
 Російська імперія – 296, 298.
 Росія – 328.
 Рославль – 257.
 Рось, річка – 25.
 Руда, річка – 29, 72, 197.
 Рудка (Грядя) – 72, 176, 285, 330.
 Рудка, річка – 201.
 Рудники – 176.
 Савичі – 66, 78, 121, 198, 235, 285, 330.
 Самойловська земля – 44, 158.
 Самойловщина – 285, 330.
 Санкт-Петербург – 13.
 Сваричовка, хутір – 335.
 Свинопускна дуброва – 277.
 Свинопускна слобідка – 277.
 Свинопухи (Вишневе) – 284, 285, 331.
 Свинопухи, річка – 284.
 Свинь, річка – 201.
 Свішень, річка – 73, 105,
 Святе, озеро – 100, 135.
 Святоє, озеро – див. Святе, озеро.
 Северські землі – 60.
 Севкі – див. також Осейкі.
 Селець (Сельці), село – 78, 199, 285, 331, 336.
 Селець, озеро – 331.
 Семаки – 43, 142, 285, 299, 321, 331.
 Семаковська (Моравельська) земля – 43, 155, 331.
 Семаковщина – 116, 222.
 Семендеї (Семендяєво) – 285, 331.
 Семендеїщина – 116, 222.
 Семенич (Семеничов) борок – 101, 159.
 Сєнюки – 285, 331.
 Середнє Подніпров'я – 15, 25.
 Серкі – 180.
 Серхова папша – див. Сірховська оранка.
 Сибереж – 21, 26, 49, 151, 169, 173, 175, 201, 284, 331.
 Сибрезь – див. Сибереж.
 Синєць, річка – 197.
 Синєць, хутір – 197.
 Сіверська земля – 21, 58, 229.
 Сіверщина – 29, 172, 180, 216.
 Сільчанська земля – 44, 157, 182, 186, 301.
 Сільчанський ґрунт – 331.
 Сільчанщина – 101, 104, 105, 109, 116, 159, 160, 182, 185, 222.
 Сірхове (Шерхово, Серхово, Серкі) – 105, 285, 329, 332, 334.
 Сірховська діброва – 101, 160, 338.
 Сірховська оранка (Сірховське поле, Сірховська розпаш) – 102, 110, 137, 157, 159, 164, 173.
 Сірховщина (Сірховщина) – 102, 104, 105, 109, 121, 159, 329, 332.

Скиданська земля – 186.
 Скитки – 285, 332.
 Скиток – 332.
 Скриниця, річка – 201.
 Скугаревський ґрунт – 311.
 Скугарі – 41, 285, 311, 332.
 Слобідка – 75, 175.
 Слуцьк – 272.
 Смеловичі – 272.
 Смоленськ – 29, 53, 58, 60, 141, 150, 167, 177, 257, 261, 272, 292.
 Смоленське воєводство – 214, 215, 290.
 Смоличевщина – 116, 222.
 Смоличівка (Смолигівка, Смоліголова, Смолиголівка) – 101, 102, 105, 121, 159, 160, 278, 285, 332, 335.
 Смоліголова, річка – 332.
 Смоліголівський «остров» – 332.
 Смяч, річка – 197.
 Снитки, хутір – 169.
 Снов, річка – 78.
 Сновськ – 312.
 Сновська тисяча – 202.
 Снов'янка – див. також Борки.
 Снятин – 107.
 Снятинська земля – 44, 107, 157, 333.
 Снятинщина – 160, 285, 332.
 Сож, річка – 16, 55, 57, 73, 78, 107, 112, 135, 215, 235, 236, 239, 240, 245, 255, 256, 258, 299, 308, 336, 340.
 Соколине Гніздо – 73.
 Солоні Ями, урочище – 137. Див. також Ковпиничі.
 Сосниця – 217.
 Сосницька сотня – 219.
 Сосницький район Чернігівської області – 313, 323.
 Станецьке – 332.
 Старий Бихов – 273.
 Старий Білоус – 284, 333.
 Старий Зліїв – 194, 317.
 Старий Лоев – див. Лоева Гора.
 Старі Храковичі – див. Хрековичі.
 Старі Шумани – 339.
 Стародуб – 48, 50-54, 57, 58, 69, 82, 92, 111, 120, 141, 167, 217, 234, 236, 253, 256.
 Стародубське озеро – 201.
 Стародубський повіт – 214, 215, 290, 292.
 Стародубський полк – 272, 281.
 Стародубський уділ – 73.
 Стародубщина – 78, 117, 172.
 Стоборовщина (Стоборовщина) – 105, 160, 285, 333.
 Стокгольм – 128.
 Стрижень, річка – 16, 201.
 Сукачовщина – 116, 136, 154, 161, 222, 285, 333.
 Суличівка – 276, 285, 333.
 Сура, діброва – 135.
 Сухий Вир – 285, 304, 333.
 Сухий Вир, болото – 73.
 Сухий Вир, річка – 57, 73, 197, 333.
 Сухі Велички – 320.
 Суховейський «остров» – див. Суховирський острів.
 Суховирський острів.
 Суховирське болото – 333.
 Суховирський ґрунт – 73, 330, 332.
 Суховирський острів – 44, 107, 333.
 Суховирщина – 158, 160, 333.
 Східна Європа – 57.
 Сябрічі – див. Сядричі.
 Сядрин – див. Сядричі.
 Сядринський острів – 333.
 Сядричі (Сябрічі, сучасна Деснянка) – 174, 175, 284, 333, 334.
 Табаївка (Табалівка, Тобалівка, Тобаївка) – 44, 285, 334.
 Тамарівка (Чорторійка) – 334.
 Тарасевичеві Велички (Тараса Шевченка) – 44, 285, 301, 320, 334.
 Татарине – 36, 156, 284, 318, 332, 334.
 Див. також Мотковщина.
 Татарине, хутір – 335.
 Татарський брід – 116, 165, 252.
 Творичовський «остров» – 101, 285.
 Творичовський борок – 55, 336.
 Творичовський ліс – 102.
 Творичовщина – 335.
 Темнолуґ, урочище – 336.
 Терехівка – 285, 317, 335.
 Терно (Тесни?), озеро – 171.
 Терюха, річка – 57.
 Тесновий ліс – 72.
 Тисовські дачі – 73.
 Товстоліси – 143, 285, 335.
 Товстоліси, хутір – 335.
 Томарівка – 116. Див. також Чорторійка.
 Трубецьк – 53.
 Трубецьке староство – 215.

Трубчевськ – 214.
Трухановщина – 44, 116, 136, 161, 222, 334. Див. також Табаївка.
Тулія – 335.
Тупичів – 34, 62, 317.
Тупичівка – 34, 62, 285, 317. Див. також Макововщина.
Тупичівський хутір – 109.
Турич (Туриш, Скуриш), «остров» – 101, 150, 173, 284, 335.
Туриш (Скуриш), ставок – 55.
Турищев – 197.
Убежичі – див. Убіжичі.
Убідський «остров» – 175, 333.
Убідь, річка – 175, 313, 333.
Убіжичі – 21, 24, 27, 284, 331, 335.
Уборок (Уборки), село – 78, 336.
Уборок, урочище – 301.
Угли, село – 336.
Углова Рудня (Угловщина) – 336.
Угловка – 336.
Угловський хутір – 336.
Угловщина – 78, 285, 336.
Україна – 5, 192-194, 228, 254, 257, 270-272, 282, 316, 317.
Україна-Русь – 21, 308-310, 312, 315, 325.
Унучки – 285, 305, 334.
Упитський повіт – 268.
Усетецький (Устимовський?) «остров» – 116, 138, 222, 284, 336.
Усціховська земля – див. Учіківська земля.
Уткіровська земля – 186.
Утовщина (Уткіровщина, Учіковщина) – 73, 284, 336.
Уть, річка – 16, 57, 73, 336.
Учіківська земля – 157, 180.
Фаевский ґрунт – 336.
Фаївка (Хаєвка, Хваєвка) – 284, 336.
Фаївщина – 175.
Фойники – 273.
Харабурдовщина – 42, 104, 116, 175, 185, 222, 337.
Хатановичі – див. Антоновичі.
Хименчизна – див. Хмельниччина.
Хмельниця (Хмільниця) – 42, 173, 179, 186, 201, 202, 285, 337.
Хмельничка (Хмільниця), ручай – 42, 201, 337.
Хмельниччина – 42, 105, 157, 160, 182, 186, 337.
Холмеч – 240, 241.
Холмиця – 273.
Холхола (Олхола), річка – 73, 323.
Хоробриця – 189.
Хотимль – 50.
Хотимльська волость – 51.
Храпате – див. Воротець.
Хрековицька оранка – 164.
Хрековицькі землі – 327.
Хрековичі (Старі Храковичі) – 44, 104, 121, 129, 157, 160, 185, 199, 284, 316, 337.
Хрестовське – 199.
Хриковщизна – 185.
Хрушно – див. Грушне.
Церковище (Новоукраїнське) – 178, 285, 337.
Церковище, урочище – 177.
Чавлінки – 157, 337.
Чавлінки, «остров» – 285.
Чавлінки, земля – 157.
Чарнецька слобода – 179, 337, 338.
Чарничин ліс – 55, 150, 337.
Чарничина діброва – 101, 337.
Чемериси – 35, 36, 284, 338.
Чемериси, річка – 16, 36, 338.
Черв'яки – 285, 338.
Черв'яковський ґрунт – 326.
Черкаси – 37, 48, 67, 70, 108.
Черкаський полк – 117.
Черкаський повіт – 38.
Чернів – див. Чернотичі.
Чернігів – 11, 12, 17, 21, 23, 25-27, 48, 50, 51, 53-55, 57, 58, 68, 69, 78, 82, 92, 93, 101, 111, 120, 128, 140, 142, 143, 147, 155, 166, 167, 172-174, 200, 202, 206, 217-219, 225, 230, 231, 234, 236, 253, 255, 263-265, 271, 301-303, 317, 320-322, 324, 329, 339, 340.
Чернігівська земля – 24, 62, 72, 79, 177.
Чернігівська область – 5, 183.
Чернігівська сотня – 219, 279.
Чернігівське воєводство – 10, 168, 200, 202, 212, 217, 228, 253, 267, 269, 287.
Чернігівське князівство – 6, 19, 36, 202, 284.
Чернігівський повіт – 49, 174, 215, 340.
Чернігівський полк – 6, 219, 222, 224-226, 228, 233, 234, 243, 245, 254, 266,

268, 270, 272-274, 279-281, 283, 285, 293, 322, 339.
 Чернігівський район Чернігівської області – 166, 299-303, 305, 308, 309, 311, 312, 315-317, 319-327, 329-330, 332-334, 335-338.
 Чернігівщина – 4, 5, 29, 49, 57, 71, 142, 143, 149, 151, 165, 174, 217, 269, 282, 325, 335, 339.
 Чернігово-Сіверська земля – 28, 29, 97, 111, 120, 139, 140, 180, 199-200, 206,
 Чернігово-Сіверщина – 6, 7, 9, 10, 15, 16, 34, 67, 80, 143, 149, 150, 166, 174, 176, 190, 207, 214, 282, 283.
 Черніковський Лужок – 157, 338.
 Чернотичі (Чернів) – 284, 338.
 Черпетове – 56.
 Чертеж (Тертеж, Чертьож) – 101, 160, 285, 338.
 Чечерськ – 253, 272.
 Чечерські землі – 55.
 Чигирин – 268, 277.
 Чигиринський полк – 227.
 Чижівка – див. Комарівка.
 Чисті Лужи – 285, 338.
 Чернобиль – 5, 6, 32, 48, 70, 234, 236, 249, 255, 265.
 Чернобильська волость Київського воеводства – 79, 320, 322.
 Чернобильський повіт – 38.
 Чернобильський полк – 236.
 Чортовщина (Чортовщина, Чортиковщина) – 116, 175, 222, 334.
 Чорторій, ліс – 334.
 Чорторійка (Чарторійка, Чарторійщина) – 116, 173, 222, 285, 334. Див. також Томарівка.
 Чорторыск – 48.
 Чуднов – 48.
 Шерхове – див. Сірхове.
 Шерховщина – див. Сірховщина.
 Шестовиця – 201.
 Шибиринівка – 102, 285, 338.
 Шибиринівські ґрунти – 116, 222, 339.
 Шибиринівські землі – 339.
 Шумани – 285, 316, 339.
 Шуковська земля – 42, 45, 184, 187, 311, 313.
 Шуковський ґрунт – 335.
 Шуковщина – 42, 45, 116, 160, 162, 184, 222, 229.
 Щуровщина (Щуковщина?) – 106.
 Юльче – див. Йолча.
 Юркове (Юшковське) урочище – 157.
 Юшковська (Юрковська) земля – 65, 100, 116, 155, 182, 222, 328.
 Юшковська пашня – 156, 186.
 Юшковщина – 160.
 Ямище – 285, 339.
 Яриловицька земля – 116, 222.
 Яриловицький скиток – 339.
 Яриловицькі ґрунти – 186.
 Яриловичі (Єриловичі, Старі Яриловичі) – 21, 73, 75, 107, 120, 135, 136, 215, 255-257, 284, 339, 340.
 Яриловщина – 101, 186, 340.
 Ярославичі – 178.
 Ясировичі – див. Асаревичі.
 Ястребовщина – 116, 222.
 Abakumu – 199.
 Abakuni – 199.
 Apronnock – 201.
 Bedziwnl – 198.
 Bełdniki – 198.
 Białowies, rzeczka – 200.
 Bieldziuchy – 198.
 Bieldzuch – 198.
 Brahyn – 96.
 Busuł, rzeczka – 200.
 Bywalki – 199.
 Bywałki – 199.
 Česká republika – 294.
 Chekowicze – 199.
 Chluszcz – 199.
 Chmielnicky ruczay – 200.
 Chrekowicze – 199.
 Chrestowskie – 199.
 Chruszno – 198.
 Czernihow – 200.
 Derazicze – 199.
 Derazyce – 199.
 Derażycze – 199.
 Desna, rzeczka – 200, 201.
 Dniepro, rzeczka – 96.
 Dzieraszicze – 199.
 Esurzyowicze – 198.
 Grabów – 198.
 Grabowa – 198.
 Hekowice – 199.
 Hlusiec – 199.
 Hłuszec – 199.
 Hłuszec – 199.

Hrehowicze – 199.
 Hrekowice – 199.
 Hruszno – 198.
 Hubicze – 198.
 Hubicze – 198.
 Isakow – 199.
 Isakowicze – 199.
 Izakowiec – 199.
 Izbin – 199.
 Izbina – 199.
 Izbińce – 199.
 Kamińska – 199.
 Kamienskich – 199.
 Kamienskie – 199.
 Kamiensko – 199.
 Kijowski powiat – 96.
 Klikowice – 199.
 Kołodziszki – 200.
 Koszony – 199.
 Kozieł, rzeczka – 200.
 Kruk – 198.
 Kruki – 198.
 Krynica – 200.
 Łabędzie błoto – 200.
 Lewcza – 198.
 Łojów – 199.
 Łojów stary – 199.
 Łopainie – 198.
 Łopatnie – 198.
 Łopiany – 198.
 Lubianeu ostrow – 200.
 Lubecz – 96.
 Mackowskie Łoh – 200.
 Malczyn – 199.
 Malezin – 199.
 Malomolka, rzeczka – 201.
 Mamczą, rzeczka – 201.
 Mochatow – 200.
 Mochów – 199.
 Mochowo – 199.
 Mozyrski powiat – 96.
 Muraweyką strudą – 201.
 Nowosiołka – 199.
 Nowosiołka – 199.
 Nowosiołki – 199.
 Osorejowicze – 198.
 Osoryjoicze – 198.
 Oster – 96.
 Oszewrowice – 198.
 Pierka – 198.
 Pirk – 198.
 Pirka – 198.
 Płochove – 200.
 Polwłozie – 200.
 Popowe – 199.
 Popowice – 199.
 Poznikowice – 199.
 Poznochowicze – 199.
 Poznóhowiec – 199.
 Poznopaly – 199.
 Pragae – 294.
 Prypet, rzeczka – 96.
 Popowczy – 199.
 Popowce – 199.
 Rudką, rzeczka – 200.
 Rzawica, rzeczka – 200.
 Rzeczycką wiosc – 96.
 Sakowicze – 199.
 Siberez – 200.
 Sielce – 199.
 Skłalezyi – 199.
 Sonicze – 198.
 Sowiczy – 198.
 Starodub, jezioro – 200.
 Stary Łojów – 199.
 Stryzen, rzeczka – 200.
 Swincka przewłoka – 201.
 Szostowicz – 200, 201.
 Szostowiczka gora – 200.
 Ubicz – 198.
 Ubicz, rzeczka – 198.
 Weropec, rzeczka – 200.
 Wiał – 198.
 Wiale – 198.
 Wiale – 198.
 Wzdewiz, rzeczka – 201.
 Zukotki – 200.
 Żylice – 199.
 Żylicze – 199.

АННОТАЦИЯ

Кондратьев И.В. Любечское староство (XVI – середина XVII вв.). – Чернигов: Издатель Лозовой В.М., 2014. – 384 с.

Удачное природное расположение Любечского замка сделала его одним из важнейших военных, политических и торговых центров организации Северного Поднепровья. В истории региона можно проследить несколько этапов развития.

Первый – времен Киевской Руси. Немало сел Любечского староства ведут свое происхождение из домонгольских времен, что нашло свое отображение в топонимике региона. С тех времен, очевидно, сохранилась и какая-то военно-служебная общность, посаженная на землю князьями, что подтверждается археологическими данными.

С присоединением Чернигово-Северщины к Великому княжеству Литовскому начался этап становления Любечской волости. В 1471 г. Любеч становится центром волости Киевского воеводства. Государство усиливает приграничные города-замки, развивая их как военные крепости и центры военной организации. К обороне края были обязаны различные категории местного населения, параллельно на землю были осажены и тюркские элементы. Появляются новые населенные пункты, службы с которых несла местная шляхта. В 1483 г. Любеч был пожалован московскому эмигранту Василию Верейскому, а в 1500 г. город был захвачен московским войском.

Процесс развития Любечской волости не прерывался и во время московского владычества (1500-1508 гг.). После 1508 г., когда Черниговщина осталась в составе Московского государства, а Любечская волость – вернулась в состав ВКЛ, стратегическое значение волости усиливается. Фактически, она стала вклинивающимся в московские земли плацдармом. В 1516 г. Любеч был дан в «вечность» Альбрехту Гаштольду и его жене Софии Гаштольд-Верейской. После смерти последней в 1549 г. киевские воеводы снова стали назначать сюда своих старост.

Люблинская уния 1569 г. привела к изменению государственной принадлежности Любечского староства, которое вместе с Киевским воеводством вошло в состав Речи Посполитой. В это время ускоряется процесс юридического оформления любечской шляхтой сословных и имущественных привилегий. Как и ранее, любечская шляхта получала королевские привилегии с обязательством несения военной службы. Начиная с 70-х гг. XVI в. представителей шляхты Любечского староства находим среди запорожского казачества.

В условиях подготовки войны за возвращение Чернигово-Северщины в конце XVI – в начале XVII вв., роль Любечского староства

возрастает. С включением Черниговщины в состав Речи Посполитой завершается процесс оформления местных землевладений.

Конфликт с магнатами Калиновскими и утеснения польской администрации привели в середине XVII в. значительную часть местной шляхты в ряды Войска Запорожского. В новой социальной структуре любечская шляхта занимала важное место, из нее вышли многие влиятельные представители казацкой старшины. Любечская сотня стала наибольшей военной и административно-территориальной единицей Черниговского полка.

Именно местная шляхта и представляла собой социальное лицо Любечского староства. Более 350 родов на протяжении как минимум 10 поколений жили в околичных селах. Треть населенных пунктов региона берут свое происхождение от местной шляхты. В общей сложности шляхта владела имениями (в основном на правах совладения) в более чем 200 населенных пунктах как на территории староства, так и за его пределами.

Ключевые слова: Любечское староство, Киевское воеводство, шляхта, казаки, шляхетские села, Чернигово-Северщина, королевские пожалования.

STRESZCZENIE

Kondratiew I. V. Starostwo lubeckie (XVI – poł. XVII w.). – Czernihów: Wydawnictwo Lozovyy V.M., 2014. – 384 s.

Dogodne położenie naturalne uczyniło z Zamku Lubeckiego jedno z ważnych wojskowych, politycznych i handlowych centrów organizacyjnych Północnego Naddnieprza. W historii regionu wyróżnić można kilka etapów rozwoju.

Pierwszym była epoka Rusi Kijowskiej. Liczne wsie starostwa lubeckiego zostały założone w czasach przed najazdem mongolskim. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w toponimice regionu. Zapewne od tamtego czasu zamieszkiwała te tereny wspólnota zależna, osiedlona przez kniaziów w zamian za służbę wojskową. Potwierdzają to dowody archeologiczne.

Wraz z przyłączeniem Ziemi Czernihowsko-Siewierskiej do Wielkiego Księstwa Litewskiego rozpoczęło się tworzenie włości lubeckiej. W 1471 r. Lubecz staje się ośrodkiem włości w granicach województwa Kijowskiego. Państwo umacnia przygraniczne miasta-zamki, rozwijając je zarówno jako twierdze, jak i ośrodki organizacji wojskowej. Do obrony kraju zaangażowano różne kategorie mieszkańców, na ziemi osadzano także ludność pochodzenia tureckiego. Pojawiają się nowe miejscowości, obciążone obowiązkami służebnymi pełnionymi przez lokalną szlachtę. W 1483 r. Lubecz nadany

został emigrantowi moskiewskiemu, Wasylowi Wierejskiemu, a w roku 1500 miasto zostało zajęte przez wojska moskiewskie.

Rozwój włości lubeckiej nie uległ zahamowaniu także w czasach rządów moskiewskich (1500-1508). Po roku 1508 Czernihowszczyzna pozostała w składzie Państwa Moskiewskiego, a włość lubecka powróciła we władanie Wielkiego Księstwa. Wzrosło wówczas jej znaczenie strategiczne. W 1516 r. Lubecz nadany został we władanie wieczyste Olbrychtowi Gatszołdowi i jego żonie Zofii Gatszołd-Wierejskiej. Po śmierci tej ostatniej w 1549 r. wojewodowie kijowscy wznowili wyznaczenie na tym terenie swoich starostów.

Unia Lubelska 1569 r. doprowadziła do zmiany przynależności państwowej starostwa lubeckiego, które wraz z województwem kijowskim znalazło się w składzie Rzeczypospolitej. Przyspieszeniu uległ wówczas proces zabezpieczania prawnego własnych przywilejów stanowych i majątkowych przez miejscową szlachtę. Podobnie jak poprzednio, szlachta lubecka uzyskiwała przywileje królewskie z obowiązkiem pełnienia służby wojskowej. Od lat siedemdziesiątych XVI w. przedstawiciele szlachty starostwa lubeckiego byli obecni wśród kozaków zaporoskich.

Rola starostwa lubeckiego wzrosła w związku z przygotowaniami do wojny o odzyskanie Ziemi Czernihowsko-Siewierskiej (koń. XVI – pocz. XVII w.). Po włączeniu Czernihowszczyzny do Rzeczypospolitej ustalił się ostatecznie kształt miejscowej własności ziemskiej.

Konflikt z magnatami Kalinowskimi i naciski polskiej administracji spowodowały, że w połowie XVII w. znaczna część miejscowej szlachty znalazła się w szeregach Wojska Zaporoskiego. Lubecka szlachta zajmowała w nowej strukturze społecznej ważne miejsce, wywodziło się z niej wielu reprezentantów starszyzny kozackiej. Sotnia lubecka stała się największą wojskową i administracyjno-terytorialną jednostką pułku czernihowskiego.

To właśnie miejscowa szlachta tworzyła społeczny obraz starostwa lubeckiego. Przez ponad trzysta pięćdziesiąt lat – na przestrzeni ponad dziesięciu pokoleń – zamieszkiwała ona okoliczne wsie. Początek około jednej trzeciej miejscowości regionu związany jest z jej działalnością. Ogółem szlachta zarządzała majątkami (głównie na zasadach współwłasności) w ponad dwustu miejscowościach – zarówno na obszarze starostwa, jak i poza jego granicami.

Słowa kluczowe: starostwo Lubeckie, województwo Kijowskie, szlachta, kozacy, wsie szlacheckie, Ziemia Czernihowsko-Siewierska, nadania królewskie.

АНОТАЦІЯ

Кондратьєв І.В. Любецьке староство (XVI – середина XVII ст.). – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – 384 с.

Вдале природне розташування Любецького замку зробило його одним із важливих військових, політичних та торгівельних центрів організації Північного Подніпров'я. В історії регіону можна прослідкувати кілька етапів розвитку.

Перший – від часів Київської Русі. Чимало сіл Любецького староства ведуть своє походження з домонгольських часів, що знайшло своє відображення в топоніміці регіону. З того часу, очевидно, збереглась і якась військовослужбова спільнота, осаджена на землю князями, що підтверджується археологічними даними.

Із приєднанням Чернігово-Сіверщини до Великого князівства Литовського розпочався етап становлення Любецької волості. У 1471 р. Любеч стає центром волості Київського воєводства. Держава посилює прикордонні міста-замки, розвиваючи їх як військові фортеці та центри військової організації. До оборони краю були залучені різні категорії місцевого населення, паралельно на землю були осаджені й тюркські елементи. З'являються нові населені пункти, службу з яких несла місцева шляхта. У 1483 р. Любеч був пожалований московському емігранту Василю Верейському, а у 1500 р. місто було загарбане московським військом.

Процес розвитку Любецької волості не припинявся і за часів московського володарювання (1500-1508 рр.). Опісля 1508 р., коли Чернігівщина залишилась у складі Московської держави, а Любецька волость повернулася до складу Великого князівства Литовського, стратегічне значення волості посилилося. Фактично, вона стала плацдармом, що вклинювався у московські землі. У 1516 р. Любеч був даний у «вечность» Ольбрихту Гаштольду та його дружині Софії Гаштольд-Верейській. Після смерті останньої у 1549 р. київські воєводи стали знов призначати сюди своїх старост.

Люблінська унія 1569 р. призвела до зміни державної приналежності Любецького староства, котре разом із Київським воєводством увійшло до складу Речі Посполитої. У цей час прискорився процес юридичного оформлення любецькою шляхтою станових та майнових привілеїв. Як і раніше, любецька шляхта отримувала королівські привілеї із обов'язком несення військової служби. Починаючи з 70-х рр. XVI ст. представників шляхти Любецького староства знаходимо серед запорізького козацтва.

В умовах підготовки війни за повернення Чернігово-Сіверщини наприкінці XVI – на початку XVII ст., роль Любецького староства зростає. Із включенням Чернігівщини до складу Речі Посполитої завершується

процес оформлення місцевих землеволодінь.

Конфлікт із магнатами Калиновськими та утиски польської адміністрації призвели у середині XVII ст. значну частину місцевої шляхти до лав Війська Запорозького. У новій соціальній структурі любецька шляхта займала важливе місце, з неї вийшло чимало впливових представників козацької старшини. Любецька сотня стала найбільшою військовою та адміністративно-територіальною одиницею Чернігівського полку.

Саме місцева шляхта і представляла собою соціальне обличчя Любецького староства. Більш ніж 350 родів на протязі щонайменше 10 поколінь жили у околичних селах. Третина населених пунктів регіону беруть своє походження від місцевої шляхти. Загалом шляхта володіла маєтками (в основному на спів власницьких засадах) у більш ніж 200 населених пунктах як на території староства, так і за його межами.

Ключові слова: Любецьке староство, Київське воеводство, шляхта, козаки, шляхетські села, Чернігово-Сіверщина, королівські пожалування.

ANNOTATION

I.V. Kondratiev. The Lubech starowstvo (XVI – middle of XVII c). – Chernihiv: Publisher Lozovyy V.M., 2014. – 384 p.

Apt geographical location of the Lubech castle made its one of them most important military, political and trade organizational centers of the North Podniprovyuа. History of the region tracks a number of development stages.

The first one – from Kyeuan Rus times. A number of villages of Lubech starowstvo originated back from the pre-Mongol period which is reflected by the toponymy of the region. Apparently, a part of the military service community settled on land by the prince had been preserved since these times, as archeological findings state.

The process of Lubech volost district establishment has started after the Chernigovo-Syverschyna region joined the Grand Duchy of Lithuania. In 1471 Lubech becomes the centre of the volost district of the Kiev Voevodeship. The state strengthens the border cities-castles developing them into military fortresses and centers of military organization. Different categories of society have been involved to defend the region, with Turkic elements being settled on the land concurrently. The new settlements appear with local shlyahtha having served in them. In 1483 Lubech was conferred to the Moscow emigrant Vasyi Vereis'kyi and in 1500 the city was captured by the Moscow army.

The process of Lubech volost district development has not stopped during the period under Moscow ruling (1500-1508). After 1508 when Chernihiv region remained to belong as a part of Moskov state and Lubech volost district returned as to being a part of the Grand Duchy of Lithuania, the strategic position of volost district has increased. Basically, it became the bridgehead that penetrated into Russian lands. In 1516 Lubech was granted into 'eternal' property to Olbrykht Gashtold and his wife Sofiya Gashtold-Verejska. After the death of the latter in 1549 the Kiev voivode commanders started to appoint their starosta seniors at this post again.

The Union of Lublin of 1569 resulted in the change of membership status of Lubech starostvo and together with Kiev Voevodeship province it entered the Polish-Lithuanian Commonwealth (Rech Pospolita). At that time the legalization process of estate and privileges by Lubech shlyahtha has accelerated. As earlier, Lubech shlyahtha received the kings' and ownership rights together with the responsibility of military duty. Starting from the 70's of XVI century the representatives of Lubech starostvo are found among Zaporizhzhya Cossacks.

The role of Lubech starostvo has increased under conditions of pre-war situation aimed at retaking of the Chernigovo-Syverschyna region at the end of XVI-beginning of XVII. The process of formation of local land assets has finalized after annexation of Chernihiv region to Rech Pospolita.

The conflict with magnates Kalinosvky and pressure from Polish administration have resulted in the fact that the major amount of local shlyahtha has joined the Zaporizhzhya Army in middle of XVII century. Lubech shlyahtha took an important place in the new social structure, a great number of influential representatives of Cossacks officials originated from shlyahtha. Lubech sotnia formation became the biggest military and administrative-territorial unit of the Chernihiv regiment.

The local shlyahtha has itself represented the social face of Lubech starostvo. Over 350 kin families lived in the surrounding villages for the period of at least ten generations. The third part of the populated settlements in the region originated from local shlyahtha. Overall, shlyahtha owned estates (generally, on co-ownership basis) in more than 200 settlements at the territory of the starostvo as well as beyond its borders.

Key words: Lybech starostvo, Kiev Voevodeship province, shlyahtha, Cossacks, shlyahtha villages, Chernigovo-Syverschyna region, grants of the King.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	4
ЛЮБЕЦЬКА ВОЛОСТЬ У XV – СЕРЕДИНІ XVI СТ.	15
Любеч та його округу у IX-XIV ст.	15
Перші литовські намісники.	30
Формування Любецької волості	37
Вотчина московського емігранта. Московське володарювання	46
У володінні Гаштольдів.	58
Кордони Любецької волості	71
ЛЮБЕЦЬКЕ СТАРОСТВО	
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.	81
Любеч у середині XVI ст.	81
Наслідки Люблінської унії	96
Старання Павла Сапегі та князів Вишневецьких	109
Старостування Войтеха Хотимерського	128
ЛЮБЕЦЬКЕ ТА ЛОЄВСЬКЕ СТАРОСТВА	
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	140
Війна за Чернігово-Сіверські землі. «Вічний бранець»	
Микола Струсь	140
Королівські пожалування Сигізмунда III.	149
Люстрації Любецького староства.	158
За королювання Владислава IV	166
Ревізія 1636 р.	184
До «козацького хлібу»	190
Кордони староства наприкінці XVI – першій половині XVII ст.	196
УЧАСТЬ ШЛЯХТИ ЛЮБЕЦЬКОГО СТАРОСТВА	
У НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ	
СЕРЕДИНИ XVII СТ.	208

Боротьба із магнатами Калиновськими	208
Показачення любецької шляхти	216
Перша Лоевська битва	232
Битва «під Ріпками».	254
Любеч – центр козацької сотні	270
ПІСЛЯМОВА	282
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЛЮБЕЦЬКОЇ ОКОЛИЦІ	
(матеріали до історії)	287
Список умовних скорочень	341
Іменний покажчик	342
Географічний покажчик	361
Анотації.	376

Наукове видання

Ігор Кондратьєв

**ЛЮБЕЦЬКЕ СТАРОСТВО
(XVI – середина XVII ст.)**

**Авторське редагування
Технічний редактор В.М. Лозовий
Комп'ютерний дизайн та верстка В.М. Лозового
Коректор М.В. Лозова**

Підписано до друку 21.05.2014. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Сут.
Ум. друк. арк. 24,0. Ум. фарб.-відб. 24,0. Обл.-вид. арк. 22,32.
Зам. 0064. Тираж 300 прим.

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
14005 м. Чернігів, вул. Мстиславська, 56/34
Тел. (0462)972-661
www.lozovoy-books.cn.ua

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.
14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

Кондратьев Ігор Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М.Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, співробітник Історико-археологічного музейного комплексу «Древній Любеч».

Народився 30 травня 1972 р. у м. Дзержинськ Горьківської (зараз – Нижегородської) області Російської Федерації. У 1994 р. закінчив історичний факультет Чернігівського педінституту імені Т.Г.Шевченка. Упродовж 1990–1998 рр. брав участь в археологічних експедиціях Археологічного центру Лівобережжя, Інституту археології НАН України, Кримського філіалу Інституту археології НАН України. У 1994 р. викладав історію в школі.

Протягом 1994-1997 рр. навчався в аспірантурі при кафедрі історії та археології України Чернігівського педінституту імені Т.Г. Шевченка. Деякий час працював старшим науковим співробітником кафедри історії та археології України. З 1998 р. – асистент, старший викладач, доцент кафедри всесвітньої історії. У 2005 р. в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна захистив кандидатську дисертацію «Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV - XVIII ст.». Автор близько 70 наукових та науково-методичних праць. Коло наукових інтересів – історія української шляхти XVI–XVIII ст. Сайт дослідника: <http://www.igor-condr.narod.ru/index.html>.